Thierry de Montbrial

JURNAL ROMÂNESC

Postfaţa de Eugen Simion, Traducere de Doina Romanenko

JOURNAL DE ROUMANIE

Postface d'Eugen Simion Traduit par Doïna Romanenko

editura rao

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României MONTBRIAL, THIERRY DE

Jurnal românesc – Journal de Roumanie / Thierry de Montbrial; trad. Doina Romanenko – Bucureşti: Editura RA0,2012 ISBN 978 – 606 – 609 – 263 – 0

I. Romanenko, Doina (trad.)

821.133.1 – 94 = 135.1 = 133.1

Lucrare apărută la iniţiativa Clubului România

Editura RAO Grupul Editorial RAO Str. Turda nr. 117 – 119, Bucureşti, România www.moboooks.com www.rao.ro

THIERRY DE MONTBRIAL

Jurnal românesc Journal de Roumanie

2012

ISBN 978 – 606 – 609 – 263 – 0

Jurnal românesc 1990 – 2011

Prefaţă

Fericiţi sunt martorii activi ai marilor rupturi ale istoriei, care, asemenea lui Chateaubriand, au trăit în mod profund sfârşitul unei ere şi începutul alteia noi. În 1988, în ajunul căderii regimurilor comuniste din Europa Centrală şi Orientală, aveam 45 de ani şi o anumită experienţă în afacerile europene şi internaţionale, mai întâi între 1973 şi 1978 ca director al Centrului de Analiză şi de Previziune – *brain trus*tul Ministerului Afacerilor Externe –, apoi în fruntea Institutului Francez de Relaţii Internaţionale (IFRI), pe care l-am creat în 1979. Noi

cunoşteam imensa slăbiciune a acestor sisteme. Mai precis, eram conştienţi de faptul că revoluţia tehnologiilor informaţiei şi comunicaţiei era pe cale de a distruge echilibrul militar dintre cele două „superputeri" în favoarea Statelor Unite ale Americii şi de a transforma sistemul financiar, aşteptându-ne, fără îndoială, ca ea să provoace un val enorm de „distrugere creatoare" în domeniul economic, conform cuvintelor celebre ale lui Schumpeter. Urmăream cu atenţie marile dificultăţi de adaptare ale ţărilor pe care le numeam din est-europene – în special, din considerente diferite, ale celor care aveau o populaţie mai importantă, Polonia şi România. Cunoşteam destul de bine *think tank*-urile sovietice pentru a ne interesa amănunţit de criza ideologică a sistemului comunist, urmărind cu fascinaţie mai ales transformările din Republica Populară Chineză, sub conducerea lui Deng

Xiao Ping. Cu toate acestea, eu nu întâlnisem, nu citisem şi nu auzisem, în cercurile restrânse ale specialiştilor recunoscuţi în problemele internaţionale, pe cineva care să fi prevăzut pe atunci viitoarea prăbuşire a sistemului războiului rece. Toţi contemporanii evenimentelor extraordinare desfăşurate în spaţiul ex-sovietic între anii 1989 şi 1991, pe care am avut posibilitatea să-i întreb apoi, recunoşteau că au fost şi ei surprinşi. Este adevărat că, precum în cazul cutremurelor de pământ, nu este de ajuns să identificăm a priori cauzele fundamentale ale marilor schimbări socio-politice pentru a prezice circumstanţele şi datele rupturilor pe care acestea le vor provoca în mod inevitabil.

În 1988 îmi imaginam încă restul vieţii mele înscris în cadrul divizării dintre Est şi Vest, consecinţă a zdruncinărilor legate de dramatismul Primului Război Mondial. Preocuparea noastră principală era de a limita riscul unui conflict nuclear, care ar fi fost fatal, şi de a favoriza pe cât posibil climatul de coexistenţă paşnică propice unei evoluţii neexplozive a sistemului internaţional. În acest spirit, vizitasem episodic Uniunea

Sovietică[1]. Fusesem, de asemenea, în RDG (Republica Democrată Germană), considerată drept ţara cea mai avansată din Europa „de Est". Din motive evidente, problema germană era în centrul reflexiilor noastre. Cunoşteam puţin Iugoslavia, a cărei evoluţie o urmăream cu îngrijorare după moartea lui Tito din 1980. Ne temeam atunci de o adevărată invazie sovietică!

În anii negri ai deceniului nouă învăţasem să cunosc mai bine Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia, datorită unei organizaţii interguvernamentale franco-austriece, a cărei preşedinţie mi-a fost încredinţată în 1983. Această organizaţie avea un nume barbar: „Centrul franco-austriac pentru apropiere între ţările europene cu sisteme economice şi sociale diferite". Această denumire reflecta în mod corect, cel puţin, filosofia noastră politică din acele timpuri. Datorită acestui centru – care îşi continuă şi astăzi activitatea, având o denumire mai simplă: „Centrul franco-austriac pentru apropierea economică în Europa"[2] –, relaţiile dintre Est şi Vest au devenit pentru mine mai puţin abstracte, mai consistente, mai puţin ideologice, mai concrete. Astfel, în 1988, „cortina de fier" nu mai era în ochii mei ceea ce reprezenta pentru mulţi alţii.

Excepţie făcea România. Ştiam, desigur, că Nicolae Ceauşescu fusese proslăvit în Occident, în special de către generalul de Gaulle, la sfârşitul anilor ’60. Însă în anii ’70, odată cu debutul meu în politica internaţională, lucrurile au luat o altă întorsătură. În acea perioadă a destinderii, cu speranţele şi iluziile ei, România se cufundase în paranoia nord-coreeană a dictatorului, care o conducea către izolaţionismul extravagant al deceniului următor. La drept vorbind, noi nu acordam multă atenţie ţării pe care o consideram drept o anomalie marginală, încă mai puţină decât Bulgariei şi poate un pic mai multă decât Albaniei.

---

1 Thierry de Montbrial, Journal de Russie, Editions du Rocher, Paris, 2012.

2 Sunt încă preşedintele acestui centru. Peter Jankowitsch, fostul ministru al afacerilor externe al Austriei, este Secretar General al centrului şi un veritabil animator al acestuia de la crearea sa în 1975.

Îmi permit să adaug că, pe vremea aceea, în afară de câţiva istorici şi geografi, sau, bineînţeles, de persoanele originare din regiune, nimeni nu cunoştea Moldova sovietică.

La începutul anilor ’80, nu întâlnisem niciun român, în afară de cei emigraţi. Mă gândeam rareori la această ţară, cu nostalgia *Lumii de ieri*, reluând cuvintele lui Stefan Zweig, cu reminiscenţele *Bucureştilor* lui Paul Morand, sau prin imaginea ceţoasă pe care o avea un european înstărit despre totalitarismul cel mai absurd. Cunoşteam bine corpul diplomatic de la Paris, dar nu avusem nicio ocazie de a mă întâlni cu vreun ambasador al lui Ceauşescu. Primul meu contact adevărat cu un român adevărat din România, dacă pot să mă exprim astfel, a fost în Statele Unite ale Americii, sub auspiciile lui John Mroz, energicul fondator al *Institute for East-West Security Studies*. Mircea Maliţa, ambasador la Washington, şi eu însumi eram membri ai consiliului de administraţie al acestei instituţii. Am fost încântat de inteligenţa acestui om care avea o bună educaţie ştiinţifică şi era interesat în special de teoria jocurilor, ale cărei rudimente le predam la École Polytechnique din Paris. Simpatia reciprocă şi complicitatea intelectuală ne-au permis să depăşim uşor cortina de fier, de fapt imaginată, care împiedica adesea orice comunicare. Constatasem, nu fără mirare, că poţi fi un oficial român şi totuşi o persoană normală! Ceva mai târziu a trebuit să mă implic în favoarea lui Liviu Bota, un funcţionar al Naţiunilor Unite, ale cărui drepturi au fost încălcate de dictatură.

Altfel spus, la începutul anului 1990, după căderea regimului comunist, nu cunoşteam aproape deloc România. Ambasada acestei ţări la Paris, foarte activă imediat după revoluţie, a fost factorul care a declanşat o relaţie care durează de mai bine de douăzeci şi doi de ani. Trebuie să subliniem importanţa misiunilor diplomatice în crearea unor reţele capabile de a da substanţă noţiunii deseori subminate de prietenie între popoare. Acest *Jurnal*

românesc este povestea, pe viu, a unei aventuri umane pe care nimic nu o prevestea. Nimic, cu excepţia destinului, poate.

Aşadar, mă opresc aici, pentru a nu atenta la povestea mea, dar cred că nu a venit încă momentul pentru a scrie cuvântul „sfârşit" în această istorie a relaţiei mele cu România. Îmi exprim speranţa că, după aceste decenii deşertice ori semideşertice, interacţiunea culturală dintre ţările noastre se va relua şi va căpăta toată energia de care este capabilă, pentru binele construcţiei europene care este astăzi în pericol, însă care are o importanţă vitală pentru ca secolul XXI să nu aibă întorsătura negativă a celui precedent, de acum o sută de ani.

În încheiere, aş vrea pur şi simplu să mulţumesc prietenilor mei români, uşor de recunoscut în această carte, fără de care astăzi nu aş fi acela care sunt.

Thierry de Montbrial, 17 aprilie 2012

1990

22 – 26 iulie 1990

Deplasare oficială sub auspiciile ADIRI[3], organizată prin intermediul ambasadei României la Paris. Fusesem invitat în România încă pe timpul lui Ceauşescu, însă n-am acceptat, mai ales după cazul Liviu Bota1[4]. În mai, primisem vizita consilierului ambasadei, care îmi făcuse propunerea de a „observa" alegerile libere din 20 mai. Refuzasem din cauza seminarului anual al IFRI şi convenisem asupra ideii unei vizite specifice.

Duminică 22 iulie 1990

Am ajuns la Bucureşti la sfârşitul zilei. Sunt întâmpinat de Jean-Michel Dumond, consilierul ambasadei,

3 Asociaţia pentru Dreptul International şi Relaţiile Internaţionale.

4 Liviu Bota (1936-): cetăţean român, funcţionar la Naţiunile Unite (1971-1999), în anii ’80, director la UNIDIR - Institutul Naţiunilor Unite de cercetări pentru dezarmare. în 1986, echipa dictatorială a lui Ceauşescu i-a interzis în mod abuziv lui Liviu Bota accesul la postul său de la Geneva, încălcând privilegiile şi imu- nităţile ce decurgeau din calitatea sa de funcţionar al Naţiunilor Unite.

şi de Mircea Maliţa[5], secretarul general al ADIRI. L-am cunoscut pe Maliţa la începutul anilor ’80 cu ocazia unei adunări a consiliului de administraţie a

IEWSS[6] la New York. Pe vremea aceea, era ambasador în Statele Unite. Maliţa îmi mulţumeşte pentru poziţia pe care o luasem în cazul Bota (intervenisem atunci personal). Îmi este clar că gazda mea este un supravieţuitor din eşalonul doi sau trei al nomenclaturii lui Ceauşescu, însă am pentru el o reală simpatie, datorită culturii şi concepţiei sale foarte pragmatice asupra vieţii. În orice caz, viaţa lui n-a fost uşoară, chiar dacă a ştiut mai bine decât alţii să înfrunte dificultăţile. Cam încruntat, Dumond îmi arată urmele loviturilor de topor lăsate de mineri pe maşina lui în timpul faimoaselor evenimente din iunie. Maliţa caută să ia totul în glumă.

Primul contact cu oraşul este o surpriză plăcută. Frumos, plin de verdeaţă, cu bulevarde splendide şi case atrăgătoare în pofida comunismului şi dictaturii. Aveam să constat că distrugerile făcute de Ceauşescu au rămas, din fericire, limitate şi că lucrările celui care se voia baronul Haussmann din Bucureşti nu sunt atât de monstruoase cum s-a spus. Dar câte suferinţe pentru cei alungaţi samavolnic din casele lor, dintre care mulţi s-au sinucis!

Ca peste tot în ţările comuniste, eşti luat de nas de mirosul înţepător al benzinei prost rafinate. Maşinile lipsite de confort şi aspectul magazinelor îmi amintesc vag începutul anilor ’50 în Franţa. Pe stradă, oamenii sunt destul de bine îmbrăcaţi, femeile sunt elegante, adeseori frumoase, în ciuda vieţii aspre. Au chipuri destinse, cu toate că în ultimii ani ai dictatorului cei care vizitau ţara erau frapaţi de atitudinea lor necomunicativă. Ca mulţi alţii, şi eu sunt imediat cucerit de români. Există totuşi oameni care îi acuză de toate şireteniile, de toate

5 Mircea Maliţa (1927-): matematician, diplomat, academician român. Ministru învăţământului (1970-1972), ambasador în Elveţia (1980-1982), apoi în Statele Unite (1982-1984).

6 Institute for East-West Security Studies, astăzi East West Institute (EWI), New York.

compromisurile, de toate ambiguităţile, de intrigi sau trădări. De aici şi îndoiala ce planează asupra semnificaţiei şi chiar a realităţii „revoluţiei” din decembrie ’89.

Cazare la hotelul Bucureşti, învechit, dar curat şi relativ confortabil, dacă n-ai nevoie decât de micul dejun, pentru care mi se va cere în fiecare zi altă sumă, care trebuie plătită direct chelnerului. Cel din ultima zi îmi va prezenta nota însumând cea mai scăzută plată. Leii care îmi vor rămâne îi voi oferi, desigur, lui.

Jean-Michel Dumond îmi arată oraşul. Manifestaţie în piaţa Universităţii. Totul mi se pare mai degrabă inofensiv, însă voi constata la întoarcerea mea la Paris că presa occidentală a exagerat incidentul, aşa cum se procedează adeseori. Mergem apoi la reşedinţa ambasadorului Franţei. Ambasadorul, Jean-Marie Le Breton, şi-a făcut bagajele pentru a se întoarce la Paris a doua zi cu automobilul. În curte, camionul stă deja încărcat. Succesorul său, Renaud Vignal, care a fost colaboratorul meu la CAP1, urmează să preia funcţia la începutul lunii august.

Cină cu Jean-Michel Dumond, la el acasă, nu departe de clădirea televiziunii, un loc strategic în acele zile de decembrie care au dus la căderea lui Ceauşescu. Afară, o vastă acumulare de gunoaie (care nu mai sunt ridicate) arată nu ştiu ce nemulţumire în acest cartier de altfel select. Cu atlasul în mână, consilierul îmi povesteşte o sumedenie de lucruri despre această ţară de care este pasionat.

Luni 23 iulie 1990

Prima mea întâlnire este cu Eugen Dijmărescu, ministrul de stat (ocupă acest post abia din luna ianuarie), fost director al unui institut gen IMEMO[7] local. Cam de

---

7 Centrul de analiză şi previziune (CAP), din 2009 - Direcţia de prospectivă, este un grup de reflecţie a Ministerului francez al Afacerilor Externe, creat în 1973. CAP asigură analiza situaţiei internaţionale. El face recomandări strategice şi asigură prezenţa franceză în cercurile de reflecţie şi dezbateri europene şi internaţionale. Thierry de Montbrial a fost primul director al CAP, de la crearea acestuia până în anul 1979.

vârsta mea, omul este simpatic, inteligent şi cultivat. Un reprezentant perfect al grupului de „tehnocraţi" care domină actualul guvern al lui Petre Roman. Aceşti oameni sunt, desigur, supravieţuitori ai fostului regim, însă nu l-au servit. Cât de absurd e să pretinzi că aici „nimic nu s-a schimbat" şi că Iliescu nu este decât un nou Ceauşescu!

Discuţia cu Dijmărescu începe de la problemele statisticii. Românii au cifre destul de exacte, în ciuda dificultăţilor informatice. Un recensământ va avea loc în 1991. Ei colaborează cu INSEE1. Acum, întreprinderile au şi drepturi, nu numai obligaţii. Apar regii autonome ca, bunăoară, poşta; sunt create societăţi comerciale, având ca acţionar, *pentru început*, statul. Acestea vor fi vândute treptat. Între timp, populaţiei în vârstă de peste 18 ani i s-a propus 30% de acţiuni distribuite gratuit. Peste acele 30%, vânzarea acţiunilor va fi un mijloc de a colecta cam 200 miliarde de lei de economii neangajate. Va trebui, de asemenea, abordată problema investiţiilor străine, în special în domeniul turismului.

Ca şi URSS[8] şi alte ţări din Est, România merge pe dibuite în căutarea tranziţiei capitaliste. Dijmărescu îmi spune că există antreprenori în ţară. Printre cei mai activi în transformarea administrării întreprinderilor sunt cei care au fost „pedepsiţi" de Ceauşescu. Eforturile în acest domeniu vor fi favorizate de ajutoare din străinătate. Deja au circa 1.000 bursieri pentru stagii de câteva săptămâni. Curând, va fi creată o şcoală de management aici la Bucureşti, cu profesori din străinătate. Nu există încă o politică limpede în ceea ce priveşte datoria externă. Cert, România dispune de o marjă de manevră, deoarece, prin politica lui Ceauşescu din anii '80, ţara şi-a plătit în întregime datoriile. Dar trebuie să fie atenţi să nu creeze datorii nejustificate. Va trebui practicată o îndatorare de tip nou, care să ţină cont de necesităţile pieţei. Pentru

8 INSEE - Institut national de la statistique et desétudes économiques - organism public francez a cărui sarcină este publicarea statisticilor şi unor studii, în special în domeniul conjuncturii economice.

guvern două sectoare sunt prioritate: agricultura şi turismul. Probleme de stocare, de distribuţie etc. pentru produsele agricole (ca şi în celelalte ţări din Est!).

În ceea ce priveşte energia, vor trebui reduse importurile. Dijmărescu vorbeşte despre proiecte de centrale nucleare (aparent, nimic din partea Franţei). Nu există alternativă la energia nucleară. Trebuie încetată subvenţionarea preţurilor energiei pentru industrie. O mare parte a materiei prime este importată (mai mult de 60% din necesităţi). Printre produsele de export, Dijmărescu menţionează îmbrăcămintea, mobila, frigiderele.

Rata actuală a inflaţiei este evaluată la 18%; şomajul încă nu există oficial: el este disimulat. Există o speranţă de a limita pierderile pe seama necesităţilor enorme în domeniul prestării de servicii, al industriei etc. Punctul slab: mobilitatea foarte scăzută a populaţiei. Vorbim, de asemenea, despre carenţele infrastructurii de bază (drumuri, comunicaţii etc.). Dijmărescu aminteşte de prietenul meu Lionel Stoleru[9] care a revenit aici şi se va întoarce cu siguranţă la toamnă.

Următoarea întrevedere o am cu ministrul Educaţiei. Are vreo patruzeci de ani şi mă primeşte împreună cu adjunctul său, care se apropie de şaptezeci de ani sau, cel puţin, aşa pare. Slab şi uscăţiv, cu figura marcată de vârstă, fumând ţigară după ţigară, el este cel care vorbeşte tot timpul, lăsându-i „patronului" – de fapt fostului său elev – puţine posibilităţi pentru a se exprima. Ambii sunt specialişti în electrotehnică. Ei îmi expun sistemul de învăţământ din România: trei sau patru ani la grădiniţă (până la vârsta de şase ani); patru ani la şcoala primară cu acelaşi învăţător; patru ani de gimnaziu cu profesori specializaţi: la acest nivel începe predarea limbilor străine; doi ani de liceu. Aici ia sfârşit şcolarizarea obligatorie.

9 Lionel Stoleru (1937-): politician şi economist francez, Secretar de Stat al Planului (1988-1991). La sfârşitul mandatului său în cadrul guvernului francez, Petre Roman l-a invitat în România pentru a-i fi consilier economic.

Apoi, o etapă facultativă de doi ani, înaintea unui bacalaureat de tip francez.

Învăţământul este foarte încărcat, probabil prea mult (ca în Franţa!), dar pare a fi de bună calitate. Interlocutorii mei cred că nu va fi prea greu să redreseze lucrurile în ceea ce priveşte predarea istoriei, ştiinţelor sociale etc., cu atât mai mult cu cât, în ciuda rigorilor dictaturii, mulţi dintre profesori şi familiile lor au reuşit să transmită cunoaşterea unei alte realităţi. Voi fi uimit de altminteri, pe parcursul acestei călătorii, prea scurte, de nivelul de cultură al interlocutorilor mei. Greu de crezut că au fost atât de izolaţi.

În ceea ce priveşte învăţământul superior, domeniile de succes sunt: matematica, medicina, chimia, (cu excepţia, desigur, a tehnicii rămase în urmă, dar care poate recupera); electrotehnica, electronica, construcţii civile (mi se vorbeşte despre rezistenţa edificiilor la cutremurele de pământ, calitatea barajelor proiectate şi construite în România, podurile şi şoselele etc.), ştiinţele agricole (cu mare întârziere în aplicarea principiilor biotehnologiei, fapt ce nu e de mirare). Domeniul creaţiei literare va trebui decontaminat de marxism. De remarcat: predarea limbilor străine.

După aceste două întrevederi, însoţitorul meu, Alexandru Fărcaş[10], un tânăr judecător din Cluj (pe la vreo treizeci de ani), care a devenit director al ADIRI la începutul anului fiindcă era nevoie de o personalitate nouă – chiar dacă nu pe deplin competentă –, mă conduce la sediul instituţiei sale. O clădire frumoasă pe şoseaua Kiseleff, situată nu departe de ambasada Venezuelei. Acolo, îl întâlnesc pe Maliţa, care mă invită să luăm prânzul într-un restaurant de pe malul lacului, Pescăruş. Din nefericire, acesta este închis în zilele de luni. Personalul de la ADIRI nu e prea deprins să primească oaspeţi... Moment de panică pentru bietul ambasador.

10 Alexandru Fărcaş (1959-): a devenit mai târziu ministrul Integrării Europene (2003-2004).

Reuşeşte să-l sune pe Fărcaş (telefoanele aici lucrează mai bine decât la Cracovia!) şi-i spune să revină. În sfârşit, găsim un bistro foarte simpatic, ascuns pe o stradă oarecare, nu departe de institut (îl cooptăm pe Fărcaş să prânzească împreună cu noi) şi, în pofida acestor evenimente neprevăzute, ajungem aproape la timp la palatul guvernului pentru întâlnirea cu ministrul Afacerilor Externe, unde îl reîntâlnesc pe Dumond.

Ministrul, Adrian Năstase, are treizeci şi opt de ani. Fost vicepreşedinte al ADIRI, el a fost deja în vizită la IFRI1. Elegant, aspect tehno, simpatic. Convorbirea are ca temă aspiraţiile europene ale României (regăsesc în această privinţă „sindromul polonez" din timpul ultimei mele călătorii la Varşovia cu ideea aderării la Comunitatea Economică Europeană[1112]). Vorbim desigur şi despre vecinii României (Bulgaria şi alţii) şi despre... Coreea de Sud: românii par să aştepte multe de la această ţară bogată şi îndepărtată.

Revenim apoi la ADIRI, unde vorbesc despre experienţa IFRI cu diverse persoane din această instituţie, printre care dl Fotino, fără îndoială unicul expert din acest grup, vechi comunist, care-şi ştie preţul. Îmi va povesti a doua zi, în timpul cinei la Jean-Michel Dumond, cum războiul, tinereţea, Germania nazistă, lupta împotriva fascismului l-au condus la un angajament pe care el are eleganţa de a nu-l renega în întregime. Lângă el, un bătrân venerabil, dl Lăzărescu[13], un naţional-liberal care a făcut nouă ani de puşcărie comunistă după sfârşitul războiului, având de mâncare numai 75 de grame de pâine pe zi.

---

11 IFRI - Institutul Francez de Relaţii Internaţionale, al cărui fondator (în 1979) şi director general este autorul acestui jurnal.

12 Comunitatea Economică Europeană (CEE) a devenit Uniunea Europeană (UE) odată cu Tratatul de la Maastricht din 1992. Polonia a aderat la UE în 2004, România şi Bulgaria, în 2007.

13 Dan Amedeo Lăzărescu (1918-2002): scriitor, deputat al Parlamentului (1990- 1992). A fost unul dintre iniţiatorii restaurării Partidului Naţional Liberal, al cărui vicepreşedinte a fost din 1990 până în 1997.

Nimic de citit şi nimic pentru a scrie. Deţinuţii jucau şah cu figurine din miez de pâine uscat. Îşi împărtăşeau unii altora tot ceea ce ştiau. Câmpeanu1 îmi va spune a doua zi că, în aceste condiţii groaznice, intelectualii erau cei care rezistau cel mai bine. Ţăranii şi muncitorii îşi pierdeau minţile. Îi auzeau uneori urlând ca nişte fiare. Nu mai putea trăi şi, deci, mureau.

Lăzărescu mă prezintă, într-un fel emoţionant, participanţilor la conferinţa pe care o susţin despre „transformările Europei”. Sunt mişcat de publicul cultivat, care aşteaptă atâtea de la Franţa şi de la Europa. În analizele mele (dar şi în acţiuni), temperamentul meu mă face să prevăd mai întâi greutăţile de orice natură, să examinez riscul şi obstacolele, pe scurt, să am o abordare realistă. Însă, ascultând reacţiile interlocutorilor mei, înţeleg că analizele trebuie să transmită mesaje de speranţă. Voi ţine cont de asta în introducerea mea la RAMSES[14] [15]-ul ’91.

Această zi se încheie la universitate cu o cină oferită de rector [viitorul preşedinte al Academiei Române] împreună cu mai mulţi universitari şi reprezentanţi ai intelectualităţii. Conversaţie într-o libertate deplină. Lângă mine, în dreapta, o doamnă profesor de literatură franceză contemporană, marcată de încercările vieţii, îmi şopteşte cu o simplitate izbitoare: „a avea o singură viaţă şi a fi român: „Ca un ecou la cuvintele pe care le-am auzit la Praga, în 1984…

Marţi 24 iulie 1990

---

14 Radu Câmpeanu (1922-): preşedinte al Partidului Naţional Liberal (1990-1995), partid creat în 1875 şi restaurat după căderea comunismului. Candidat la alegerile prezidenţiale în mai 1990, unde a fost al doilea (după Ion Iliescu) cu 10,64% de voturi.

15 RAMSES — Rapport annuel mondial sur le système économique et les stratégies - publicaţie anuală sub conducerea lui Thierry de Montbrial. RAMSES este opera de referinţă a Institutului Francez de Relaţii Internaţionale (IFRI). Această culegere oferă publicului larg o imagine de ansamblu a actualităţii internaţionale, având drept scop să explice şi să discute evoluţia relaţiilor internaţionale.

A doua zi începe cu o vizită (iarăşi însoţit de Fărcaş) la Silviu Brucan[16], care locuieşte într-o casă destul de confortabilă în cartierul „burgheziei roşii”, după cum se exprimă el însuşi. Născut în 1916, personalitate puternică, el suscită, evident, reacţii epidermice. În ciuda vârstei are faima unui megaloman ambiţios. Maliţa îl detestă. îl vede pendulând între două extreme: extrema stângă şi dreapta fascistă şi militaristă. Viaţa acestui om este oricum uimitoare. A fost un stalinist perfect şi, dacă s-a certat la sfârşitul anilor ’60 cu Ceauşescu, a fost din cauza libertăţilor pe care ultimul intenţiona să le adopte faţă de Moscova.

Brucan este extrem de inteligent. Conveniserăm să vorbim în limba engleză, dar a preferat franceza, pentru a o practica. Vorbeşte tărăgănat, cu pauze lungi, aşteaptă să-i corectez greşelile de limbă, de altfel nu foarte grave. După ce-mi arată operele sale complete, începe conversaţia. Scopul discursului său este să-mi explice căderea lui Ceauşescu printr-un complot de mult pus la cale, în care i-a revenit un rol esenţial.

Totul a început în 1977. În acel an, în România a avut loc un mare cutremur de pământ. Ceauşescu era tocmai în Africa. Ceea ce a produs o paralizie totală a aparatului de stat, chiar şi în privinţa anunţării evenimentului. Au aşteptat restabilirea comunicării telefonice cu dictatorul. Ca urmare, a apărut ideea unei lovituri de stat militare, atunci când Ceauşescu şi soţia lui s-ar fi aflat în străinătate. Se miza pe una dintre cele mai mari garnizoane din Bucureşti. Era nevoie de următoarele: (1) neutralizarea nucleului ceauşist de bază – cinci persoane; (2) ocuparea radioului şi televiziunii pentru a declanşa o revoltă populară.

---

16 Silviu Brucan (1916-2006): comunist de la vârsta de 19 ani. în anii ’30-’40 este jurnalist. în perioada comunistă, ambasador în Statele Unite (1955) şi la ONU (1959-1962). A lucrat la reorganizarea Radioteleviziunii Române (1962-1966). După revoluţia din 1989, el a fost timp de două luni (a demisionat apoi) membru al Consiliului Frontului Salvării Naţionale.

Momentul a fost determinat cu ajutorul unui fizician, Ion Ursu, mâna dreaptă a Elenei Ceauşescu în Comisia pentru ştiinţă şi tehnologie. (în treacăt, Brucan menţionează că doamna Ceauşescu era analfabetă.) Acest Ion Ursu cunoştea programul de vizite cu şase luni înainte. S-a ales o vizită în Republica Federală Germania, care trebuia să aibă loc în octombrie 1984. Totul era pregătit pentru acest moment. Însă, chiar în ajunul acestei date, garnizoana a fost trimisă la muncile agricole, iar comandantul acesteia pensionat. A fost o trădare. În conformitate cu principiile de bază ale oricărei conspiraţii, fiecare jucător ştia ce trebuia să facă, nimic mai mult. Trădătorul ştia numai o parte a planului. Doar trei generali ştiau totul. Ioniţă şi Militam au fost mustraţi în biroul politic, cu interdicţia de a se vedea între ei.

Complotul a eşuat, dar cel mai important este că totuşi s-a făcut ceva. Peste şase luni, Militam, generalul cel mai activ al disidenţei române, în opinia lui Bmcan, şi-a reluat activitatea. El a reuşit să facă o breşă în cele mai importante organizaţii ale securităţii: corpul militar, care apăra clădirea Comitetului Central şi cel care asigura paza palatului prezidenţial. În decembrie ’89 aceste două breşe s-au dovedit importante.

În 1987, a fost mişcarea muncitorilor din Braşov. S-a ales o zi de alegeri. Represiunea a fost extrem de brutală. Ceauşescu voia să-i descopere pe organizatori. Unii dintre ei au dispărut. Alţii, pentru a servi drept exemplu, au fost în mod deliberat iradiaţi şi au murit. După asta, Bmcan a făcut o declaraţie la BBC, care a avut un mare ecou în România.

Brucan a fost arestat la domiciliu în noiembrie 1987. Însă, într-o bună zi, i-a fost returnat paşaportul şi i s-a permis să plece în Statele Unite. Calculul a fost să-l discrediteze. Ceauşescu credea că Brucan nu va reveni în ţară. Dar Brucan îi dejoacă planurile: se întoarce şi pune la cale „scrisoarea celor şase”. A avut apoi domiciliu forţat într-o zonă rurală de lângă Bucureşti, fără apă curentă,

timp de şapte luni înaintea evenimentelor din decembrie ’89. Au încercat, în zadar, să-i distrugă familia. Interlocutorul meu îmi povesteşte cum vecinii l-au ajutat să supravieţuiască. În fiecare noapte, două bătrâne se strecurau pe o cărare întunecată, unde nu cădea lumina de pe tumul de veghe (era şi un turn de veghe pentru a-l păzi în temniţa lui), ca să-i aducă ceva de mâncare…

Relatez fără comentarii şi fără nicio încercare de a evalua ceea ce mi-a povestit Silviu Brucan care, de altfel, nu-mi explică ce s-a întâmplat în decembrie. Uimitorul meu interlocutor îmi povesteşte multe lucruri interesante. Îmi explică marea capacitate tehnică a Securităţii: înregistrări perfecte, fără zgomot de fond, ale conversaţiilor de la cocktailuri; discuţii pe malul lacului înregistrate la 3 sau 4 kilometri distanţă. Toate acestea datorită unor mici pastile („you can shoot small bugs”, îmi spune el în engleză).

Deodată, Brucan mă întreabă dacă vreau să-i văd dosarul de la Securitate. Răspunsul meu este, evident, pozitiv. El se retrage pentru un moment şi se întoarce cu două pachete grele de documente cu marginile arse care conţin transcrieri impecabile ale convorbirilor, mai ales telefonice, note „strategice” despre diferitele modalităţi de a-l neutraliza sau de a-i face rău etc.

Iată ce-mi spune Brucan despre modul în care a recuperat aceste documente.

Pe 12 sau 13 ianuarie 1990, a fost o încercare de a incendia arhivele Securităţii. Acest lucru nu a reuşit pe de-a-ntregul. Ce-a mai rămas a fost transferat la o uzină de celuloză pentru topire. Era seară, prea târziu pentru a efectua operaţiunea imediat. Unul dintre muncitori, un fost hoţ, a intrat prin efracţie în localul unde erau depuse resturile arhivei. El a văzut numele lui Brucan, a apucat dosarul şi… i l-a adus. „Am 51 de ani, i-a spus el. Nu cer nicio recompensă, vă rog doar să interveniţi pe lângă procuror ca să mă lase în pace, pentru că acum vreau să trăiesc ca un om cinstit”. Şi Brucan a intervenit…

Urmează o lungă discuţie despre personalitatea lui

Ceauşescu.

Brucan îl consideră pe „Nicu” un personaj curajos, dar extrem de nervos. Îşi aminteşte de o criză de nervi a acestuia, într-o noapte, într-o clădire încercuită de Gestapo. Potrivit lui Brucan, el scria cu greu, însă avea o mare nevoie de recunoaştere intelectuală, chiar „ştiinţifică”. Voia să fie publicat (găsim acelaşi sindrom şi la politicienii francezi!). Dar avea idei – o inteligenţă de ţăran viclean. Voinţa de fier, anormală. Ambiţie extraordinară. Naiv, medicul său personal a raportat semne de patologie nervoasă la „ilustrul” său pacient. A murit prin cădere de la fereastră. S-a spus că se sinucisese. Ceauşescu avea o viziune a lumii cu adevărat comunistă. Concepţia lui utopică a fost exprimată în special în proiectele sale de arhitectură şi urbanism (sate „funcţionale” etc.). Pentru el prejudiciul uman – sinucideri sau altele – ţinea în mod firesc de „cheltuielile generale” angajate pentru un viitor luminos. Potrivit lui J.M. Dumond, Ceauşescu i-ar fi declarat unui politician francez (de unde oare a luat el referinţa?) că „utopiştii francezi din secolul al XVIII-lea aveau dreptate”. În timpul călătoriei sale în China şi Coreea de Nord, în 1971 – spre nenorocirea poporului român –, s-a convins de necesitatea revoluţiei culturale. A vrut să meargă mai departe chiar decât o făcuse Stalin în propria ţară.

Influenţa soţiei sale, Elena, a crescut treptat. Ca majoritatea dictatorilor, Ceauşescu a devenit incredibil de suspicios. La sfârşitul vieţii, suferea de o boală avansată a prostatei, dar nu voia să se opereze, ceea ce, evident, îl afecta grav. În acelaşi timp, el reuşea să treacă peste această problemă cu o surprinzătoare energie.

În chip curios, toţi oamenii care au dispărut în timpul dictaturii lui Ceauşescu nu erau figuri cunoscute. Oamenii cunoscuţi nu erau eliminaţi. Se exercitau asupra lor presiuni mai mult sau mai puţin subtile. Brucan înţelese de mult importanţa notorietăţii.

Potrivit lui Silviu Brucan, va fi nevoie de cel puţin

douăzeci de ani pentru ca România să deprindă democraţia. El crede că Iliescu şi Roman au multe de învăţat în acest domeniu. Şi nu e vorba doar despre rămăşiţele Securităţii, ci şi despre puterea năravului.

El menţionează dificultatea lui Iliescu de a suporta critica.

După această deosebită întrevedere, merg în vizită la Mihail Drăgănescu, preşedintele Academiei Române. Fost consilier al lui Ceauşescu în tinereţe, acest electronist filosof a fost suficient de hărţuit pentru a pune pe seama abuzurilor suferite cancerul la ochi, de care se crede vindecat. El este mândru de a fi prezidat întoarcerea la izvoare a Academiei, poluată de birocraţii comunişti printre care Elena Ceauşescu, aleasă în pofida inculturii sale. Mândru, de asemenea, pentru că i-a putut vedea în Academie pe Nicolae Georgescu-Roegen[17] (87 ani) şi Mircea Eliade (postmortem). El îmi arată aula Academiei şi mă invită, în viitor, să rostesc acolo un discurs.

După această vizită, mi se anunţă o întâlnire imediată cu Petre Roman. Acesta mă primeşte în biroul său imens din Palatul Guvernului. Farmecul acestui om este un pic forţat. Prioritatea lui: să stabilească un cadru legal pentru întreprinderi. A venit timpul unui guvern de tehnocraţi, „nu suntem într-o fază politică”. La rândul meu, îi spun că episodul cu minerii a estompat efectul pozitiv produs de performanţa lui de la canalul de televiziune TF1[18]. La ieşirea din birou, o haită de jurnalişti mă întreabă ce s-a discutat.

---

17 Nicholas Georgescu-Roegen (1906-1994): matematician şi economist de renume mondial. El a contribuit, printre altele, la introducerea conceptului fizic de entropie în economie. Lucrările sale au creat legături între ştiinţele economice şi ştiinţele biologice (legea evoluţiei, neodarwinismul). El aparţine curentului evoluţionist al economiştilor. Autorul acestui jurnal a avut ocazia de a-1 întâlni de mai multe ori.

18 Petre Roman a fost invitatul emisiunii „7/7“ a postului de televiziune francez TF1 în ianuarie 1990, unde a vorbit despre o Românie care se lansează pe calea reformelor.

Prânz cu Fărcaş la Pescăruş, restaurantul care ieri, din nefericire, fusese închis. Urmează o reuniune într-o frumoasă vilă rechiziţionată de la Partidul Comunist cu membrii „Asociaţiei pentru viitor”, printre care şi rectorul Universităţii Politehnice. Suntem aici în cartierul „burgheziei roşii”. Grădină prost întreţinută, cu copaci frumoşi. Alături, se află casa lui Gheorghe Maurer, 86 ani, fost prim-ministru care l-a „întronat” cândva pe Ceauşescu şi a regretat apoi. Câteva interviuri cu jurnalişti mai mult sau mai puţin amatori. Fac cunoştinţă cu un francez, profesor de română, şi soţia lui, româncă, oameni care se vede că au prosperat – relativ vorbind – pe vremea lui Ceauşescu.

Merg apoi în vizită la Radu Câmpeanu, vicepreşedintele Senatului. El mă primeşte în clădirea fostului Comitet Central. Îmi arată biroul dictatorului şi pe cel al soţiei sale, despărţite de secretariat. Biroul Elenei Ceauşescu era puţin mai mare. Cel al lui Nicolae dă în balconul unde dictatorul a fost huiduit la 21 decembrie.

Câmpeanu îmi povesteşte viaţa lui. Familie înstărită. Preşedinte al studenţilor liberali. Închisoare între 1948 şi 1956. Condiţii de detenţie îngrozitoare. Boli. Ameninţarea morţii. Eliberat în 1956, an de pauză a epocii. Muncitor modest, nevoit să-şi ascundă trecutul. A fost ajutat de un membru al Securităţii comuniste să-şi găsească de lucru la Bucureşti. A reuşit să fie „răscumpărat” de către un bancher evreu din Londra (născut în România), specializat în acest tip de trafic, de care beneficia guvernul de la Bucureşti. Face carieră timp de cincisprezece ani la Creusot-Loire1, apoi revine la Bucureşti pentru a prelua conducerea Partidului Naţional Liberal nou-născut. Amărăciune în campania electorală, erori de limbaj. De exemplu, Câmpeanu şi-a dat seama cu întârziere că pentru 50% dintre români termenul „privatizare” însemna *a-i priva* de ceva. Fără îndoială, mulţi comunişti francezi (şi nu numai!) înţeleg acest cuvânt în acelaşi fel…

Preşedintele Partidului Naţional Liberal este

preocupat de tensiunile din grup, alimentate cu siguranţă din exterior. Îmi face impresia unui om de caracter. Câmpeanu, ca şi Roman şi toate contactele mele exclud posibilitatea de a se reveni la dictatură, cu următoarele argumente, în proporţii variabile: personalitatea unui Iliescu, faptul că oamenii nu mai pot fi manipulaţi, contextul internaţional.

Vizită apoi la Asociaţia „21 decembrie”. Este o mişcare de tineret care are drept scop să comemoreze victimele, să-i identifice pe cei care fuseseră acolo în acea zi faimoasă (despre Petre Roman: „Nu a fost cu noi”) şi să contribuie la consolidarea drepturilor omului. Clădire dărăpănată, rechiziţionată de la Partidul Comunist. Mă întâmpină o tânără care-mi aminteşte de Passionaria.

Pentru a încheia această zi lungă, cina acasă la Jean-Michel Dumond cu membrii „Grupului pentru Dialog Social”, un fel de asociaţie a opoziţiei, reprezentată recent la o conferinţă care a avut loc la Sorbona sub auspiciile lui Laurent Fabius[19][20]. Îmi dau seama că vecina mea din dreapta, Gabriela Adameşteanu, are o anumită notorietate. Maliţa se declară exasperat de faptul că asistenţa externă ajunge mai cu seamă la această organizaţie, în vreme ce mai există şi altele. Prezenţi la întâlnire şi rectorul Universităţii, Lăzărescu.

Fotino etc. Atmosferă prietenoasă, cultură şi bun-simţ. Rectorul îmi spune că problema României este că oamenii nu mai muncesc…

Împreună cu J.M. Dumond, Maliţa mă invită apoi la fiica sa care locuieşte nu departe de celebra clădire a televiziunii. Probabilistă, cu un înalt nivel de cultură, din câte pot judeca la vederea cărţilor de pe rafturi şi în urma discuţiei noastre. Soţul ei, timid şi prietenos, este chirurg ortoped. Apartament confortabil, aproape luxos. Această vizită ar fi fost de neconceput pe timpul regimului

---

19 Pe timpuri, întreprindere franceză în domeniul siderurgiei.

20 Laurent Fabius (1946—): Prim-ministrul Franţei (1984-1986); Preşedintele Adunării Naţionale (1988-1992; 1997-2000).

comunist.

Miercuri 25 iulie 1990

Dimineaţa devreme, plecăm la aeroportul Băneasa. În România, reţeaua aeriană internă are formă de stea (ca în Franţa), cu centrul la Bucureşti. Un avion pleacă în fiecare dimineaţă spre marile oraşe şi revine în după-amiaza zilei. Pe timpul lui Ceauşescu, avioanele nu zburau noaptea din motive de securitate. Astăzi, situaţia nu s-a schimbat.

La ora 9, ajungem la Cluj, capitala Transilvaniei. Aspectul general al oraşului este atrăgător. Situat în mijlocul unei frumoase regiuni, ar putea fi admirabil. Mergem în vizită la primar. Despre el, fost procuror general, cei prezenţi mă asigură că este unul „bun”, dar mi se pare clar că un om care a deţinut o astfel de poziţie şi care a ştiut să supravieţuiască poate fi tot ce vrei, numai nu un sfânt. Conversaţie oficială, fără mare interes. Apoi, vizită la sucursala locală a Asociaţiei „Vatra Românească”. Aici, întâlnesc câţiva universitari care apără cu pasiune „latinitatea” română, împotriva mediului „asiatic” (Ungaria) şi slav (Bulgaria). Mi se spune că această regiune a fost întotdeauna majoritar românească. Pe timpul Imperiului Otoman, se bucura de o autonomie considerabilă. Sunt asigurat că românii au fost întotdeauna paşnici faţă de minorităţi. Mulţi evrei şi polonezi au venit în România şi au trăit aici în pace. Se evocă genocidul evreilor între 1940 şi 1944 în nord-estul Transilvaniei de către Horthy. Ungurii au limba lor, literatura lor, opera lor şi aşa mai departe. Deci, mă întreabă interlocutorii mei, ce mai vor? Ei mă asigură că mai mult de patru milioane de români aderă la asociaţia lor, înfiinţată în februarie 1990, şi neagă orice tendinţă fascistă.

După întâlnire, sunt prezentat unui om mic de statură, aflat la o vârstă venerabilă, un academician despre care mi se spune că este marele istoric român al Transilvaniei. Regret că nu l-am întrebat dacă a citit volumele produse în Ungaria pe această temă, despre care mi s-a vorbit cândva la Budapesta.

După această întâlnire, merg, pentru simetrie, la Uniunea Democrată a Maghiarilor din România. Ei ocupă o vilă cochetă, cu o grădină frumoasă, anterior ocupată de prim-secretarul Partidului Comunist local. Văd acolo, ca şi în alte case, unul dintre acele vechi aparate de radio, imense, aşa cum le-am cunoscut în copilăria mea. Mai observ o doamnă în vârstă, mică, subţire, energică, fumând neîntrerupt, care se bucură de o mare stimă. Participanţii la întâlnire îmi spun că ei se consideră cetăţeni români şi nu au pretenţia de independenţă sau de unire cu Ungaria – poziţia lor este clară. În schimb, ei au legături cu ţara lor prin limbă, prin cultură şi tradiţiile istorice. Acest lucru nu înseamnă o lipsă de loialitate „faţă de ţara în care trăim". Ceauşescu a încercat să uniformizeze totul. El a vrut să ridice grupurile etnice unul împotriva celuilalt. La fel ca Stalin şi politica naţionalităţilor pe care a promovat-o. Nu numai împotriva maghiarilor, dar şi a ţiganilor. Asociaţia solicită revenirea la drepturile istorice. Ea îşi stabileşte drept sarcină democratizarea întregii societăţi româneşti. În acest scop, ea este dispusă a se uni cu forţele unei opoziţii „constructive". Asociaţia cere, de exemplu, eliberarea lui Marian Munteanu, preşedinte al Ligii Studenţilor Români arestat de o lună. Ea apără poziţiile generale, nu (numai...) interesele particulare.

Universitatea maghiară de la Cluj a fost înfiinţată în 1872. În 1918, a devenit universitate românească. Două universităţi, maghiară şi românească, au coexistat după cel de Al Doilea Război Mondial până în 1958, când a avut loc unificarea. Îndată după Al Doilea Război Mondial regimul comunist a făcut lucruri bune pentru minorităţi în ceea ce priveşte învăţământul. Pentru interlocutorii mei ar fi bine ca acest spirit să revină. În sfârşit, le pun întrebarea dacă, după părerea lor, un conflict între Ungaria şi România este posibil. Mi se răspunde că istoria nu se repetă, că situaţia din 1940 nu va reveni şi că Ungaria n-are niciun interes de a se ocupa de o ţară distrusă de Ceauşescu. „Vrem să rămânem aici, cu poporul român". Problema e – mi se

spune – că mulţi maghiari au plecat în Ungaria sau în Occident, ca de altfel o mulţime de evrei şi de nemţi. Pentru a înceta emigraţia este nevoie de o strânsă colaborare între „elementele sănătoase" ale societăţii româneşti pentru a stabiliza situaţia politică şi a deveni o ţară prosperă, „dar asta nu se poate într-o zi". Luându-mi rămas-bun, mă întreb dacă vreodată lărgirea Comunităţii Europene va putea duce la depăşirea problemelor minorităţilor, care otrăvesc viaţa popoarelor în general şi istoria Europei Centrale şi Orientale în particular. Viitorul ne va aduce răspunsul.

Următoarea mea vizită este la Doina Cornea, personaj de legendă al luptei împotriva dictatorului[21]. Ea mă primeşte în căsuţa ei, filmată de atâtea camere de televiziune. Sunt întâmpinat de soţul ei, bolnav, reţinut, resemnat. Pe când ei, o mână de om, i se vede pe chip flacăra lăuntrică. Plină de pasiune, curajoasă, dar moderată în exprimare. Vorbeşte fără ură. Îmi arată teancurile de scrisori pe care le primeşte, uneori deschise de cei ce mai exercită cenzură. Scrisori de încurajare sau de insultă. Îmi explică de ce a părăsit, în ianuarie, coaliţia condusă de Iliescu. Îi reproşează că a rămas în complicitate cu Securitatea, că nu a răspuns clar la întrebarea cum au fost folosite ajutoarele venite din străinătate. Pe timpul lui Ceauşescu, poporul nici nu visa la ele. Totul se hotăra la palat, în subsolurile secrete… Ea nu voia ca asemenea lucruri să continue. Iată de ce Doina Cornea apelează la cei din străinătate să facă presiune asupra lui Iliescu şi să nu ofere nimic până când nu va fi totul clar. Acesta este, în esenţă, mesajul ei. Ea înţelege că o astfel de atitudine îi aduce multă ostilitate în ţară, însă rămâne convinsă că aşa e corect. Aparent, seninătatea ei n-ar avea de suferit. Conform spuselor ei, situaţia cu

21d ata aceasta lui Nicolae Ceauşescu în persoană, pentru a cere reforme în toate domeniile, atât economic, cât şi politic.
In august 1988, Doina Cornea trimite o scrisoare deschisă în Occident pentru a protesta împotriva „planului de sistematizare rurală " al Conducătorului.

apartheidul în Africa de Sud a evoluat în urma presiunilor din exterior…

Vorbind despre alegerile din mai, Doina Cornea e de părere că problema a fost nu atât frauda, cât campania electorală. În această privinţă, ea împărtăşeşte opinia generală. O întreb ce crede despre Câmpeanu. Îmi spune că este „prea slab" sau „prea politic". Iar acesta îmi spusese despre Doina că „nu e destul de politică"! Simetrie amuzantă, ce confirmă opinia profesorului meu Maurice Allais[22] potrivit căreia felurile în care oamenii se judecă unii pe alţii sunt adeseori echivalente.

Discutând despre Ceauşescu, Doina Cornea îmi aminteşte că, la început, acesta era popular, chiar şi în ochii ei, din cauza Cehoslovaciei[23]. El era una dintre noile speranţe. Înaintea lui a fost Hruşciov…

Deodată, Doina se întoarce spre Fărcaş, care nu spusese nimic până atunci, şi îl întreabă cum se numeşte. Îşi aminteşte că l-a ţinut în braţe când era copil (însoţitorul meu îmi mărturisise, înainte de a veni aici, că familiile lor se cunoşteau) şi îl îmbrăţişează (ea minusculă, el imens). Totuşi, deşi critic faţă de ea, Fărcaş este mişcat de gestul ei spontan.

Cu părere de rău mă despart de această personalitate extraordinară. Avem însă mai mult de o oră de întârziere la prânzul de la universitate. Clădirea universităţii este într-adevăr frumoasă. Mi se spune că universitatea are o bibliotecă foarte bogată, iar rectorul, chimist de specialitate, îmi oferă un catalog al cărţilor rare şi o medalie, unde România apare încă „republică populară". Ca şi la Bucureşti, prorectorul (care este în acelaşi timp şi ministru adjunct al Educaţiei) ia cuvântul şi se comportă de parcă el ar fi şeful. Profesorul de italiană cu mustăcioară îl domină pe tăcutul profesor de chimie. Odată discursurile terminate, rămâne foarte puţin timp

22 Laureat al Premiului Nobel de economie în 1988

23 Ceauşescu a condamnat invazia Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varşovia în 1968, în urma Primăverii de la Praga.

pentru prânzul propriu-zis. Ca mai toate mesele, pe bază de mezeluri, care, cred eu, sunt un lux pentru majoritatea populaţiei. La despărţire, unul dintre membrii asociaţiei Vatra Românească, profesorul Şteţiu (fizician, pe care îl voi întâlni apoi la Paris), îmi aduce un manual de limba română imprimat la rotaprint (îl cerusem). Plecăm în grabă mare spre aeroport pentru a prinde zborul de la 15.15. În drum, încerc, pe cât e posibil, să admir superbul peisaj de munte. Ajungem la timp, dar avionul întârzie! Ce păcat, deoarece am întâlnire cu preşedintele Ion Iliescu la 17.30.

După aterizare, iarăşi goană, de data asta pe străzile din Bucureşti. Ajungem la ora fixată la uşile Palatului. Clădire somptuoasă, construită de Ceauşescu, care nu a avut timp să se instaleze aici. Mi se spune că Iliescu ocupă doar o parte a ei.

Se pare că Fărcaş a greşit poarta, însă refuză să recunoască şi rămâne neclintit în faţa paznicilor, care se află în spatele grilajului şi nu par a se sinchisi. Este singura dată în timpul acestei călătorii când, pentru scurt timp, am un motiv să mă supăr. O maşină de poliţie vine în sfârşit să ne conducă la poarta centrală, unde ajungem cu un sfert de oră întârziere la audienţă. Cu toate acestea, atitudine salvatoare a protocolului. Suntem imediat conduşi la preşedinte. O uşă se deschide. De parcă aş fi la teatru: în faţa mea – Iliescu, însoţit de doi colaboratori. Ne fotografiem. Mergem apoi cu toţii în sala de audienţă, situată alături. Ne aşezăm pe două scaune aflate unul lângă altul în poziţia extrem de incomodă (deoarece ne obligă să ne sucim gâturile pentru a ne putea privi) pe care atâţia dintre puternicii lumii o adoptă pentru a-şi primi vizitatorii. Ceilalţi prezenţi, printre care Fărcaş şi Jean-Michel Dumond, iau şi ei loc pe două rânduri de scaune aşezate în linie, unul în faţa lui Iliescu, altul în faţa mea.

În pofida întârzierii, întrevederea durează o oră şi jumătate, în loc de cele 30 minute anunţate iniţial. Iliescu se străduieşte să-mi explice detaliat cronologia celor mai recente evenimente. Imaginea lui are de suferit de pe

urma afirmaţiilor unor persoane cum ar fi Doina Cornea, dar mai ales din pricina episodului cu minerii. Se vede că este afectat, ca să nu spun umilit, rănit. Bineînţeles, lămuririle lui nu-i vor satisface pe cei care văd cu alţi ochi evenimentele din decembrie. Cel puţin, aşa îmi va spune J.M. Dumond după întrevedere. Îmi povesteşte numai despre cele întâmplate după căderea lui Ceauşescu. Nu am obţinut nicio analiză a faptelor, nicio viziune de ansamblu. Cu toate acestea, este o persoană plăcută, un om al cuvintelor mai degrabă decât al determinării, atât din punct de vedere personal, cât şi politic. Ce controlează el în realitate? Ce rol mai joacă până acum fosta Securitate a statului? Este oare preşedintele la înălţimea unei situaţii atât de complexe? Nu-mi imaginez să fie din rasa dictatorilor. Dar, mai ales, îmi dau seama de povara sarcinii pe care o are.

Imediat după audienţă, într-un salon alăturat, răspund la întrebările unui jurnalist de la Televiziunea Română. Ne întoarcem la ADIRI destul de târziu. Maliţa e cam supărat, deoarece trebuia să ne întâlnim cu Corneliu Mănescu[24], fost ministru al lui Ceauşescu, unul dintre cei

---

24 Iată ce scria despre el ziarul francez Libération din 25 décembre 1989:

Corneliu Mănescu. Acest om de 73 ani, este unul dintre cei care au semnat „scrisoarea celor şase“ în luna martie. El a venit în fruntea Comitetului Salvării Naţionale, în pofida problemelor de sănătate.

Mănescu s-a născut la 8 februarie 1916 la Ploieşti unde tatăl său era funcţionar public. După ce şi-a făcut studiile de drept şi economie la Universitatea din Bucureşti, el a aderat în 19361apartidul comunist şi a activat în clandestinitate în timpul războiului.

S-a bucurat de o notorietate internaţională în anii '60, în timpul conducerii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, înlocuit de Ceauşescu în 1965.

In 1967, Mănescu a fost primul comunist ales preşedinte al Adunării Generale a ONU (unanim, minus un vot). A fost salutat de lumea întreagă pentru medierea în Războiul de Şase Zile în 1967.

Decăzut din guvern fără explicaţii în 1972, după ce a ocupat timp de unsprezece ani funcţia de ministru al Afacerilor Externe, el a rămas

şase care au semnat renumita scrisoare. La fel ca şi Brucan, a fost sechestrat timp de câteva luni. Acum, este preşedinte al ADIRI (funcţie mai mult onorifică), vicepreşedinte al Senatului, fără prea mare influenţă în realitate. E prea târziu pentru întrevedere şi plecăm să luăm cina, în această ultimă seară, la o mănăstire situată la patruzeci kilometri de Bucureşti: Maliţa, Fărcaş, un profesor universitar specialist în problemele religiei şi eu într-o maşină; fiica lui Maliţa şi soţul ei, în alta. Maşina lor va avea o pană şi vor fi nevoiţi să o lase la mănăstire.

Când ajungem, cerul se întunecă... Mănăstirea e un loc frumos şi liniştit. Maicile îşi câştigă traiul ţesând straie bisericeşti. Cina plăcută şi odihnitoare. Clipă de clipă, atitudinea grijulie a maicilor. O furtună puternică începe. Aş vrea să văd într-o bună zi mănăstirile faimoase din nordul ţării, la hotarele Moldovei sovietice. Sper că o voi face altă dată...

Ne întoarcem la Bucureşti. Ultima noapte.

1996

Paris. Vineri 9 februarie 1996

Anca Opriş[25] îmi face o vizită la IFRI şi îmi vorbeşte despre o invitaţie în România. Ar fi vorba despre alegerea mea în calitate de membru de onoare din străinătate al Academiei Române.

*

Paris. Joi 22 februarie 1996

Prânz cu ambasadorul României, Caius-Traian Dragomir1[26]. El doreşte să ne invite acolo, pe mine şi pe soţia mea, Marie-Christine, şi propune să ne însoţească personal. Sunt încântat. Ambasadorul îmi spune că în ultimii ani ai lui Ceauşescu domina nu atât totalitarismul, cât ridicolul. Din păcate, astăzi se recrutează masiv

---

patru ani în umbră înainte de a fi numit ambasador al României în Franţa din 1977până în 1982.

25 La vremea respectivă, numărul doi la ambasada României la Paris.

26 Caius-Traian Dradomir (1939-): diplomat şi om politic, candidat la alegerile prezidenţiale din 1992 în România (4,74%). Ambasador al României în Franţa (1994-1997).

oameni din fosta Securitate.

*

Paris. Marţi 2 aprilie 1996

Mic dejun la clubul Saint-James cu ambasadorul României. Dorea să-mi spună că preşedintele Iliescu va organiza o cină în onoarea mea la Bucureşti, pe 17 iunie. Adevărul este că de mult avea această intenţie. Vorbind despre situaţia din ţara sa, ambasadorul îmi arăta cum marile bogăţii au fost făcute de cei care cunoşteau comerţul exterior şi reţelele sale.

*

Duminică 16 iunie 1996

Plec în România, cu Marie-Christine. Anca Opriş vine după noi. La aeroportul Roissy, echipa ambasadei s-a adunat, practic în întregime, în jurul ambasadorului, care pare a fi încântat.

Călătorim cu Dragomir, a cărui companie este foarte agreabilă, întâlnire călduroasă la Bucureşti. Suntem cazaţi la „Vila P50", numită astfel fiindcă este situată pe strada Primăverii, numărul 50. De fapt, era reşedinţa principală a lui Ceauşescu, cea care şi-a deschis uşile pentru poporul român după revoluţie, fascinându-l cu pardoseli de marmură, mobilă şi covoare luxoase, cu robinete aurite… Vila este într-adevăr foarte bogată, însă, aş vrea să spun, nimic mai mult. Lux supraîncărcat, disproporţionat. Altă dată, acest cartier, unde se aflau mai multe reşedinţe oficiale, era închis. Imposibil să te apropii. Astăzi, grădina vilei P50, de inspiraţie japoneză cu statui în stil grecesc, însă agreabilă, este străbătută de un gard amplasat mai mult sau mai puţin la întâmplare. Gardieni pentru a păzi totul. Aici vom petrece câteva zile într-o atmosferă de închisoare aurită. Personalul de serviciu nu şi-a pierdut deprinderile socialiste. E greu să obţii exact ceea ce vrei. Grupurile sanitare funcţionează, dar nu sunt pahare pentru spălatul pe dinţi… Vizităm casa, inclusiv baia dictatorului (unde era dormitorul lui? şi ce se află în unica odaie încuiată, aflată lângă baie şi lângă un fel de salonaş

care ne face să ne gândim la Barbă-Albastră?) şi, de asemenea, la parter piscina (cu un decor de prost gust), sauna şi o sală de gimnastică plină de instrumente şi conducte înfricoşătoare.

Ne instalăm. Apoi funcţionarul care se ocupă de Franţa în cadrul Ministerului Afacerilor Externe ne conduce să facem turul oraşului. La prima vedere, nu s-a schimbat mult din 1990. S-au deschis magazine, străzile au căpătat viaţă. Îmi place acest oraş mare, umbrit de copaci, cu case frumoase în ciuda anilor socialismului, cu clădiri superbe de la începutul secolului. Ca şi prima dată, sunt de părere că marile construcţii ale dictatorului, cum ar fi Casa Poporului, rebotezată Palatul Parlamentului, şi bulevardul monumental din faţa lui sunt reuşite. Luăm cina cu ambasadorul Bernard Boyer, pe care nu l-am văzut de pe vremea când lucram la CAP[27], şi cu colaboratorii săi.

Luni 17 iunie 1996

Alegeri în Rusia. Elţîn este în frunte. Surpriza zilei o constituie numărul de voturi acumulat de generalul Lebed, nu prea iubit în România, fiindcă este cel care a comandat faimoasa armată a XIV-lea din Transnistria, care, în caz de război, avea sarcina să treacă peste Moldova şi să ajungă până la Istanbul.

Lungă întrevedere cu Teodor Meleşcanu, foarte inteligentul şi plăcutul ministru al Afacerilor Externe, al cărui invitat oficial sunt în această călătorie, urmată de un prânz la Clubul Diplomatic, un loc extrem de agreabil. îl cunoşteam pe succesorul lui Adrian Năstase, deoarece îl primisem la Paris, la IFRI. Discuţie liberă şi amicală. Discutăm subiectele care vor domina toate întrevederile mele: starea în care se află ţara, deţinătorii noilor averi, minorităţile maghiare din Transilvania, Moldova şi Ucraina, integrarea europeană şi NATO. La acest subiect notez o idee importantă: ar fi o greşeală enormă de a lăsa Ungaria să adere la NATO fără România. De altfel, din punct de vedere pur geostrategic, două ţări care şi-ar

27 Vezi nota la pagina 4.

justifica cel mai mult apartenenţa la Alianţă sunt Polonia şi România. Din păcate, nu vom vorbi mult despre ex-Iugoslavia.

Vizita la Institutul Român de Studii Internaţionale, ale cărui activităţi sunt mult mai importante decât s-ar crede văzând clădirea pe care o ocupă. În România, există o tradiţie în domeniul relaţiilor internaţionale, care datează din perioada dintre cele două războaie mondiale şi care este strâns legată de personalitatea lui Nicolae Titulescu, jurist, devenit apoi ministru al Afacerilor Externe. Mă întreţin cu Gheorghe Prisăcaru, secretar de stat pentru Integrarea Europeană, care, împreună cu Lazăr Comănescu, este membru al Comitetului de program al Centrului franco-austriac pentru reconciliere în Europa, al cărui preşedinte sunt din 1983.[28]

Seara, suntem invitaţi de Ion Iliescu, care ne primeşte nu la palatul său, ci într-o reşedinţă oficială, situată nu departe de cea unde stăm noi, în stilul anilor ’60, construită, fără îndoială, pe vremea lui Gheorghiu-Dej. Stilul poartă marca acestei perioade. Pentru a ajunge acolo, trecem printr-o alee lungă, care va fi bine luminată seara târziu, la plecarea noastră. Ajungem aproape de ora şapte. Meleşcanu, Dragomir şi Boyer sunt deja acolo. Preşedintele apare fix la ora şapte. Printre ceilalţi invitaţi, Adrian Năstase, preşedintele Camerei Deputaţilor, cu soţia; Sergiu Nicolaescu, preşedintele Comisiei de Politică Externă a Senatului; Virgiliu Constantinescu, preşedintele Academiei Române; Corneliu Mănescu, fost ambasador în Franţa şi fost ministru al Afacerilor Externe; Mircea Maliţa, care m-a primit în 1990. Ambianţa este excelentă. Iliescu foarte amabil şi zâmbitor, aşa cum este cu toată lumea. Vorbim, evident, despre situaţia din ţară şi, de

---

28 Centrul franco-austriac pentru reconciliere în Europa (CFA) este o organizaţie interguvemamentală, creată în 1976 la iniţiativa prim-ministrului Jacques Chirac şi a cancelarului Bruno Kreisky, în vederea dezvoltării relaţiilor economice dintre Europa de Vest şi Europa de Est. După căderea zidului de la Berlin, CFA şi-a réorientât eforturile către problemele extinderii Uniunii Europene.

asemenea, despre trecut. Gazda noastră, născută în 1930, începuse o carieră strălucită, care a culminat în 1970 cu postul de secretar pentru Propagandă. El a fost, de asemenea, secretar al Uniunii Tineretului Comunist, dinamic şi deschis, câştigând o adevărată popularitate, de care îşi amintesc cei care aveau 40 de ani în 1989. A doua jumătate a anilor ’60 fusese marcată de o oarecare liberalizare politică, în timp ce se afirma şi politica de independenţă naţională.

Totul se schimbă în 1971. În acest an, Ion Iliescu participă la fatala călătorie a lui Ceauşescu în Coreea de Nord şi în China. Dictatorul s-a întors de acolo fascinat de revoluţia culturală, cu voinţa de a o impune în propria ţară. Dacă există un cuvânt pentru a-l caracteriza cel mai bine pe acest om – îmi spune Iliescu –, este cuvântul voinţă. S-a întors din călătorie cu ideea de „sistematizare”, voia să construiască oraşe la ţară şi să edifice la Bucureşti un palat mai mare decât cel al lui Kim Ir Sen. Acest proiect lipsit de realism va fi tradus în viaţă în anii ’80.

De fapt, cel puţin pe plan material, românii păstrează o amintire destul de bună despre anii ’60, când ţara beneficia, ca şi alte ţări din Est, de credite destul de abundente. Totul s-a schimbat, pe plan economic şi în alte domenii, la cumpăna anilor ’70—80.

Istoria lui Ceauşescu, încă nescrisă, este fascinantă. Ca şi Stalin, el s-a angajat în calitate de succesor al lui Gheorghiu-Dej, deoarece controla organizaţia. Debutul a fost destul de bun, însă, pe la sfârşitul anilor ’60 au început derapajele. Trei factori se pare că au jucat un rol important: invazia Cehoslovaciei în 1968, care l-a speriat (România a refuzat să participe la această operaţie şi s-a apropiat şi mai mult de Iugoslavia lui Tito), călătoria în Asia şi fascinaţia dictaturii totale, şi soţia sa Elena. Toţi cred că această femeie „stupidă” a jucat un rol hotărâtor (Iliescu este deosebit de sever) şi a avut o influenţă nemaipomenită asupra soţului ei. Un lucru e cert: o asemenea evoluţie nu putea să se producă decât asupra

unui om foarte incult. Totuşi, nu numai Elena era de vină. Nebunia dictatorului care putea, de exemplu, să taie dintr-o trăsătură de condei cifrele statisticii de producţie agricolă pentru a le înlocui cu cifre de două sau trei ori mai mari îşi avea, fără îndoială, cauzele proprii.

Iliescu a încercat să-i reziste lui Ceauşescu după întoarcerea din Asia. Însă, treptat, a fost retrogradat până a ocupa prin 1976 sau 1977 funcţia modestă de director la Editura Tehnică, unde a rămas până în 1989. Tot la începutul anilor ’70, prim-ministrul Maurer, despre care se vorbeşte aici cu un respect deosebit, a fost demis. Cred că Iliescu a avut nevoie de o mare abilitate pentru a nu-şi fi atras represalii mai dure, iar criticii lui, în special cei din Franţa, îi reproşează tocmai că nu a avut prea mult de suferit. De fapt, acest om este viclean. Soţia mea, Marie-Christine, observă că în timpul recepţiei şi apoi în timpul cinei pe care ne-a oferit-o, el este întotdeauna parcă la pândă. Niciun moment de destindere. Vorbim despre viitoarele alegeri prezidenţiale din 3 noiembrie. Încă nu şi-a anunţat candidatura, dar nimeni nu se îndoieşte că o va face. Unica întrebare, ca de obicei în asemenea situaţie: când va da cărţile pe faţă?

Comentatorii francezi, prea tributari ideologiei, îl consideră pe Iliescu ca pe un „comunist” şi minimalizează realitatea tranziţiei. Eu însumi cred că el a fost omul situaţiei. Românii n-au vrut o revoluţie sângeroasă, cu reglări de conturi. Cu toţii au suferit, într-un fel sau altul, fizic şi moral, din cauza regimului ceauşist. Fiecare s-a descurcat cum a putut pentru a supravieţui. Românii au fost umiliţi, fiecare în parte şi toţi laolaltă. Va fi nevoie de mult timp pentru ca România să-şi vindece rănile trecutului. Au trecut cincizeci de ani de la sfârşitul războiului, iar francezii tot nu şi-au revenit după Vichy. Atunci de ce să le facem altora morală?

În orice caz, românii nu se mai tem de autoritatea publică. Ei sunt liberi să vorbească şi să scrie şi nu ezită să o facă. Pe plan material, redemararea e mai înceată decât

în Europa Centrală şi „de Vest”, dar lucrurile se mişcă. Şi asta nu e rău.

Plecăm pe la zece şi jumătate. Luându-mi rămas-bun de la preşedinte, îl întreb dacă merge să doarmă la Palat. Fără îndoială, a crezut că îl verific. Îmi răspunde că locuieşte „cu familia” într-un apartament de trei camere nu departe de aici. Nu am auzit pe nimeni să se îndoiască de integritatea lui personală.

Marţi 18 iunie 1996

Prima mea întrevedere (în prezenţa lui Dragomir) are loc în fosta clădire a Comitetului Central, unde soţii Ceauşescu îşi aveau birourile. Sergiu Nicolaescu, actor, regizor, producător de filme, preşedinte al Comisiei pentru politica externă a Senatului, are vreo şaptezeci de ani. A fost un cineast vestit pe timpul fostului regim. A făcut mai ales filme istorice. A ştiut să se descurce în orice situaţie. Îmi povesteşte cu vervă despre rolul pe care l-a jucat în timpul evenimentelor din decembrie 1989. Nu are nicio îndoială despre propria valoare. Născut într-o familie înstărită (tatăl său a stat la închisoare din 1945 până în 1964, anul când au fost eliberaţi mai mulţi deţinuţi politici), el a reuşit să-şi facă o carieră datorită talentului excepţional (din cuvintele lui).

Nicolaescu, bazându-se pe o hartă reliefată, ne face o uimitoare prelegere de geostrategie. E pasional de felul său. El declara că Kohl şi Gorbaciov au făcut un pact secret pentru ca Germania să aibă mână liberă până în Transilvania, pe când Rusia va controla coridorul de invazie spre Sud prin România şi Bulgaria. El este convins că Rusia îşi va reconstitui imperiul şi că Lebed este cuceritorul. El este fascinat de Germania şi de mareşalul Antonescu, idealul său, care credea că acţionează spre binele şi în interesul României după înfrângerea aliaţilor săi şi anexarea de către Uniunea Sovietică a

Bucovinei şi Basarabiei. Oare avea el altă alegere decât a se alia cu Hitler?

Pentru Nicolaescu, regele Mihai a comis o eroare

fatală prin demiterea mareşalului şi alegând alianţa cu URSS. El vorbeşte despre filmul său *Oglinda*, care începe cu execuţia lui Antonescu şi se termină cu cea a soţilor Ceauşescu, ideea fiind de a pune în valoare demnitatea primului şi mediocritatea celui de-al doilea în faţa încercării supreme. Antonescu a fost executat în 1946, după doi ani de încarcerare în URSS, unde, se zice, nu a fost atât de rău tratat. Sovieticii voiau să păstreze o marjă de prudenţă pentru orice eventualitate. Moscova l-a cedat Bucureştilor numai după ce Gheorghiu-Dej şi-a consolidat puterea. Întorcându-ne la Ceauşescu, vorbim despre mascarada procesului său de trei ore şi de împrejurările în care a fost lichidat. Printre executori, generalul Stănculescu, care prosperă astăzi în afaceri. Fără îndoială, Iliescu, în acele zile extraordinare când se hotăra soarta atâtor oameni, şi-a spus şi el cuvântul.

În a doua jumătate a dimineţii, ţin o conferinţă la Colegiul Naţional pentru Apărare despre securitatea europeană şi NATO.

După-amiază, merg la Palatul Parlamentului, fosta Casă a Poporului, adică palatul lui Ceauşescu. Clădirea, puţin mai mică decât Pentagonul, este cel mai mare palat construit vreodată. În decursul a şapte sau opt ani, sub conducerea unei tinere femei (pe acea vreme), 80.000 lucrători şi 800 de arhitecţi au ridicat palatul, în vreme ce poporul nu avea ce mânca. În afara parchetului dăruit de Mobutu, totul este confecţionat din materiale româneşti. Trebuie să spun că rezultatul este impresionant. Dar cât de rece este! Cum să menţii acest palat şi cu ce preţ? Vedem nişte săli imense cărora li se caută o destinaţie.

Vizită la Muzeul Satului, apoi întâlnire cu membrii Uniunii Scriitorilor, o clădire pe care, cred că am vizitat-o deja în 1990. Am impresia că activitatea literară nu este strălucitoare în această perioadă.

Scriitorii confirmaţi şi-au pierdut poziţiile lor privilegiate. Confirmarea ideii că românii nu prea au chef, în acest moment, să-şi analizeze trecutul… O fotografie cu

Cioran, Ionesco şi Eliade la Paris.

Cina cu Nicolaescu la Clubul Diplomaţilor. Un alt senator, fost diplomat, foarte amabil, aşa cum sunt ei toţi. Prezent şi Bernard Boyer. Reluăm discuţia de azi-dimineaţă.

Miercuri 19 iunie 1996

Conferinţa cu dezbateri la ADIRI pe tema viitorului Uniunii Europene. Corneliu Mănescu, despre care am vorbit mai sus, este moderatorul conferinţei. Ministru al Afacerilor Externe în 1970 – 1971, el a fost demis dintr-un capriciu al Elenei. Ambasador strălucit în Franţa, Elena îi distruge iarăşi viaţa fiindcă el şi soţia sa formau un cuplu prea „parizian”. Este şi astăzi atrăgător, dar, se pare, înfrânt. Din observaţiile celor prezenţi, reţin cuvintele tânărului ambasador al Poloniei despre noţiunea de reunificare a Europei. Deseori explic, în discursurile şi discuţiile pe care le susţin, că trebuie să vorbim despre unificare şi nu despre reunificare, fiindcă istoria Europei este o istorie a războaielor. Interlocutorul meu observă cu justeţe că putem totuşi vorbi despre reunificare în sensul restabilirii relaţiilor în general. El îşi evocă propriile amintiri din vremea petei roşii pe hartă, atunci când nici francezii nu ştiau nimic despre Polonia, nici măcar dacă aparţinea continentului nostru.

Prânz la reşedinţa ambasadei Franţei cu Petre Roman şi Ion Diaconescu, preşedintele Partidului Naţional Ţărănesc (nuanţat de culorile creştin-democrate). Acest om a petrecut şaptesprezece ani în închisori, din 1947 până în 1964. Şase din ei în solitudine absolută, comunicând cu cei din celula vecină prin alfabetul Morse. Un exemplu admirabil de curaj. Dar nu are multe idei despre viitor, ca şi Petre Roman, care se limitează la nişte lozinci de campanie electorală. Aflu că tatăl lui Roman a luptat alături de forţele republicane în timpul Războiului Civil din Spania şi că s-a căsătorit cu o spaniolă. Acest lucru explică atitudinea specială şi simpatia de care se bucură „tânărul” Petre în Franţa, unde şi-a făcut studiile.

De altfel, vorbeşte limba franceză la perfecţie. îl regăsesc, cu ocazia acestui prânz, pe Brânzaru, fostul număr doi al ambasadei la Paris, astăzi consilier diplomatic al prim-ministrului.

Vizita plăcută la atelierul pictorului Viorel Mărgineanu, ministrul Culturii. Tablourile lui îmi trezesc dorinţa de a merge să văd Delta Dunării... Pentru scurt timp, mă întorc la vilă, pentru a pleca apoi la ceremonia de conferire a titlului de Doctor Honoris Causa în superbul amfiteatru al Academiei de Studii Economice. Mă înveşmântez în togă. Mulţi tineri în sală. Ceremonia începe şi se termină cu imnul studenţilor *Gaudeamus igitur*, de care nu am ştiut până acum! Ascult elogiul care mi se face (*Laudatio*). Le vorbesc despre interesul ştiinţelor economice şi, de asemenea, despre relaţiile dintre Franţa şi România. Cina plăcută într-un local frumos, un fel de club universitar, Casa Oamenilor de Ştiinţă. Interlocutori foarte cultivaţi, spirite absolut libere.

Joi 20 iunie 1996

Întrevedere cu Adrian Năstase, în biroul său imens de preşedinte al Camerei Deputaţilor, în incinta elegantei clădiri unde a fost semnată unirea Moldovei cu Ţara Românească în 1856. Curând, Camera Deputaţilor se va muta în Casa Poporului, iar acest edificiu va fi ocupat de Patriarhie. O parte va fi transformată în muzeu. Discuţie îndelungă cu Năstase despre situaţia din ţară, pe care o descrie fără complezenţă. Întâlnire apoi, la Casa Poporului, cu preşedintele comisiei pentru afacerile externe, care îmi spune că voia să mă vadă pentru a rectifica spusele lui Petre Roman, de ieri, de la prânzul ambasadorului. Îmi arată apoi imensele birouri – închise pentru public – care au fost destinate dictatorului şi soţiei lui, birouri pe care soarta a făcut să fie ocolite şi a căror posibilă destinaţie nu preocupă deocamdată pe nimeni.

Ajung cu întârziere la Academia Română, unde sunt primit de preşedintele Virgiliu Constantinescu, care mă invitase la o cină în 1990, când era rector al Universităţii

Politehnice. Birou de modă veche, plin de farmec, unde îl regăsim pe Bernard Boyer. Discuţie foarte interesantă despre istoria Academiei, desfiinţată de comunişti (care au înlocuit-o cu o alta, păstrând totuşi un nucleu de savanţi) şi reînfiinţată prin al patrulea decret semnat de Ion Iliescu după venirea sa la putere. Vorbim despre dificultăţile vieţii ştiinţifice în acei ani grei. Constantinescu îmi povesteşte cum lucrase, absolut singur, asupra unor probleme de mecanică a fluidelor care din fericire au fost remarcate de americani, ceea ce i-a adus autorului recunoaştere pe plan internaţional şi probleme pe plan local! Pentru Constantinescu, ca şi pentru mulţi alţii care credeau că îşi vor sfârşi zilele în totală uitare, revoluţia din 1989 a fost un adevărat miracol. Prânz, în clubul de ieri-seară, cu Constantinescu şi un alt academician chimist, Mănescu şi Maliţa.

După amiaza la vila P50. Interviuri pentru radio şi televiziune. Noi dezbateri pe tema securităţii internaţionale cu un grup reunit de Institutul European pentru Risc, Securitate şi Managementul Comunicării, Fundaţia EURISC. Printre cei prezenţi „profesorul” Silviu Brucan, care mă primise la el acasă în 1990. După conferinţă, vizitez cu Liviu Mureşan, preşedintele, localurile acestei fundaţii foarte active. Liviu Mureşan ne invită să luăm cina într-un restaurant foarte drăguţ. Conversaţie geografică şi istorică pasionantă cu Dan Bălteanu de la Institutul Naţional de Geografie, un mare admirator al lui Emmanuel de Martonne1, ale cărui studii despre România au devenit clasice. Dan Bălteanu îmi propune să facem o călătorie în Delta Dunării, al cărei ecosistem îl cunoaşte la perfecţie. Discuţie interesantă cu Dumitru Dorin Prunariu, primul cosmonaut român, care a

petrecut mult timp în renumitul Orăşel Stelar[29][30], unde avusese nenorocul să se afle tocmai în momentul intrării trupelor sovietice în Afghanistan, când România iarăşi s-a desolidarizat de superputerea comunistă.

Vineri 21 iunie 1996

Cea mai lungă zi... Plecăm cu avionul la Suceava, prin Iaşi. Vizităm renumitele mănăstiri: Humor, Voroneţ, Moldo viţa, Suceviţa, Putna, biserica Arbore şi, în sfârşit, Dragomima. Sunt fascinat de iconografia sublimă. Vreo două sute de kilometri cu maşina prin Bucovina... Ne oprim la un atelier de ceramică renumit. Primesc cadou două vaze de ceramică neagră. Una din ele va merge la casa mea de la ţară. Sate înfloritoare, case îngrijite. Nu au alimentare cu apă, în schimb, vedem peste tot fântâni frumoase. Peisaje de ţară care îmi amintesc de Franţa anilor ’50: căpiţe de fân, căruţe trase de cai, turme de animale la păşune... Această regiune a scăpat parţial de colectivizare. Se simte o anumită prosperitate, cu totul neaşteptată în raport cu discursul obişnuit despre o ţară despre care se vorbeşte numai de rău. Cina la mănăstirea Dragomima, cu preotul-călugăr al acestei mănăstiri de maici şi cu un binefăcător local, un antreprenor care s-a îmbogăţit în ultimii ani. Zâmbetul blând al călugărului. Smerenia cordială a maicii stareţe, care ne serveşte la masă. Petrecem noaptea într-o pensiune din Suceava, unde găsim, din păcate, stilul, instalaţiile sanitare şi manierele socialismului răposat. Românii mai au multe de făcut în materie de turism. În actuala stare de lucruri, cel mai bun loc pentru a petrece o noapte este, probabil, o mănăstire, cu condiţia, fără îndoială, să nu te aştepţi să ai apă caldă.

Sâmbătă 22 iunie 1996

---

29 Emmanuel-Louis-Eugene de Martonne (1873-1955): unul dintre principalii cercetători ai geografiei fizice ai secolului al XX-lea, cunoscut pentru studiile sale despre geomorfologie, în special despre procesul formării gheţarilor, şi despre hidrografie. A efectuat numeroase studii despre România.

30 Centrul de Pregătire a Cosmonauţilor „Iun Gagarin“, aflat în apropiere de Moscova

Ne întoarcem în Capitală cu maşina. Şoferul nostru de la Bucureşti a venit după noi. Iarăşi o impresie frumoasă privind peisajele şi satele, cel puţin până la Focşani, oraş de frontieră dintre Moldova şi Ţara Românească, situat la curbura Carpaţilor.

Ne oprim la Bacău pentru a vizita întreprinderea Agricola International, condusă de Petru Plăcintă, o întreprindere mixtă româno-germană. Plăcintă a fost, din 1964, directorul – aparent foarte apreciat – al complexului agroalimentar local, considerat exemplar. Aceasta i-a permis să aibă contacte cu străinătatea. Un indiciu amuzant al uimitoarei sale flexibilităţi: el ne arată „ungherul intim” din cabinetul său, un fel de altar de rugăciune în miniatură. După Ceauşescu, ortodoxia. Fără doar şi poate, avea relaţii excelente cu fostul regim. El ne arată cu mândrie grădiniţa de copii, înfiinţată încă în 1984, o grădiniţă-model, un pic prea somptuoasă. După revoluţie, a fost timp de doi ani secretar de stat pentru agricultură al noului regim. Apoi s-a aruncat în vâltoarea privatizării, făcând business cu parteneri germani. El denunţă în trecere dinamismul insuficient al francezilor. Vechi refren. Plăcintă ne conduce cu un Mercedes 500 ca să ne arate câteva clădiri, unde găinile sunt crescute industrial. Exemplu reprezentativ al unei converşii reuşite. Ca şi în fosta URSS, cele mai frumoase rezultate sunt obţinute de foştii directori, care au preluat iniţiativa.

Luăm prânzul la Focşani, un orăşel nu prea pitoresc, la o fabrică de vinuri, unde suntem primiţi de câţiva directori de modă veche, în drum pentru ultima etapă. Apropiindu-ne de Bucureşti, trecem pe lângă câteva sate „sistematizate”. Marie-Christine observă că nu suntem atât de şocaţi cum ne aşteptam, deoarece în Franţa ne-am obişnuit cu o anumită formă de distrugere a caselor tradiţionale. Cel mai şocant este că aici aceste absurdităţi au fost impuse prin dictat. Şi apoi, nu se văd: bucătării, toalete, conducte de apă…

Ajungem la vila P50 pe la opt seara. Un fax de la fiul

nostru Thibault ne anunţă naşterea celei de-a doua nepoate, Eve, în noaptea de 22 iunie, la ora 01.58.

Duminică 23 iunie 1996

Ne petrecem dimineaţa la vilă. Prânz cu Gheorghe Prisăcaru la Palatul Elizabeta, nu departe de Muzeul Satului. Discuţie pasionantă pe teme de istorie, mai ales despre Serbia, ţara pe care românii o iubesc mult (n-aş spune acelaşi lucru despre Bulgaria). Încă o dată în timpul călătoriei mele simt teama românilor faţă de ruşi.

Plecăm la aeroport îndată după prânz. Ne petrece Caius Dragomir, întors între timp de la Paris. El aşteaptă tot astăzi sosirea lui Jean-Luc Lagardère[31], care va fi şi el cazat la faimoasa vilă. îmbrăţişări. La Paris, ne întâmpină Anca Opriş, ministrul consilier al ambasadei României, care ne conduce până acasă. De la uşă până la uşă.

2000

Marţi 19 septembrie 2000

La Bucureşti, în noua clădire a aeroportului, construită după ultima mea călătorie, mă aşteaptă profesorul Jacques Barrat, consilier cultural, iar apoi ambasadorul Pierre Ménat la reşedinţă, unde m-a invitat. Tocmai vine de la o recepţie care a avut loc la hotelul Hilton în onoarea... Claudiei Schiffer!

Miercuri 20 septembrie 2000

Vremea splendidă pune în valoare frumuseţea Bucureştilor şi a arborilor săi. Mic dejun la reşedinţa ambasadei, organizat de Olivier Rémond, şeful postului de expansiune economică, cu un grup de consilieri de comerţ exterior, printre care o tânără avocată, Dana Gruia-Dufaut, al cărei bunic, Andrei Rădulescu (1880 – 1959), jurist eminent pe vremea sa, a fost ultimul preşedinte al Academiei Române (1946 – 1948), înainte de ororile staliniste. Impresii diverse despre situaţia economică. Confuzie fiscală, dreptul proprietăţii rămâne încă incert, sistem judiciar incapabil etc. Cu toate acestea, se resimt

31 Jean-Luc Lagardère (1928-2003): om de afaceri, magnat al presei franceze

mişcări „oficiale”, iar economia „subterană” este destul de activă. Multe proiecte încă nu s-au materializat, dar au avansat. Pe scurt, semne încurajatoare. Un lucru e cert: investitorii vor avea nevoie de multă, multă combativitate pentru a reuşi. Dar oare este vreo diferenţă faţă de celelalte ţări din zonă?

Merg în vizită la Ion Iliescu, preşedintele Partidului Democraţiei Sociale din România, PDSR, care îşi are sediul într-o superbă clădire pe şoseaua Kiseleff. Sunt însoţit de al doilea consilier al ambasadei, Didier Larroque, o companie eficientă şi plăcută. Mă întâmpină, aşa cum mă aşteptam, Caius-Traian Dragomir. Înţeleg că are duşmani... „Un om fără adversari e ca un câine fără purici”, ar fi spus Mao. Lumea e atât de rea! însă, dacă Iliescu este ales, „se va găsi şi pentru el un post bun”... [Va fi numit ambasador în Grecia.] Peste tot la fel. Ca şi înainte, Ion Iliescu mă primeşte cu tot farmecul care îi este propriu. El îmi spune că activitatea sa principală, după înfrângerea din 1996, a fost de a consolida structurile partidului său care, fără îndoială, va fi în frunte la viitoarele alegeri parlamentare. În ceea ce priveşte alegerile prezidenţiale, el speră că le va câştiga, dar nu vrea să anticipeze. Îmi dă unele indicaţii, nu prea exacte, cu privire la „programul” lui, în caz că va ieşi învingător. Esenţa problemei este de a nu-i aduce pe cei săraci la disperare. El îmi spune că, în prezent, puterea de cumpărare reprezintă jumătate din cea din 1989! Cum să împaci preocuparea socială cu necesitatea continuării reformelor liberale? în opinia mea, totul depinde de consolidare. Păstrând proporţiile, situaţia este asemănătoare cu aceea din Franţa, când se trecea la moneda euro: bietul Alain Juppe s-a zbătut ca un apucat, iar Lionel Jospin a eliminat uşor obstacolul odată cu revenirea creşterii economice, de care ar fi beneficiat şi predecesorul său, dacă Chirac nu ar fi dizolvat parlamentul.[32]

32 în 1997, Jacques Chirac, preşedintele Republicii Franceze, a decis să dizolve Adunarea Naţională, care sprijinea guvernul lui Alain Juppe.

Revin cu Iliescu la problema imaginii lui. Fără îndoială, dacă va fi ales, jurnaliştii din Occident, încurajaţi de opoziţia română, vor blama întoarcerea cripto comuniştilor. Eu continui să cred că i se datorează o tranziţie, în esenţă, paşnică după căderea „lui” (observ în timpul acestui sejur că „el”, „lui” este Ceauşescu; „ea” este Elena...) şi că este singurul om politic de talent din România, un fel de Mittenând. Când ieşim în grădină după întâlnire, Dragomir îmi şopteşte că în cel mai prost scenariu, pe care nu-l exclude, PDSR ar câştiga alegerile parlamentare (ceea ce este aproape sigur), însă Iliescu le-ar pierde pe cele prezidenţiale. Oricum, pentru fostul ambasador, Iliescu este singurul om de anvergură din cadrul partidului...

Consilierul cultural Jacques Barrat preia ştafeta de la Larroque pentru a mă însoţi la ambasadorul Sergiu Celac, efemerul ministru al Afacerilor Externe pe vremea guvernului lui Petre Roman. El conduce unul dintre organismele de studii în domeniul relaţiilor internaţionale, a cărui realitate instituţională este îndoielnică, dar care reuşeşte să publice broşuri şi reviste. Conversaţie interesantă – interlocutorul meu este foarte cultivat – în special despre caracteristicile etnologice ale ţiganilor, care în niciun caz nu trebuie consideraţi ca o naţiune, ci ca un ansamblu de triburi cu rădăcini în adâncul vârstelor indo-europene. Problemă pasionantă ce trebuie aprofundată.

Prânz la Bistro Ateneu cu vechiul meu prieten Georges de Menii[33] şi Daniel Dăianu, un om simpatic şi solid de vreo patruzeci şi opt de ani, care vorbeşte bine franceza şi încă mai bine engleza. El a fost pentru scurt

---

Stânga obţine o majoritate absolută în alegerile parlamentare din 25 mai şi 1 iunie 1997 şi, pe 2 iunie 1997, Lionel Jospin devine prim-ministru.

33 Georges de Menii este un economist francez. La începutul anilor ’90, el lucrează asupra tranziţiei spre economia de piaţă din ţările Europei de Est, în special asupra sistemului pensiilor. Are o activitate de consultanţă pe problemele reformei, mai întâi în Ucraina (1995-1997), apoi în România.

timp ministrul Finanţelor. Ei au fondat împreună Centrul Român de Politică Economică. Sunt frapat de naivitatea politică a lui Georges, care este de fapt foarte „american”, inclusiv în felul său de a aborda reformele economice. Îl aseamănă pe Iliescu cu diavolul şi se arată aproape indignat la ideea că aş putea lua cina cu el. Încerc să-i explic că rolul nostru – al lui şi al meu – este de a ne situa deasupra partidelor politice; acesta-i spiritul în care aş încerca ceva împreună cu România în cadrul IFRI. Dăianu este de acord cu mine. Tot Dăianu îmi spune că a citit câteva dintre cărţile mele (*Economia teoretică, Dezordinea economică mondială1*) ale căror fotocopii a putut să şi le procure în anii ’70. Săptămâna trecută, în Italia, responsabilul de studii economice de la Montedison[34][35], dl Fortis, îmi vorbise despre cartea mea *Energia, numărătoarea inversă*[36], pe care o citise la vremea lui. Aceste mărturisiri, îndrăznesc să spun, mă fac fericit: adeseori, urmele pe care le lasă fiecare în viaţa sa nu sunt chiar pierdute, cum ne-am închipui.

Scurta plimbare cu Jacques Barrat, fost colaborator al lui Michel Jobert[37], şi cu Pierre Messmer[38]. Un om amabil, care vrea să aranjeze lucrurile cât mai bine. Facem un tur în cartierul unde locuieşte. Reversul decorului: multe case în ruină, gunoaie niciodată ridicate. Pe aici locuiesc mulţi ţigani şi haite de câini. Sunt mulţi câini vagabonzi în România. Pentru a evita orice accident, Barrat este înarmat cu un bici, iar soţia lui, Rose, de un dispozitiv cu ultrasunet, al cărui efect este radical asupra câinilor.

Mă întorc la ambasadă, de unde plec îndată,

34 Thierry de Montbrial. Economie théorique, PUF, 1971 ; Thierry de Montbrial. Le Désordre économique mondial, Calmann-Lévy, 1974

35 Mare întreprindere financiară şi industrială italiană

36 Thierry de Montbrial. L’Energie: le compte à rebours, J.C. Lattès, 1978

37 Michel Jobert (1921-2002): Ministru al Afacerilor Externe al Franţei (1973-1974)

38 Pierre Messmer (1916-2007): Prim-ministru al Franţei (1972-1974)

împreună cu Didier Larroque, la o întrevedere cu Eugen Dijmărescu, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe (Petre Roman, din păcate, este plecat în străinătate). Dijmărescu îmi face o impresie excelentă. Vorbim, printre altele, despre dificultăţile ce ţin de serviciul public dezrădăcinat şi rău plătit. Discuţia are loc în prezenţa fermecătoarei Anca Opriş, care a părăsit definitiv Parisul şi lucrează la direcţia Europa a ministerului.

Iarăşi trecem în grabă pe la ambasadă, de unde mergem cu ambasadorul Pierre Menat să ne întâlnim cu Mugur Isărescu, fost guvernator al Băncii Naţionale a României, actualul prim-ministru şi aproape oficial candidat la preşedinţie. Întrevederea are loc la Palatul Victoria, unde preşedintele Iliescu oferise o cină în onoarea noastră în 1996. Isărescu îmi produce cea mai bună impresie. *Look* de bancher central, păr argintiu bine pieptănat, argumente economice şi mai ales financiare foarte solide şi, de asemenea, un simţ al umorului autentic. Se zice că şansele lui de a ajunge al doilea, după Iliescu, sunt foarte mari, dar oare l-ar putea el învinge pe fostul preşedinte? Părerile sunt diferite în acest sens, iar eu cred că multe vor depinde de campania care încă nu a început cu adevărat. Ce impresie poate lăsa alegătorului român un om ca dânsul?

Ne grăbim apoi cu ambasadorul la Palatul Cotroceni. Acest palat, cu arhitectura lui de inspiraţie turcească, pare întotdeauna atât de rece. Iniţial, Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti din 1678 până în 1688, a construit pe această colină o mănăstire şi un palat. După cutremurul devastator din 1977, văzând că imobilele din împrejurimi au rezistat bine, Ceauşescu hotărăşte să-şi stabilească aici reşedinţa. Prin urmare, au fost realizate lucrări, printre care, din păcate, distrugerea bisericii Cotroceni, o bijuterie a patrimoniului românesc. În iunie 1990, Iliescu a transformat palatul în reşedinţa oficială a preşedintelui României.

Preşedintele Emil Constantinescu ne primeşte împreună cu Zoe Petre, consiliera sa, şi o traducătoare mediocră care va trebui corectată întruna. Cât aşteptasem audienţa, mă gândisem că aceia care îi reproşează lui Iliescu trecutul său rămân adeseori discreţi în privinţa altor personalităţi pe care le întâlnesc. Dovadă că astfel de chestiuni trebuie abordate cu moderaţie şi prudenţă. Întrevedere extraordinară. Preşedintele îmi explică de fapt că a renunţat să candideze, în pofida şanselor sale reale de-a fi reales, deoarece candidatura lui Isărescu înlocuieşte o probabilitate printr-o certitudine, în care caz viitorul preşedinte va putea forma un guvern mai mult sau mai puţin tehnocrat, care va eluda obstacolul numit PDSR. Menat şi eu însumi suntem frapaţi de acest uimitor exerciţiu de politică virtuală în care Constantinescu e clar că se complace. Între timp, după ce va trage sforile, va face politică în altă formă, cum ar fi un centru pentru Balcani şi Caucaz... Sau poate că va reveni la mineralogie...

Ne luăm rămas-bun de la Constantinescu şi mergem în fugă la Institutul Francez, unde ajungem cu un sfert de oră de întârziere. Ţin un discurs despre „viitorul Uniunii Europene" în faţa unei săli pline. Sunt plăcut surprins văzând în sală multe figuri cunoscute, români, dar şi ambasadori ai ţărilor europene. După conferinţă, cina neoficială oferită de Iliescu la Casa Oamenilor de Ştiinţă, cu ambasadorul şi Jacques Barrat din partea franceză, Dragomir, Simion şi un oarecare Alexandru Mica din partea română. Ultimul este un personaj extraordinar: fost ambasador în Coreea de Nord, unde şi-a făcut studiile în anii ’60 (a fost coleg de facultate cu Kim Jong Il). El vorbeşte, de asemenea, japoneza. Îmi va trimite apoi la ambasadă treizeci şi cinci de casete cu cântece populare româneşti în interpretarea lui. În timpul cinei, Barrat îi explică lui Iliescu cum trebuie să faci politică. Vulpoiul bătrân nu pare a fi impresionat. Deodată, sună telefonul fostului preşedinte. I se spune că ziarul *România liberă*

(dacă nu greşesc) de a doua zi îl acuză de intenţia de a-l sprijini pe Miloşevici în alegerile din Iugoslavia. Această „informaţie” nu pare să-l impresioneze şi nu-i strică deloc buna dispoziţie.

Joi 21 septembrie 2000

Plecăm de la reşedinţă la 10.15, împreună cu ambasadorul, la şedinţa unde sunt consacrat membru de onoare a Academiei Române. Sunt aşteptat de Eugen Simion şi de predecesorul lui, profesorul Mihai Drăgănescu, care mă primise aici în 1990. El va fi cel care va rosti discursul de *Laudatio*. De puţin timp, Drăgănescu lucrează asupra unei probleme intelectuale tipic româneşti – care îmi place şi mie –, aplicarea conceptului matematic de categorie la ştiinţele umaniste. Îmi transmite copia unuia dintre articolele sale pe acest subiect, pe care îl voi citi chiar în acea seară. Discuţie interesantă cu matematicianul Viorel Barbu, specialist în ecuaţiile diferenţiale, care a lucrat mult împreună cu Ha A în Brezis1. Din păcate, am uitat să-l întreb dacă îl cunoaşte pe Jean-Pierre Aubin, cu care am condus un seminar de economie matematică la *Écolepolytechnique* în 1969 şi 1970.[39] E ora ceremoniei în minunata aulă a Academiei, plină de amintiri. În afara academicienilor prezenţi, câţiva invitaţi printre care bineînţeles ambasadorul Franţei, Georges de Menii, Caius Dragomir, Gheorghe Prisăcaru, preşedintele comisiei pentru politică externă a Senatului, Anca Opriş. Preşedintele Eugen Simion inaugurează şedinţa. Eu citesc discursul despre „sensul istoriei”[40]; reacţia celor prezenţi mă bucură. Preşedintele Academiei îmi înmânează diploma şi celelalte atribute ale noii mele distincţii, iar Drăgănescu citeşte elogiul. Ceremonia este foarte emoţionantă şi continuă, după o vizită la liceul Anna de Noailles, la Casa Oamenilor de Ştiinţă, un fel de club al Academiei. Vorbim despre greutăţile

---

39 Haim Brezis (1944—): matematician francez de origine română, membru al Academiei Române.

40 A se vedea Anexa 1.

JUF

vieţii (românii sunt foarte rezervaţi pe acest 5 ţia catastrofală din instituţiile de învăţământ i exodul inteligenţelor. Discutăm, de asemenea miei Române, a patra instituţie în ordinea pro rată de modelul francez şi nuanţată de in (institutelor), persecutată de Elena Ceauşescu... Academia a rezistat zece ani înainte de a o alege; cum aceasta nu mai coopta în realitate pe nimeni, soţia dictatorului a despuiat-o treptat de tot ce avea, inclusiv de clădirea clubului său, pentru a se răzbuna. Apoi, continuăm despre condiţiile renaşterii Academiei. Eugen Simion îmi spune că următorul membru de onoare va fi probabil Elie Wiesel. Şedinţa viitoare de recepţie va avea loc pe 2 octombrie şi va fi cea a lui Gérard Conac, un profesor universitar francez în domeniul dreptului public, a cărui soţie îl cunoaşte pe Iliescu de foarte mult timp.

După-amiază, întrevedere cu Teodor Meleşcanu. Mă văzusem cu el pe timpul când era ministrul Afacerilor Externe. Astăzi îşi are partidul său, „Partidul Alianţei pentru România”, APR, cu sediul pe bulevardul Unirii, această imensă rană însemnată cu sânge din dreptul Casei Poporului, construit de Ceauşescu. Acest om de aproape şaizeci de ani este foarte deştept. Şansele sale de a fi ales sunt nule, însă el speră că partidul său va putea face coaliţie cu PDSR. Idei sănătoase de inspiraţie creştin-democrată sau social-liberală.

La sfârşitul zilei, lungă discuţie cu un grup de jurnalişti la reşedinţa ambasadei, organizată de consilierul de presă Patrick Pommier. Jurnaliştii vor să mă facă să spun că, în caz de victorie a lui Iliescu, Uniunea Europeană îl va izola. Explic cu răbdare din ce cauză refuz să fac asemenea calcule nesănătoase. Dacă fostul preşedinte va reveni într-adevăr la putere, voi scrie un articol în ziarul *Le Figaro*[41]. În orice caz, acest schimb de păreri este util şi mă

Hrănţeleg mai bine psihologia politicii locale.

41 A se vedea Anexa 2.

Inevitabil, discu mtinuă cu referire la austriacul Haider1 şi la sârbul Miloşevici[42][43]. îterlocutorii mei, foarte simpatici şi amabili, au tendinţa de-a amesteca lucrurile.

Cina la reşedinţă. Printre invitaţi: generalul Chelaru, şeful Statului-Major, care vizitase IFRI în primăvară, Daniel Dăianu, Mircea Maliţa, Zoe Petre (care, fizic, se aseamănă uimitor cu fostul meu editor de la editura Flammarion, celebra Françoise Vemy), Gheorghe Prisăcaru (care mă întreabă dacă voi putea reveni repede la Bucureşti în cazul victoriei lui Iliescu), Maya Simionescu, biolog, plină de farmec, şi Roxana Theodorescu, directoarea Muzeului Naţional de Artă, pe care-l voi vizita mâine. În timpul cinei, mă amuză privirile răutăcioase ale lui Prisăcaru în direcţia lui Zoe Petre, aşezată la dreapta mea.

În ziarul *Bucarest-matin* de astăzi, două articole unul deasupra altuia: Claudia Schiffer şi Thierry de Montbrial! Bineînţeles, primul e mai important decât al doilea şi, mai ales, este ilustrat cu o poză!

Vineri 22 septembrie 2000

Timpul se schimbă brusc. Ieri, eram în august, iar astăzi, în noiembrie. Larroque îmi împrumută un pardesiu, iar ambasadorul – O eşarfă. Vizită prin anticariate. Mai să cumpăr o colecţie a operei traduse în franceză a marelui istoric Nicolae Iorga (1871 – 1940), într-o oarecare măsură un Michelet român, asasinat la începutul anilor tulburi. Plecăm cu maşina la Sinaia, împreună cu Eugen Simion şi cu preşedintele Secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie a Academiei, Dan Berindei, născut în 1923, savant de mare

42 Jôrg Haider (1950-2008): guvernatorul landului Carintia (Austria), unul dintre conducătorii Partidului Libertăţii, preşedinte fondator al Alianţei pentru viitor a Austriei, partide de extremă-dreapta.

43 Slobodan Miloşevici (1941-2006): preşedinte al Serbiei, apoi al Republicii Federale Iugoslavia (1989-2000). Unul dintre principalii actori ai renaşterii naţionalismului sârb. El a fost acuzat de Tribunalul penal internaţional pentru fosta Iugoslavie de la Haga pentru crime de război, crime împotriva umanităţii şi genocid. El a murit în timpul celui de-al cincilea an al procesului său.

renume. Drumuri şi sate frumoase. Peste tot se lucrează la construcţii, totul e în fierbere. O imagine plină de dinamism. Discuţii interesante şi la dus, şi la-ntors. Berindei a văzut de toate: îşi scrie acum memoriile. Sinaia este într-adevăr o staţiune frumoasă, care ar putea deveni chiar superbă. Prânz la Foişor, într-un salon de stil regal-socialist. Discutăm îndelung despre literatură şi istorie. Simion pregăteşte pentru publicare o lucrare despre genul jurnalelor intime. Îmi vorbise deja despre asta anul trecut. Pentru el, valoarea unui jurnal constă în faptul de „a spune totul”, ceea ce îmi pare imposibil. Un jurnal „perfect” presupune o perfectă cunoaştere de sine, fără să vorbim de timpul pentru a scrie care intră în competiţie cu timpul vieţii. Orice jurnal este imperfect, ca şi orice om, imperfecţiunea este esenţială pentru a acapara. Ideea imperfecţiunii îi place lui Simion. Berindei povesteşte despre tatăl soţiei sale care a lăsat un jurnal de 35.000 de pagini. Din fericire (sau din nefericire!), nici măcar nu mă voi apropia de această cifră! în altă ordine de idei, istoricul face elogiul lui Napoleon al III-lea, ceea ce este de înţeles din punctul de vedere al românilor. Berindei îmi spune despre acesta că a avut nefericirea de a fi fost nepotul unchiului său. Îi răspund că acesta i-a fost, de asemenea, norocul…

Vizită la castelul Peleş, construit de Carol I. Întunecos, baroc, îmi aminteşte de cel al lui Ludovic al II-lea de Bavaria, plin de farmec. Admirabile colecţii de armuri, arme, cărţi, obiecte de artă…

Ne întoarcem la Bucureşti, unde particip la o masă rotundă organizată de Mircea Maliţa în cadrul Asociaţiei Româneşti pentru Clubul de la Roma şi Universitatea Mării Negre pe tema „Lumea văzută prin RAMSES”, urmată de o cină oferită de vechiul meu prieten, care îmi vorbeşte, printre altele, despre alegerile în Iugoslavia.

Sâmbătă 23 septembrie 2000

Vizită la Muzeul Naţional de Artă, însoţit de Jacques Barrat şi de Genevieve Iancu, o diplomată franceză, pe

care nu o mai văzusem din 1989, când fusesem în Israel cu Dominique Moasi. Muzeul se află în clădirea fostului palat regal, sediu al Consiliului de Stat şi preşedinţia Republicii pe timpul lui Ceauşescu. Acest palat, situat nu departe de Comitetul Central al Partidului Comunist, a suferit mult în timpul revoluţiei din 1989. Tancurile au tras asupra lui, urmele se mai văd şi astăzi în zidurile care încă nu au fost renovate. Nu departe de aici, Biblioteca Naţională a fost incendiată în acele zile, focul nimicind un patrimoniu inestimabil. Mă doare inima gândindu-mă la aceasta. Minunate tablouri (El Greco, Rembrandt, Breughel cel Tânăr şi alţii), majoritatea din colecţia adunată de Carol I. Roxana Theodorescu este ghidul nostru. Această femeie, care a avut multe de suferit, atât de frumoasă şi mai ales atât de mândră, ne dezvăluie imensele greutăţi ale sarcinii pe care o poartă. Ca toţi cei care s-au îmbogăţit repede, românii cu bani nu se interesează decât de propriile Mercedesuri şi de alte bunuri materiale sau de sponsorizarea profitabilă, întorcând spatele culturii şi ştiinţei. Acelaşi fenomen ca în Rusia. Roxana povesteşte o tristă istorie despre o grea sentinţă pronunţată pentru furtul câtorva găini, pe când marii escroci îşi etalează bogăţia şi prostul gust. În altă măsură, asemenea situaţii există şi în ţările bogate. Nu înţeleg de ce Georges şi Lois de Menii, moştenitori ai unei mari averi, nu adună fondurile de care ea ar avea nevoie. Vizităm sala tronului, închisă pentru public, dată în chirie pentru a face să supravieţuiască muzeul. A doua zi după un chef… Murdării peste tot… Un semn al timpului. Ne luăm rămas-bun de la biata Roxana care îşi reţine cu greu lacrimile.

În timpul ultimului prânz la reşedinţă înainte de plecarea mea, ambasadorul Menat observă că în Franţa nu există un lobby proromânesc şi că interesul meu faţă de această ţară este semnificativ din punct de vedere politic. Probabil că are dreptate. Ne amintim de bancul cu Ceauşescu care, în timpul vizitei sale oficiale în Franţa,

furase tot ce putuse de la Hotelul Marigny[44]. Şeful statului francez de atunci, Valéry Giscard d'Estaing, o prevenise personal despre asta pe regina Angliei, la care urma să plece în vizită tiranul Carpaţilor.

Neobositul Barrat mă conduce la aeroport. Şederea mea a fost bogată în evenimente şi, într-un fel, importantă. Berindei în avion: merge la Montpellier, la un seminar despre soarta evreilor din România.

2001

Vineri 26 ianuarie 2001

Plec la Bucureşti. De data aceasta, în formatul *East-West Institute*, fondat acum douăzeci de ani de John Edwin Mroz, unde împreună cu Mircea Maliţa am fost unul dintre primii administratori. Acest institut a cunoscut o dezvoltare remarcabilă după revoluţia din 1989, cu filiale la Praga (datorită lui Havel), Moscova şi Kiev. John şi vicepreşedintele său, István Gyarmaţi, pe care l-am întâlnit cu câţiva ani în urmă la Budapesta, când era ministrul adjunct al Apărării, îmi spun că poartă în acest moment discuţii cu Vojislav Koătunica[45] – detronatorul lui Miloşevici, foarte impresionant după părerea tânărului ministru al Afacerilor Externe, Mircea Geoană – pentru a deschide o filială la Belgrad. Sunt aici pentru a participa la o „consfătuire" cu Ion Iliescu şi guvernul său, condusă de vechiul meu prieten Adrian Năstase. Sunt unicul francez şi e foarte probabil că am fost invitat aici la iniţiativa românilor.

La Bucureşti, e soare şi nu prea frig. Un membru al protocolului mă conduce la „Vila nr. 1 a Lacului", strada Mircea Eliade, 5 – 7. Aici am fost primit de Iliescu, care oferise o cină în onoarea noastră în 1996. Tot aici, ultimul

---

44 Hotelul Marigny, situat în apropierea Palatului Élysée, este reşedinţa oaspeţilor oficiali ai Franţei.

45 Vojislav KoStunica (1944): Preşedintele Republicii Federale Iugoslavia (2000- 2003), succesor al lui Slobodan Miloşevici, preşedintele guvernului sârb, în Comunitatea Statelor Serbia şi Muntenegru (2004-2006), apoi preşedinte al guvernului sârb, după dizolvarea Comunităţii Serbia şi Muntenegru.

prim-ministru al lui Emil Constantinescu, Mugur Isărescu, m-a primit în septembrie anul trecut. Vila a fost construită pentru Gheorghiu-Dej şi este una dintre cele cinci reşedinţe, situate nu departe una de alta, folosite pentru necesităţile Statului. Printre ele şi renumita reşedinţă P50.

Preşedintele ne salută cu căldură. Îi propun să găzduiască lucrările Centrului Franco-Austriac (CFA) în lunile următoare. Ideea este acceptată pe loc. Îmi lasă coordonatele pentru a putea comunica direct cu el. Iliescu şi Geoană îmi spun că noul ambasador al României la Paris încă nu a fost desemnat; se caută o persoană energică. În ceea ce-l priveşte pe prietenul meu Dragomir, el va deveni în curând ambasador în Grecia, însă n-a aflat încă.

Mai mulţi cunoscuţi americani, europeni şi români, miniştri şi consilieri. Dar întâlnesc şi câţiva semiopozanţi, cum ar fi Daniel Dăianu, prietenul lui George de Menii, care a plecat de la Bucureşti. Adunarea numără la vreo treizeci de participanţi, dintre care mulţi au o experienţă bogată. Printre noi, fostul preşedinte finlandez Ahtisaari, care îmi spune să-l numesc cu prenumele său, adică Martti. După-amiază, seara şi a doua zi dimineaţă, consacrate dialogului cu autorităţile române despre politicile lor. Echipa lui Năstase are profesionalism, e tânără şi energică. Este noua generaţie care vine la putere. Nimic comun cu începutul anilor ’90. Suntem foarte departe de neocomunismul pe care-l denunţau comentatorii ignoranţi din Occident. Am impresia că aceşti oameni înţeleg bine ceea ce trebuie făcut (Iliescu, în ceea ce-l priveşte, rămâne prudent limitându-se la generalităţi – în aceasta se aseamănă cu Mittenând – şi nu ezită să se declare „socialist”), dar ei înţeleg că spaţiul lor de manevră este îngust: să nu faci nimic înseamnă să duci ţara de râpă; să acţionezi prea brutal înseamnă să scoţi poporul în stradă. Mircea Geoană, care a petrecut cinci ani la Washington în calitate de ambasador, enumeră patru motive pentru a fi optimişti: „reoccidentalizarea” elitelor realizată în ultimii zece ani; învăţămintele acestei perioade

care nu trebuie neglijate; umbra extremistului de dreapta Tudor; un preşedinte şi un prim-ministru cu o adevărată „suprafaţă” politică. În sfârşit, trebuie dezăgăzuită energia care, după cum se ştie, nu lipseşte în ţară, nici la Bucureşti, nici în provincie. Rămâne a fi canalizată, depăşind obstacolele unei birocraţii mediocre şi rău plătite, ceea ce nu este uşor. Cu toţii le vom da sfaturi lui Iliescu, Năstase şi miniştrilor lor. Mă întreb cum le vor folosi. Cu toate acestea, voi pleca de aici cu un optimism moderat.

După cină, lungă discuţie cu ambasadorul Pierre Menat. Prim-ministrul, Lionel Jospin, şi-a anulat din păcate vizita pe care trebuia s-o efectueze în februarie. Are, desigur, o idee preconcepută împotriva lui Iliescu, după cum era, din alte motive, şi „împotriva” lui Puţin1. Geoană vine la Paris pe 8, însă Vedrine[46] n-a găsit timp să-l invite la masă. În ce mă priveşte, voi încerca să organizez ceva pentru el.

Sâmbătă 27 ianuarie 2001

Mic dejun într-un cerc restrâns, oferit de Iliescu la una dintre cele cinci vile, unde încă nu am fost. Ca şi celelalte, această vilă este masivă şi de prost gust, cu un „lux” caracteristic socialismului de altă dată. Totul e pustiu, chiar masa de scris pe care obiecte fără valoare n-au decât un rol de decor. Nicio urmă de viaţă. Iliescu locuieşte şi azi în acelaşi apartament despre care îmi vorbise cândva, unde a stat în anii ’80. Suntem şapte la masă cu Ahtisaari, Mroz, Gyarmaţi, George Russell şi Mircea Geoană. Discuţie interesantă despre Moldova, Transnistria, politica lui Putin în „străinătatea apropiată” etc.

Mă întorc la Paris în după-amiaza zilei. În avion, scriu aceste rânduri şi pregătesc un articol pe care-l voi publica în ziarul *Le Figaro*.

*

46 Jospin refuzase să-i acorde audienţă lui Puţin, pe atunci prim-ministru la Paris în 1999.

Paris. Joi 8 februarie 2001

În după-amiaza zilei, îl primesc la IFRI pe noul meu prieten român, ministrul Afacerilor Externe Mircea Geoană, care ţine un discurs excelent.1

*

Bucureşti. Marţi 26 iunie 2001

Deschiderea la Bucureşti a unei conferinţe a CFA despre „cooperarea europeană pentru prevenirea şi lupta împotriva crimei organizate”. Se dă citire mesajului lui Iliescu. La dreapta mea, procurorul general al României, Tănase Joiţa (care arată aşa cum trebuie să fie un procuror şi nu pare să glumească), şi Pierre Joxe[4748]. Simţul umorului acestuia este mult mai dezvoltat decât s-ar putea crede la prima vedere, dar poate că e şi cazul lui Joiţa? Raportul său introductiv este excelent. Ar fi o idee să-l public la IFRI.

După şedinţa de inaugurare, merg în vizită la Eugen Simion la Academia Română. Ne ducem amândoi la sediul Fundaţiei pentru Ştiinţă şi Arte, înfiinţate de el. Frumoase localuri situate în apropierea Palatului Regal.

Prânz la hotel împreună cu alţi participanţi. După-amiază, lucrez în camera mea asupra unui subiect dificil şi stimulativ, care nu suportă improvizaţii şi despre care voi ţine în curând un discurs: Asia Centrală. La sfârşitul zilei, fac o scurtă descindere la recepţia oferită la reşedinţa ambasadorului Austriei cu ocazia conferinţei noastre. Ambasadorul Franţei, Pierre Menat, mă invită să revin la Bucureşti cu ocazia vizitei oficiale a lui Jospin în iulie. Declin invitaţia din cauza RAMSES-ului. Plec, odată cu începutul unei furtuni de-ţi pare că vine sfârşitul lumii, cu trăsnete înfricoşătoare care, din fericire, nu-l

---

47 Mircea Geoană a fost invitatul de onoare al Institutului Francez de Relaţii Internaţionale la o conferinţă organizată în cadrul preşedinţiei române a OSCE.

48 Pierre Joxe (1934-): ministru francez al Afacerilor Interne (1984-1986; 1988- 1991); ministrul Apărării (1991-1993); primul-preşedinte al Curţii de Conturi (1993-2001); membru al Consiliului Constituţional al Franţei (2001-2010).

impresionează pe şoferul care mă conduce la vila preşedintelui de pe strada Mircea Eliade, unde am devenit un obişnuit al casei. Ploaie torenţială. Ajung cu câteva minute întârziere. Ca şi prima dată în palatul său, acum zece ani, preşedintele mă aşteaptă la o cină între patru ochi, arborând zâmbetul său seducător, care îmi aminteşte de Lecanuet1. Discutăm o mulţime de teme, toate la propunerea mea, în afară de câteva observaţii critice despre privatizare, subiect asupra căruia preşedintele spune tot ce crede de bine şi de rău. Peste şase luni, îmi declară el, vom şti dacă guvernul lui Adrian Năstase a reuşit. Este posibil, dar nu e sigur. Nu există o adevărată opoziţie, la ora actuală, în afară de extrema dreaptă a lui Vadim Tudor. Preşedintele menţionează că a refuzat să-l reabiliteze pe mareşalul Antonescu, aşa cum doreau unii. El nu crede că întoarcerea regelui Mihai va fi un fenomen comparabil cu succesul electoral recent al lui Simeon al II-lea în Bulgaria[4950]. Mihai este un om „simplu" (îmi spune asta cu tact, dar sensul este clar), el are optzeci şi unu de ani şi nu are un moştenitor.

Iliescu mă lasă să înţeleg că-l are pe fostul rege la degetul mic. El crede, de asemenea, că Bulgaria, mult mai mult ca România, se află pe marginea prăpastiei. Vorbim îndelung despre geopolitică (NATO, Rusia, Ucraina...). Sunt de părere că vede extrem de bine lucrurile, cu tot realismul unui om format de marxism-leninism. Uniunea Sovietică, după părerea lui, nu poate fi restabilită, deoarece „despotismul asiatic" este absolut necorespunzător lumii moderne. Lucru cert. Însă el recunoaşte că şi-a dat seama de aceasta după şi nu înainte de 1989... Pentru el istoria continuă. Roata se învârteşte fără încetare. Unele probleme dispar, altele apar. Acesta-i

49 Jean Lecanuet (1920-1993): om politic francez. El a fost candidat la alegerile prezidenţiale din 1965 împotriva generalului de Gaulle adunând 15, 57% voturi.

50 Simeon al II-lea (1937-): fostul rege bulgar (1943-1946). După o lungă perioadă de exil (1946-1996), el a revenit la putere în 2001 în calitate de prim-ministru, după ce a câştigat alegerile parlamentare.

cazul chiar şi în Statele Unite. Ion Iliescu nu este un adept al sfârşitului Istoriei. Eu nici atât, însă eu cred în progresul instituţiilor.

Ca de obicei, sunt frapat de moderaţia sa, de efortul său de a înţelege lumea. La sfârşitul cinei, conversaţia devine mai personală. El îşi spune „liber-cugetător”. Nu crede în Dumnezeu, ci în solidaritatea dintre oameni. Pentru el, ca şi pentru toţi cei lipsiţi de dimensiunea spirituală, nu există nimic după această viaţă care, în acest fel, este autosuficientă. El face parte dintre acei oameni pe care marele vid nu-i sperie, cel puţin aparent. îl rog să-mi vorbească despre destinul său. Tatăl său, mama sa, speranţele şi dezamăgirile lor, începutul său în politică în calitate de preşedinte al Uniunii Studenţilor, ruptura sa cu Ceauşescu… Ce urme vrea să lase el? îmi răspunde fără umbră de ezitare: să „normalizeze” situaţia în România.

Ca de obicei, vorbim franceza. El nu-mi pune niciodată întrebări. Păstrează ceva imperceptibil, un pic straniu. Dar nu cred să mă fi amăgit în privinţa lui.

2002

Luni 25 martie 2002

Destinaţia Bucureşti. Voi participa la o adunare a „Grupului de la Vilnius”, cu titlul semnificativ *The* Springof NewAlliesy, la invitaţia lui Năstase şi Geoană. Este un club al ţărilor candidate la NATO şi al celor care au aderat recent la această organizaţie.

După aterizare, transfer imediat la Palatul Parlamentului, pe care-l vizitasem cu vreo zece ani în urmă, imensitate pustie, când se întrebau ce-ar putea face acolo. Astăzi, el găzduieşte Camera Deputaţilor (în curând, şi Senatul) şi numeroase alte evenimente. Aici au loc adunări, seminare etc. Sunt purtat într-una dintre sălile gigantice, unde aşteaptă, singuri, prim-ministrul şi preşedintele Parlamentului. Adrian Năstase mă salută călduros, apoi încep a veni, unul după altul, Iliescu cu preşedintele polonez Kwasniewski, prim-ministrul Simeon al Bulgariei, prim-ministrul Turciei Ecevit, prim-ministrul

Letoniei Berzins, prim-ministrul Croaţiei Radan şi alţii. Îi cunosc pe toţi personal. Sunt unicul de soţul meu, preşedinte sau prim-ministru al nimănui. Schimb câteva cuvinte cu unii şi alţii... Apoi suntem invitaţi la şedinţa de inaugurare în sala de conferinţe care poartă numele lui Alexandru Ioan Cuza. Năstase conduce (în engleză) şedinţa, nu Iliescu. Prim-ministrul va modera, practic, toate dezbaterile. Mi se spune că devine mai popular decât
1

Primăvara noilor aliaţi preşedintele, căruia i-ar putea succeda. Mesajele – al lui Bush, citit de Richard Armitage, *deputy Secretary of State*, şi altele, printre care cel al lui Tony Blair – îi sunt adresate. Iliescu rosteşte un discurs scurt (în română), ca de altfel şi Kwasniewski şi ceilalţi invitaţi de vază. Se proiectează o secvenţă video cu lordul George Robertson, secretar general al NATO. George se opreşte asupra unor întrebări explicite care, spune el, nu sunt niciodată adresate public, dar care totuşi sunt foarte importante, despre regimurile politice, evoluţia societăţii etc. Aluzie clară, în particular, la posibila întoarcere a lui Meéiar în Slovacia, în care caz aderarea acestei ţări ar putea fi compromisă. În general, osanale gândirii unice a NATO. în concluzia articolului din *Figaro*, pe care Pierre Bocev1 îl va consacra câteva zile mai târziu acestei întruniri, voi citi: „A fost nevoie să intervină un simplu invitat, Thierry de Montbrial, de la IFRI, pentru a explica faptul că Alianţa este «relativ marginalizată» şi că ea se transformă într-un «club politic». Însă a fost contrazis în mod energic de către reprezentanţii ţărilor membre şi ai ţărilor candidate la acest summit «politic corect»”. Este o opinie sumară despre discursul meu, în care explicam, de asemenea, că trebuie să facem o distincţie netă între NATO şi Uniunea Europeană, remarcabilul absent la acest *meeting*, două instituţii de natură radical diferită. În pofida a toate, Bocev are dreptate, dar este adevărat şi faptul că scopul exerciţiului era să se facă presiune în favoarea aderării României şi Bulgariei la Tratatul Atlanticului de

Nord. Ziua se încheie la Palatul Cotroceni cu un concert de „muzică de cameră” foarte medievală şi orientală, apoi cu o recepţie destul de posomorâtă cu Iliescu şi principalii invitaţi. Printre alţii, Frédéric du Laurens, directorul politic adjunct, împreună cu Gérard Errera, conducătorul delegaţiei franceze, şi, de asemenea, Pierre Ménat. Cred că românii şi-au atins scopul.[51]

Marţi 26 martie 2002

Pe la ora 6 dimineaţa (ora 5 la Paris), însoţitorul meu mă trezeşte sunându-mă la telefon: mă aşteaptă în holul hotelului de zece minute. N-am auzit sunetul deşteptătorului! Avionul pleacă fix peste o oră. În dimineaţa asta, bat toate recordurile. La ora 6 şi 7 minute sunt în maşină, cu cravata la gât. Ajung la timp pentru decolare, reuşind să mă şi bărbieresc. Acelaşi echipaj de la venire, dar mai puţini pasageri. Îmi termin toaleta în avion. Refuz amabila invitaţie a pilotului de a merge în cabină.

Miercuri 25 septembrie 2002

Sunt aşteptat la Bucureşti de trimişii rectorului Universităţii Transilvania din Braşov. În drum spre munte, cu un şofer excelent într-o maşină bună, franţuzească, având lângă mine o tânără lipsită de farmec care vorbeşte franceza tot atât de bine cum vorbesc eu româna. Am fost cândva la Sinaia cu Eugen Simion. De data asta, peisajele îmi par şi mai frumoase. Peste tot se construieşte ceva, impresiile sunt mai mult decât favorabile. Dar există totuşi un mister. De unde vine această bogăţie aparentă? Cum se descurcă toţi aceşti oameni care stau pe terasele cafenelelor şi ale barurilor sau care se înghesuie în magazinele apărute din neantul comunist? Nimic, de-a lungul drumului, nu evocă sărăcia şi totuşi nu e un spectacol à la Potemkin[52]. Voi avea ocazia să constat că

51 Jurnalist francez

52 Aluzie la legenda istorică, potrivit căreia la cererea ministrului rus Potemkin, faţade luxoase, dar false au fost ridicate de-a lungul drumului pe unde trecea împărăteasa Ecaterina a II-a în timpul călătoriei în Crimeea în 1787.

unii dintre interlocutorii mei români îşi pun aceleaşi întrebări! Oricum, pe măsură ce mă apropii de munţi, mă gândesc la Elveţia, cu mai mult fior. Ploieşti, Câmpina, Breaza, Sinaia „perla Carpaţilor”, Buşteni (pot numai să-mi imaginez cum a fost înainte şi ce va deveni), vedere spre Poiana Braşov (într-adevăr este o poiană – o minunată poiană) şi, în sfârşit, Braşov. În timpul călătoriei, îmi vine inspiraţia pentru plenul noului meu curs la CNAM[53], la începutul anului viitor. Ca să vezi, şi somnolenţa are avantajele ei!

La rectoratul universităţii, sunt primit cu mare pompă şi mi se înmânează diploma de *Profesor onorific*. Urmează o conversaţie interesantă despre cooperarea în cadrul Uniunii Europene (programul Socrate...) şi cu Franţa. În timpul unor asemenea întâlniri, mă gândesc la miile de râuleţe ce formează marile fluvii. Îi salut pe aceşti oameni devotaţi. Merg apoi să vizitez Prima Şcoală Românească (secolul al XI-lea...) situată într-un vechi cartier al Braşovului, Schei, condusă de o persoană extraordinară. Un profesor de filologie la universitate mic, rotund şi pleşuv, pasionat de mai mult de patruzeci de ani de acest cartier şi de muzeu, pentru care a cumpărat de la ţăranii din zonă tot ce a putut găsi. Cărţi rare, din păcate prost conservate, tiparniţa din secolul al XVI-lea... Ce se va alege oare de acest patrimoniu la constituirea căruia a contribuit şi Ceauşescu? Tot aici au fost transferate după revoluţie osemintele lui Nicolae Titulescu, jurist eminent, considerat drept unul dintre fondatorii Ligii Naţiunilor, pe care noua Românie l-a înălţat la rang de erou naţional.

Oraşul îmi place nespus de mult. Cum a fost oare posibil să reînvie într-un timp atât de scurt? Acesta-i miracolul Europei de Est. Scurta vizită la Poiana Braşov, situată într-un loc superb, apoi la Sinaia, în compania rectorului Sergiu Chiriacescu. Ne cazăm la castelul Foişor,

---

53 Conservatorul Naţional de Arte şi Meserii. Autorul acestui jurnal a fost profesor titular la Catedra „Economie aplicată şi relaţii internaţionale“ (1995-2008). Din 2008 - profesor emerit.

apartament nr. 1. Condiţii demne de splendoarea de odinioară a demnitarilor comunişti. Acest castel fusese construit (în 1879, distrus de un incendiu în 1932 şi reconstruit îndată) pentru a fi cabană de vânătoare a regelui Carol I, care locuia aici în timpul verii. Ceauşescu l-a completat cu o aripă. Se zice că a făcut-o pentru a

O găzdui pe regina Angliei, care nu a venit niciodată aici.

Cina de inaugurare a seminarului despre Europa, pe care l-am înfiinţat împreună cu Eugen Simion. îl regăsesc cu plăcere pe istoricul Dan Berindei. împreună cu el şi alţi participanţi la seminar discutăm despre circumstanţele şi condiţiile revoluţiei din 1989, despre mâna destinului – apariţia în scenă a lui Iliescu. Am încă o dată convingerea că cei care explică acest episod extraordinar prin teoria complotului (*conspiracy theory*) sunt în eroare. Notez că Berindei are o stimă profundă faţă de Putin – în calitate de om de stat – unicul, probabil, atunci „pe piaţă" după părerea lui – şi în acelaşi timp un pic de teamă...

Joi 26 septembrie 2002

Conferinţa noastră este intitulată „Penser 1 Europe"[54] şi are loc în castelul Foişor. Formal, eu sunt coorganizatorul, dar de fapt coinspiratorul. Conferinţa trebuia să aibă loc acum un an, dar a fost amânată din cauza evenimentelor din 11 septembrie. Alocuţiune introductivă, împreună cu Eugen Simion, care găseşte cuvintele potrivite pentru a vorbi despre cultura europeană. Cu cât îl cunosc mai mult pe acest om, cu atât mai mult îl găsesc remarcabil şi din punct de vedere intelectual, şi în calitate de organizator. Se vorbeşte franceza, cu excepţia neaşteptată a ambasadorului Belgiei, un flamand care se simte mai bine vorbind engleza, şi a austriacului Waldemar Zacharasiewicz, specialist în „imagological studies" (denumirea acestui domeniu mă bucură şi mă voi folosi de aceasta în studiile mele praxiologice) pe care îl găsesc excelent. Alte „descoperiri"

54 „A gândi Europa".

de la seminar: franco-românul Basarab Nicolescu, specialist în mecanica cuantică la Universitatea Paris VI, care venise să-mi asculte discursul la Institutul Francez la 16 octombrie anul trecut[55], şi preşedintele Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Andrei Andrieş. Aş vrea, odată, să vizitez această Basarabie sinistră, unde, se spune, se mai fac încă vinuri bune. Este una dintre ramurile care au supravieţuit epocii comuniste. îl revăd cu plăcere pe Caius-Traian Dragomir, şi mai ales pe Petre Roman. Se zice că este un cadavru politic, într-adevăr, a fost învins la alegerile de preşedinte al propriului său partid. Oricum, nu are nicio aură. Prea intelectual pentru a reuşi pe termen lung în politică, el nu este însă suficient de intelectual pentru a fi acceptat ca atare. Sau, poate, n-a ştiut să facă o justă alegere. Vorbim despre mineriada din iunie 1990, care, sigur, nu a fost organizată de Iliescu (el, de altfel, nici nu l-a acuzat vreodată de asta), dar care a frânat reformele – acesta era scopul instigatorilor, fără îndoială ieşiţi din rândurile Securităţii. El însuşi, care era pe-atunci prim-ministru, nu şi-a revenit deplin. Evident, Petre Roman îi reproşează preşedintelui faptul că a cedat, dar avea oare acesta mijloacele să reziste?

La începutul după-amiezii, admir, prin fereastra apartamentului meu, o ploaie cu furtună adevărat carpatică, ba chiar „drăculească”, înainte de a merge la sesiunea de după-amiază pe care o voi prezida. Ambasadorul Braziliei, José Jerónimo Moscardo, rosteşte un discurs percutant pe care în interpretez în felul următor: Europa nu vrea să iasă în evidenţă, deoarece îi este încă ruşine de autodistrugerea din prima jumătate a secolului XX. Însă ea are toate şansele, culturale, mai ales, pentru a ţine capul sus, iar lumea are nevoie de ea pentru a contrabalansa influenţa Statelor Unite. După şedinţă, Ştefan Popa Popa’s, un caricaturist de mare talent,

55 La 16 octombrie 2001, autorul acestui jurnal conducea şedinţa publică anuală a celor cinci Academii ale Institutului Franţei. Discursul său cu această ocazie se numea „Ce viitor pentru Franţa?“

cunoscut în lumea întreagă (aşa mi se spune), împarte portretele pe care le-a realizat. Fizic, seamănă foarte mult cu scriitorul francez Raymond Devos.

Cină muzicală într-o atmosferă ca la ţară la Casa Vânătorului, situată la câteva sute de metri de castelul Foişor. Conversaţie îndelungată cu Pierre Lena, confratele meu de la Academia de Ştiinţe, un astrofizician de înalt nivel. El îmi împărtăşeşte întregul său entuziasm povestindu-mi despre principiile unei viitoare experienţe europene care vizează detectarea undelor gravitaţionale, cu ajutorul unor sateliţi aflaţi la 5 milioane de kilometri unul de altul, precizia măsurătorilor fiind de un micron! Când te gândeşti la realizările astrofizicii (sau ale biologiei) din ultimii patruzeci de ani, e greu să-ţi imaginezi ce va urma în secolul XXI… Lena e o persoană foarte plăcută, aşa cum pot fi câteodată savanţii. Îmi face o mare plăcere când îmi spune că Laurent Schwartz[56] vorbea despre mine cu mare căldură, ceea ce, de altfel, mi-au spus-o şi alţii. Dan Berindei îmi vorbeşte despre pasiunea sa pentru Napoleon al III-lea. Îi pare foarte rău ca imaginea pe care o au despre el francezii este prea dependentă de Victor Hugo care, bineînţeles, nu îl preţuia. (Tot aşa, imaginea lui Ludovic al XIV-lea a fost deformată de către Saint-Simon.) Berindei îi reproşează doar că a fost prea visător şi nu destul de dur, ceea ce este un mare cusur pentru un om de stat. În ceea ce priveşte imaginea împăratului, înţeleg problema cu atât mai bine cu cât îi văd în jurul meu pe toţi cei care încearcă să construiască istoria în avantajul lor. De unde nevoia de a rămâne vigilent, dacă ai preocuparea (desigur, derizorie, dar foarte omenească) de a lăsa ceva în urma ta…

Vineri 27 septembrie 2002

Îl ascult pe macedoneanul Blaze Ristovski care, de asemenea, vorbeşte în franceză. Mironov observă că

56 Laurent Schwartz (1915-2002): unul dintre cei mai mari matematicieni francezi ai secolului XX. El a fost timp de mulţi ani profesor la Şcoala Politehnică unde autorul acestui jurnal i-a fost elev, apoi coleg.

românii nu înţeleg deloc destrămarea Iugoslaviei, unde totul părea să meargă atât de bine. El pune această întrebare, în umbra cărei se profilează „teoria complotului”: cine a dorit această cădere? Berindei face o sinteză strălucită (românii sunt rareori sintetici) despre contribuţia Europei de Sud-Est la civilizaţia europeană. Muntenegreanul Radivoje Konstantinovie$, personalitate remarcabilă şi perfect francofon, aduce un omagiu lui Montesquieu. Tot în dimineaţa aceasta am ocazia să vorbesc cu Stanisław Bylina, directorul Institutului de Istorie a Academiei Poloneze de Otiinţe, specialist în Evul Mediu, fost adjunct şi succesor al lui Geremek, care are multe de spus. Din păcate, plec înainte de sfârşitul sesiunii pentru a mă întoarce la Paris. Nu îi voi vedea deci pe Năstase şi pe Geoană care vin după-amiază. Simion le va transmite salutul meu. Oricum, sunt încântat de această conferinţă. Simion îmi spune printre altele că traducerea cărţii mele, *Acţiunea şi sistemul lumii în limba română*, e foarte avansată şi mă invita la Bucureşti cu ocazia editării acesteia...

Părăsesc Foişorul, Sinaia şi Carpaţii pe o ploaie torenţială. Pe drum, zăresc fantome industriale ca din vremurile sovietice, care m-au impresionat şi la venire, asemănătoare cu cele de la Soumgait, lângă Baku în Azerbaidjan. Nu îmi notasem aceasta pe hârtie, nici impresiile despre numeroasele puţuri individuale de petrol care mă fac să mă gândesc la alte timpuri. Animale, căruţe trase de cai. Mult lemn.

2003

Joi 2 octombrie 2003

La Bucureşti, mă aşteaptă ambasadorul Philippe Étienne, care

I-a înlocuit anul trecut pe Pierre Menat. Plecăm împreună la Braşov.

pe acest minunat drum al Carpaţilor, pe care am

impresia că îl cunosc la perfecţie – mintea se obişnuieşte repede. Timpul frumos face traseul şi mai agreabil. Am simţit imediat o afinitate, cel puţin culturală, cu acest om, absolvent al Şcolii Normale Superioare şi profesor de matematică înainte de a-şi face studiile la ENA şi a deveni diplomat, ceea ce constituie un cocteil unic la Ministerul Francez de Externe. Şi, pe lângă toate acestea, talentat în ceea ce priveşte limbile străine. Voi constata ceva mai târziu că vorbeşte remarcabil româna. Îmi arată cu mândrie metoda *Assimil*, pe care o voi cumpăra şi eu. Conversaţie interesantă şi pe teme diverse.

Pe drum, răsfoiesc un exemplar al cărţii mele *Acţiunea şi sistemul lumii*[57], imprimată la o editură din Bucureşti, care colaborează cu Academia, condusă de Valeriu Ioan-Franc pe care îl voi cunoaşte în curând. Eugen Simion a scris prefaţa, originală şi profundă. Traducerea, din spusele lui Eugen, este remarcabilă. În orice caz, constat imediat că în anexa despre teoria jocurilor toate greşelile din prima ediţie franceză au fost reproduse cu grijă.

Ajunşi la Braşov – am iarăşi această impresie că totul îmi este cunoscut –, ne cazăm la hotelul Aro-Palace, de gen superlux comunist, asemănător cu stilul hotelului President din Moscova. Mergem apoi cu ambasadorul la inaugurarea unei săli de lectură la filiala locală a Alianţei Franceze. Localul a fost obţinut de la autorităţile locale după îndelungi demersuri birocratice, ai căror principali protagonişti sunt prezenţi la ceremonie. Amuzant. Direcţia următoare: Centrul de conferinţe al Universităţii Transilvania, inaugurat chiar azi-dimineaţă cu ocazia seminarului nostru, intitulat, ca şi anul trecut, „Penser l’Europe”, la care îmi voi face, din păcate, numai o scurtă apariţie. Îi regăsesc pe majoritatea participanţilor de la prima ediţie. Ascult discursul lui Petre Roman – el are dreptate când spune că în relaţiile umane emoţiile atârnă

57 Thierry de Montbrial, Acţiunea şi sistemul lumii, Editura Expert, Bucureşti, 2003

în balanţă mai mult decât raţiunea, eu însă cred că raţiunea politică trebuie să canalizeze emoţiile cu ajutorul unor instituţii adecvate. Eu însumi rostesc o alocuţiune pe tema „Post-Irak şi post-Convenţie: în ce stadiu se află construcţia europeană?”[58]. Urmează o scurtă ceremonie de lansare a cărţii mele.

Apoi ne deplasăm în haită la Cetate (construită în 1580), pentru

O cină somptuoasă cu muzică şi dansuri populare. Pe vremea comuniştilor, acest restaurant era rezervat funcţionarilor de partid şi oaspeţilor din străinătate. Îi am alături la masă pe părintele Casian, tânărul (47 ani) şi energicul episcop al Dunării de Jos, şi Jerónimo Moscardo, fostul ministru al Culturii din Brazilia, ambasador în România din 1996. O seară extraordinară. Episcopul, aşezat la stânga mea, vorbeşte franceza la perfecţie şi am impresia că îmi înţelege bine personalitatea. Mi-a intuit latura mistică; ştie vorbi despre Dumnezeu ca un martor credibil. Cuvintele lui mă mişcă până în adâncul sufletului. Vorbim desigur despre muntele Athos şi despre părintele Makarios, pe care îl cunoaşte1. Am din nou impresia că în ceea ce priveşte ortodoxia, iarăşi am avut noroc. Am mai puţin noroc în ceea ce priveşte personalităţile catolice. Ca şi budiştii, ortodocşii au „părinţi spirituali”. Casian are probabil dreptate, cel puţin în ochii majorităţii credincioşilor, spunând că îl poţi cunoaşte pe Dumnezeu numai cu ajutorul altora. De fapt, este o variantă puternică a noţiunii luminării indirecte, atât de dragă inimii mele. El atinge un punct foarte sensibil, observând că problema protestanţilor este că ei pun omul în locul lui Dumnezeu.

---

58 Al Treilea Război din Golf începe pe 20 martie 2003, atunci când Irakul este atacat de către o coaliţie aliată a SUA şi Marii Britanii. Regimul lui Saddam Hussein este răsturnat după trei săptămâni. Acest război s-a încheiat oficial la 1 mai 2003. Convenţia Europeană a fost o instituţie temporară, prezidată de Valéry Giscard d’Estaing, creată în 2002, pentru a iniţia o dezbatere privind viitorul Uniunii Europene. Activitatea acesteia se încheie în iunie 2003, cu un proiect de Constituţie Europeană.

Într-un limbaj diferit, spusele lui sunt ca un ecou la comentariile lui André Siegfried la predicile calviniste, la care mă refer în cursurile mele. În timp ce episcopul citeşte în sufletul meu, Moscardo îmi spune ceea ce crede despre mine. El a înţeles că sunt un solitar, că adevărata mea natură este în acelaşi timp cosmologică şi în slujba omenirii; că vreau să creez, nu să repet şi, de asemenea, că există în Franţa destui care mă invidiază. Ca un ecou al lui Jean Guitton[59] despre *invidia*. De mai mulţi ani, el urmăreşte lucrările mele şi vorbeşte despre ele cu dreptate şi profunzime. El prevede că lucrarea mea *Acţiunea şi sistemul lumii* ar avea un impact mult mai mare în Brazilia decât în ţara mea. Rămâne numai să fie tradusă în portugheză!

Vecinătatea în care nimerisem mă impresionează şi mă încurajează, dar, în acelaşi timp, mă face să uit de artiştii talentaţi care cântă şi dansează pentru noi. Seara este într-adevăr deosebită... în toiul cinei, ambasadorul mă cheamă la o parte. Iliescu a aflat că sunt în România şi vrea să mă vadă. Propune să ne întâlnim mâine, într-un loc ales de mine! Nu cred să existe un alt şef de stat în exerciţiu care să se poarte cu mine atât de prevenitor! îi propun să merg în vizită la Palatul Cotroceni a doua zi la ora 11; el acceptă pe loc. Dragul meu Eugen va trebui să plece cu mine mâine la şapte dimineaţa... Un ultim autograf pentru Philippe Étienne, înainte de a urca în cameră. Rectorul i-a spus că Universitatea Transilvania se pregăteşte să ne confere lui Eugen Simion şi mie titlul de Doctor Honoris Causa. Eugen este încântat şi emoţionat. Mie, unul, mi se pare ceva îmbucurător!

Vineri 3 octombrie 2003

Noaptea a fost, bineînţeles, scurtă. În drum spre Bucureşti împreună cu Eugen Simion. Maşina e condusă de un şofer pe care el l-a ales, fiindcă lucrase pentru liderii comunişti şi „prin urmare, este foarte disciplinat”...

---

59 Aluzie la o vizită a autorului acestui jurnal pe muntele Athos în octombrie 1999

Conversaţii diverse despre politică, literatură (despre care Eugen vorbeşte întotdeauna atât de bine!), Academii... Traseul a fost bine calculat şi ne mai rămâne timp să trecem pe la Academia Română pentru a continua conversaţia în biroul său plin de farmec, pe care îl cunosc încă de pe vremea lui Virgil Constantinescu. Apoi şoferul „comunist” mă conduce, făcând slalom prin traficul încărcat cu alură moscovită, până la palatul preşedintelui. Ion Iliescu mă primeşte cu braţele deschise. Este însoţit de o consilieră cam băgăcioasă, mare admiratoare a lui Napoleon al III-lea... Discuţie despre situaţia din România. Cel de-al doilea mandat al lui Iliescu – şi categoric ultimul – expiră la sfârşitul anului viitor. Fără îndoială, îşi va fi îndeplinit sarcina, despre care îmi vorbise într-o seară, de a „normaliza” ţara. Principalul său regret: conform datelor statistice, de altfel contestabile, PIB-ul ţării rămâne inferior celui din 1989, iar sărăcia pe alocuri este dramatică. Altă problemă sensibilă este corupţia. Pentru a limita răul, preşedintele mizează mult pe deschiderea spre Europa, pe de o parte, şi pe evoluţia tehnicilor de informatizare, pe de alta. Am impresia că remarca lui despre PIB este o aluzie destinată urmaşului şi rivalului său Adrian Năstase. Acesta îmi va spune ceva mai târziu că preşedintele se referă la 1989, pe când comparaţia trebuie făcută cu anul 2000, dată când a fost numit prim-ministru. Am impresia că Iliescu este mai popular decât Năstase. Acesta are, cum se spunea cândva despre Valéry Giscard d'Estaing, o problemă cu poporul. De aici părerea oarecum răspândită că va avea nevoie de „bătrân” pentru a fi ales în funcţia supremă. Revenind la economie, Iliescu critică dogmatismul FMI şi evocă, nu fără umor, cărţile lui Joseph Stieglitz, perfect ortodox (dacă pot să-mi permit aici folosirea acestui adjectiv) când lucra în sânul acestei instituţii şi le făcea morală românilor. Nu vreau să spun că nu ar fi obţinut Premiul Nobel dacă s-ar fi distanţat mai devreme de vulgata oficială!

Îmbrăţişări de rămas-bun pentru a ne regăsi pe 20

noiembrie la Paris, la IFRI. Ca întotdeauna grijuliu, înainte de a mă conduce la maşina care mă aşteaptă, preşedintele îmi arată lucrările în curs pentru reconstrucţia bisericii din incinta palatului, distrusă de Ceauşescu.

Iarăşi emoţii din cauza traficului pentru a ajunge, fără prea mare întârziere, la sediul Guvernului. Adrian Năstase (de acum înainte, ne tutuim) mă primeşte foarte prieteneşte. El apără bilanţul guvernului său, într-adevăr strălucit, mai ales ţinând cont de realităţi. Imaginea României s-a ameliorat considerabil, însă prezumţia criptocomunismului asociat cu Securitatea persistă încă. Interlocutorul meu se prezintă el însuşi ca un om al tranziţiei. Grija lui imediată: referendumul care va avea loc peste câteva zile. Este vorba de a reforma Constituţia pentru a o face compatibilă cu aderarea la NATO şi la Uniunea Europeană. Pentru ca acest referendum să fie valabil, e nevoie de o participare mai mare de 50%, ceea ce nu este uşor. El contează mult pe patriarh pentru a-i mobiliza pe alegătorii slab motivaţi. Însă orice susţinere îşi are preţul său, în cazul dat: fonduri pentru restaurarea bisericilor. Îmi planific să scriu la momentul potrivit un articol despre România în ziarul *Le Monde*. Cotidianul este de mult timp negativ faţă de această ţară... După toate acestea, trebuie din nou să mă grăbesc, împreună cu slujitorul fidel al fostului regim, la aeroport. Scriu aceste pagini în avion.

*

Paris. Joi 20 noiembrie 2003

Inaugurarea Forumului franco-român prezidat, din partea franceză, de simpaticul senator Henri Revol şi de Ion Iliescu. Ambianţă excelentă. Pentru a termina maratonul zilei de astăzi, sunt moderatorul unei cine cu dezbateri cu şeful statului român la Automobile Club de France. O cale lungă fusese parcursă de la prima noastră întâlnire în 1990. Astăzi, nimeni nu gândeşte despre el ca despre un neocomunist sau un criptocomunist, ca pe timpul celei de-a doua alegeri a lui din anul 2000, când mi-

am ridicat vocea în apărarea sa. Acum, are mulţi prieteni la Paris. Comentariile sale sunt exacte şi fine. Abilitatea sa este impresionantă, iar faţa nu-i trădează niciodată emoţiile. Într-un cuvânt, acest om este remarcabil de stăpân pe sine. Printre invitaţii mei din astă-seară: Hervé Gaymard, Maurice Druon, Alain Decaux. Dar este printre noi un prieten de origine română al ambasadorului François Bujon de l'Estang, care crede despre Iliescu că acesta ar fi un obstacol pentru modernizarea ţării sale. Dar cine ar fi putut proceda mai bine ţinând cont de realităţile istorice?

2004

Joi 15 ianuarie 2004

Ajung la Bucureşti după-amiaza. Frig şi cer înnourat. La reşedinţa ambasadei îl întâlnesc pe Doru-Claudiu Frunzulică, un om de vreo patruzeci de ani, foarte energic, responsabil al uneia dintre numeroasele asociaţii patronale din ţară, preşedinte al Institutului Român de Relaţii Internaţionale Nicolae Titulescu. Îmi solicită ajutorul IFRI pentru unele din proiectele sale. Voi discuta despre asta cu Dominique David[60].

După întrevedere, plec cu ambasadorul Philippe Étienne la Palatul Cotroceni la o ceremonie în onoarea mea. Îi regăsesc aici pe Eugen Simion şi pe alţi colegi de la Academia Română, printre care istoricul Dan Berindei şi lingvistul Marius Sala, câţiva ambasadori participanţi la „forumul" nostru „Penser 1 Europe", în special cel al Turciei şi al Algeriei, şi multe alte personalităţi printre care purtătorul de cuvânt al preşedintelui, Corina Creţu, pe care am întâlnit-o la Paris cu ocazia ultimei vizite a lui Iliescu în Franţa. Preşedintele intră în imensa sală de recepţii exact la ora optsprezece. Ceremonie grandioasă. Răsună imnul naţional al României, urmat de discursul foarte amical şi călduros al şefului statului, care îmi înmânează apoi distincţia de Comandor al Ordinului Steaua României. Acest ordin a fost înfiinţat în 1877 şi

60 Directorul executiv al IFRI

puţini sunt cei care s-au văzut decoraţi cu el. Este oare ameninţat de inflaţie? Viitorul ne va da răspunsul. Eu rostesc discursul de răspuns. Urmează tradiţionala cupă de şampanie. Discuţii cu unii şi cu alţii. Preşedintele, care rămâne cu noi timp de vreo oră, mă uimeşte ca de obicei prin precizia şi claritatea analizelor sale, prin cunoaşterea profundă atât a dificultăţilor interne ale ţării sale, cât şi a situaţiei regionale şi a marilor probleme internaţionale. Un adevărat om de stat. Ce contrast cu opiniile schimbătoare ale lui Chirac[61]! Mandatul său expiră la sfârşitul acestui an şi nu mai poate candida. Dacă ar fi putut, ar fi probabil reales. Însă nici vorbă de a schimba Constituţia, cum o face Kucima în Ucraina sau cum ar putea s-o facă Puţin. În schimb, Iliescu va rămâne activ în politică, într-o formă sau alta. Notez că Adrian Năstase ar fi succesorul său cel mai probabil, dar o victorie a populistului Vadim Tudor nu este imposibilă dat fiind traiul greu din România.

De la Cotroceni plecăm împreună cu Philippe la Braşov. Trei ore de drum greu de noapte, căderi de zăpadă, peisaje de Crăciun şi emoţie puternică în momentul când evităm în ultima clipă un infirm care traversa fără să-i pese de maşini! Din fericire, şoferul ambasadorului, Alexandru, este experimentat şi se descurcă foarte bine, ceea ce nu-l împiedică să urmărească discuţia şi să se amestece din când în când, cu acordul cel puţin tacit al lui Philippe.

La Braşov, ne cazăm în hotelul „sovietic ameliorat” de data trecută. Cina târzie în trei cu Eugen Simion şi Maya Simionescu. Ambasadorul a plecat la o întâlnire cu primarul. Eugen şi Maya lucrează mult împreună şi eu sunt încântat de complicitatea lor. Reflecţii asupra viitoarei ediţii a seminarului nostru. Adoptăm la propunerea mea tema: „Religiile şi cultura europeană”. Discutăm îndelung despre necesitatea de a restabili uniforma pe care Academia Română o avea pe timpul când a fost creată în

61 Jacques Chirac (1932-): preşedintele Republicii Franceze (1995-2007)

secolul al XIX-lea. Le mai dau şi alt sfat: să găsească doi-trei „tineri" susceptibili să le continue opera. Fără asta, Academia se va pune pe sforăit. Ample consideraţii despre axa timpului, necesitatea şi legătura dintre atitudinea prospectivă şi rădăcinile trainice. Eugen înţelege bine ceea ce vreau să spun.

Cu toate acestea, găsesc un moment pentru a reciti şi a face câteva corecturi la transcrierea discursului pe care l-am înregistrat cu Horia Bădescu[62] la şedinţa solemnă a Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Paris, pentru broşura ultimei ediţii a seminarului nostru.

Vineri 16 ianuarie 2004

Venim împreună la orele zece treizeci – eu, Philippe şi Eugen – în clădirea rectoratului, unde ne-am întrunit ultima oară cu ocazia seminarului nostru. La venirea noastră, senatul universităţii, înveşmântat în togă, ne salută cu aplauze. Ceva mai sus, pe scară, un cor cântă celebrul imn *Gaudeamus Igitur*, amintindu-mi de prima mea vizită în România în 1990, şi, pe neaşteptate, continuă cu *Les Champs Élysées*, cântecul lui Joe Dassin. Ce frumos! Urmează o lungă ceremonie, condusă de rectorul Sergiu Chiriacescu, din păcate rezervată doar unui public restrâns, ales din Universitate şi de la Municipalitate, adică fără studenţi. Fiecare dintre noi – Philippe, eu şi Eugen (în această ordine) – are dreptul la un generos *laudatio*, înainte de a ni se înmâna toga şi toca, apoi la un discurs calibrat la

O jumătate de oră. Sunt amuzat de această nouă uniformă. La timpul meu, nu eram la Berkeley în timpul ceremoniei de primire a diplomelor de *Doctor of Philosophy* (PhD) şi nu am purtat niciodată toga la care am dreptul în calitatea mea de profesor titular al Conservatorului Naţional de Arte şi Meserii din Franţa! Eu sunt prezentat publicului de cancelarul Universităţii. După multiple cercetări pe internet, el declară că a găsit în

62 Horia Bădescu (1943-): poet, prozator şi eseist, consilier cultural al ambasadei României la Paris în anii '90

persoana mea cel puţin patru personaje! Rostesc un scurt discurs de răspuns, constituit din două părţi: prima, destul de „concretă”, consacrată rolului „comun” francez-român în construcţia „culturii” Uniunii Europene; cea de-a doua, mai degrabă „abstractă”, pentru a situa această idee în cadrul conceptelor *Acţiunii şi sistemului lumii*.

Şampanie, interviuri şi poze, apoi prânz la hotelul „sovietic”. Cred că rectoratul îşi are aici facilităţile sale. Păcat, deoarece există în oraş restaurante mult mai atrăgătoare... Totuşi, prânzul este foarte plăcut, în compania unei orchestre de un perfect nivel profesional, care începe şi se termină cu Marşul Radetzky. S-ar părea că suntem la Viena. Braşovul se numea Kronstadt în Evul Mediu. Suntem aici la frontierele fostului imperiu austro-ungar, la numai o noapte de călătorie cu trenul de prestigioasă capitală. Influenţele maghiare, germane şi turceşti (din secolul al XII-lea cavalerii teutoni s-au instalat aici pentru a apăra oraşul de tătari) se resimt până azi. O tânără şi frumoasă profesoară de limbă franceză de la Universitate, pe care o văzusem şi anul trecut, face cu mine o plimbare prin oraşul vechi, înzăpezit, plin de farmec, înainte de a mă conduce la ambasadorul care mă aşteaptă la consulat pentru a ne întoarce la Bucureşti.

Discuţii diverse. Philippe Étienne, ca şi mine, crede că e nevoie de vreo douăzeci şi cinci-treizeci de ani pentru ca România să-şi regăsească splendoarea perioadei dintre cele două războaie mondiale.

La Bucureşti, iau cina cu Corina Creţu. Restaurantul este aproape de reşedinţă şi ne întoarcem pe jos. Consiliera lui Iliescu îmi povesteşte despre tatăl său, un fizician decedat prematur. Ea îmi oferă o carte a acestuia. Îmi mai vorbeşte despre faptul că românii îl preferă pe Mittenând, Chirac însă n-a ştiut să-şi găsească un loc în inima lor. Îmi dau seama că în acest popor se îmbină un amestec interesant de realism şi de sentimentalism. Este foarte important să simţi acest lucru.

*

Miercuri 15 septembrie 2004

La Bucureşti, căldură peste 30°C, pe când meteorologii anunţaseră 23... Alexandru, şoferul ambasadorului, mă conduce la reşedinţă, unde mă instalez în camera „mea”. Philippe Étienne îmi propune să-l însoţesc la inaugurarea noii săli de şedinţe a Senatului, la Palatul Parlamentului. Accept cu plăcere. Ce curios este să mă aflu în acest loc care începe să le placă românilor, împreună cu reprezentanţii politici ai „Bucureştilor”, dintre care cunosc personal o bună parte. Am o impresie stranie de familiaritate! Mulţi francofoni. Oare pentru cât timp? Conversaţie cu celebra Anca Petrescu, arhitectul Palatului, care a câştigat concursul la 27 de ani, pe vremea lui Ceauşescu. Inteligentă, simpatică şi foarte talentată. Sala de şedinţe îmi aminteşte de Teatrul de Operă din Paris şi este superbă.

Plecăm apoi cu Philippe Étienne la ceremonia organizată de Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, al cărei vicepreşedinte (nu prea activ) sunt eu, cu ocazia editării în limba română a cărţii mele *Cincisprezece ani care au zguduit* lumea1. Atmosferă prietenească şi emoţionantă. Ce frumos sunt celebrat aici! Iată o ţară unde, când mi-ar veni sorocul, aş putea avea parte de o minunată înmormântare! Bineînţeles, spun asta cu voce tare...

Iliescu face gestul uimitor de a veni la această recepţie. Eu rostesc un discurs laconic care îmi va servi apoi drept bază pentru prefaţa pe care o voi scrie la ediţia franceză a uneia dintre cărţile lui Ion Iliescu[6364].

El mă conduce apoi în maşina sa blindată cu geamuri întunecate, insistând să mă aşez în dreapta – el se gândeşte la cel mai mic detaliu când e vorba de a onora pe cineva până la Casa Oamenilor de Ştiinţă, unde Eugen

---

63 Thierry de Montbrial, Cincisprezece ani care au zguduit lumea. De la Berlin la Bagdad, Bucureşti, Editura Expert, 2004.

64 Ion Iliescu, Legrand choc d’un siècle trop court. Communisme, post-communisme et démocratie, Editions du Rocher, 2004.

Simion oferă recepţia de salut. Cunosc acest local încă din 1990, am fost aici de numeroase ori. Cu anii, atmosfera „socialistă” se împrăştie. Preşedintele rămâne cu noi. Ca de obicei, simplu, stăpânit şi foarte comunicativ. Mâine, pleacă în Canada. Penultima sa călătorie oficială. Ultima o va efectuala Vatican. Ce frumos acord ultim, pentru acest fost „comunist”, care fusese altă dată, cel puţin timp de câţiva ani, un apropiat al lui Ceauşescu! Discuţie lungă între patru ochi. El se pregăteşte să părăsească definitiv Palatul Cotroceni şi să reia conducerea PSD. Am vaga impresie că nu va fi chiar nemulţumit de o înfrângere a lui Adrian Năstase la alegerile prezidenţiale de la sfârşitul anului. Acestea fiind spuse, concurentul e lipsit de charismă, ceea ce nu înseamnă că nu poate fi ales! În orice caz, nu va fi ceva dramatic. Varianta Vadim Tudor (acest Le Pen român) este înlăturată, ceea ce nu era cazul în urmă cu câteva luni. Din acest punct de vedere, putem într-adevăr spune că Ion Iliescu a reuşit să-şi „normalizeze” ţara, aşa cum dorea.

La sfârşitul serii, discut cu unul dintre consilierii preşedintelui. Acesta îmi spune că Iliescu îşi pierde uneori seninătatea. Oricât ar face-o pe sfinxul (mai zâmbitor decât celălalt, îl am în vedere pe Mittenând), nu este mai puţin om. Mă bucur auzind aceste cuvinte!

Joi 16 septembrie 2004

Ziua este consacrată seminarului nostru. „Religiile şi cultura europeană” este tema pe care am ales-o cu Eugen încă din ianuarie la Braşov. Ţin un discurs de 45 de minute despre „Europa, Creştinism şi Islam”. În sală, printre alţii, nunţiul apostolic (un elveţian, episcopul Jean-Claude Perisset), arhiepiscopul catolic de Bucureşti, episcopul Ioan Robu, mitropolitul Teofan şi episcopul greco-catolic Virgil Bercea. Vorbesc despre viitorul religiilor, am impresia că mesajul meu este bine primit.

Iau prânzul la casa Oamenilor de Ştiinţă cu episcopul Ion Robu. Şaizeci de ani, episcop din 1984. Sunt profund mişcat de această persoană. Fără îndoială, a avut mult de

suferit. Zâmbeşte cu bunătate. Personalitate autentică. Nici urmă de comportare mieroasă. În discursurile lor, reprezentanţii autorităţilor religioase deplâng faptul că proiectul Constituţiei europene nu se referă decât la rădăcinile creştine ale Europei. Le răspund că este important pentru creştinism să-şi amintească de propriile rădăcini… Episcopul Robu este de acord cu mine.

După ce conduc sesiunea de după-amiază, merg în vizită la Mircea Geoană, la Ministerul Afacerilor Externe. Dacă Năstase este ales, el va fi prim-ministru. E grăbit, ca de obicei. Deseori, este prezentat ca un agent al CIA, ceea ce este ridicol. Discutând cu el, am impresia vie că o nouă generaţie e pe cale a se impune.

Vineri 17 septembrie 2004

Timpul se schimbă. A venit toamna. Sesiunea de dimineaţă este condusă de Sylvester E. Vizi, specialist în neuroştiinţe, preşedintele Academiei Ungare. Acesta face parte din minoritatea participanţilor la acest seminar care nu vorbesc franceza, ceea ce nu-i uşurează sarcina. Mehmet Aydin, ministrul-filosof turc, vorbeşte despre compatibilitatea Islamului cu valorile occidentale. Câteva rapoarte interesante, printre care cel (în engleză) al sârbului Vojislav Stanovdic, *Democracy and the Rule of Law în Multi-Ethnic Societies*. Din punctul meu de vedere, este subiectul cel mai important pentru viitorul Europei. Îi voi propune lui Eugen Simion să adoptăm ca temă a întâlnirii noastre din 2005. În astfel de probleme, este indispensabil să dăm atenţie gânditorilor din Europa Centrală, celor care nu sunt şi nu au mentalitatea unor emigranţi. Bieţii sârbi suferă profund din cauza războiului american din Kosovo. Ascult cu atenţie şi spusele lui Dan Berindei, şi pe cele ale lui Dumitru Popescu, profesor de dogmatică ortodoxă. Ultimul vede în principiul antropic1 reconcilierea dintre ştiinţă şi religie. Nu aceasta este, evident, şi părerea lui Mathieu Ricard, fiul lui Jean-François Revel, care s-a convertit la budism.

Văd cu plăcere bucuria de pe chipul lui Eugen

Simion, care primeşte primul exemplar al celui de-al cincizecelea volum al *Pleiadei româneşti*, minunată iniţiativă editorială lansată de el.

Prânz într-un pub în stil englezesc. Discuţie interesantă cu Jean Scaune, secretarul general al „universităţii interdisciplinare din Paris”, un fel de ecou al proiectului lui Bernard d'Espagnat[65] despre filosofia ştiinţelor, la care m-am asociat cu articolul meu despre timp. Altă personalitate puternică a acestei „universităţi”: originalul Basarab Nicolescu, filosof şi fizician teoretician... Ne întoarcem la Academie pentru a-i asculta pe Petre Roman şi, mai ales, pe Jacques de Decker[66], care face o expunere excelentă despre natura Europei, aşa cum ştiu să o facă numai oamenii de mare cultură.

La sfârşitul zilei, Jaques Barrat organizează o excursie comentată prin Bucureşti care îmi permite să constat că au fost efectuate progrese remarcabile, despre care ideologii francezi n-au nicio idee.

În timpul cinei de încheiere, discut cu participanţii la seminar. Printre aceştia, Marius Sala, lingvist, membru al Academiei române, pe care-l văzusem anul trecut şi care îmi oferise două dintre lucrările sale. Una din ele, *Connaisez-vous le roumain*? am adus-o cu mine în această călătorie. Din păcate, nu poate rămâne cu noi la cină: soţia sa a fost operată astăzi. La orice vârstă avem nevoie să fim încurajaţi şi la orice vârstă trebuie să ştim a-i încuraja pe alţii...

Desenele lui Ştefan Popa. Două din ele sunt pentru mine. Discut puţin cu acest artist foarte talentat, care îmi împărtăşeşte că absoarbe, fără să vrea, energia, negativă sau pozitivă, a „modelelor” sale, efectele fiind foarte diferite în cele două cazuri. Pentru el, majoritatea oamenilor politici, inclusiv Iliescu sau Năstase, au mai

65 Idee conform căreia legile fizicii, mai precis valorile „constantelor universale“, au fost „create“ pentru a permite apariţia vieţii.

66 Secretar perpetuu al Academiei Regale de limba şi literatura franceză din Belgia

degrabă o energie negativă. Însă nu ezită să-mi spună că energia lui Saddam Hussein era pozitivă. Vorbind despre cehul Václav Klaus, spune că i-a evitat privirea, neliniştită şi greu de suportat. În această conversaţie, ne adâncim din plin în domeniul „spiritualităţii”.

Sâmbătă 18 septembrie 2004

În momentul când plecăm de la reşedinţă, camerista, o femeie în vârstă, francofonă, care a văzut multe în viaţa ei, mă opreşte pentru a-mi spune că mi-a văzut cartea (în limba română) pe masa de scris din camera mea. Îmi mai spune că eu sunt un „misionar” etc., etc., că, pentru a-mi reuşi „misiunea”, trebuie să cred în Dumnezeu şi să mă purific pe dinăuntru etc., etc. Când îşi termină cuvântarea, scoate de sub o grămadă de albituri copia unei cărţi publicate în 1920 la editura Félix Alcan de un oarecare P.E. Comillier, intitulată *Supravieţuirea sufletului şi evoluţia lui după moarte – mărturisiri*. Această persoană modestă îmi spune că de mult timp caută pe cineva pentru a i-o face cadou. Chiar dacă îmi dau seama că acest exemplar nu este unic, sunt consternat. Hotărât lucru, România îmi face surprize.

Mai mult de şase ore de drum pentru a ajunge în Delta Dunării. Şosea în stare bună, sate frumoase. E uimitor să-i vezi pe ţărani în căruţele trase de cai, cu telefonul mobil la ureche. În maşină, discut îndelung cu Eugen Simion. Prietenul meu îmi spune că cel mai greu pe vremea lui Ceauşescu era necesitatea de-a cere întruna.

O umilire permanentă. Traversăm Ţara Românească, apoi intrăm în Dobrogea. După cum scrie *Ghidul albastru*: „În Dobrogea, unul dintre cei mai bătrâni munţi din lume, masivul Măcin (467 m.), veghează asupra celui mai tânăr pământ din Europa: Delta Dunării”. După ce rătăcim puţin, ajungem, în plină după-amiază în satul Murighiol (toponim turc, readus la viaţă după căderea comunismului), la vreo patruzeci de kilometri est de Tulcea, punctul de intrare în Deltă. La Murighiol, coborâm din maşini pentru a ne urca pe un vapor care ne conduce în douăzeci de minute la

Sulina. Aici, ne cazăm la hotelul Cormoran, recent construit.

Începe să se întunece. Telefonul îmi urează „bine aţi venit în Ucraina”... Iată-mă „undeva departe”, într-un loc ameninţat de catastrofe ecologice[67], inaccesibil pentru un timp oarecare.

Lipsa de preocupare a conservat această regiune în timpul regimului comunist. Lui Ceauşescu îi plăcea să vină aici la vânătoare. Ce va deveni această lume plină de originalitate peste vreo douăzeci sau treizeci de ani? Cina ne aduce câteva frânturi de răspuns, deoarece îl avem cu noi pe primarul oraşului Tulcea şi pe guvernatorul Deltei. Reţin două lucruri. Pe de o parte, turismul care a început să se dezvolte anul acesta. El va fi limitat de capacitatea redusă de primire şi de dorinţa de a evita mulţimea de oameni care ar putea perturba serios fauna. Pe de altă parte, canalul pe care ucrainenii vor să-l construiască la frontiera celor două state, încălcând dreptul internaţional, ar putea avea consecinţe serioase asupra echilibrului Deltei.

După această seară interesantă, mergem în camerele noastre. Inconveniente datorate instalaţiilor sanitare socialiste...

Duminică 19 septembrie 2004

Timp splendid. Avem noroc. Expediţia noastră constituită din Eugen Simion şi Maya Simionescu, Jacques Barrat, Serge Cagnolari (fondatorul editurii Exus) şi din câţiva însoţitori, printre care inevitabilul şef al protocolului, omul care rezolvă toate problemele. Ne urcăm în două ambarcaţiuni. E nevoie de multă precauţie, pentru a naviga pe braţele Dunării: deseori, adâncimea este de numai cincizeci de centimetri, nemaivorbind de plante, arbori doborâţi şi alte obstacole. Un traseu încântător care ne conduce până la Marea Neagră, după un scurt popas în satul pescarilor Sfântul Gheorghe. În

67 Aluzie la apropierea Ucrainei şi la hotărârea guvernului acesteia de a construi canalul Bîstroe

pofida prejudiciilor aduse de socialismul ştiinţific, rămâne ceva fermecător în aceste locuri. Aici, femeile îşi acoperă capul. Este un semn al ortodocşilor de rit vechi, urmaşi ai ruşilor, care şi-au părăsit patria în secolele XVII-XVIII, fiindcă erau persecutaţi. Biserica este rusească!

Picnic pe insula Sahalin. Această fâşie de pământ îşi datorează, fără îndoială, denumirea formei sale, asemănătoare unei alte insule, cu acelaşi nume. Timp de şase ore, traversăm vaste întinderi de apă – „lacuri" (Sulina, Isac, Iacob, Puiu...), „râuri" sau mai degrabă canale romantice şi înguste, a căror vegetaţie se împleteşte deseori deasupra capetelor noastre. împărăţie a stufului, sălciilor, copacilor... Multe animale şi mai ales păsări. Pentru a le vedea, trebuie oprite motoarele, apoi e nevoie să te adăposteşti în cabanele construite pentru observaţie. Mai pe scurt, timp şi răbdare. Vom vedea totuşi mulţime de gâşte, lebede, pelicani, cormorani, albatroşi. Mlaştini, nuferi, dune... Cu toate acestea, este numai o mică parte a biodiversităţii caracteristice acestui colţ de lume.

Seara vorbim despre proiectele noastre, inclusiv despre uniforma academicienilor români. Aceasta ar putea fi realizată cu puţine cheltuieli. După părerea mea, ar trebui să îmbine sobrietate şi simbol. Un lucru îmi pare evident: Eugen este însufleţit de profunda semnificaţie a interesului general, ceea ce face să mă ataşez şi mai mult de acest om.

Luni 20 septembrie 2004

Părăsim hotelul Cormoran şi gândacii de acolo (ceea ce m-a salvat este că nu i-am identificat decât în dimineaţa plecării!) la ora 7 dimineaţa. Zece minute pe o barcă cu motor, prin ceaţă, ca să ajungem la Murighiol. Faţa biciuită de vânt şi ochii roşii. Înainte de a urca în autobuz, arunc o privire la cazărmile dezafectate care probabil au servit drept locuinţe pentru grănicerii de pe timpul lui Ceauşescu. Cinci ore de drum împreună cu Jacques Barrat, Serge Cagnolari, şoferul, şeful protocolului şi Isadora

Precup, colaboratoarea fidelă a lui Eugen Simion. Jacques, care este un geograf excelent, comentează peisajele. Sunt încântat. Şi, privind în jurul nostru, mă gândesc: cine s-ar putea îndoi de calea de dezvoltare a României? Cu probleme imense, desigur... Vorbim în special despre ţigani. Avem şi unele emoţii, pentru că şoferul nostru merge cu 150 în locurile unde nu e rezonabil să depăşească 90. Dar, în cele din urmă, ajungem în viaţă şi la timp la Otopeni...

Duminică 17 octombrie 2004

Iarăşi pe picior de război. De data aceasta îl însoţesc pe prim-ministrul Franţei Jean-Pierre Raffarin în vizita lui oficială în România.

La salonul de onoare de pe aeroportul Orly câţiva miniştri (Copé, Robien, Loos, Saint-Semin, Woerth...); oameni de afaceri, printre care Jean-François Cirelli, care l-a înlocuit pe Pierre Gadonneix la conducerea întreprinderii Gaz de France; membri ai Parlamentului, în ceea ce priveşte „societatea civilă", numai Jérôme Clément, preşedintele ARTE, şi eu. Jacques Barrat călătoreşte în alt avion.

Ne instalăm în Airbus-ul „Republicii Franceze". Locuri nominalizate. Al meu e lângă Jérôme. Lungă discuţie cu el. Prim-ministrul Jean-Pierre Raffarin trece şi-i salută pe unii şi pe alţii...

Timp frumos la sosire. Covor roşu. Mircea Geoană îl întâmpină pe prim-ministru şi delegaţia sa. Salonul de onoare. Procesiunea se deplasează la reşedinţa Franţei: o maşină pentru şeful guvernului şi patru autobuze, alocate miniştrilor, parlamentărilor, funcţionarilor guvernamentali francezi, oamenilor de afaceri şi societăţii civile. Escortate de poliţie, aceste vehicule merg mai repede decât le-ar permite suspensiile lor. Prin urmare, suntem zdravăn hurducaţi.

Înghesuială ca de zile mari la reşedinţă. Recepţie oferită comunităţii franceze de la Bucureşti. Discurs destul de plictisitor al prim-ministrului francez. Mă întreb ce caut

aici…

Ne cazăm la Sofitel, un hotel prost situat, dar care „aparţine Franţei”! Concomitent cu cina miniştrilor, restul delegaţiei se pomeneşte într-un restaurant zgomotos împreună cu câteva personalităţi române. Lângă mine, la masă, se află Roxana Theodorescu, directoarea Muzeului Naţional. O întreb care este cea mai grea amintire a ei de pe timpul lui Ceauşescu, ea îmi răspunde fără a ezita: „Iama, frigul zi şi noapte…” O văd şi pe Corina Creţu, care speră să fie aleasă senator de Bucureşti. Ea îmi vorbeşte despre diferitele posibilităţi pentru viitorul său, în cazul victoriei lui Adrian Năstase la alegerile prezidenţiale din noiembrie. Totuşi, victoria primarului de Bucureşti, Traian Băsescu – cu fibra lui populistă – apărut în campanie, este posibilă. Această perspectivă îl obligă pe Iliescu să intervină mai mult decât dorea iniţial în favoarea prim-ministrului său.

Luni 18 octombrie 2004

Mic dejun în cadrul „Forumului francez-român” la Sofitel, condus din partea franceză de senatorul Revol. Întrebuinţez ghilimele, deoarece acest forum, ca atâtea alte creaţii guvernamentale, nu are decât o existenţă formală şi, fără îndoială, lipsită de viitor. Participanţii sunt nevoiţi să recunoască faptul că realizările adevărate sunt cele ale Academiei Române, ale Institutului Franţei şi IFRI. O oră liberă de care profităm cu Jacques Barrat pentru a vizita aripa de artă modernă a Muzeului Naţional.

Delegaţia se adună la 11.30 pentru a merge în cortegiu la Palatul Victoria. În „galeria cu oglinzi” a acestei clădiri impunătoare din anii ’30, are loc o ceremonie de semnare a unor acorduri, publice şi private, urmată de o conferinţă de presă comună a lui Raffarin şi Năstase. Notez prezenţa lui Louis Schweitzer[68]: cu achiziţionarea uzinelor Dacia, Renault a făcut o investiţie semnificativă în România.

După mai mult de o oră de stat în picioare, mergem

68 Pe atunci, preşedintele grupului Renault

repede la hotelul Intercontinental – e cu totul altceva decât Sofitel! – pentru prânzul de onoare oferit de gazdele noastre. În sfârşit, am impresia că nu sunt aici în rol de păpuşă. îl revăd cu plăcere pe fostul preşedinte Emil Constantinescu, care pregăteşte pentru publicare un pamflet despre propria ţară, pe ministrul Culturii Răzvan Theodorescu – fostul soţ al Roxanei –, şi mai ales pe episcopul Robu. Incontestabil, îmi place acest om. El îmi spune, cu zâmbetul său plin de bunătate, că, în timpul unei recente întâlniri cu preoţii săi, m-a folosit, ca să spunem aşa, pentru a-i întreba dacă au credinţă... într-adevăr, îi povestisem cum într-o zi, la Roma, am pus această întrebare unor cardinali! Oricare ar fi intenţia gestului său, eu văd în el un semn de complicitate.

Sosesc şi cei doi prim-miniştri. Adrian Năstase mă salută cu căldură şi-i spune lui Raffarin, uimit de faptul că ne tutuim, că a citat în ultima sa carte o conversaţie pe care o avusesem cu el în 1990. Despre ce am vorbit atunci? Nu-mi mai amintesc.

Suntem repartizaţi la mese separate. Persoanele de la masa mea sunt foarte simpatice. Şeful protocolului român a avut personal grijă de mine. Eu şi Philippe Étienne din partea franceză, Emil Constantinescu, Petre Roman, preşedintele unui partid pe care nu-l cunoşteam şi patriarhul, din partea română. Sunt foarte impresionat de acesta. Nouăzeci de ani, magnific. Veşmântul său alb îi subliniază nobleţea. Un pic greu de urechi, dar în rest în formă excelentă. Poftă de mâncare sănătoasă şi amator de un pahar de vin bun. Îmi explică modul de viaţă al unui patriarh şi viaţa monahală. Născut odată cu Primul Război Mondial, călugăr la vârsta de 12 ani, patriarh la 71, a văzut multe. Dacă va mai fi în viaţă, voi merge numaidecât să-l văd data viitoare.

După acest prânz, nu numai interesant, dar şi gustos, cortegiul pleacă la Palatul Cotroceni. Corina Creţu îmi înmânează fotografiile de la ceremonia din ianuarie. Particip la o ceremonie identică, de data aceasta, în

onoarea prim-ministrului nostru care, evident, are dreptul la gradul cel mai înalt al ordinului Steaua României. Şeful protocolului mă împinge uşurel spre Iliescu, în timp ce Raffarin îi prezintă pe miniştrii săi. Când mă vede preşedintele, faţa i se luminează şi, timp de câteva minute, discutăm în trei despre prefaţa pe care o pregătesc pentru cartea lui. Vorbim despre necesitatea de a substitui noţiunea de „ateu” prin cea de „liber-cugetător” (la început, l-am descris ca „ateu”; iar el mi-a spus că „liber-cugetător” e mai exact în cazul său). Mă gândesc că îmi văd „geamănul” pentru ultima dată în acest palat. [Ca şi mine, însă mai vârstnic cu treisprezece ani, Ion Iliescu s-a născut pe 3 martie. Cred că de asta ne înţelegem atât de bine!]

Iarăşi în cortegiu. Depunere de flori la mormântul Soldatului Necunoscut din parcul Carol. Apoi întâlnire cu studenţii de la Academia de Ştiinţe Economice, într-o sală frumoasă, care îmi aminteşte de marele amfiteatru de la Sorbona. Aici, mi s-a decernat titlul de Doctor Honoris Causa în 1990. Pe podium, Raffarin însoţit de Philippe Étienne şi de Louis Schweitzer… Apreciez răspunsurile lui Raffarin. Suntem în întârziere datorită tineretului sau din cauza acestuia… Ne întoarcem în plină viteză la hotelul Sofitel pentru a face în grabă bagajele, înainte de a urca în autobuzul care ne duce la aeroport. În avion, din nou sunt alături de Jérôme Clément. Prim-ministrul face turul salonului, discutăm îndelung şi prieteneşte. Cât de firesc e acest om! Nu ezită să facă glume, chiar pe seama lui Chirac…

*

Paris. Luni 25 octombrie 2004

Prânz cu Dan Berindei, care a venit în Franţa pentru a-l celebra încă o dată pe Napoleon al III-lea. Eminentul istoric român, care speră să-şi lase urmele în istorie, a reînviat în 1990. Pe atunci, avea 66 de ani! Astăzi, îşi dă silinţa să ducă la capăt publicarea Istoriei Românilor, o lucrare colectivă sub auspiciile Academiei. Ultimul volum

pune probleme, ceea ce nu e de mirare. Îmi dau seama că Berindei, ca mulţi alţii, nu respinge cu totul perioada comunistă, când a fost în floarea vârstei. Preocuparea lui majoră de astăzi este ca ideea naţională să nu se dizolve într-un „ceva" mare şi vag. Odată cu „exodul inteligenţelor", de care suferă ţara, şi năvălirea capitalistă, acest lucru e clar. îl întreb, aşa cum o întrebasem pe Roxana Theodorescu, care este amintirea lui cea mai neplăcută din perioada Ceauşescu. Ca şi ea, nu menţionează lipsa de libertate, ci frigul, însă adaugă că nu a avut mult de suferit – având avantajul de-a fi proprietarul unei case şi putându-şi procura lemne de foc. El îmi aminteşte că anii ’65—70 au fost „minunaţi", imediat după dispariţia lui Gheorghiu-Dej. Era epoca în care Ceauşescu entuziasma lumea.

2005

Duminică 25 septembrie 2005

În avion spre Bucureşti recitesc şi corectez cincizeci de pagini din cartea mea *Geografia politică*[69]. Odată ajuns, îmi regăsesc camera „mea" de la reşedinţă. Noul ambasador, Hervé Bolot, şi soţia sa mă salută prieteneşte. Eugen Simion vine după mine. Iată-ne înghesuiţi într-o maşină: preşedintele Academiei Române şi vechiul său şofer comunist, morocănos şi amabil în acelaşi timp, Maya Simionescu şi Dan Berindei. Cina într-un restaurant de lux. În sala de alături, o nuntă, fără îndoială, „bogată". Sunt bucuros să mă aflu aici, să-i ascult pe vechii mei prieteni povestindu-mi evenimentele ultimelor luni.

Luni 26 septembrie 2005

Întrevederi în lanţ. Pentru început, Ion Iliescu. El mă primeşte în cabinetul său modest de senator. În anticameră, câteva chipuri cunoscute, însă eu vreau să vorbesc cu el între patru ochi. Este obosit şi a slăbit. De fapt, a trăit multe după ultima mea vizită, când încă era în toiul gloriei sale de preşedinte: victoria lui Băsescu,

69 Vezi Thierry de Montbrial, Géographie politique, PUF, collection «Que-Sais-je?», 2006

subterfugiile pentru a-l împiedica să reia preşedinţia partidului, operaţie complicată la inimă. Acest om, renumit pentru abilitatea sa, recunoaşte în faţa mea că a comis o mare eroare: graţiindu-l într-un moment nepotrivit pe liderul mineriadei din 1990, Miron Cozma, ca apoi să revină asupra deciziei sale; neanticipând nici trădarea colegilor, nici aspiraţia la o schimbare de generaţie. La acest punct, el a uitat lecţia lui Mittenând, care îi arătase cum se sacrifică un rival (în acel caz, Rocard). La 75 de ani, el mai speră încă să joace un rol de legătură cu „societatea civilă". Oricare ar fi viitorul lui, sunt convins că istoria îi va face dreptate. Cu totul în alt gen, multe personalităţi poloneze foarte respectate recunosc astăzi că Jaruzelski şi-a servit bine ţara. Aici, oameni lucizi, cum ar fi Andrei Pleşu, ministrul Afacerilor Externe, pe timpul lui Emil Constantinescu, sunt de aceeaşi părere.

După Ion Iliescu, Traian Băsescu. Cel de-al treilea preşedinte de după revoluţie mă primeşte la Palatul Cotroceni, în salonul unde m-a primit pentru prima dată Iliescu în 1990. Iată-mă deci în faţa celui care l-a învins pe Adrian Năstase. Chiar şi predecesorul său îi recunoaşte talentul. De fapt, acest om este seducător, ceea ce nu e de mirare. Are avantajul de a se exprima cu uşurinţă. În felul său de-a fi, multă jovialitate. Vorbim engleza. Rolul său, după cum îmi spune, este de a-i încuraja pe oameni şi instituţiile, bunăoară în domeniul justiţiei, făcând uz de popularitatea sa crescută. Ascultându-l, am impresia că va încerca să dea un exemplu în lupta împotriva corupţiei. Îmi pare că Năstase este în vizorul său. Pe planul politicii externe, are două scopuri: Marea Neagră, cu traficul ei de tot felul, şi „axa Bucureşti – Londra – Washington", pe care ambasadorul Bolot ar dori s-o vadă transformată în „axa Bucureşti – Bruxelles – Washington". Deşi discursul său cu privire la toate aceste probleme este inteligent, problema este că fostul primar de Bucureşti nu are experienţa internaţională şi niciun consilier experimentat. Despre multe subiecte, de altfel, nu ezită să lanseze public o idee,

chiar dacă se dezice peste puţin timp. În această privinţă, seamănă cu Chirac. Îmi spune că astăzi economia e sănătoasă, însă nu este meritul lui: cuvinte cinstite, proaspete şi neaşteptate. Cu toate acestea, mă întreb cât timp va putea dura un sistem în care şeful statului luptă cu toată lumea, într-un stil nu prea clar, sprijinindu-se direct pe „popor”?

Merg apoi în vizită la arhiepiscopul Ioan Robu, în modesta sa reşedinţă. Acest om este pentru mine un sfânt; aici, mulţi sunt cei ce împărtăşesc această părere. E greu să-ţi imaginezi pe cineva mai autentic. îl văd ca pe un „îndrumător spiritual”, cum spun creştinii, sau ca pe un „învăţător spiritual”, cum spun budiştii. Felul său de a vorbi despre viitorul creştinismului, amintind de tulburările Bisericii de pe timpul Conciliului de la Trento, de pocăinţă şi de felul în care o trăieşte, mă emoţionează profund. Misterul adevăratei credinţe. Îmi place mult felul în care vorbeşte despre întrebarea dificilă a celibatului preoţilor. Atitudinea sa este măsurată, dar fermă. Totuşi, nu-mi răspunde la observaţia mea despre problema libidoului (mai mult sau mai puţin, o avem cu toţii!). Însă comentariul său despre necesitatea de a învăţa „să-ţi îndrepţi privirea” este plin de înţelepciune şi nu numai pentru cei care au făcut legământ de castitate. Cu o simplitate absolută, părintele Robu îmi spune – în altă ordine de idei – că nu a fost niciodată la închisoare, dar că a vrut să devină preot pentru a înlocui pe cineva care a fost întemniţat… înainte de a ne lua rămas-bun, arhiepiscopul vrea să-mi arate catedrala lui, cu numele Sfântul Iosif. Îmi înmânează o carte despre vizita lui Ioan Paul al II-lea în 1999. Îmi place atât de mult acest om! La plecare, îi spun să se roage pentru mine. „Mă voi ruga”, îmi răspunde el cu zâmbetul său binevoitor.

După-amiaza, urc cu Eugen în avionul care ne duce la Chişinău. Iată-mă din nou cufundat în atmosfera fostei Uniuni Sovietice. Ca şi Ţările Baltice, Moldova a fost anexată la URSS, iar problema Transnistriei este astăzi un

spin înfipt în trupul Europei. Această ţară este considerată cea mai săracă de pe continentul nostru, mai săracă decât Albania.

La aterizare, ne aşteaptă o primire destul de sovietică. Un şir de reprezentanţi ai autorităţilor locale ne întâmpină în salonul de onoare: preşedintele Academiei de Ştiinţe, chimistul Gheorghe Duca, preşedintele Uniunii Scriitorilor, încă două sau trei personalităţi neidentificate, ambasadorii României şi Franţei. Voi constata îndată ceea ce presa anunţase deja – pe prima pagină a unor ziare – ceremoniile de mâine. Acest lucru îmi aminteşte de călătoria mea în Azerbaidjan.

Trei observaţii imediate: o frumoasă domnişoară ne salută la scara avionului; alta, mai puţin plăcută, pune ştampila în paşapoarte şi pretinde că nu înţelege româna, ci numai engleza şi, fireşte, rusa, fapt care îl şochează profund pe prietenul meu Eugen; în sfârşit, în sens invers, explozivul „bine aţi venit în Basarabia" al preşedintelui Uniunii Scriitorilor. Aici, să evoci Basarabia, adică fosta regiune delimitată între Prut şi Nistru, înseamnă, contrar domnişoarei cu ştampila, să revendici românitatea ţării.

Datorită ambasadorului nostru, Edmond Pamboukjian, care mi-a oferit ospitalitatea, reuşesc să scap de banchetul oficial care se anunţă redutabil şi petrec o seară liniştită cu el şi soţia lui, Chantal. Edmond este primul ambasador permanent al Franţei la Chişinău. Reşedinţa, pe care au amenajat-o ei înşişi, este simplă şi agreabilă. Situată într-un cartier frumos, ca de altfel întreg oraşul, ea aminteşte de un *chalet* elveţian. Îmi dau seama că ministerul nostru de externe rămâne tot atât de prost gestionat ca şi pe timpurile când conduceam Centrul de Analiză şi Previziune şi n-a fost capabil să cumpere această casă, atunci când putea să o facă pentru o sumă neînsemnată. Deplorabil. În timpul serii, curs intensiv despre Moldova în general şi despre Transnistria în particular. Ne amintim, bineînţeles, de generalul Lebed şi de Armata a XIV-a. Roata istoriei se învârteşte… înainte de

a adormi, citesc dosarul pe care mi l-a pregătit cu grijă ambasadorul.

Marţi 27 septembrie 2005

Întrevedere dis-de-dimineaţă cu Marian Lupu, tânărul preşedinte al parlamentului moldovenesc, numărul doi al statului şi posibil succesor al preşedintelui Voronin, fost activist comunist, care a făcut un viraj brusc spre Europa acum doi ani. Voronin este în vizită în Ţările Baltice; deci nu-l voi vedea. În ceea ce priveşte întâlnirea cu Lupu, Pamboukjian a trebuit să intervină personal pentru a o obţine, anturajul acestuia dorind să se limiteze la o întrevedere protocolară, în cele mai bune tradiţii sovietice. Rezultatul este interesant. Interlocutorul meu vorbeşte o franceză perfectă şi are o viziune clară despre viitor. Nici urmă de limbă de lemn. Orientarea Moldovei spre Uniunea Europeană este recentă, dar, fără îndoială, ireversibilă. Calea va fi anevoioasă, în special din cauza Transnistriei. Multe vor depinde şi de evoluţia Ucrainei.

Oraşul este fermecător graţie abundenţei de arbori şi verdeaţă, în orice caz, aflându-te aici, e greu să-ţi dai seama de sărăcia ţării. După o scurtă plimbare, trecem pe la consilierul cultural, în acelaşi timp directorul Alianţei Franceze, Olivier Jacquot. Acest absolvent al Facultăţii de Istorie îmi face cea mai bună impresie.

Plecăm apoi împreună cu ambasadorul la Universitatea de Stat pentru a asista la prima ceremonie, cea de înmânare a diplomei de Doctor Honoris Causa lui Eugen Simion. Răsună imnul *Gaudeamus igitur*. Moment de emoţie, din mai multe puncte de vedere. Rectorul, un omuleţ agitat, de formaţie şi cu un comportament foarte sovietic, contribuie, paradoxal, la farmecul acestui eveniment. Vine apoi rândul meu. În alt corp de clădire al universităţii, dar cu aceleaşi autorităţi. Am şansa de a avea în faţa mea un public tânăr, căruia mă adresez cu raţiunea şi cu inima, vorbind despre viitorul Moldovei şi al Europei. Doina Romanenco, asistenta ambasadorului, joacă bine rolul de translator. Reacţie puternică a celor prezenţi.

Am douăzeci de minute la dispoziţie pentru a înghiţi ceva în grabă la reşedinţa ambasadorului, înainte de a mă întoarce la Palatul Parlamentului pentru o scurtă întrevedere cu Iurie Roşca, vicepreşedintele acestuia, cunoscut pentru entuziasmul său activ în favoarea „revoluţiei portocalii” din Ucraina, astăzi decepţionat de Iuşcenko, şi, pe lângă celelalte, apărător al Basarabiei şi Moldovei. Discuţia nu durează mult, deoarece vreau să fac o vizită la Tiraspol, capitala Transnistriei.

În maşina ambasadorului nu riscăm să fim opriţi pe drum. Trecem fără dificultate barajele succesive: moldovenesc, rusesc şi transnistrean. Transnistria politică începe înaintea Transnistriei geografice, în oraşul Bender. Sunt emoţionat trecând Nistrul. Tiraspol arată bine, însă nu lipsesc propaganda roşie şi monumentul lui Lenin. Se simte aici şi prezenţa Odessei, situată nu departe. Înainte de a ne întoarce la aeroport, ambasadorul, Olivier Jacquot, şoferul Marcel (un moldovean care îşi aminteşte de serviciul său militar de doi ani în apropiere de Sverdlovsk-Ekaterinbourg) şi eu ne aşezăm pe terasa uneia dintre cafenelele care, aici ca şi prin alte părţi, au apărut cu duiumul în ultimii ani.

La orele şaptesprezece treizeci, în acelaşi timp cu Eugen şi cu însoţitorii lui, intrăm în salonul VIP al aeroportului. Între timp, îmi spune preşedintele Duca, academicienii de aici au hotărât să mă recruteze printre ei. Voi fi primul francez onorat în acest fel. Prin fereastra avionului, întorcându-ne la Bucureşti, contemplu peisaje împresurate de ape. România avusese parte, timp de câteva zile, de ploi de o intensitate excepţională.

Miercuri 28 septembrie 2005

Lucia Georgescu, una dintre colaboratoarele lui Eugen, mă însoţeşte la palatul patriarhului. Ansamblul arhitectural, frumos şi sobru, datează din secolul al XVI-lea. Ceauşescu nu a reuşit să-l distrugă. Patriarhul Teoctist mă primeşte cu căldură, simplitate şi nu fără complicitatea apartenenţei noastre la Academia Română. Nonagenar,

chipul frumos şi mintea mereu vioaie, călugăr de la vârsta de zece ani. El mă impresionase la prânzul oferit de către Adrian Năstase în timpul vizitei lui Jean-Pierre Raffarin, şi atunci mi-am spus că vreau să-l întâlnesc din nou. Discutăm despre viitorul creştinismului, despre necesitatea ecumenismului (Nunţiul, Jean-Claude Perisset, îmi va spune ceva mai târziu că în realitate lucrurile nu se mişcă din loc), despre vizita „papei de la Roma” în 1999 şi aşa mai departe. Toate acestea, într-un spirit pozitiv. La sfârşitul întrevederii, Preafericitul îmi înmânează o medalie emisă anul acesta cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la dobândirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române şi acceptă cu amabilitate să facem câteva poze împreună cu el, înainte de a mă însoţi până la ieşire…

Lucia mă conduce la Parlament, unde am întâlnire cu vechiul meu prieten Mircea Geoană. Acest tehnocrat auster (cel puţin în aparenţă) a reuşit să-i marginalizeze pe Ion Iliescu şi pe Adrian Năstase. Ex-viitor prim-ministru al ex-viitorului preşedinte Năstase a devenit preşedintele primului partid din România (PDS). El este, de asemenea, preşedintele Comisiei pentru politica externă a Senatului. O oră pentru a discuta despre erorile lui Iliescu, despre necesitatea de a reface imaginea partidului (la acest punct, el vizează corupţia), despre situaţia politică actuală, despre populism, despre lipsa de experienţă a preşedintelui în materie de politică internaţională, despre instabilitatea guvernului. Geoană se situează deja în calitate de succesor al actualului şef de stat. Dar, în timp ce farmecul lui Traian Băsescu acţionează negreşit asupra poporului, ce să spunem despre fostul ambasador la Washington?

După această întrevedere, merg în cealaltă aripă a fostei case a Palatului Poporului pentru a asista la sfârşitul unei dezbateri a

Camerei Deputaţilor: este vorba despre o moţiune de cenzură, ca urmare a neglijenţei Guvernului în timpul inundaţiilor recente care au afectat până şi Camera

Senatului, în interiorul căreia a plouat zilele trecute! Flux de elocvenţă, însă moţiunea nu este votată. Sunt condus apoi în biroul preşedintelui Camerei Deputaţilor, a cărei dimensiune, îmi spune Adrian Năstase, este invers proporţională cu importanţa reală a funcţiei. Interlocutorul meu vorbeşte despre bilanţul activităţii sale în fruntea guvernului, bilanţ într-adevăr pozitiv, şi despre manevrele menite a-l dezrădăcina din fotoliul său. Mulţi dintre interlocutorii mei văd căderea lui doar ca pe o chestiune de timp.

Valeriu Ioan-Franc, editorul meu de aici, mă aşteaptă la ieşire pentru a mă conduce într-o clădire a Academiei Române de lângă Parlament, unde am o întâlnire – din păcate prea scurtă – cu profesori şi studenţi pentru o discuţie pe marginea cărţilor mele. Urmează un prânz cu Florin Georgescu, prim-vicepreşedintele Băncii Centrale (Lăzărescu este plecat la Washington), însoţit de un administrator al Băncii pe nume Napoleon Pop, şi, de asemenea, de Eugen şi Maya. Gazda mea este foarte serioasă, aşa cum ştiu să fie bancherii centrali. Astfel, am ocazia să trec în revistă situaţia economică. Câte schimbări în cincisprezece ani!

Trec pe la reşedinţă pentru a pleca imediat la Sinaia în compania lui Hervé Bolot. Mai mult de două ore de drum pe un traseu aglomerat... De s-ar construi mai repede autostrada atât de aşteptată! Iată-mă în sfârşit în splendoarea de modă veche a castelului Foişor, nu departe de alt castel, cel al lui Dracula... Cina de deschidere a celui de-al patrulea seminar din seria „Penser l'Europe", realizat în comun de Academia Română şi de IFRI. Îmi place mult acest club ne-anglo-saxon, unde poţi întâlni personalităţi intelectuale de calitate excelentă, ce provin din reţeaua academiilor de ştiinţe ale ţărilor care se numeau cândva Europa Centrală. Simpatizez cu austerul Michael Metzeltin. Mă străduiesc să animez serata de deschidere care, altfel, ar fi rămas destul de formală. Cascada de glume şi istorii amuzante. Trebuie să te pricepi să nu fii

serios.

Joi 29 septembrie 2005

Deschiderea seminarului, pentru care am propus tema *Naţiunile şi Minorităţile în Comunitatea Europeană*. Ar fi trebuit să spunem „Uniunea europeană”, dar nu are mare importanţă. Discursul meu este intitulat „Diversitatea naţiunilor şi democraţia în Uniunea Europeană”. Un subiect capital, în opinia mea. Unele prezentări sunt extrem de interesante ca, de exemplu, cea a ambasadorului Algeriei, Mohamed Laichoubi. El se arată prietenos, lăudând în public „originalitatea” şi „ponderaţia” mea. Un compliment la care sunt sensibil. Laichoubi, care a fost ministru, se întoarce poimâine în Algeria, după mai mulţi ani în funcţie la Bucureşti. Se zice că este un apropiat a lui Bouteflika, *Whatever it means*. Discut cu el, în timpul pauzei, despre dezbaterile asupra pocăinţei referitor la Colonizare. Filosoful grec Evanghelos Moutsopoulos, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Franţa, prezintă un raport foarte original: „Minusul din plusuri: consideraţii asupra statutului minorităţilor”.

Urmează prânzul cu doi prelaţi şi un filosof. Unul din ei, episcopul Perisset, un elveţian scump la zâmbet, este direct şi absolut lipsit de caracterul mieros propriu mai multora dintre confraţii săi. El este nunţiu apostolic de şapte ani. Şi-a început misiunea la Bucureşti cu pregătirea vizitei lui Ioan Paul al II-lea. El scapă câteva observaţii frapante despre acest Papă „care, toată viaţa sa, a fost un actor”, apoi povesteşte despre un cardinal român *in pectore*, victima unei hemiplegii imediat după revoluţie, care nu putea vorbi decât în momentele în care se ruga... Ce istorie uimitoare! Nunţiul mă convinge să citesc autobiografia lui Joseph Ratzinger.

După o scurtă conferinţă de presă, ne întoarcem la Bucureşti, împreună cu ambasadorul. Seminarul va continua fără noi până mâine-seară. În maşină, Hervé Bolot, care cunoaşte foarte bine Africa, îmi povesteşte mai

multe istorii despre acest continent. Seara, la reşedinţă cu câteva personalităţi, printre care Andrei Pleşu şi directorul pentru România al Agenţiei France Presse, Yves-Claude Llorca, fin cunoscător al situaţiei locale. Discutăm mai ales despre intrigile politicii româneşti. Din fericire, lucrurile se văd mai bine din depărtare: din punctul meu de vedere, România se află pe calea cea bună.

2006

Luni 3 aprilie 2006

În timpul zborului, citesc dosarul interesant pe care mi l-a pregătit asistenta mea, Marie-Claude, despre relaţiile franco-române şi ascult muzică. La Bucureşti, mă aşteaptă un şofer, trimis de ambasadă, care nu vorbeşte deloc franceza. Până la urmă, reuşesc să-i explic că trebuie să merg la Casa Oamenilor de Ştiinţă, fără îndoială locul care, de aproape şaisprezece ani, îmi este cel mai cunoscut în acest oraş. Ajungem pe la nouă seara şi îmi rămâne puţin timp pentru a discuta cu prietenii români şi cu delegaţia de la Institutul Franţei în vizită la Bucureşti cu ocazia unui seminar: cancelarul Gabriel de Broglie, Hélène Carrère d'Encausse, Jean Decourt, Arnaud d'Hauterives, Jean Montreuil (un chimist-farmacolog, care îmi spune că apreciază mult lucrările Mayei Simionescu pe care le cunoaşte).

Marţi 4 aprilie 2006

Celebrarea celei de-a 140-a aniversări a Academiei Române în minunatul ei palat, unde am venit pentru prima oară în iunie 1990, pe vremea când îl avea ca preşedinte pe Mihai Corneliu Drăgănescu. Prietenul meu Eugen Simion are o apetenţă pentru simboluri, iar întâmplarea face că această zi coincide cu sfârşitul celui de-al doilea mandat al său. Timp de opt ani în fruntea Academiei, el s-a distins printr-o activitate bogată şi remarcabilă servind această măreaţă instituţie românească. Succesorul său va fi ales mâine. îl întreb dacă nu va relua un al treilea mandat. Însă, îmi răspunde cu sinceritate că nu doreşte să o facă, va rămâne preşedinte al fundaţiei sale, al cărei

vicepreşedinte de onoare sunt eu. Succesul său a stârnit gelozia unora dintre confraţii săi. Pe lângă asta, mulţi dintre ei sunt adepţii unui principiu al alternanţei între reprezentanţii ştiinţelor exacte şi ai celor umaniste. Totul e posibil. În orice caz, pentru Academie, miza este considerabilă.

Iată-ne în Aula Academiei. Gabriel de Broglie şi secretarii perpetui ai celor cinci academii franceze şi-au îmbrăcat uniformele tradiţionale; academicienii români s-au înveşmântat în uniforma lor pentru prima oară. Am contribuit şi eu la crearea acestei uniforme, după cum Eugen are amabilitatea să spună în public. De fapt, unicul meu merit a fost să le sugerez să-şi reia vechea tradiţie. A fost cu vreo doi ani în urmă, când vizitam Delta Dunării. Rezultatul este mult mai puţin costisitor decât „veşmântul verde” al academicienilor francezi şi oarecum elegant.

Interviuri. Prezenţa preşedintelui republicii, Traian Băsescu, care înmânează distincţii de stat. Prezenţi, de asemenea, şi foştii preşedinţi Ion Iliescu şi Emil Constantinescu. Ion Iliescu arată mult mai bine decât în timpul ultimei noastre întâlniri. Discuţie amicală, ca de obicei. Ne vom vedea pe 14 iunie în Franţa, la Lyon.

Institutul Franţei este invitatul de onoare la această ceremonie. Fiecare membru al delegaţiei franceze rosteşte un discurs. Eu încep cu evocarea unor amintiri personale din 1990, pentru a vorbi apoi despre relaţiile franco-române de-a lungul secolelor, despre necesitatea de a le perpetua şi despre rolul academiilor, din acest punct de vedere. Subliniez, de asemenea, că academiile noastre trebuie să se adapteze la timpurile noi. Este o temă pe care am intenţia să o abordez şi la Chişinău. Menţionez şi importanţa francofoniei.

În după amiaza zilei, merg în vizită la Banca Naţională a României, unde Mugur Isărescu mă salută cu amabilitate şi cordialitate. Guvernator al băncii din 1990, el se bucură de o mare stimă în ţară şi în străinătate. L-am întâlnit pentru prima dată în 2000, când era prim-ministru

şi candidat la preşedinţie. O altă epocă... Arată foarte bine. Nu demult, a fost ales membru al Academiei Române şi a participat la ceremoniile de azi-dimineaţă, în uniformă. Se pare că Isărescu a apreciat discursul meu şi ar dori să mă invite la o conferinţă în cadrul instituţiei sale. În ceea ce mă priveşte, sunt nerăbdător să-i ascult părerea despre economia românească. Bancherul are încredere în viitor şi acest lucru nu mă miră. În special, combate prejudecata potrivit căreia Bulgaria ar fi reuşit mai bine decât ţara sa. Menţionează şi cele două mari handicapuri moştenite: sectorul agricol şi inadecvarea infrastructurii. Marea corupţie a dat mult înapoi. Mai rămâne cea mică. După discuţie, Mugur Isărescu mă însoţeşte într-o lungă vizită prin palatul său şi îmi înmânează o monedă de aur cu tiraj limitat. Două ore excepţionale. Nu mă aşteptam la atâta atenţie!

Seara, îmi regăsesc prietenii la Fundaţia pentru Ştiinţe şi Arte. Profesorul Constantin Ionescu-Târgovişte îmi oferă o lucrare intitulată *Relaţii franco-române în diabetologie*, pe care o răsfoiesc cu plăcere. Această furie a memoriei, în plină explozie aici, mă emoţionează. Urmează o conversaţie interesantă cu Michael Metzeltin şi preşedintele academiei din Austria, specialistul în mecanică, Herbert Mang. Pălăvrăgim şi despre alegerile de mâine. Este incredibil cât de repede intri în acest fel de jocuri, fiind aici.

Miercuri 5 aprilie 2006

Zi frumoasă de primăvară. Discut puţin cu cameristele. Cea care mi-a oferit o carte despre spiritism mă întreabă dacă mi-am găsit cui să mă spovedesc şi mă previne de mânia lui Dumnezeu!

Plimbare solitară prin împrejurimile reşedinţei, unde se află multe locuri dragi mie: Academia Română, biserica Sfântul Iosif a părintelui Robu, piaţa Victoriei şi fostul Parlament... Am fost de-atâtea ori aici, dar eram întotdeauna adus cu maşina. Or, pentru a cunoaşte un oraş trebuie să mergi mult pe jos. Iată un început. Îmi termin

plimbarea alăturându-mă părinţilor care îşi aşteaptă copiii la ieşirea liceului Anna de Noailles. Am vizitat în mod „oficial” acest liceu acum câţiva ani. De data asta, savurez mica plăcere de a mă afla aici „incognito” şi fără niciun scop.

Din sala de aşteptare a aeroportului îi telefonez lui Eugen. El nu a candidat la alegerile pentru preşedinţia Academiei Române. Succesorul său este un chimist din Cluj, Ionel Haiduc. Eugen a primit un omagiu unanim. El se declară fericit şi îmi spune că, cel puţin în ceea ce ne priveşte pe noi doi, nimic nu se va schimba. Nu mă îndoiesc de aceasta nicio clipă.

Un mic avion cu elice mă duce la Chişinău. La aeroport, sunt întâmpinat de Edmond Pamboukjian şi secretarul general al Academiei de Ştiinţe. Seara, la reşedinţa ambasadorului Franţei, discuţie cu acesta, cu soţia sa, Chantal, şi cu Olivier Jacquot. Vorbim despre situaţia din Moldova. Dosarul transnistrean nu se urneşte din loc. Economia la fel. Aici nu se petrece nimic comparabil cu progresul din România anilor ’90. Această ţară micuţă – blocată, pe de o parte, între Uniunea Europeană, care o ignoră în cea mai mare măsură, Ucraina şi Rusia, pe de altă parte – nu are nicio perspectivă clară în viitorul imediat. Îi lipseşte voinţa. Acum înţeleg mai bine decât în timpul primei mele vizite cât de deplorabilă este această ţară, cea mai săracă din Europa, mai săracă decât Albania. Nu fără motiv, mulţi regretă Uniunea Sovietică. Nu numai aici!

Joi 6 aprilie 2006

Ca şi în prima mea vizită, Doina Romanenco va fi interpreta mea. Ea mă însoţeşte la sediul Academiei de Ştiinţe, o clădire impunătoare în stil sovietic, unde mă salută preşedintele Gheorghe Duca. Este un personaj cu susţinere politică. Aici, preşedintele Academiei are un statut de superministru. Poziţie confirmată prin modelul Mercedesului său şi, pe lângă asta, prin semnele de consideraţie pe care i le arată cei din anturaj. Nu ştiu cum

este în calitate de chimist, dar nu mă îndoiesc de abilitatea lui. Este foarte apropiat de Voronin, şeful prorus al statului, ca să nu spun prosovietic, până în momentul când şi-a schimbat cascheta întorcându-se spre Uniunea Europeană. Din păcate, nu-l voi întâlni pe preşedinte care, din nou, lipseşte din oraş.

Mergem în aulă unde mi se conferă titlul de membru de onoare al Academiei. Un local modest. Lucrările de reparaţie a sălii de şedinţe sunt în toi. Duca îmi va arăta cu mândrie această sală, care va fi inaugurată cu ocazia aniversării semicentenarului Academiei, pe 2 iunie. Duca rosteşte un discurs de circumstanţă şi îmi înmânează o diplomă scrisă într-o franceză aproximativă. Un alt academician îmi prezintă pe larg biografia. Contemplu chipurile, deseori interesante, ale acestor ex-sovietici care, la rândul lor, privesc la bizarul animal venit din Occident, pe care îl primesc în sânul lor. Cuvântarea mea despre „rolul Academiilor în lumea de azi" durează vreo patruzeci de minute. Duca este fascinat văzându-mă că vorbesc fără notiţe. Sunt amuzat de mirarea lui. Urmează o discuţie energică. Câteva interviuri, dintre care unul pentru singurul canal de televiziune. O mică recepţie în biroul lui Duca. Beau un pahar de vin roşu moldovenesc de douăzeci de ani. Un bătrân patolog, cu capul acoperit de un fes, pare coborât din secolul al XIX-lea.

Împreună cu ambasadorul, cu Olivier Jacquot şi cu Doina, reuşim să dispărem pentru a apuca pe drumul haotic ce duce la Doina. Consilierul cultural îmi arată închisoarea unde condiţiile de viaţă ale deţinuţilor sunt apocaliptice. Este singura clădire din acest oraş menţionată în *Geografia universală* a lui Élysée Redus.

Doina este un sat modest, cu acoperişuri din tablă ondulată ca aproape peste tot aici, lipsit de apă curentă. În timpul auritului său exil în Moldova, Puşkin şi-a petrecut aici vara anului 1821 la invitaţia unui negustor bogat pe nume Ralli, a cărui casă a fost transformată în muzeu. Nu cred să aibă mai mult de un grup de vizitatori pe lună.

Interesul e iluzoriu. E foarte frig, bate un vânt năprasnic. Ne întoarcem în capitală. De-a lungul drumului, văd fabrici în ruină şi clădiri lăsate de izbelişte. Pe timp frumos, peisajul este cu siguranţă mai vesel, însă rămăşiţele Uniunii Sovietice îi conferă un aspect tragic. Pe acest pământ binecuvântat de Dumnezeu, nici agricultura nu se poate urni din loc.

Prânz „între noi" la reşedinţa ambasadorului. Programul după-amiezii a fost dezorganizat din cauza unor deliberări îndelungate în Parlament în jurul a două proiecte de legi, una despre audiovizual, alta despre interceptarea convorbirilor telefonice.

Întrevedere cu Leonid Tălmaci, guvernatorul Băncii Naţionale. Un omuleţ brunet şi mustăcios, al cărui aspect nu concordă cu postul pe care îl ocupă, însă ne salută foarte călduros. Conversaţia despre situaţia economică şi monetară decurge într-o limbă de lemn; Pamboukjian va atribui acest fapt prezenţei lui Duca la întrevedere, unul dintre semnele (în cazul de faţă, unul negativ) puterii sale. Reprezentantul BERD-ului la Chişinău, pe care îl voi vedea diseară la reşedinţă, îmi va spune că FMI a început să pună la îndoială integritatea unor funcţionari...

Iată-ne plecaţi la Parlament. Clădirea a fost construită pentru Comitetul Central al partidului comunist local la sfârşitul anilor ’80. Fostul regim nu prea a avut ocazia să profite de ea. Puţin importă, stilul fiind prin excelenţă sovietic. Vreo două ore de aşteptare discutând cu Gheorghe Duca şi Oleg Serebrian[70] – un tânăr deputat, liderul Partidului Social-Liberal, francofon desăvârşit, care nu cunoaşte întrucâtva cărţile. Merg, de asemenea, să urmăresc dezbaterile de la tribună, un exerciţiu întotdeauna interesant. În sfârşit, vine momentul întâlnirii cu preşedintele Lupu (încă nu a împlinit patruzeci de ani, dar pare mai în vârstă), care conduce cu o mână de fier lucrările Parlamentului şi căruia i se prevede un mare viitor politic. Discuţie mai relaxată decât data trecută pe

70 Ambasador al Republicii Moldova în Franţa din 2010

tema zilei: Transnistria, strategia ruşilor faţă de Moldova (aceştia le atacă în prezent vinurile, unul dintre principalele produse de export), situaţia economică, perspectivele europene. Pamboukjian are dreptate că, atunci când este vorba de „proiecte majore”, chiar şi un om înţelept şi deschis către lume, cum este Lupu, poate spune orice... Acest lucru merită să fie menţionat.

Ne întoarcem în sala de şedinţă. De data aceasta, mă voi adresa deputaţilor, eveniment unic după spusele ambasadorului nostru. Le vorbesc timp de douăzeci de minute despre natura şi perspectivele Uniunii Europene, fără a uita, bineînţeles, să evoc soarta Republicii Moldova. Cu această ocazie, le dau un sfat bun care, pe scurt, sună după cum urmează: „Faceţi reforme bune, apropiaţi-vă de standardele noastre şi multiplicaţi contactele cu noi”. În felul meu de a vorbi, nu uit că acest Parlament este în majoritate comunist. Este adevărat că Lupu se declară comunist, dar e la fel de mult cum este un Kwasniewski în Polonia!

Din cauza schimbărilor de program, venim cu o oră întârziere la reşedinţă, unde ambasadorul a organizat o recepţie în onoarea mea. Toasturi, discursuri... După recepţie, cină restrânsă cu Edmond şi Chantal Pamboukjian şi câţiva francezi care lucrează aici, printre care un general de la OSCE, a cărui misiune, mai mult sau puţin eşuată, era de a supraveghea stocurile de muniţie ale fostei Armate a XIV-a. Moment de prietenie şi căldură, aşa cum este imaginea gazdelor mele.

Vineri 7 aprilie 2006

Sfârşitul expediţiei: Thierry în Moldova. Mă scol la patru dimineaţa. În pofida protestelor mele, Edmond şi Chantal petrec câteva minute cu mine, la o ceaşcă de cafea. Şoferul Marcel mă conduce la aeroport, unde avionul minuscul decolează la timp spre Budapesta.

*

Lyon. Miercuri 14 iunie 2006

Plec la Lyon pentru prezentarea cărţii lui Ion Iliescu,

pentru care am scris prefaţa. La sosire, ne aşteaptă o colaboratoare a Bibliotecii Municipale, care se află chiar lângă gară. îl întâlnesc acolo pe eroul zilei, alături de directorul instituţiei, Patrick Bazin. Fostul preşedinte, care a împlinit şaptezeci şi şapte de ani pe 3 martie, este în plină formă. Am venit aici la rugămintea lui. Facem un *show* împreună, pretextul fiind cartea pe care a scris-o. Apoi Bazin ne invită la cină într-unul dintre frumoasele restaurante ale oraşului. Conversaţie pasionantă despre viaţa şi destinul lui Iliescu. La sfârşitul anului 1989, el se pregătea să iasă la pensie! Destinul său s-a hotărât în timpul acelor zile extraordinare de decembrie. Ca şi mulţi alţii, a apărut la televiziune. Şi, deoarece lăsase o bună amintire cu mulţi ani înainte, el s-a văzut, dacă putem spune, în mod natural purtat la preşedinţia provizorie. În două sau trei zile, el a trecut de la poziţia de director al Editurii Tehnice, supravegheat douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru de Securitate, la rangul de şef de stat. Când vorbeşti cu acest om, dacă eşti atent la comportamentul său foarte uman faţă de ceilalţi, începând cu interlocutorii săi, înţelegi de ce se bucură de atâta popularitate. Traducătorul lui, Jean-Louis Cornol, prezent la această cină, era lector la Iaşi în 1975. Voia să se căsătorească cu o româncă şi nu putea obţine autorizările necesare. Într-un sfârşit, tânărul universitar francez a reuşit să se întâlnească cu secretarul de partid, care nu era altcineva decât prietenul nostru. El a deblocat situaţia şi cei doi tineri s-au căsătorit. Iliescu ne povesteşte în ce fel un conducător comunist local ca dânsul avea mijloacele de a face mult pentru binele oamenilor.

Revenind la zilele de pomină, el ne spune că baia de sânge (mai mult de o mie de morţi) a fost provocată de rivalităţile dintre militari, care nu sunt clare nici în ziua de azi. „Procesul” lui Ceauşescu, expediat în grabă de un grup mic de oameni în fruntea cărora se afla el, s-a terminat cu o execuţie rapidă pe care nu o regretă. Acesta a fost preţul care trebuia plătit pentru a restabili pacea

civilă. El nu se îndoieşte că altfel Nicolae şi Elena ar fi fost linşaţi şi confirmă că au murit într-un mod demn. Evocăm şi alcătuirea Constituţiei, însă nu revenim în această seară la alte subiecte controversate cum ar fi faimoasele mineriade, din timpul când am făcut cunoştinţă cu el. În schimb, îl ascultam cu interes vorbind despre contactele sale cu conducătorii comunişti de pe vremuri, despre conflictele ideologice pe care le expune cu mare claritate. Acest inginer are o cultură politică excelentă care se trage din tinereţea sa. Dintr-o familie foarte modestă, el a făcut studii solide la Bucureşti, apoi la Moscova la începutul anilor ’50, în condiţii foarte dificile. El spune că, de fapt, datorează multe revoluţiei „socialiste”. Ca întotdeauna, îi apreciez cumpătarea, pragmatismul şi bunul-simţ. Niciodată un cuvânt nepotrivit despre cineva.

2007

Vineri 28 septembrie 2007.

Călătorie cu Hélène Carrère d’Encausse. Imediat după aterizare la Bucureşti, şoferul lui Eugen Simion ne conduce la Sinaia. Reacţie de indignare din partea lui când îl întrebăm unde este centura de siguranţă, de parcă l-am fi bănuit că nu conduce bine! Nu este prima dată când observ că Hélène nu se nelinişteşte peste măsură faţă de pericolul din mijloacele de transport… Aici e timp frumos. Pălăvrăgim tot drumul.

Iată-ne la Castelul Foişor. Petrecem seara în compania lui Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei (care continuă să-şi scrie memoriile), Jacques de Decker şi Jaime Gil Aluja, preşedintele Academiei Regale de Ştiinţe Economice şi Financiare din Barcelona. Ultimul, un catalan foarte simpatic (pasionat, după cum voi descoperi în curând, de aplicarea paradigmelor difuze în ştiinţele sociale), îmi vorbeşte despre succesiunea lui Raymond Barre, unul din cei doi francezi membri ai academiei sale. Discuţie generală pentru a fixa tema seminarului nostru pentru anul viitor. După toate acestea, în imensa mea cameră (mi se spune că este „camera lui

Ceauşescu” – a dormit el oare aici vreo noapte?), răsfoiesc ultimele volume realizate sub conducerea lui Eugen. Unul dintre acestea reuneşte contribuţiile ultimelor noastre două seminarii. Prezentare plăcută şi, cred eu, un tezaur de reflecţii originale şi pertinente. Alt volum dezvăluie relaţia dintre Institutul Franţei şi Academia Română. Pentru Eugen, ceea ce este scris rămâne, puţin contează dacă volumul nu este difuzat, importantă este tipărirea lui. Greşeşte, dar cât de bine îl înţeleg! Oricum, odată în plus, îmi spun că trebuie să-l ajut să valorizeze cenaclul pe care l-a creat cu modesta mea susţinere. Asemenea întâlniri restrânse aduc mai multe speranţe decât marile glorii efemere.

Sâmbătă 29 septembrie 2007

Prima jumătate a zilei consacrată seminarului (eu şi Hélène am ratat ziua de ieri, la care au participat oratori excelenţi). împreună cu Dan Berindei conduc sesiunea pentru care eu însumi am propus titlul: „Este oare posibilă o politică culturală europeană?” Acest subiect mi se pare foarte important. Ca de obicei, punctele de vedere expuse aici nu sunt cele pe care le întâlneşti peste tot. De asemenea, sunt foarte ataşat la culoarea francofonă a grupului nostru, care cuprinde anul acesta un contingent puternic de spanioli sau, mai bine zis, de catalani. Plăcerea de a-i regăsi pe Ion Iliescu şi Petre Roman. La 61 de ani, acesta e îndrăgostit de Silvia, o frumoasă cântăreaţă de 35 de ani. Fostul preşedinte continuă să traverseze o perioadă dificilă. Discuţie îndelungată cu Adrian Năstase care luptă pentru a supravieţui în politică. De fiecare dată, îmi face cadou o carte.

Printre persoanele cu care comunic astăzi, câteva îmi reţin atenţia în mod deosebit: Jean Askenasy, un neurolog din Israel de origine română, care cercetează fenomenul somnului şi a publicat nu demult o carte despre conştiinţă, Radivoje Konstantinovic, profesor la Universitatea din Muntenegru, Răzvan Voncu, un tânăr conferenţiar, discipolul lui Eugen, şi, în sfârşit, Magda Botez, o văduvă

de vreo 60 de ani, medic, stabilită la Santa Barbara în California, aparent foarte bogată. M-am văzut, de asemenea, cu Ionel Haiduc, specialist în chimia organometalică, succesorul lui Eugen la preşedinţia Academiei Române. Sper că va păstra opera predecesorului său. Discut cu fostul ambasador al Turciei, Omer Zeytinoglu, rezervat şi îngrijorat de schimbările actuale din ţara sa, după alegerea lui Abdullah Glii ca preşedinte. În general, cred că, foarte kemalist ca tendinţă, corpul diplomatic nu este prea fericit în această perioadă...

După ce dau un interviu, merg la Bran pentru a vizita împreună cu Eugen „castelul lui Dracula". Splendoarea Carpaţilor în toamna aurie. Aici suntem dincolo de realitate şi oamenii vin aici pentru asta. Vlad Ţepeş, domnitorul Ţării Româneşti în secolul al XV-lea, a lăsat în istorie o urmă ca de fiară asupra unei epoci care nu a fost deloc blândă. O altă poreclă a sa, Dracula, vine de la Ordinul Dragonului, „Drăculeştii", şi nu are la origine nicio nuanţă peiorativă. Legenda, actuală şi astăzi, s-a constituit în secolul al XIX-lea în baza unei transcrieri a istoriei acelor timpuri şi, mai ales, a romanului *Dracula*, scris de irlandezul Bram Stoker, publicat în 1897, al cărui destin încă nu a fost egalat nici chiar de *Harry Potter*. Acest *bestseller* absolut îşi găsise locul în contextul isteriei vampiriste de odinioară, vampirismul însuşi datând din cele mai vechi timpuri. Toată această mitologie a fost reactualizată în ultimul sfert al secolului al XX-lea de autori cum ar fi Gabriel Ronay sau de realizatori de cinema ca Francis Coppola în contextul îngrozitorului regim ceauşist. Pe când castelul Bran, cocoţat pe o movilă care avea o poziţie strategică în Evul Mediu, îmi aminteşte de o fantezie a lui Ludovic al II-lea de Bavaria... se zice că faimosul Vlad n-a stat mai mult de două săptămâni aici, ceea ce este totuşi mai mult decât timpul petrecut de Ceauşescu în camera mea de la Foişor! Vizită interesantă, chiar impresionantă, deoarece la poalele castelului se află

o vilă, fără niciun stil anume, unde tinerii scriitori puteau să-şi petreacă timpul la începutul anilor ’60 şi al cărei aspect exterior nu s-a schimbat de atunci. Printre aceşti scriitori, un oarecare Eugen Simion... Un Eugen, care nu prea este interesat de istoria lui Ţepeş.

La întoarcere, admirând peisajele minunate, vorbim despre scriitorii români în Franţa (Ionesco, Eliade, Cioran), de starea actuală (destul de tristă) a literaturii franceze şi a criticii literare şi, bineînţeles, despre proiectele Fundaţiei Naţionale pentru Ştiinţă şi Artă. Eugen, care l-a cunoscut bine pe Ionesco şi i-a studiat scrierile mai puţin cunoscute, crede că autorul piesei *Cântăreaţa cheală* era un credincios necredincios. Aşa cum gândea Pascal despre Montaigne, cel puţin aşa presupun eu. Pentru prietenul meu, unica moştenire a lui Gide este jurnalul său. Discutăm apoi despre genurile de jurnal (pe marginea lucrării lui despre jurnalele intime), despre biografii şi autobiografii, subiecte care, de asemenea, mă pasionează.

Seara plecăm cu Maya şi alţi participanţi la seminar într-un sat vecin la o cină tradiţională. Prietenii mei îşi amintesc de anii ’80. Amintiri despre cum se făcea frigul, despre un Bucureşti pustiu din vremea în care dictatorul interzisese circulaţia maşinilor şi alte scene demne de Kafka din acea epocă absurdă. Astfel, într-o zi de iarnă, singurul trecător stând împietrit în faţa clădirii Parlamentului, Eugen a văzut ieşind o maşină a cărei pasageră, Elena Ceauşescu, i-a agăţat privirile. Clipă de nelinişte reciprocă... în timpul cinei, discuţie prietenoasă cu Petre Roman, plăcut şi cultivat, despre situaţia politică actuală din România. Fenomen peronist...

Duminică 30 septembrie 2007

De la fereastra camerei mele, observ o scenă de ţară, cu oameni, fără îndoială lucrători la castel, stând la masă. Gândindu-mă la tragediile istoriei contemporane a României, această imagine, coborâtă parcă din tablourile lui Brueghel, şi atât de simplă mă emoţionează. Mă întorc la Bucureşti cu Eugen. Vreme însorită. Drumuri

aglomerate. Se pare că această confuzie politică în România nu are (încă?) un efect negativ asupra creşterii economice, vizibile pretutindeni. Ne luăm rămas-bun. Eugen pleacă să sărbătorească aniversarea fiicei, iar eu o s-o întâmpin pe Marie-Christine, care se întoarce din Los Angeles.

2009

Vineri 2 octombrie 2009

Plec de la birou la ora şaisprezece, aeroport Roissy, apoi zbor la Bucureşti. La venire, cazare în hotelul Howard Johnson Plazza. Prin fereastra camerei mele de la etajul optsprezece, văd Casa Oamenilor de Ştiinţă, care, din 1990, îmi este atât de familiară. Vedere, de a se* menea, spre Palatul Parlamentului, fosta Casă a Poporului.

Sâmbătă 3 octombrie 2009

Toată dimineaţa la Academia Română cu şedinţa de încheiere a seminarului anual „Penser 1 Europe”. Am lipsit ieri, dar cel puţin mi-am ţinut promisiunea faţă de Eugen Simion şi am venit. Tema de anul acesta este „Educaţia şi învăţământul în Europa de azi”. În ceea ce priveşte discursul meu, am propus titlul „Reflecţie asupra principiilor esenţiale ale educaţiei”. îl regăsesc ca întotdeauna cu plăcere pe Ion Iliescu, în plină formă fizică şi politică (el va împlini 80 de ani pe 3 martie...), şi pe Emil Constantinescu.

Pe la treisprezece treizeci, după un interviu pentru principalul cotidian naţional, Eugen mă ia în maşina sa pentru a merge să degustăm nişte vinuri şi să luăm prânzul la Valea Călugărească, la 130 de kilometri de Bucureşti! Ne aşezăm la masă pe la orele patru, ieşim de acolo două ore mai târziu... pentru a ne întoarce la Bucureşti, practic, la ora cinei de la ambasadă!

Pe drumul de întoarcere, discuţia noastră ia o întorsătură mai personală. Eugen îmi vorbeşte despre relaţiile cu femeile. El îl citează pe Tolstoi: „Nu e nimic mai groaznic decât o femeie rea şi nimic mai frumos decât o femeie bună”. Prietenul meu mai adaugă: „Când întâlneşti

o femeie bună, nu trebuie să o pierzi”. Amândoi suntem de acord cu spusele lui Montaigne: „Îmi place singurătatea populată”. Singurătatea populată este, probabil, atmosfera oraşului (Hélène Carrère d’Encausse îmi spunea că nu poate scrie decât la Paris), dar şi atmosfera de acasă.

Revenind la hotel, mă gândesc că această vizită în România nu este deloc rezonabilă (a rămas mai puţin de o lună până la cea de-a doua ediţie a *World Policy Conférence*, pe care am lansat-o anul trecut la Evian), dar cât de plăcută este! Ştiu că toţi cei care participă la seminarul „Penser l’Europe” (anul acesta este al optulea) aparţin lumii de ieri, ca să mă exprim ca Stefan Zweig. O lume francofonă şi francofilă. Cea care vine în loc este americanofonă şi americanofilă. Eugen are 76 de ani şi majoritatea prietenilor noştri de aici au în jur de 80 de ani. Însă această lume de ieri, pentru care am o profundă afecţiune, mă învaţă multe. Şi n-o voi putea da uitării. Mă bucur de ea din mers, dar cu adevărat. Astăzi, îl descopăr şi mai mult pe Evanghelos Moutsopoulos, rectorul onorific al Universităţii din Atena, membru al Academiei din Atena şi membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Franţa. Iniţiem o discuţie pasionantă despre *Kairos*. Într-o doară. Revenind de la cina ambasadorului, găsesc sub uşă broşura filosofului grec şi mă adâncesc îndată în lectură. Teme care îmi sunt dragi apar iluminate. Am dintr-odată dorinţa să răspund invitaţiei lui Claude Famaud[71] şi să merg la Atena.

L-am văzut şi pe Michael Metzeltin: mâine, vom relua proiectele noastre politico-lingvistice, în special în jurul ideii unei constituţii europene…

Vorbind despre cina organizată de ambasadorul Henri Paul, am avut ocazia să o revăd pe Zoe, efervescenta colaboratoare a lui Emil Constantinescu, şi pe Iulian Chifu, directorul Centrului de prevenire a conflictelor, un reprezentant al noii Românii, care vorbeşte o franceză perfectă. Discutăm puţin despre meandrele politicii de azi

71 Pe timpuri, ambasadorul Franţei la Atena

(viitoarele alegeri prezidenţiale au loc la sfârşit de noiembrie) şi mult despre Paul Morand, despre Cioran şi despre Ionesco…

Duminică 4 octombrie 2009

Dimineaţă liberă! Meditaţii despre *kairicitate*, impulsiune, instinct, intuiţie, destin, despre influenţele orientale ale filosofiei lui Platon şi despre legătura acestor noţiuni cu relaţia energie – spaţiu – timp etc.

În timpul zborului, aştern pe hârtie jurnalul săptămânii, deoarece mâine va fi o nouă zi şi o altă predestinare – încă un cuvânt kairic – va trebui înfruntată.

2010

Joi 7 octombrie 2010

Plecăm cu Marie-Christine la Roissy. O oră şi douăzeci pentru a ajunge la aeroport! Pe drum, am timp să dau un interviu telefonic pentru cotidianul francez *La Provence* despre imaginea Franţei în lume. Aterizare la Bucureşti nu prea târziu pentru a schimba o vorbă cu Eugen Simion şi Maya Simionescu, adorabili ca întotdeauna. Marie-Christine primeşte un prim cadou cu ocazia zilei sale de naştere!

Vineri 8 octombrie 2010

La micul dejun, prietenii mei de la Barcelona mă anunţă că am fost ales membru al Academiei Regale a Doctorilor. Încă un discurs pe care va trebui să-l pregătesc în 2011. Ziua este consacrată celei de-a noua ediţii a seminarului „Penser l'Europe", pe care l-am lansat în 2002 împreună cu Eugen Simion. Ce plăcere să-mi regăsesc vechii prieteni din cadrul Academiei Române, atât de strâns legate de dezvoltarea culturală a acestei părţi a Europei, latină şi slavă în acelaşi timp. Fiecare vine s-o felicite pe Marie-Christine cu ocazia zilei de naştere, iar Ioan Robu îi dăruieşte un şirag de mătănii.

Rostesc discursul de deschidere sub ochiul critic al lui Georges-Henri Soutou, invitat la propunerea mea, şi care a pregătit o cuvântare substanţială. Ca de obicei, abundenţă de alocuţiuni, deseori prea lungi şi lipsa

dezbaterilor. Cu toate acestea, seminarul în întregime este valoros şi atmosfera prietenească. Preşedintele Fundaţiei pentru Ştiinţă şi Arte constată că în această ţară ortodoxă, personalităţile catolice se mobilizează mult mai uşor decât cele ortodoxe. Anul acesta, este prezent nu numai arhiepiscopul Robu, dar şi rectorul Facultăţii de Teologie din Iaşi. În schimb, nu avem niciun reprezentant al ierarhilor ortodocşi.

În timpul prânzului, discuţie îndelungată cu fostul preşedinte Emil Constantinescu despre revoluţia din 1989, despre „crimele" de care Iliescu, după părerea lui, este responsabil, cel puţin indirect, despre complezenţa lui faţă de şefii fostului regim, despre comportamentul reprobabil pe timpuri al unor oameni cum ar fi generalul Militam, despre caracterul de cameleon al unui Silviu Brucan etc., etc. Iată-mă cufundat din nou în atmosfera primelor mele călătorii în România. Ca un bun cercetător (el este geolog), Constantinescu a notat şi a verificat totul. El observă că trecutul lui Băsescu nu l-a împiedicat pe acesta să rămână popular. La 71 de ani (născut în 1939), omul din faţa mea este fericit (cel puţin aşa i-a spus Marie-Christinei seara în timpul cinei). Este adevărat că el aparţine categoriei de oameni „protejaţi". Am totuşi impresia că suferă din cauză că a fost considerat un preşedinte slab şi nu a fost recunoscut drept egalul unui Havel1 şi nici chiar al unui Jelev[72][73]. Cu toate acestea, este simplu, fermecător şi plin de umor. Îmi spune că a citit ediţia română a cărţii mele *Memoria timpului prezent*[74] şi că a scris într-unul dintre volumele sale că eu sunt singurul care a înţeles ceva despre ţara lui în anii '90.

La sfârşitul zilei, ne întâlnim cu toţii la Ateneu (sunt pentru prima dată aici) ca să ascult Ceaikovski (minunatul

72 Vaclav Havel (1936-2011): dramaturg şi eseist, una dintre figurile emblematice ale „Revoluţiei de Catifea" în 1989. El a fost preşedintele Republicii Federale Cehe şi Slovace (1989-1992), apoi al Republicii Cehe (1993-2003).

73 Jeliu Jelev (1935-): preşedinte al Republicii Bulgaria (1990-1996)

74 Thierry de Montbrial. Memoria timpului prezent. Polirom, Iaşi, 1996

concert pentru vioară) şi Ravel. Ziua se termină cu un banchet la hotelul Intercontinental, oferit de primarul sectorului 2 al oraşului Bucureşti (acest om are cultura aproape de inimă), la care, printre alte personalităţi din partea română, participă fostul preşedinte Constantinescu şi fostul prim-ministru Petre Roman. Marie-Christine este iarăşi sărbătorită: flori, cadouri, îmbrăţişări… în timpul zilei, caricaturistul Ştefan Popa zis Popa s-a făcut o mulţime de schiţe şi a desenat cu o viteză demnă de reputaţia sa.

Sâmbătă 9 octombrie 2010

Ziua începe la Academie cu un interviu pentru Miruna Munteanu. Apoi întrevedere cu Caius-Traian Dragomir, care mă readuce în atmosfera anilor ’90. După Franţa, el a fost timp de câţiva ani ambasador în Grecia, iar acum are activităţi legate de medicină. Vine din când în când la Paris.

După ce ascult ultimele discursuri ale sesiunii de dimineaţă, mergem împreună cu Marie-Christine şi alţi colegi la expoziţia lui Popa’s. Eu sunt gratificat cu un imens tablou care seamănă mult celui care mi-a fost oferit de chinezii din Clubul Reformatorilor cu câţiva ani în urmă… Cauza este că cele două „opere” au fost realizate folosind aceeaşi fotografie! Am primit şi două caricaturi foarte simpatice. Înainte de a-mi părăsi prietenii, Emil Constantinescu mă însoţeşte până la clădirea principală a Academiei pentru a-mi înmâna trei dintre cărţile sale, după care plecăm imediat la aeroport.

2011

Miercuri 12 octombrie 2011

Aterizez împreună cu soţia mea, Marie-Christine, la Bucureşti la 22.30. Un şofer ne conduce la Carol Parc Hotel, un palat construit în 1906, împărţit în locuinţe pe vremea comunismului şi nu demult reconstruit cu cinci stele. Suntem aici pe vârful unei coline, cu o vedere minunată asupra Palatului Parlamentului. Ajungem tocmai în momentul când Eugen şi Maya părăsesc restaurantul

hotelului, unde au luat cina. îmbrăţişări şi plăcerea de a-i regăsi. Ne instalăm într-un apartament foarte agreabil.

Joi 13 octombrie 2011

Plecare la Universitatea din Bucureşti – cea mai bună din ţară se spune aici, dar eu ştiu că alte universităţi revendică acest clasament –, unde mi se va conferi gradul de Doctor Honoris Causa. După o scurtă discuţie în biroul rectorului Ioan Pânzaru – profesor de literatură franceză, căruia îi va succeda în curând Mircea Dumitru, specialist în filosofie analitică –, îmbrăcăm toga şi intrăm în sala plină, unde îi văd pe mulţi dintre prietenii mei români, precum şi pe alţi participanţi la seminarul „Penser 1 Europe" Răsună imnul *Gaudeamus Igitur*, moment întotdeauna emoţionant. Rectorul rosteşte obişnuita alocuţiune şi acordă cuvântul lui Eugen Simion pentru *Laudatio*. După ce mi se înmânează diploma scrisă cu o caligrafie superbă, vorbesc despre Proust, aşa cum m-a rugat

Eugen. Mă inspir, evident, din textul scris de mine pentru noua şi minunata ediţie a romanului *în căutarea timpului pierdut*[75], proaspăt ieşită de sub tipar, din care două exemplare mi-au fost înmânate ieri-seară de preşedintele Fundaţiei pentru Artă şi Ştiinţe. Comentez în special ultima frază a operei în care autorul îi compară pe oameni cu nişte giganţi care ocupă de fapt o vastă porţiune de spaţiu şi timp, legând această idee de dialectica dublă a lui Pascal: marele infinit şi micul infinit, pe de o parte, şi capacitatea pe care o avem pentru a le înţelege; măreţia şi mizeria, cu alte cuvinte aspiraţia către Dumnezeu şi abaterea către lumesc, pe de altă parte, în trecere, fac câteva comentarii asupra noţiunii de previziune. Bazându-mă pe fragmentul care evocă moartea lui Bergotte în faţa „peticului de perete galben", sugerez că Proust, de asemenea, tindea către Dumnezeu, iar Pascal nu s-a dezis niciodată totalmente de lumesc, care în înţelegerea sa cuprindea şi ataşamentul faţă de ştiinţe. Apoi abordez

75 Vezi Anexa 3.

problema memoriei, dar bineînţeles nu aspectul pe care specialiştii îl numesc *working memory*, necesar acţiunii de toate zilele, ci memoria de lungă durată cu reconstrucţiile ei permanente (madlena, discontinuitatea inimii). În fine, insist asupra celei de-a treia dialectici, senzualitatea şi intelectualitatea, înainte de a conchide: Proust era mai întâi de toate un scriitor care considera literatura drept forma supremă a artei.

Urmează o recepţie în biroul rectorului. Jacques de Decker, preşedintele Academiei Regale de Literatură din Belgia, fără îndoială uşor iritat de faptul că un profan abordează asemenea temă în asemenea condiţii, îmi spune pe un ton neutru că trebuia să „îndrăznesc", făcând uz de acelaşi verb ca şi colegul meu de la Academia de Ştiinţe Morale şi Politice, Bernard Bourgeois, filosof specialist în opera lui Hegel, când, cu zece ani în urmă, am „îndrăznit" să vorbesc despre „informatică şi gândire" în faţa membrilor Societăţii Franceze de Filosofie1! De fapt, am hotărârea de a „îndrăzni" din ce în ce mai mult în timpul ce mi-a mai rămas de trăit, iar intuiţia îmi spune că România este o ţară mai deschisă decât altele demersului pluridisciplinar. În cazul lui Proust (şi, desigur, şi în alte cazuri, mă gândesc bunăoară la Pascal) – cum îmi va spune Irina Mavrodin căreia i-au trebuit douăzeci de ani din viaţă pentru a traduce *în căutarea timpului pierdut* (interzicându-şi să consulte traducerea anterioară pentru a nu se lăsa influenţată) – tocmai acest punct de vedere, diferit de cel al specialiştilor în literatură, arată interesul unei reflecţii cum ar fi a mea, reflecţie de altfel mai întâi de toate spirituală, după cum a observat arhiepiscopul catolic de Bucureşti, Ioan Robu.

Plecăm apoi la Banca Centrală, unde ne aşteaptă guvernatorul Mugur Isărescu la un dejun cu prietenii noştri. Acest om remarcabil îşi ocupă fotoliul de 21 de ani, mai exact din 4 septembrie 1990, cu o pauză de un an (din decembrie 1999 până în decembrie 2000) când a fost prim-ministru, perioadă când l-am întâlnit pentru prima dată.

Înainte de a ne aşeza la masă, el devine ghidul nostru, arătându-le vizitatorilor săi localurile, un număr tot atât de bine pus la punct ca şi cel al generalului Georgelin, marele cancelar al Legiunii de Onoare, în palatul său parizian, sau cum o făcea pe vremuri Jean-Claude Trichet, când era guvernatorul Băncii Franţei. Discut cu el despre forumul World Policy Conférence, la care vreau să-l invit la Viena în decembrie. Regretă că nu a avut posibilitatea să vină la Marrakech[76] anul trecut (îmi spune că i-ar fi plăcut să descopere acest oraş). După prânz, Isărescu îmi arată frumoasa sală de conferinţe, în care mâine vor lua cuvântul vechii mei prieteni Étienne Davignon1 şi Richard Haass[77][78]. Dacă este adevărat că lumea e mică, atunci lumea bancherilor centrali sau a unor cluburi cum ar fi Bilderberg sau Trilaterala este şi mai mică, dar nu trebuie să crezi niciodată că ai planeta în palmă.

Mergem apoi la Academia Română, unde mă simt ca acasă. În faţa unui auditoriu de postdoctoranzi voi rosti un discurs pe tema „Centru şi marginalitate în cultura europeană". Precizez conceptele sistemice de centru şi de periferie, înainte de a le aplica la noţiunea de cultură în general, apoi la cultura europeană, abordând încă o dată tema fundamentală a dimensiunii culturale a construcţiei europene. Orice cultură este un sistem, operele fac trimiteri unele la altele, şi nu ne putem imagina culturile europene contopite într-una singură. Însă unele au o influenţă mai mare decât altele. Dar ce semnificaţie are expresia „cultură europeană"? Nu am deloc pretenţia să

---

76 Vezi Thierry de Montbrial, Il est nécessaire d'espérer pour entreprendre. Penseurs et bâtisseurs. - Informatique et pensée. Editions des Syrtes. 2006.

77 Etienne Davignon (1932-): om politic şi om de afaceri belgian. Primul preşedinte al Agenţiei Internaţionale pentru energie (1974-1977); vicepreşedinte al Comisiei comunităţilor europene (1981-1984); preşedinte al Consiliului Băncii Société Générale din Belgia (1989-2001); vicepreşedinte al întreprinderii Suez-Tractebel (după 2003).

78 Richard Haass (1951-): preşedinte, din 2003, al Council on Foreign Relations, unul dintre cele mai importante think tank-uri americane.

dau acum un răspuns la această întrebare.

După conferinţă, o ştergem degrabă la Palatul Cotroceni unde unii dintre noi vor fi decoraţi de preşedintele Băsescu. Ajungem cu întârziere, aşa cum a fost pe timpul primei mele călătorii în 1990, însă, între timp, protocolul n-a rămas la fel de îngăduitor... Iată-ne în sala imensă pe care o cunosc atât de bine. Decoraţii sunt aliniaţi în locul unde vor fi întâmpinaţi de şeful statului. La dreapta, invitaţii. La stânga, jurnaliştii. Intră Băsescu. Răsună imnul naţional. Eu sunt chemat primul, fiindcă mi se atribuie cea mai înaltă decoraţie, Ordinul Steaua României – în grad de Mare Ofiţer. Primesc această distincţie ca pe un semn de recunoştinţă pentru interesul pe care îl port, din momentul căderii comunismului, faţă de această ţară atât de caldă. De altfel, sunt cuvintele pe care mi le spune consilierul preşedintelui pentru securitatea naţională, Iulian Fota. Valoarea decoraţiilor ţine de simbol, în plan personal şi social. Dacă nu, rămâne doar ceremonie, ornament sau vanitate. Îmi vine în minte că am urcat treptele acestui ordin cu cei trei preşedinţi de după revoluţie: Emil Constantinescu m-a făcut Ofiţer, Ion Iliescu Comandor, şi acum Traian Băsescu – Mare Ofiţer. Nimeni nu va putea spune că sunt omul unui singur partid. Odată decoraţiile înmânate, preşedintele ia cuvântul. Apelul său la constituirea rapidă a Statelor Unite ale Europei are puţine şanse de a răzbate mai departe de societatea românească, şi acolo încă foarte limitate. Eu am fost desemnat să rostesc un răspuns din partea tuturor. Discursul meu (scurt!) este axat pe ideea că toţi cei care au fost decoraţi astăzi iubesc România şi iubesc Europa. Urmează cupa de şampanie tradiţională, în jurul căreia vorbim unii cu alţii, pentru a ne întâlni ceva mai târziu la Hotel Intercontinental unde ne primeşte Neculai Onţanu, primarul de sector, care a fost gazda noastră şi anul trecut, tot de ziua de naştere a lui Marie-Christine. Cina festivă într-o atmosferă mai mult decât prietenească, încheiată cu un tort de ciocolată dedicat special lui Marie-Christine, cât

de adevărat este că aici fiecare zi e sărbătoarea ei!

Vineri 14 octombrie 2011

Îmi petrec ziua în sala mare a Academiei. Ion Iliescu îmi oferă un exemplar al ultimei sale cărţi, unde găsesc ecoul unora dintre întâlnirile noastre. Eugen prezintă cu mândrie cele trei volume din Proust apărute recent şi mă invită să spun câteva cuvinte pe acest subiect. O fac cu plăcere cu atât mai mult cu cât „Pleiada românească" este un succes remarcabil într-un mediu cultural destul de complex. Apoi inaugurăm împreună cea de-a zecea ediţie a seminarului nostru „Penser 1 Europe", consacrat anul acesta unui interval de anticipaţie de cincizeci de ani. În alocuţiunea mea, vorbesc mai întâi despre problema previziunii în general, evidenţiind cu grijă cauzele fundamentale şi cauzele imediate, menţionând diversele temporalităţi, efectele de generaţie etc. Printre previziunile cel mai uşor de făcut la un orizont de jumătate de secol figurează, evident, demografia, dar şi, într-o anumită măsură, tehnologia. Reluând metafora de ieri, spun că, prin anul 2050, „fiecare va avea planeta în palmă". (Savantul israelian Jean Askenazy îmi va spune apoi că, din punctul de vedere al neurologului, această expresie este o fulguraţie. Sunt curios să aflu mai mult pe acest subiect.) Amintesc apoi că viitorul depinde de strategiile de aplicare, înainte de a dezvolta tema majoră a guvernanţei şi de a conchide cu ideea care îmi este atât de dragă despre Europa în calitatea ei de laborator al guvernării mondiale.

Începe apoi o serie de cuvântări pregătite de fiecare participant, un exerciţiu destul de ingrat, deoarece puţini sunt cei care respectă disciplina (zece minute pentru fiecare discurs) şi nu toţi sunt oratori excelenţi... Dar, mai ales, nu există dezbatere.

Eugen Simion, care are grijă de la bun început de editarea documentelor întâlnirilor noastre, a publicat un volum despre cele nouă ediţii precedente, cu extrase semnificative din discursuri. Rezultatul este în acelaşi timp

interesant şi original. Două fenomene se completează: personalităţile invitate pentru a se exprima aici sunt mai ales din ţările „de Est” şi provin din lumea culturii, nu a politologiei. De aici şi ideile ieşite din comun care fac tot interesul acestui club restrâns în sânul căruia, trebuie să o subliniez, se vorbeşte limba franceză. Un club restrâns care are tot farmecul unui cenaclu de oameni cultivaţi, care au plăcerea să se întâlnească în fiecare an. În aceste momente de emoţie, Eugen vorbeşte despre „Clubul de la Bucureşti”.

şi declară că aici se hotărăşte, pe plan intelectual, viitorul Europei. Nu trebuie să ne lăsăm duşi de val, dar, cum se spune, apele mici fac râurile mari. Şi faptul că rămân fidel acestui seminar, în ciuda agendei mele foarte încărcate, se datorează prieteniei pe care am legat-o cu oameni minunaţi precum Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei, Marius Sala, părintele Robu, pentru a nu cita decât dintre români. Ştiu că nu suntem pe cale de a ne reînnoi, dar, la urma urmelor, ce este atât de grav? Supravieţuirea unei instituţii cum e Academia este una, cea a unei reviste intelectuale, de exemplu, este cu totul altceva. Nu putem concepe, în Franţa, revista *Commentaire* fără Jean-Claude Casanova. Şi cum să concepem, în România, seminarul „Penser l’Europe” fără Eugen Simion, fără Maya Simionescu şi, poate, fără Thierry de Montbrial? Iată care sunt reflecţiile mele.

În timpul prânzului la Casa Oamenilor de Ştiinţă, discutăm cu Eugen, care îmi povesteşte despre manevrele unor avocaţi de a recupera această clădire, cum se face cu multe altele, arborând drepturile de proprietate anterioară regimului comunist. Înţeleg, de asemenea, că Academia este gata să răscumpere clădirea. De la cine? *That is the question*.

După sesiunea de după-amiază, mergem la ambasada Franţei. Am cu mine diploma pe care trebuie să i-o înmânez lui Eugen. Îmi pare bine să mă aflu din nou la reşedinţă, să revăd echipa care lucrează acolo, printre

care camerista inspirată – căreia, din câte am înţeles, i s-a amintit că Republica Franceză este o ţară laică...

Actualul reprezentant al Franţei, care a lucrat la Curtea de Conturi, este un adevărat estet. El a refăcut decorul sălilor de recepţie şi a ales câteva tablouri interesante din patrimoniul naţional. Rezultatul îmi place mai mult decât soţiei mele.

Începe ceremonia prin care Eugen Simion primeşte însemnele de Ofiţer al Ordinului Legiunii de Onoare. Ambasadorul Henri

Paul a avut bunăvoinţa de a-mi lăsa această prerogativă, ceea ce nu se obişnuieşte într-o ambasadă. Rostesc deci elogiul prietenului meu, rezumând viaţa şi meritele sale, în special faţă de Franţa. Vorbind, revăd cu ochii minţii întreaga imagine pe care o am despre România contemporană. Războiul, regimul mareşalului Antonescu, comunismul şi derapajele lui Ceauşescu. Frigul şi absurdităţile anilor ’80. Renaşterea de la începutul anilor ’90, o renaştere aproape la propriu pentru oameni ca Eugen Simion sau Dan Berindei. Evoc anii petrecuţi de Eugen la Paris, între 1970 şi 1973, şi importanţa lor în viaţa sa; cartea lui *întoarcerea autorului*, unde el e de partea lui Sainte-Beuve împotriva lui Proust; şi, în sfârşit, colaboratoarea noastră. Când îi anin decoraţia, sunt eu însumi emoţionat. Arhiepiscopul Robu observă acest lucru. Eugen este, de asemenea, emoţionat. Îmi răspunde cu graţie. Urmează o recepţie agreabilă. În această seară, fac cunoştinţă mai îndeaproape cu un ambasador de o factură aparte şi foarte afectuos. Călătoriile servesc şi la descoperirea de oameni noi, inclusiv din propria naţie.

Ne întoarcem la hotel, la cina oferită de primarul Bucureştilor, Sorin Mircea Oprescu – profesor la Medicină, chirurg. Gazda ni se alătură ceva mai târziu, după o zi petrecută la Chişinău. Glumim mult în această seară. Când vine ora să ne luăm rămas-bun, cu toţii suntem obosiţi, dar bucuroşi. Petrecem laolaltă momente frumoase.

Sâmbătă 15 octombrie 2011

Avionul Taromului ne duce la Paris. Îmi petrec timpul citind minunata carte editată cu ocazia unei expoziţii consacrate lui Paul Morand şi organizate la iniţiativa ambasadorului Henri Paul. Frumoasă iniţiativă, fiindcă România este un punct nodal în viaţa acestui mare călător cosmopolit, care şi-a lăsat aici inima şi a petrecut un an hotărâtor în calitate de ambasador al Guvernului de la Vichy. Un an despre care nu a rămas altă urmă decât ruşinea, fie ea justificată sau nu. *Bucureştii* lui Paul Morand sunt ca *Triestul* lui Chateaubriand[79], adică un punct de joncţiune între Occident şi Orient. Scriitorul avea un spirit de observaţie excelent şi o rară capacitate de a pătrunde lucrurile. Mai bine decât oricare altul, el ştia să discearnă în fiecare influenţele primordiale ale propriului suflet.

Citesc două eseuri consacrate în acest volum nuvelei sale *Săgeata din Orient*. Unul este semnat de Catherine Douzou, celălalt – de Dominique Fernandez. Nu pot rezista dorinţei de a copia câteva rânduri din acesta (autorul, de altfel, a scris o *Rapsodie română* publicată în Franţa în 1998). Nuvela în cauză este admirabilă din mai multe considerente, scrie academicianul francez. În special „alunecarea de la raţiunea franceză la sufletul rus [subiectul nuvelei] este descrisă de Paul Morand prin intermediul unui peisaj care redă tranziţia dintre Occident şi Orient. Dunărea, care a traversat pământurile cele mai «civilizate» din Europa, Germania, Austria, Ungaria, se sfârşeşte într-o splendoare indefinibilă, într-un abandon al uscatului în faţa apei, într-un istov al apelor, o stingere, în stihia neclară şi incultă, o dispariţie în nedesăvârşire”. Eroul nuvelei, un emigrant rus, hotărăşte să întoarcă spatele pentru totdeauna patriei sale adoptive şi confortului de acolo şi urcă pe o corabie mizerabilă pentru a se pierde „în teritoriul sovietic”. Acţiunea nuvelei are loc la începutul anilor ’30.

Îmi place să termin aceste rânduri evocând Delta

79 Vezi Chateaubriand, L ’Itinéraire de Paris à Jérusalem (1811)

Dunării, lăsându-mi imaginaţia să hoinărească, în timp ce avionul atinge solul Parisului.

Anexe

Anexa 1

Sensul istoriei[80]

Prezentându-mă astăzi în faţa dumneavoastră, am conştiinţa inestimabilei contribuţii a naţiunii române la civilizaţia europeană, a dreptului pe care aceasta şi l-a dobândit de-a lungul secolelor de a participa din plin la opera de integrare desfăşurată de mai bine de patru decenii în vestul continentului nostru şi, de asemenea, a datoriei unora şi altora de a face cât mai curând posibilă această participare. Marii istorici francezi denunţau nedreptatea de care aţi avut parte. „Din secolul al XIII-lea, Europa nu încetează să-i descopere şi să-i uite pe români. Acest proces dublu a cunoscut un moment privilegiat după 1848, când elitele politice ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei şi-au găsit refugiu în Franţa, unde majoritatea acestora îşi făcuseră studiile. În lucrarea sa *Legende democratice din Nord* (1854), Jules Michelet scrie aceste rânduri care, ulterior, se vor regăsi periodic în textele istoricilor şi politicienilor: «Popoare din Occident, [...] să nu uitaţi nimic din ceea ce datoraţi Ungariei, Poloniei, nefericitei Românii. Sunt popoare care, de multe ori, i-au oprit pe barbari, cedând uneori. Însă, chiar înfrânţi, ei încă vă serveau, slăbind furia duşmanilor creştinătăţii cu preţul suferinţei lor. Cum aş putea numi eu România, pe valahi şi pe moldoveni? Naţiune sacrificată. Cel puţin, Ungaria, Polonia şi-au răscumpărat prin glorie suferinţa, căci numele lor s-a auzit pe tot pământul. Popoarele Dunării de Jos de-abia au atras atenţia Europei [...]. Fundamentul acestei rezistenţe este un principiu viu, iubirea statornică faţă de trecut, ataşamentul gingaş faţă de patria fără de noroc, cu atât mai mult iubită cu cât este mai nefericită. Românul nu o părăseşte niciodată decât pentru a se

80 Discurs de recepţie susţinut de Thierry de Montbrial la Academia Română, Bucureşti, 21 septembrie 2000

întoarce. El păstrează cu stricteţe tot ce a moştenit de la înaintaşi: portul, obiceiurile, limba şi, mai ales, prestigiosul nume: Romani!» Trei ani mai târziu, Edgar Quinet scria la rândul său în *Românii* (Bruxelles, 1857): «Un lucru neobişnuit în lumea noastră modernă: ei nu ne cer sprijinul aşa cum se face de obicei, în numele justiţiei, al interesului tuturor, al umanităţii lezate şi încălcate. Nu; noutatea şi măreţia cauzei lor constau în aceea că se înfăţişează asemenea unor fraţi abandonaţi. [...] Românii spun Occidentului: cu voi vrem să legăm o alianţă eternă, nu cu barbarii care ne înconjoară. Voi ne-aţi uitat, pierzându-ne până şi numele, pentru că ne numiţi valahi, pe noi, cei care ne numim români. [...] Recunoaşteţi-ne şi salvaţi-ne»”[81].

Iată-ne ajunşi în amurgul secolului XX, întorcând în sfârşit spatele nenorocirilor generate de iluziile a doua ideologii monstruoase şi inseparabile, marxism-leninismul şi naţional-socialismul. Cei pentru care lunga cale a istoriei nu este cu totul oarbă se străduiesc să răspundă la două mari întrebări. Prima, cum au fost posibile asemenea perversiuni? François Furet, Ernst Nolte, Alain Besançon şi alţii sunt printre marii autori care s-au exprimat asupra raportului dintre comunism şi nazism, un subiect care va suscita încă multă vreme polemici dure[82]. A doua: cum să înţelegem viitorul, local şi global, al societăţilor omeneşti? Local, adică la scara unei naţiuni sau a unei regiuni care formează o unitate geopolitică; global, adică la scara întregii omeniri şi a întregii planete.

În ţara dumneavoastră, opinia publică nu este încă pregătită de a aborda frontal prima întrebare. O prematură întoarcere în trecut n-ar face decât să învie suferinţa. Circumstanţele supravieţuirii fizice ocupă încă prea mult loc în viaţa de toate zilele. După înfrângerea din

---

81 Matei Cazacu, «La conscience identitaire des Roumains», Historiens et Géographes;, n° 366, p. 281

82 Vezi: F. Furet, Le Passé d'une illusion - essai sur l’idée communiste au XXe siècle, Paris, Robert Laffont/Calman-Lévy, 1995. E. Nolte, La Guerre civile européenne, Paris, éditions des Syrtes, 2000. A. Besançon, Le Malheur du siècle, Paris, Fayard, 1998

1945, germanilor le-a luat mult timp să se confrunte cu trecutul imediat. Francezii nici astăzi n-au încheiat reglarea de conturi cu privire la perioada ocupaţiei naziste. În schimb, nu este prea devreme să ne punem cea de-a doua întrebare, pretutindeni unde civilizaţia europeană are vocaţia de a străluci şi deci în special în ţara dumneavoastră şi în ţara mea. A contribui la pregătirea viitorului, abordându-l pe cât este posibil într-un mod înţelept şi măsurat, oare nu este aceasta una dintre misiunile academiilor noastre? Această reflecţie este cu atât mai necesară cu cât, urmând un dicton celebru, „omul face istoria, însă nu ştie ce fel de istorie face” Niciodată acest adevăr nu a avut atâta relevanţă ca astăzi, când unele dintre erorile noastre ar putea avea consecinţe ireparabile. Globalizarea favorizează răspândirea cunoştinţelor şi a binefacerilor acestora, însă ea tinde, de asemenea, să destabilizeze societăţile consolidate în timp şi, poate, să le arunce în haos. Odată cu avântul noilor tehnologii, mai ales în ştiinţele biologice, ne întrebăm dacă nu cumva omul se joacă de această dată de-a ucenicul vrăjitor, dacă nu cumva riscă să rupă echilibrul fragil al biosferei, să-şi pună în pericol propria specie. Odată cu revoluţia ştiinţifică şi cu Iluminismul, omul a tins să-l înlăture pe Dumnezeu din concepţiile sale despre lume şi să se considere unicul arhitect al viitorului său, în vreme ce el nu este, aşa cum spunea Spinoza, decât o cauză parţială a acestuia. Cauza fundamentală a acestor perversiuni politice, a căror victimă a fost ţara dumneavoastră în secolul al XX-lea, se poate afla în hybris, adică în orgoliul fără măsură. Odată cu Iluminismul a fost introdusă noţiunea de progres şi în numele ei s-au făcut inovaţii, adăugându-se o nouă speţă la categoria crimelor: crimele împotriva umanităţii.

Ce înseamnă progresul astăzi? Creşterea continuă a „sumei” bunăstării fiecăruia dintre membrii societăţii, conform perspectivei utilitariste? îmbunătăţirea situaţiei celor mai puţin favorizaţi conform perspectivei rawlsiene?

Creşterea binelui colectiv sau, mai bine zis, diminuarea răului colectiv, în cazul respingerii abordărilor prea individualiste ale gândirii liberale? Rămâne să le dăm un sens obiectiv acestor termeni. Eu cred că progresul – considerat din punct de vedere colectiv – consistă în consolidarea condiţiilor externe de împlinire în viaţă a fiecărui individ. Prin urmare, scopul major al progresului este demnitatea individului. O colectivitate progresează când reuşeşte să satisfacă mai bine necesităţile elementare ale membrilor săi (cum ar fi hrana sau locuinţa…), să lupte mai eficient împotriva cauzelor şi urmărilor catastrofelor naturale (cicloane, inundaţii, cutremure de pământ) sau provocate (terorism, războaie civile sau războaie între state). O colectivitate progresează dacă favorizează educaţia membrilor ei pentru a le permite să se realizeze în muncă şi să se împlinească prin exercitarea critică a gândirii. O colectivitate progresează dacă perfecţionează funcţionarea justiţiei cu magistraţi competenţi şi oneşti. O colectivitate progresează atunci când se organizează pentru a uşura suferinţele fizice şi morale ale oamenilor pe tot parcursul vieţii lor şi, mai ales, la sfârşitul acesteia. Nu pot să nu amintesc despre cei lipsiţi de apărare, despre copii ori despre handicapaţi. Ştiu că acum un an România a resimţit dureros şocul concluziilor destul de nefavorabile ale Comisiei de la Bruxelles, privind candidatura ei la integrarea în Uniunea Europeană. Comisia sublinia în special necesitatea organizării unui sistem de instituţii pentru copiii abandonaţi sau handicapaţi. Îmi permit să vă solicit să depuneţi toate eforturile în vederea acestui lucru.

O colectivitate progresează atunci când acţionează, după cum am spus, nu numai pentru generaţiile de astăzi, dar şi pentru cele viitoare. Noţiunea de progres presupune considerarea întregului lanţ al generaţiilor. Este vorba aici despre direcţia de mers a omenirii. De aici ideile atât de mult discutate astăzi despre principiul prevederii sau al dezvoltării durabile. În practică, progresul se bazează pe buna organizare a cetăţii. Folosesc acest cuvânt în sensul

cel mai larg, acela de oraş, stat, regim internaţional cum ar fi Uniunea Europeană, mecanisme de securitate cooperativă, sistemul Naţiunilor Unite... Cuvântul de ordine este organizarea. Cetatea trebuie organizată pentru a identifica binele (sau răul) colectiv (sau public), pentru a lua deciziile ce se impun şi pentru a asigura aplicarea lor în practică. Acesta este, prin definiţie, obiectul politicii, în sensul cel mai nobil, aristotelic, al termenului. O colectivitate progresează dacă politica reală se aseamănă cât mai mult cu noţiunea teoretică de politică. Eu nu cred, asemenea ideologilor ce propovăduiesc sfârşitului Istoriei, că în acest domeniu piatra filosofală se reduce la formule magice cum ar fi „democraţia" şi „economia de piaţă". Aceste formule sunt insuficiente pentru a defini un mod de organizare propice progresului colectiv. Ele nu oferă decât o orientare insuficientă asupra căilor de urmat pentru reformarea societăţilor sclerozate sau traumatizate. Iată de ce eu cred că fiecare naţiune sau stat, sau, pentru a întrebuinţa un termen mai precis, flecare unitate politică, trebuie să-şi găsească în propriile resurse căile şi mijloacele propriului progres, gradual prin firea lucrurilor. În exterior, ele nu pot găsi decât un punct de sprijin.

Ştiinţele naturale şi sociale, tehnologia trebuie să coopereze pentru a asigura astfel progresul omenirii, în special dimensiunea lui materială, propriu-zis economică. Această dimensiune importantă nu este totuşi exclusivă. În Europa Occidentală, confuzia dintre dezvoltare şi creştere economică evaluată la scară naţională (PNB sau PIB) este denunţată începând cu raportul Meadows al Clubului de la Roma din 1972, semnificativ intitulat „Limitele de creştere". La limită, denunţând excesele materialismului, denunţând „reificarea" relaţiilor dintre oameni, nu facem decât să redescoperim principiile elementare ale moralei. Acestea fiind spuse, în special aici şi astăzi, în ţara dumneavoastră, unde condiţiile de trai rămân încă extrem de grele pentru cea mai mare parte a populaţiei, nu pot subestima, în această etapă a istoriei oamenilor,

importanţa creşterii economice şi necesitatea ei pentru majoritatea modalităţilor calitative ale progresului. Fie şi numai pentru satisfacerea la scară globală a nevoilor celor mai elementare fără de care orice dizertaţie despre demnitatea persoanei sună demagogic, încă nu a sosit timpul creşterii zero. Totuşi, acest lucru nu ne împiedică să găsim căile unei mai bune creşteri economice care să ţină seama, de exemplu, de mediu.

Oricare ar fi interpretările observaţiilor precedente, ajungem la o concluzie fundamentală: este pur şi simplu imposibil să reducem noţiunea de progres la formulări pur cantitative şi materialiste, cel puţin pe termen lung. Cu alte cuvinte, nu putem scăpa de morală sau de etică şi nici – îmi permit să afirm acest lucru chiar dacă nu sunt un filosof – de metafizică. În numele cui, în numele a ce avem a ne preocupa de toţi oamenii în succesiunea generaţiilor? Care sunt bazele finale ale noţiunii de progres? Impulsul vital, comun tuturor animalelor, este oare suficient pentru a pretinde că drepturile omului *trebuie* să se impună în mod raţional tuturor? Poate fi oare concepută o etică universală cu adevărat, asemenea unui sistem de axiome în matematică, fără nicio referire explicită sau implicită la metafizică? Dacă ne însuşim ideea pe care Albert Camus sau Jacques Monod au exprimat-o fiecare în felul său, că omul nu este decât „un accident de parcurs într-un univers gol şi rece” (Hubert Reeves), dacă fenomenele conştiinţei şi limbajului se confundă cu suporturile lor materiale, nu suntem oare condamnaţi la un relativism moral incompatibil cu judecăţile într-adevăr universale asupra unor actori ai istoriei cum ar fi Hitler, Stalin, Pol Pot sau Ceauşescu?

Este adevărat că puţini oameni exprimă concepţii atât de lipsite de speranţă cum sunt cele ale lui Camus sau Monod. Cei mai mulţi resimt o legătură, oricât de fragilă şi discontinuă, cu ceea ce numim „dincolo”. Această legătură este suficientă pentru a da un sens atitudinilor morale care, altminteri, n-ar mai însemna decât o putere a

obişnuinţei. Deşi este în spiritul vremurilor noastre constituirea de teorii morale independente de orice referinţă religioasă, în realitate, conţinutul acestor teorii este nemijlocit legat de învăţăturile principalelor religii, elaborate şi experimentate de-a lungul unei evoluţii istorice încă neîncheiate. Faţă de creşterea conştiinţei, această evoluţie constituie un parcurs similar cu evoluţia speciilor în raport cu viaţa în general. Evoluţia textelor care constituie Vechiul şi Noul Testament este exemplară în acest sens. Convingerea mea personală este că, după îndelunga lor neglijare de către Iluminism, pozitivism şi scientism, cercetările spirituale vor căpăta din ce în ce mai multă amploare. După cum credea André Malraux, e foarte posibil ca secolul XXI să promoveze gândirea religioasă în sensul cel mai larg al termenului.

Într-o carte extraordinară, publicată în 1984, intitulată *Călugărul negru în straie cenuşii de la Varennes*, marele exeget francez al mitologiei indo-europene, Georges Dumézil, s-a „amuzat” – spune el –, cu destulă abilitate pentru a nu intra în polemici deşarte, să „demonstreze” cum, într-unul dintre catrenele sale, Nostradamus a „prezis” un cunoscut episod al Revoluţiei Franceze: fuga regelui Ludovic al XVI-lea la Varennes. Într-un interviu acordat către sfârşitul vieţii lui Didier Eribon, marele cercetător a recunoscut că totul fusese doar un joc. Însă el admitea existenţa unor fenomene psihice cum ar fi transmiterea gândului, sincronicitatea, prezicerile etc., de care abundă, de exemplu, lucrările lui Carl Gustav Jung. „Faptele de acest gen, spunea el, care pentru noi rămân de neînţeles trebuie să le colecţionăm, iar grija interpretării acestora s-o lăsăm în seama viitorului, a «cunoaşterii fine» a ceea ce se petrece în creierul omului”. Pentru a-şi susţine argumentul, la întrebarea „Nu credeţi totuşi în profeţiile lui Nostradamus?” autorul nostru a replicat: „Eu nu cred în nimic. Cunoaşterea noastră despre lume e abia la început. Cu două sute de ani în urmă, nu se ştia din ce este compus aerul. A fost nevoie de un Lavoisier. [...] Abia

în 1877 a fost determinat rolul exact al spermei în procesul fecundaţiei. Acum o sută de ani! E limpede că toate aceste probleme referitoare la transmiterea gândului, la previziune etc. nu vor putea fi elucidate mâine”. Un astfel de răspuns era o fermă luare de poziţie a autorului în faţa unei comunităţi ştiinţifice nepregătite să admită existenţa acestor „fapte”. Lipsa de curiozitate, dogmatismul, intoleranţa au existat dintotdeauna. Vedem, de exemplu, acest lucru în atitudinea încă negativă a medicinei occidentale faţă de alte tradiţii bazate pe concepţia forţei vitale („pneuma” lui Hipocrat) şi pe armonia ansamblului funcţiilor corpului, ale căror succese sunt de altfel confirmate de nenumăraţi pacienţi. Fără îndoială, Dumézil voia să ne spună ca domeniul ştiinţei se va deschide şi poate chiar va relua tradiţiile anterioare revoluţiei ştiinţifice, cel puţin pe acelea care au fost respinse, dar nu au dispărut, mai ales în afara Europei Occidentale şi Statelor Unite ale Americii. Toate acestea însă nu-l împiedicau să conchidă, într-un mod oarecum contradictoriu: „Miliarde de neuroni dând impresia unităţii personale fac ca eu să mă simt o persoană. Din acest eu, ceea ce va rămâne după moartea mea nu mă preocupă. Căci, foarte probabil, nu va rămâne nimic, deoarece nu pot accepta că gândirea ori conştiinţa ar putea subzista după dispariţia a ceea ce o configurează sau o constituie: limbajul. Acesta presupune neuroni. Deci, când neuronii sunt mâncaţi de viermi sau transformaţi în cenuşă...” Astfel, Dumézil admite că un om poate citi în creierul altuia care încă nu s-a născut, dar spune că nu concepe gândirea fără un suport material. Ce credea el în definitiv? Ar fi pasionant să descoperim un text care să ne dezvăluie acest lucru. Este evident că el era prudent şi că, scriind *Călugărul negru în straie cenuşii de la Varennes*, şi-a riscat reputaţia. Ştiinţa şi conştiinţa se vor apropia, fără îndoială, în următoarele decenii. Acest lucru este important pentru tema alocuţiunii mele de astăzi. De fapt, ştiinţa începe de acum (odată cu neuroştiinţa cognitivă) să abordeze – încă

foarte timid, parţial şi părtinitor – fenomenul conştiinţei. Însă vom continua pe toate căile posibile să aprofundăm renumita maximă a lui Rabelais „Ştiinţa fără conştiinţă este o ruină a sufletului”.

Fără îndoială, specia umană a evoluat foarte puţin în ultimii patruzeci de mii de ani, din momentul apariţiei lui *Homo sapiens sapiens*. Dar oare nu avem motive să credem în evoluţia şi chiar progresul conştiinţei? Cred că acesta este mesajul principalelor religii. Acesta este şi mesajul ştiinţei, fiindcă, revizuind permanent imaginea pe care o avem despre cosmos şi despre locul nostru în Univers, extinzând fără încetare câmpul acţiunilor noastre, dându-ne seama din ce în ce mai bine de măsura ignoranţei noastre, noi ne supunem conştiinţa unui exerciţiu despre care putem cel puţin spune că nu va rămâne fără efect. Îmi amintesc de *Istoria Pământului* al cărei autor povestea următoarea anecdotă istorică: Jans Ussher, un arhiepiscop irlandez, calculase în 1654, bazându-se pe Biblie, că Facerea Lumii a avut loc pe 26 octombrie anul 4004 înainte de Hristos la ora nouă dimineaţa. Vreme îndelungată, această dată a fost menţinută de Biserica Anglicană, astfel încât devenise o erezie punerea ei la îndoială. Alte estimări contemporane lui Ussher propuneau, de altfel, date apropiate. Două secole mai târziu, când Charles Darwin a sugerat că vârsta Pământului se exprimă în milioane de ani, unul dintre marii fizicieni ai acelui timp, William Thomson devenit Lord Kelvin, denunţa ceea ce considera o aberaţie. Cunoştinţele vremii în domeniul energeticii nu permiteau stabilirea unei vârste mai mari de câteva zeci de mii de ani. Lordul Kelvin a trăit suficient încât să poată cunoaşte teoria relativităţii restrânse, care rezolva problema. Teoria relativităţii generale, în care putem vedea una dintre cele mai mari realizări ale minţii omeneşti, a revoluţionat concepţia despre timp – spaţiu – materie (este titlul unei cărţi renumite a lui Hermann Weyl, a cărei primă ediţie în

limba germană, a apărut în 1918[83]). Astăzi, operăm în termeni de miliarde de ani în ceea ce priveşte timpul şi de miliarde de ani-lumină în ceea ce priveşte distanţa. De la o cosmologie centrată asupra Pământului şi omului am trecut numaidecât la alta, în care planeta noastră nu este decât un punct minuscul într-o imensitate copleşitoare şi derutantă. Cel mai uimitor este că, pe măsură ce specia umană devenea oarecum neînsemnată, măreţia omului nu înceta să crească, creierul nostru arătându-se capabil să descopere şi să descrie fenomene la

O scară atât de surprinzătoare. Şi există semne că nu ne vom limita la aceasta. Unul dintre aspectele cele mai fascinante ale astrofizicii secolului XX este faptul că ea face în permanenţă trimiteri la dialectica a ceea ce este infinit de mic şi infinit de mare. Poate că unii dintre dumneavoastră cred că m-am îndepărtat de subiect. Nu este şi părerea mea. Avem motive să credem că în orice epocă societăţile omeneşti au apreciat că deţin o concepţie corectă a adevăratei naturi a Universului, cu „U" mare. Edward Harrison, un distins astrofizician anglo-american, ne reaminteşte asta la începutul importantei sale cărţi despre cosmologie[84] recent reeditate. El prefera să vorbească despre universuri, cu „u" mic, ca reprezentări ale întregului, la fiecare din vârstele sale, mai degrabă decât Universul absolut la fel de inaccesibil ca lucrul în sine al filosofilor. Peste tot unde există o societate de indivizi înzestraţi cu raţiune, spune Harrison, există un univers. Şi peste tot unde există un univers, există o societate de indivizi înzestraţi cu raţiune. Deosebit de interesant pentru discursul meu de astăzi este faptul că, pe parcursul celei mai mari părţi a devenirii omului, aspectele referitoare la cer şi pământ au rămas permanent întrepătrunse. De la babilonieni la Kepler – trecând prin

83 Traducere în limba franceză: H. Weyl, Temps, espace, matière: leçons sur la théorie de la relativité générale, Paris, Albert Blanchard, 1979 (ultima ediţie)

84 E. Harrison, Cosmology, Cambridge University Press, 2000

Almageste, adică „rege”, numele dat de către arabi „compoziţiei matematice” a lui Claudius Ptolemeu, şi prin *Tetrabiblos*, adică „patru cărţi despre judecăţile astrelor” ale aceluiaşi autor –, astronomia şi astrologia au rămas inseparabile. În Egipt, Calea Lactee era considerată drept prelungirea cerească a Nilului. Preoţii erau inima sistemului puterii, în centrul căruia se situa Faraonul. În Evul Mediu, astronomia, fizica, teologia, politica formau, de asemenea, o totalitate perfect integrată. Într-o măsură mai mare sau mai mică, puterea participă la ideea de sacru. La Beijing, Templul Cerului ne aminteşte că împăratul chinezilor era fiul Cerului, singura fiinţă omenească ce putea să i se adreseze, în genunchi, în faţa tronului gol, cerul consfinţindu-i legitimitatea. În partea noastră de lume, schema cosmologică a lui Aristotel, perfecţionată datorită lui Claudius Ptolemeu din Alexandria în secolul al II-lea, era în armonie perfectă cu creştinismul. Înţelegem astfel importanţa revoluţiei lui Copernic, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, încheiată abia cu *Principiile matematice ale filosofiei naturale* a lui Newton în 1687. În vechea reprezentare despre lume, fiecare lucru, fiecare fiinţă îşi avea locul său firesc şi neschimbător. Figura geometrică perfectă era cercul. În noul sistem, pământul înceta să mai fie centrul Universului, se deschidea astfel calea spre schimbare, dispărea unitatea dintre temporal şi spiritual. Revoluţia ştiinţifică este expresia ce desemnează de obicei perioada dintre 1500 şi 1700, în care cadrele conceptuale şi instituţionale ale ştiinţei moderne (astronomia, fizica, medicina lui Harvey, matematica) s-au ridicat pe ruinele sistemului vechi al Antichităţii, revizuit şi adaptat de Evul Mediu creştin. Revoluţia ştiinţifică purta în germene principiul separării Bisericii de Ştiinţă, iar, mai târziu, pe cel al separării Bisericii de Stat. În paralel, apărea statul-naţiune şi ideea că suveranitatea aparţine poporului şi nu lui Dumnezeu prin mijlocirea unui împărat ori a unui rege. Această reaşezare a fiecăruia la locul său, separarea netă

dintre temporal şi spiritual se află la baza modernităţii occidentale, a laicităţii în Franţa, ceea ce explică de ce europenii şi chiar americanii sunt şocaţi atunci când religia intervine în puterea politică, aşa cum este cazul în majoritatea ţărilor musulmane. Cu toate acestea, Iluminismul şi secolul al XIX-lea pozitivist şi scientist, a dus tendinţele la extrem din perioada Revoluţiei ştiinţifice. Omul, ori mai degrabă omul occidental a fost învins de hybris, considerându-se alfa şi omega şi respingând, cel puţin în aparenţă, diversele manifestări ale spiritualităţii la hotarele obscurantismului. Implicându-se orbeşte în materialism, el a dezvoltat considerabil o acuitate selectivă şi o abilitate în anumite direcţii. Concentrându-se pe acestea, altele i s-au închis ori i s-au reînchis în cale. Două secole de revoluţie ştiinţifică. Apoi două secole de pretinsă dominaţie a raţiunii. După care un secol dominat de lipsa de raţiune, dar care se încheie poate cu apariţia sentimentului necesităţii unui veritabil examen de conştiinţă. Folosesc această expresie în accepţiunea ei cea mai puternică. A examina conştiinţa înseamnă a se întreba despre cauzele ei şi despre conţinutul ei, despre dimensiunea ei individuală şi despre dimensiunea ei colectivă. Iată unde am ajuns între timp.

Iată-mă ajuns la concluzie. Când aveam vreo 20 de ani, eram pasionat de gândirea unui teolog şi paleontolog creştin celebru în ţara mea şi dincolo de hotarele ei, părintele Teilhard de Chardin. Om de ştiinţă, om raţional, poet, interesat de gândirea şi mistica Orientului, Teilhard considera *fenomenul uman* (este şi titlul uneia dintre cele mai cunoscute cărţi ale sale, publicată în 1955[85]) ca o evoluţie ce tinde spre un stadiu de spiritualitate de nedepăşit, „punctul omega”. Şi, spunea el, „nimic nu se aseamănă mai mult cu un drum al Crucii decât epopeea omului”. Acesta era pentru el sensul istoriei. Un mesaj pozitiv. Un mesaj minunat. După ce am studiat îndelung şi, într-o anumită măsură, am şi practicat ştiinţele exacte şi

85 T. de Chardin, Phénomène humain, Paris, Le Seuil, 1955

ştiinţele umaniste, economia şi politica, mă simt din nou atras, la vârsta maturităţii, de inspiraţia unei viziuni atât de generoase. Cum să nu mă întristeze pesimismul şi cinismul răspândite în unele dintre cele mai dezvoltate ţări, de parcă belşugul ar alunga sensul din sens? Fără îndoială, trebuie – urmând Evanghelia – să ne întoarcem spre cei săraci, spre cei suferinzi, pentru a regăsi rădăcinile fericirii. Aş fi oare prea îndrăzneţ asociind viziunea teilhardiană cu cea a lui Mircea Eliade – prieten al lui Dumézil şi remarcat de Jung? Pentru această minte aleasă, sacrul era un element fundamental al structurii conştiinţei noastre. El scria în jurnalul său: „Omul modern, radical secularizat, se crede sau se vrea ateu, areligios sau cel puţin indiferent. Dar se înşală. El nu a reuşit încă desfiinţarea lui *Homo religiosus* care rămâne în el; el nu l-a suprimat (dacă a fost vreodată) decât pe *christianus*. Ceea ce înseamnă că el rămâne «păgân», fără să ştie. Dar mai înseamnă ceva: încă nu există o societate fără religie (în ceea ce mă priveşte, eu cred că ea nu poate exista şi că, dacă s-ar fi realizat, ar fi pierit peste numai câteva generaţii, de plictiseală, de neurastenie sau prin sinucidere colectivă) ...” Aş vrea să evoc, de asemenea, numele lui Constantin Brâncuşi, care în 1904 a pornit-o pe jos din România, cu desaga în spinare, şi a ajuns la Paris cântând din fluier într-o zi de 14 iulie. Opera lui principală, după cum considera el însuşi, era *Coloana infinitului*, un simbol al vieţii spiritului, în orice caz. Brâncuşi cultiva optimismul revoluţionar. El credea în unificarea finală a tuturor popoarelor planetei. Atunci, gândea el, „spiritul va fi diferit”.

Marea naţiune română începe să se regăsească după una dintre cele mai dureroase etape ale istoriei sale. Noi, europenii din Vest, noi, francezii care altă dată numeam Bucureştii micul Paris, noi trebuie să vă recunoaştem şi să vă salvăm. Dar relaţia nu este într-o singură direcţie. Aveţi deja civilizaţie occidentală. Printre numele pe care nu le-am citat aş vrea să adaug unul, pe cel al lui Nicholas

Georgescu-Roegen, membru al Academiei dumneavoastră, pe care am avut fericirea să-l întâlnesc pe vremea când mă interesam îndeosebi de teoria economică. Cele două lucrări majore ale lui, *The Entropy Law and the Economic Process* (1971) şi *Analytical Economics* (1966[86]), sunt la loc de frunte în biblioteca mea şi adeseori fac referinţă la ele. El a fost unul dintre marii economişti ai secolului XX, încă prea puţin cunoscut. Prin urmare, aveţi deja o mare contribuţie şi veţi continua s-o aveţi. Trebuie să ne ajutaţi să îmbogăţim construcţia europeană printr-o contribuţie la conştientizarea sensului istoriei. Aş dori ca, ieşind din această perioadă dificilă, să puteţi păstra înţelegerea esenţialului, pe care o mare cultură având sentimentul cosmosului şi călită prin atâtea încercări v-a îngăduit s-o dobândiţi. Această putere de înţelegere constituie bunul cel mai de preţ pe care îl aveţi.

Anexa 2

România: O lungă convalescenţă[87]

Victoria incontestabilă a lui Ion Iliescu şi a partidului său, PDSR (Partidul Democraţiei Sociale din România), îi supără cu siguranţă pe cei care doresc să creadă în generarea spontană a economiei de piaţă şi modalităţile occidentale ale democraţiei. Istoria, din păcate, este tragică şi, în această parte a Europei de care am fost separaţi timp de o jumătate de secol, va fi nevoie de mult timp pentru a finaliza procesul de vindecare.

Puterea de cumpărare actuală în România este, probabil, jumătate din cea din 1989, din momentul căderii lui Ceauşescu. Ales în 1996, preşedintele Emil Constantinescu nu a reuşit să definească, nici să impună o politică coerentă. Buna sa voinţă nu a triumfat din cauza rivalităţii dintre aliaţii săi şi corupţiei endemice. Ultimul său prim-ministru, fost guvernator al Băncii Centrale, Mugur Isărescu, şi-a dat toată silinţa, dar prea târziu, cu

86 Ambele: Cambridge/London, Harvard University Press

87 Articolul lui Thierry de Montbrial publicat în ziarul Le Figaro pe 15 decembrie 2000

toată charisma pe care o poate avea un bancher central foarte elegant într-o ţară săracă. Cei care, la fel ca şeful în exerciţiu al statului, mizau pe şansele lui Isărescu faţă de Iliescu au greşit. Nimeni nu a prevăzut că 28% din alegători, inclusiv mulţi tineri, în primul tur de scrutin vor vota pentru un fascist xenofob, fostul bufon al Elenei Ceauşescu, provocatorul Corneliu Vadim Tudor. Acest lucru arăta gradul de dezordine. Trebuie să recunoaştem totuşi maturitatea unui popor care, în ciuda vederilor diferite, a ales să se alieze cu Iliescu mai degrabă decât să-şi asume un risc important.

Când vorbim despre ţările din Europa Centrală şi de Est, trebuie să fim atenţi la cuvintele care pe care le utilizăm. Preşedintele polonez Kwasniewski, reales recent în mod strălucit, a fost o stea în ascensiune a Partidului Comunist înainte de căderea Zidului. În Ungaria, unul dintre cei mai buni prim-miniştri post-1989 a fost Gyula Horn, care se distingea cândva prin poziţia sa foarte ortodoxă faţă de Pactul de la Varşovia. Suspiciunea Occidentului asupra fostului şi noului preşedinte Ion Iliescu este oare justificată?

În vârstă de 70 de ani, el a fost, evident, ca toţi românii care au exercitat responsabilităţi înainte de 1989, ca însuşi Emil Constantinescu, membru de partid. Chiar a excelat. În jurul anului 1970, el a fost şef al Departamentului de Propagandă. A fost un ministru al tineretului dinamic şi deschis, foarte popular, de care îşi amintesc cei care aveau 40 de ani în 1989. La sfârşitul anilor ’60, România era bine privită în Occident. Datorită abilităţilor sale organizatorice, Ceauşescu a apărut, ca succesor al lui Gheorghiu-Dej, în 1965. Conducerea lui a fost marcată, la început, printr-o anumită liberalizare internă şi prin afirmarea unei politici de independenţă naţională, salutată călduros de generalul de Gaulle.

De fapt, lucrurile s-au schimbat în 1971. În acel an, Ion Iliescu a luat parte la o călătorie de rău-augur a lui Ceauşescu în Coreea de Nord şi China. Dictatorul şi-a

pierdut cu siguranţă capul şi s-a întors fascinat de revoluţia culturală, cu voinţa de a o impune în ţara sa. El a gândit proiectul de „sistematizare”, care însemna a muta oraşele la ţară, şi cel de a construi la Bucureşti un palat mai mare decât cel al lui Kim Ir-Sen. Iliescu a încercat să reziste acestei derive.

A fost retrogradat, pentru a ocupa treptat, în 1977 modesta poziţie de director al Editurii Tehnice din Bucureşti, o poziţie pe care o avea încă în 1989. Astăzi, când el declară: „Cred că istoria dintre 1945 şi 1989 nu poate fi aruncată. Aceasta este istoria noastră, cu aspectele sale pozitive, cu neîmplinirile, cu eşecurile sale. Noi trebuie să o asumăm şi trebuie să ştim ceea ce asumăm”, nu ar trebui să fim surprinşi că populaţia l-a înţeles.

Preşedinte între 1990 şi 1996, Ion Iliescu cu siguranţă nu şi-a condus ţara sa la modernitate, mulţi îi reproşează încă mobilizarea minerilor împotriva opoziţiei, în 1990. Dar el a asigurat o tranziţie paşnică, ce nu a fost deloc evidentă după deceniul grotesc al anilor ’80. În esenţă, democraţia a fost efectiv restaurată. Integritatea persoanei sale nu a fost contestată, fapt absolut remarcabil în această ţară. Iar când a fost învins de Emil Constantinescu, s-a înclinat într-un fel ireproşabil. Fără îndoială, ar fi putut face mai multe pe plan economic; dar, mai ales în Franţa, unde avem atâtea probleme pentru a realiza chiar şi cea mai mică reformă, ar trebui să evităm judecăţile pripite. Iliescu spune că nu trebuie să-i aducem la disperare pe cei săraci. Noi vorbim despre necesitatea de a reduce decalajul social. Unde este diferenţa?

După înfrângerea sa în 1996, Iliescu s-a consacrat întăririi structurilor partidului său, pe care astăzi îl conduce cu fermitate. Contrar majorităţii adversarilor săi, el îşi cunoaşte bine ţara. Talentul său politic este remarcabil. Din unele puncte de vedere, aminteşte de François Mittenând. Pentru începutul noului său mandat, ar mai trebui să beneficieze de o mică creştere economică.

Ion Iliescu revine la putere într-un context foarte dificil, dar cu cărţi bune în mână. Va putea oare, asemenea chinezilor, să găsească un echilibru între reformele necesare (cum ar fi dreptul proprietăţii sau ameliorarea sistemului judiciar) şi imperativul stabilităţii sociale? Primul său guvern, probabil sub conducerea lui Adrian Năstase, va dispune de puţin timp pentru a-şi asigura credibilitatea, mai ales faţă de investitorii străini. Însă noi, europenii, trebuie să dăm toate şansele noii echipe şi să o privim fără prejudecăţi. Noi, francezii, mai mult decât ceilalţi, trebuie să-i asistăm pe toate căile posibile pentru a evita o nouă divizare a continentului nostru. A venit timpul să materializăm cuvintele spuse de către de Gaulle la Bucureşti pe 18 mai 1968: „Cândva, ţara dumneavoastră, permanent ameninţată în substanţa ei, şi ţara mea, permanent situată între cele mai dure rivalităţi, au făcut din obârşia lor latină liantul unirii lor. Astăzi, destinate să se ajute reciproc, pe de o parte, pentru a rămâne ceea ce sunt în sânul unei Europe rătăcite ieşind din climatul confruntării dintre blocuri opuse, iar pe de altă parte, pentru a valoriza tot ceea ce este uman şi eficient într-o lume în plină dezvoltare, ele au aceeaşi origine datorită căreia sufletele lor sunt înfrăţite”.

Anexa 3

Cum se scrie istoria?

Conştiinţa europeană şi cultura diferenţelor[88]

Inaugurarea seminarului „Penser 1 Europe”, Bucureşti, 8 – 10 octombrie 2010

Aş vrea să vă vorbesc, în deschiderea acestui seminar despre o problemă generală: cum se scrie Istoria? O fac cu îndrăzneală, deoarece nu sunt un istoric profesionist, spre deosebire de eminentul meu coleg de la Academia de Ştiinţe Morale şi Politice, Georges-Henri Soutou aici de faţă. Aş vrea să intervin dintr-un punct de vedere care, fără îndoială, reflectă un fel al meu de-a fi călător singuratic, după cum mă descrie Eugen Simion.

88 Acest text este o transcriere a discursului oral al autorului

După ce am convenit asupra titlului acestei conferinţe, mi-am amintit că un celebru istoric francez, Paul Veyne, a scris o carte intitulată *Cum se scrie Istoria*. Am simţit atunci că-mi revine obligaţia de-a citi această carte foarte interesantă, deoarece se găsesc acolo trimiteri la ceea ce autorul numeşte *adevăr* şi, în acelaşi timp, un relativism izbitor cu privire la posibilitatea însăşi de a face istorie ca disciplină ştiinţifică. În esenţă, autorul este de părere că istoria nu poate fi o ştiinţă şi nu va fi niciodată. Aş dori să adun laolaltă câteva reflecţii care poate ne vor ajuta, nu numai la ceea ce ne-am propus, ci şi la elaborarea unei perspective general teoretice.

Paul Veyne, specialist în istoria Antichităţii, mai ales în istoria romană, porneşte de la ideea că istoricul scrie istorii, şi nu Istoria. Aşadar, el insistă asupra evenimentelor. Din acest punct de vedere, istoricul nu diferă mult de un autor de romane. El totuşi se deosebeşte de un romancier, spune Veyne, prin faptul că se interesează permanent de adevăr. Pe parcursul cărţii sale, autorul revine constant asupra noţiunii de adevăr, fără a ajunge, altminteri, la o aprofundare a acesteia.

O spun cu modestie, dar cred că există un punct slab în discursul său. El se referă la faptul că istoria îşi are materia sa primă constituită din arhive. Nu există istorie academică fără izvoare, mai ales, fără izvoare scrise, ceea ce, de altfel, limitează considerabil paleta versiunilor posibile. Autorul insistă în mod deosebit pe aspectul „lacunelor”. Materia trebuie reconstituită completând aceste lacune. În interpretarea istoriei, aşa cum o face Paul Veyne, nu există nicio pretenţie la construirea unei ştiinţe. Pe de o parte, el spune că istoria se interesează de adevăr, iar, pe de altă parte, lectura cărţii sale ne lasă impresia că nu există adevăr în istorie. Avem aici de-a face cu un curios paradox.

Istoricul exploatează un zăcământ, masa evenimentelor. El îşi construieşte versiunea pornind de la noţiunea de eveniment. Şi aici apare o întrebare. Există o

literatură întreagă pe această temă, care mi se pare interesantă, căci generează probleme de metodă specifice abordării ştiinţifice, în special matematicii şi ştiinţelor fizicii. Ce este un eveniment? în fizică definiţia unui eveniment nu face apel la chestiuni observabile. Când vorbim despre istorie, despre afacerile umane, avem o construcţie intelectuală. Orice eveniment reprezintă o construcţie şi, implicit, un sistem de interpretare. Spaţiul, timpul şi reconstrucţiile memoriei joacă aici un rol determinant. Acest lucru este fundamental. Să ne referim, de exemplu, la bătălia de la Waterloo. Este cert că Fabrice Del Dongo, eroul romanului *Mănăstirea din Parma*, o trăieşte intens, el este în inima bătăliei, aude salvele de tun etc., însă nu ştie că trăieşte un eveniment decisiv. Abia ulterior îşi dă seama că a fost martorul unui moment extraordinar, al unui eveniment al cărui sens va depinde de interpretarea care i se va da1. Ajungem la ideea asupra căreia insistă Paul Veyne: în istorie nu există comentariu posibil fără o identificare a evenimentelor şi fără o raportare a acestora la alte evenimente trecute şi viitoare. Evident, fiecare eveniment se descompune în evenimente mai „mici” şi aşa mai departe... Există deci o întreagă construcţie implicită, cu mai multe paliere, inevitabilă pentru orice istoric.

Noţiunea de eveniment are o însemnătate capitală. În decursul carierei mele m-am ocupat mult de economia matematică. În tinereţe, eram interesat de lucrările lui T.J. Koopmans, economist, laureat al Premiului Nobel, care pune următoarea întrebare: putem oare face econometrie, adică statistică economică, fără referire la vreo teorie? Pot avea cifrele semnificaţie independent de o teorie de referinţă?[89] Răspunsul este, în esenţă, negativ. Este imposibil. Chiar şi pozitiviştii cei mai înverşunaţi, care pretind că cifrele vorbesc de la sine, au un sistem de referinţă implicit, care nu este neapărat dezvăluit, dar este

89 Vezi Thierry de Montbrial, Cincisprezece ani care au zguduit lumea. De la Berlin la Bagdad. - Cuvânt-înainte, Bucureşti, 2004.

un fel de teorie de bază, fără de care nu există nici

O semnificaţie reală a datelor. Cred că acest lucru este valabil şi în istorie şi orice istoric, adică orice povestitor sau autor de discursuri asupra istoriei are un sistem de referinţă. Câteodată, unii istorici, cum au făcut-o Paul Veyne, Georges Duby şi mulţi alţii, scriu spre sfârşitul carierei lor cărţi de reflecţie epistemologică, bazându-se pe propria experienţă. Alţii nu o fac, ceea ce nu înseamnă că nu au un sistem de referinţă implicit. În unele cazuri, autorii au intenţii, câteodată ascunse, alteori dezvăluite. Istoria Franţei scrisă de Jules Michelet şi Istoria Franţei scrisă de Jacques Bainville constituie două puncte de vedere foarte diferite. Fiecare povesteşte o istorie, istoria Franţei, dar cu supoziţii şi cu intenţii – cu tentă ideologică –, radical diferite. Mă gândesc la interacţiunea dintre Istorie şi intenţiile ideologice ale autorului, adică la raportul cu timpul prezent. François Furet obişnuia să spună că tema Revoluţiei Franceze nu şi-a pierdut actualitatea, ea continuând să trezească emoţii. Era adevărat pe timpul lui, este adevărat şi astăzi. Eu cred, asemenea lui Amin Maalouf, că nici Cruciadele nu şi-au pierdut actualitatea. Există subiecte despre care s-a crezut că-şi pierduseră actualitatea, dar care încep să preocupe din nou. Mă gândesc – cu referire la istoria Revoluţiei Franceze – la remarca pe care ar fi făcut-o Ciu Enlai când cineva i-a pus întrebarea: „Ce credeţi despre Revoluţia Franceză?” Prim-ministrul lui Mao Zedong ar fi răspuns: „Este încă prea devreme pentru a avea o părere”. *Şi non è vero, è ben trovato*. Cred că ne învârtim mereu în jurul aceleiaşi idei.

Încă o observaţie legată de aspectul intenţiei... Când aveam vreo 14 ani, tatăl meu, de tradiţie monarhistă, în spiritul lui Maurras, mi-a dat să citesc *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* de Voltaire. Vreau să spun că pentru un adolescent care se interesa mai ales de matematică şi ştiinţe exacte a fost un exerciţiu cam anevoios. Această lectură, care mi-a adus totuşi o anumită satisfacţie, a fost

prima mea experienţă despre ceea ce povestesc. De fapt, Voltaire a scris o lucrare apologetică despre Ludovic al XIV-lea pentru a arăta cât de rău era regele Ludovic al XV-lea. Prin urmare, scopul lui era nu atât să celebreze măreţia lui Ludovic al XIV-lea, cât s-o conteste pe cea a regelui, contemporanul său.

Îmi pare, de asemenea, importantă o chestiune, care-i interesează pe mulţi dintre colegii noştri specialişti în diverse discipline. După cum am menţionat, istoria este o ştiinţă a mărturiilor. Nu putem scrie Istoria fără a avea mărturii, pe care apoi le prelucrăm. Este vorba, mai ales de mărturii scrise, deoarece astăzi considerăm că nu există istoric demn de acest nume dacă nu utilizează izvoare scrise. Nu a fost aşa întotdeauna; istoria a avut iniţial forma cronicilor, ca de exemplu în Evul Mediu, în Occident. Chiar în ziua de azi, multe ţări neglijează să-şi conserve arhivele. Altele care au arhive nu le exploatează. Mă gândesc în special la o ţară cum este Turcia, unde există munţi întregi de arhive, ca rezultat al tradiţiei otomane, însă acestea nu sunt sau sunt insuficient exploatate.

Noţiunea de *ştiinţă a mărturiilor* este comună multor discipline. Preşedintele Constantinescu, prezent aici, este geolog… Geologia şi paleontologia sunt ştiinţe ale vestigiilor, ele încearcă să reconstituie istoria pornind de la anumite indicii. Aici, iarăşi încercăm să completăm lacunele. Majoritatea disciplinelor antropologice sunt ştiinţe ale vestigiilor. Există ceva comun între ştiinţă şi activitatea poliţiştilor sau a detectivilor de genul lui Sherlock Holmes care, bazându-se pe indicii, trebuie să reconstituie o istorie sau, pentru a reveni la Paul Veyne, un adevăr. Problema care se pune este următoarea: pornind de la un anumit număr de probe interpretate şi de la teoria de bază (chiar dacă refuzăm să admitem existenţa unei asemenea teorii), oare nu sunt posibile mai multe versiuni şi, la limită, nu este posibilă oare, pentru orice orator abil, orice versiune? Este o întrebare pe care ar trebui să ne-o punem.

Acum câţiva ani, am scris pentru un seminar de filosofie la Academia de Ştiinţe Morale şi Politice, un raport în care am comparat noţiunile de timp la Newton şi Leibniz[90] în cadrul ipotezei antropocentriste şi prerelativiste. Este o problemă filosofico-matematică, extrem de interesantă din punctul de vedere al fizicii, dar şi al istoriei. În *Confesiunile* Sfântului Augustin există un pasaj deseori citat, în care acesta spune: „dacă nu mă întreabă nimeni, ştiu ce este timpul, dar dacă mă întreabă cineva, nu mai ştiu”. Timpul newtonian se scurge uniform, independent de orice eveniment. (Chiar şi la Einstein timpul este pe alocuri newtonian, adică timpul relativităţii restrânse şi chiar al celei generalizate este o vastă extrapolare a timpului newtonian.) Pentru Leibniz, timpul nu are sens decât pornind de la noţiunea de eveniment şi, admiţând că momentul este ceea ce se numeşte în matematică o relaţie de echivalenţă între evenimente imaginate fără durată, aceste evenimente comparându-se prin raportul de anterioritate (sau de succesiune), iar, dacă sunt în acelaşi timp şi anterioare, şi succesive, sunt considerate simultane.

Timpul leibnizian este foarte diferit de timpul newtonian, deoarece construcţia matematică a timpului nu este dată a priori, ci este derivată din noţiunea de eveniment. Însă ne putem întreba dacă nu există aici un cerc vicios, deoarece noţiunea de eveniment o include pe cea de timp. E nevoie de un salt al spiritului pentru a gândi un eveniment (de orice natură ar fi, fizic sau a fortiori uman, istoric) fără a-i asocia ideea temporalităţii.

Sunt nişte comentarii în trecere, dar care pot deschide un vast câmp de meditaţie; mă voi limita să le semnalez.

Istoria este, de asemenea – în lucrarea sa Paul Veyne insistă mult asupra acestui fapt –, o ştiinţă a interogării. Încă o dată, nu fac decât să interpretez. El spune: dacă există o noţiune de progres în Istorie, acesta nu este un

90„ Cahiers des Sciences Morales et Politiques“, 2003.

progres în sensul valorilor – de altfel, Veyne îl critică pe Max Weber în această privinţă. Istoricul îşi pune întrebări, îşi elaborează versiunea pornind de la întrebările pe care şi le pune. Însă aceste întrebări se îmbogăţesc cu timpul, şi un istoric destoinic care cunoaşte lucrările predecesorilor săi îşi lărgeşte continuu aria întrebărilor. În acest sens există progres, independent de aspectele tehnice (descoperirea noilor surse, arhive etc.). Mă gândesc la cuvintele lui Hristos: „Tu nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit deja”. Răspunsul la o întrebare este adeseori conţinut în întrebarea însăşi. Cred că această problemă este foarte interesantă din punctul de vedere al înţelegerii profesiei de istoric.

Aceste lucruri sunt fascinante, dar şi îngrijorătoare, pentru că pun problema istoriei oficiale. Mă întreb câteodată, deoarece suntem la Academia Română, despre rolul academiilor în raport cu Istoria. Cred că trebuie să fim foarte atenţi şi să nu pretindem a scrie o istorie oficială. Unele academii îşi arogă dreptul de a scrie ceea ce ar fi istoria *bună*. Acest lucru este foarte periculos. O spun ştiind că Dan Berindei, care urmează să ia cuvântul, este responsabil în cadrul Academiei Române de o istorie monumentală a României. Îmi amintesc, dragă Dan Berindei, că mi-ai explicat de mai multe ori că, lucrând la ultimul volum, ai întâmpinat dificultăţi. Nu ştiu dacă ai terminat lucrul la acest volum, cred însă că, în orice caz, trebuie să reţinem că istoria nu aparţine nimănui, nici măcar istoricilor.[91]

Anexa 4

Proust, nemuritorul

Operele trec prin instanţa de judecată a timpului. Creaţia lui Marcel Proust a câştigat lesne în primă instanţă şi nu riscăm nimic pariind că va câştiga la fel de strălucit şi în apel. Caracterul ei unic, universalitatea sa îşi găsesc sursa în cascada *Timpului regăsit*: „Astfel, dacă ea

91 Recitind acest text în primavara anului 2012, cred ca trebuie să remarc tendinţa existentă în unele ţări de a legifera asupra istoriei.

[puterea...] îmi va rămâne suficient timp pentru a-mi realiza opera, aş vrea mai întâi să-i descriu pe oameni, fie şi cu preţul de a-i face asemănători unor fiinţe monstruoase, care ocupă un loc atât de considerabil alături de cel restrâns totuşi care le este rezervat în spaţiu, un loc extins fără măsură prin atingerea simultană, asemenea unor uriaşi adânciţi în anii unor epoci, trăite de ei şi atât de îndepărtate, între care atâtea zile au venit să ia locul – în Timp". Această frază, rescrisă de multe ori înainte de a-şi încheia opera[92] şi, fără îndoială, gândită simultan cu cea care începe *Swann* şi îi este simetrică, „Mult timp m-am dus la culcare devreme", este lămurită în paginile care o precedă şi de o mulţime de observaţii presărate în *Căutare* şi în eseurile anterioare. Căutând în profunzimile sinelui, nu cu „microscopul", cum cred cititorii necompetenţi, ci cu telescopul „pentru a vedea lucruri de fapt neînsemnate, dar care, situate la o mare distanţă, erau fiecare o lume în sine", Proust reuşeşte să reconstituie o cale a uriaşilor. El îşi invită cititorii de azi şi pe cei din viitor – ştie că opera lui va rămâne „nemuritoare" – să „participe la această experienţă nemaipomenită, în care fiecare devenind treptat cititorul ajunge dintr-odată să privească lumea de parcă ar vedea-o pentru prima oară"[93]. Problema telescopului este că trebuie să ţinteşti buna direcţie şi, dacă nu ai harta cerului, te laşi, cel puţin în parte, la voia întâmplării. La Proust, întâmplarea se manifestă în memoria involuntară. Celebrul episod cu madlena (schiţat într-un proiect de prefaţă la eseul său *împotriva lui Sainte-Beuve*[94][95]) apare ca un trecut fericit care nu rămâne decât să fie recompus sau mai degrabă alcătuit, fiindcă acest trecut, reizbucnit în

92 Vezi prefaţa lui J.Y. Tadié, Edition de La Pléiade, La Recherche du temps perdu, tome I, p. LXX.

93 Daniel L. Schacter The Seven Sins of Memory Houghton Mifflin Company; 2001

94 Lectures de Proust, sous la direction de Raphaël Enthoven, Fayard, 2011

95 Edition de La Pléiade, pp. 211-212

prezent, nu mai este nici acelaşi şi nici altul. Este o dureroasă istorie a discontinuităţii afective, în care naratorul realizează că şi-a pierdut bunica „pentru totdeauna”.

Recursul la memoria involuntară – cu specific aleatoriu – mai degrabă decât la memoria stimulată de arhive (fotografii, filme, note şi carnete etc.), revenirea în locurile unde am trăit sau pe unde am trecut ori meandrele laborioasei munci voluntare de consolidare a memoriei pe termen lung explică evoluţia operei. Proust nu a încetat niciodată să elaboreze, să modifice, să asambleze şi să dezasambleze munţi întregi de schiţe (cuvântul schiţă revine deseori sub pana autorului), adunate pe „paperole”, acele bucăţi de hârtie lipite pe marginile manuscriselor sale, în felul unui pictor care suprapune straturile, rămânând atent la fiecare părticică a pânzei. De aici şi forţa scenei morţii lui Bergotte. Înainte de a-şi da sufletul, scriitorul contemplă un „mic petec de perete galben” pe care nu-l observase până acum în tabloul lui Vermeer „Vedere din Delfit”. „Iată cum ar fi trebuit să scriu, îşi spune el. Ultimele mele cărţi sunt cam aspre, trebuia să pun mai multe straturi de culori, să alcătuiesc fraze valoroase prin ele însele, ca acest mic petec de perete galben”. Aşa cum funcţionarea memoriei involuntare provoacă o eliberare care-i pune în mişcare sensibilitatea şi deci emoţiile, la fel scriitorul reuşeşte să sugereze regăsirea Timpului, catalizând sentimentele şi emoţiile cititorului aplecat asupra propriei sale vieţi şi, deoarece ultima moarte a unei fiinţe este cea dintâi moarte a celei din urmă persoane care a vibrat alături de ea, nemurirea sentimentelor se întemeiază pe neîncetate transferuri. Memoria joacă un rol central în opera lui Proust. Într-o lucrare intitulată *Cele şapte păcate ale* memoriei, Daniel Schacter, pe atunci preşedintele Departamentului de psihologie a Universităţii de la Harvard, analizează „mintea care uită şi îşi aminteşte”. „Păcatele” sunt nişte disfuncţiuni de care fiecare poate să-şi dea seama, cu

condiţia de a rămâne lucid, disfuncţiuni care au la baza lor, dacă putem să ne exprimăm astfel, o funcţie de utilitate. Schacter identifică trei „păcate de omisiune” şi patru „păcate de atribuire”. Prima categorie include uitarea progresivă (ştergerea amintirilor chiar şi a celor mai recente), distragerea (unde oare am pus ochelarii pe care îi ţineam în mână cu câteva minute în urmă?) şi blocajul (cuvântul care stă pe vârful limbii). Cea de-a doua regrupează erorile de atribuire (cine şi ce a făcut, când şi cum, în ce context? – erorile de atribuire pot ajunge până la minciună), sugestibilitatea (credem că ne amintim un eveniment pe care nu l-am trăit în mod obiectiv, dar care ne-a fost sugerat printr-un fel de autoritate), înclinaţia de-a fabula (uneori, putem schimba cu totul un episod al trecutului nostru – este un fel de revizionism de bună-credinţă), persistenţa (când, de exemplu, nu încetăm a 1 retrăi lăuntric un eveniment traumatizant). Aceste „păcate” diferite se întrepătrund. Implicările lor în viaţa personală şi socială sunt covârşitoare, de pildă, în ceea ce priveşte mărturisirile ori acţiunile în justiţie sau scrierea unor memorii sau amintiri.

Toate acestea mă conduc la două observaţii. Prima, de ordin general, este faptul că uitarea progresivă nu este totală, deoarece ştergându-se, memoria pe termen scurt depune sedimente pe care se va construi şi se va reconstrui memoria de lungă durată. Anumite persoane au astfel darul de a regăsi şi de a exprima senzaţii sau sentimente din copilăria lor. Nu este decât un exemplu dintre multe altele, ce ţin de geologia sufletului. Cea de-a doua observaţie are mai ales legătură cu proiectul *Căutării*. Proust nu scrie Memorii, ca de exemplu, Churchill, de Gaulle sau Chateaubriand. El se cufundă în adâncul conştiinţei sale şi nu-i pasă de „păcatele de atribuire”. Personajele sale sunt compuse sau chiar compozite, ca şi scenele pe care le descrie. Scriitorul care vorbeşte despre „suta de măşti” pe care le poartă omul lasă multe „spaţii albe”, pe care cititorul le colorează după

cum îi dictează imaginaţia, ceea ce îi permite fiecăruia să-şi apropie opera şi să vibreze cu ea. *Căutarea* nu este o reproducere, ci o reconstrucţie a unui trecut retrăit în momentul scrierii, o reconstrucţie care amplifică traiectoria personală a autorului şi îi conferă o dimensiune universală, asemenea unui pictor care îşi transfigurează modelul. Să ne referim acum la Martin Conway, un neuropsiholog care s-a interesat înadins de eroul nostru:

Perhaps it was no accident that Proust spent much of the latter half of his life în a cork-lined room in a Parisian apartment which he very rarely left. It was în this room that he wrote his masterpiece *À la recherche du temps perdu* working alone at night and sleeping through the day. The intensity of his writing about the past suggest that he had become the supreme exponent of recollective experience and expert în accesing senzory-perceptual details of the past. The cost of this was, of course, an almost complete retreat from daily life. [...] This was inevitable as it would not have been possible to perform even the most routine of actions while maintaining such sustained and intense recollective experience. Autobiographical remembering, as this occurs every day, can destabilize the active goal structure of the working self, lead to premature cessation of actions, sudden changes în cognition and action, and disconnect attention from the present.1

Acest tip de deconectare nu este specific geniului introspecţiei. El îi afectează pe unii mari matematicieni cum ar fi Grigori Perelman, care a rezolvat celebra

„conjectură a lui Poincaré"[96][97]. Referitor la Proust, nu putem totuşi spune că, alcătuindu-şi opera, el ar fi renunţat să trăiască. El a făcut o alegere grea, dar foarte consecventă.

Pentru Proust, literatura este o artă, arta supremă. Numai prin artă îţi poţi trăi din plin viaţa, şi chiar încă alte vieţi. Marii scriitori au uimitoarea capacitate – pe care prea puţini indivizi o posedă în sensul ei propriu-zis – de a se conecta la creierul altora. Autorul evocă în viaţa de dincolo un fel de comuniune a artiştilor, după cum creştinii vorbesc despre Comuniunea Sfinţilor, unde s-ar afla adevărata Viaţă, dincolo de lumea Ideilor lui Platon, o lume întrupată, nu doar intelectualizată. Pentru Marcel Proust, viaţa unui artist este în întregime în opera sa, în care el trebuie să vadă o misiune divină, un apostolat căruia viaţa obişnuită trebuie să i se subordoneze în întregime. Această convingere stă la baza eseului său *împotriva lui Sainte-Beuve*. El o reia atunci când opune mediocritatea umană a unor Bergotte, Vinteuil sau Elstirseriitorul, compozitorul şi pictorul – măreţiei realizărilor lor. În sensul acestei teze, putem considera că viaţa lui Verlaine este prea puţin onorabilă şi ne putem întreba cum de a ales Dumnezeu un

96 Christoph Hoerl and Teresa Mc Cormack (eds), Time and memory - issues in philosophy and psychology, Oxford - Clarendon Press, 2001, p. 250. [Poate că nu degeaba Proust şi-a petrecut o mare parte din a doua jumătate a vieţii sale într-o cameră căptuşită cu plută, într-un apartament parizian de unde ieşea foarte rar. în această cameră, şi-a scris capodopera în căutarea timpului pierdut, lucrând în singurătate noaptea şi dormind ziua. Intensitatea descrierii trecutului sugerează că el devenise exponentul suprem al experienţei recolective şi un expert în accesarea percepţiei senzoriale a detaliilor trecutului. Preţul a fost, bineînţeles, retragerea aproape completă din viaţa de zi cu zi. [...] Acest lucru era inevitabil deoarece nu ar fi fost posibil să efectueze cele mai de rutină acţiuni, menţinând în acelaşi timp o astfel de experienţă recolectivă susţinută şi intensă. Amintirile autobiografice, aşa cum se întâmplă în fiecare zi, pot destabiliza structura activă a scopului lucrului în sine şi să conducă la încetarea prematură a acţiunii, la schimbări bruşte în cunoaştere şi acţiune şi să deconecteze atenţia de la prezent.]

97 Vezi Masha Gessen A Genius andthe Mathematical Breakthrough of the Century. Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

asemenea individ pentru a-i transmite duhul geniului. Artistul dispare în faţa operei sale. Biografia lui, în sensul normal al cuvântului, nu prezintă niciun interes. La sfârşitul *Timpului regăsit*, naratorul regăseşte nu teama de a muri – pe care o cunoscuse înainte –, ci pe aceea de a dispărea înainte de a avea posibilitatea să scrie cuvântul SFÂRŞIT şi dezvăluie impresionanta imagine a spiritului distrus treptat de trup: „A avea un trup este un mare pericol pentru spirit. Viaţa omului ca făptură înzestrată cu gândire, despre care, fără îndoială, trebuie să spunem nu atât că este o miraculoasă perfecţionare a vieţii animale şi fizice, cât mai degrabă o imperfecţiune, la fel de rudimentară ca existenţa în comun a protozoarelor dintr-o colonie sau corpul unei balene etc. în organizarea vieţii spirituale. Trupul închide spiritul într-o fortăreaţă; destul de repede, fortăreaţa este atacată din toate părţile şi, în sfârşit, spiritul trebuie să se predea”. Proust ştia despre ce vorbeşte, fiindcă era bolnav. La fel cum păcatele memoriei nu sunt patologii şi ne afectează pe toţi, trupul nu încetează niciodată să asedieze spiritul. O mică problemă cum ar fi răul de mare sau chiar o simplă oboseală poate atenua sau chiar distruge capacitatea noastră de înţelegere şi percepţie. Întrucât nu este decât o parte a cosmosului, trupul blochează, fără a se opune cu totul, capacitatea spiritului de a înţelege realităţi superioare. Aici, Proust pare a se depărta de filosofiile şi practicile orientale care elaborează o formă de cunoaştere a trupului în slujba spiritului, mergând, evident, dincolo de *mens sana* in corpore *sano*, însă doar puţin peste gradul zero al cunoaşterii. Atunci, este oare evident că, în cele din urmă, spiritul trebuie să se predea?

Şi pentru că vorbind despre Verlaine, l-am evocat pe Dumnezeu nu pot să nu revin la Bergotte, murind în faţa unui tablou de Vermeer. Pasajul care urmează a fost scris în urma unei crize care aproape i-a luat viaţa autorului. „Mort pentru totdeauna? Cine poate să o spună? Sigur, experienţele spiritiste ca şi dogmele religioase nu aduc

dovada că sufletul subzistă. Putem spune că viaţa noastră se petrece de parcă am veni în ea cu o povară de obligaţii încheiate într-o viaţă anterioară; şi nu există niciun motiv în viaţa noastră pe acest pământ pentru a ne crede obligaţi să facem binele, să fim amabili sau chiar politicoşi, nici pentru artistul ateu să se creadă obligat a reîncepe de douăzeci de ori aceeaşi bucată, fiindcă admiraţia pe care o va stârni, va fi de prea puţin folos trupului mâncat de viermi, precum în cazul acelui petec de perete galben pictat cu atâta măiestrie şi rafinament de un artist rămas pentru totdeauna necunoscut, anevoie identificat cu numele de Vermeer. Toate aceste obligaţii, care nu-şi au pedeapsa în această viaţă, se pare că aparţin unei lumi diferite, bazate pe bunătate, onoare, sacrificiu, o lume cu totul diferită de aceasta, din care ieşim pentru a ne naşte pe acest pământ, poate că înainte de a ne întoarce acolo pentru a trăi din nou sub stăpânirea acestor legi necunoscute cărora ne-am supus, deoarece le purtăm în noi învăţătura fără a şti cine le-a scris – aceste legi de care un demers profund al inteligenţei ne apropie, dar care rămân nevăzute, iar asta numai pentru proşti. Astfel, ideea că Bergotte n-a murit pentru totdeauna nu este lipsită de şanse". Este remarcabil că în acest fragment (în care vorbeşte despre suflet, nu de spirit) autorul pare să adere la ceea ce numim astăzi teoria universurilor paralele – poate că ar trebui să vorbim şi despre universuri învăluitoare universuri la care unii indivizi excepţional de perceptivi pot avea un acces mai mult sau puţin fulgerător. Am putea evoca metafora bergsoniană a vălului interpus între noi şi o realitate mai presus de noi. Aici, Proust apelează mai degrabă la inteligenţă decât la senzaţie sau intuiţie. Proiectul prefeţei lui la eseul *împotriva lui Sainte-Beuve* începe astfel: „În fiecare zi acord tot mai puţină importanţă inteligenţei. În fiecare zi, îmi dau tot mai bine seama că numai în afara ei scriitorul poate regăsi câte ceva din impresiile noastre trecute, cu alte cuvinte, atinge ceva înăuntrul său şi unica materie a artei. Ceea ce

inteligenţa ne prezintă cu numele trecutului nu este trecutul. În realitate, aşa cum se întâmplă cu sufletele morţilor în unele legende populare, fiecare oră a vieţii noastre, odată ce-a trecut, se întrupează într-un obiect material. Ea rămâne acolo captivă, pentru totdeauna, cu excepţia cazului în care întâlnim acel obiect. Prin el o recunoaştem, îi spunem pe nume şi astfel este eliberată. Obiectul sau senzaţia, fiindcă orice obiect în raport cu noi este senzaţie, putem să n-o întâlnim niciodată. Astfel, sunt ore din viaţa noastră care nu vor reînvia niciodată. Acest obiect este atât de neînsemnat, atât de pierdut în această lume, încât există puţine şanse să apară în calea noastră!” Urmează un episod încă nu al micii madlene, ci al pâinii prăjite, la care am făcut deja aluzie. Pentru Marcel Proust, inteligenţa nu-şi are locul în demersul la întâmplare al reconstruirii Timpului, însă ea pare să-şi aibă unul considerabil în intuirea unei realităţi, imanentă şi transcendentă deopotrivă, dincolo de cea a faptelor imediate ale conştiinţei. Filosoful Bernard d'Espagnat vorbeşte despre o realitate ascunsă: „[...] realitatea independentă sau intrinsecă, sau «puternică» este situată în afara spaţiului şi timpului şi nu poate fi descrisă prin concepte obişnuite. [...] Realitatea empirică, cea a particulelor, a câmpurilor şi a lucrurilor, nu este pentru noi, asemenea conştiinţei, decât o reflectare. Cele două reflectări ar fi complementare [...] Putem spune că ambele sunt realităţi, însă realităţi «slabe», nu pe deplin descriptibile în termenii obiectivităţii” 1. Totul se petrece de parcă misticii ar putea fi în comuniune cu artiştii, acolo unde probabil are loc joncţiunea dintre raţiune şi senzaţie. Pentru Platon, cunoaşterea adevărată (sau perfectă) presupune fuzionarea inteligenţei şi percepţiei[9899].

Într-o lucrare publicată cu puţin înaintea morţii

98 B. d'Espagnat, A la Recherche du réel, Gauthier-Villars, 1979, p. 95.

99 Vezi B. Saint-Semin, 'Actualité du Timée ", comunicare la Academia de Ştiinţe Morale şi Politice, şedinţa din 9 mai 2011

sale[100], Jacqueline de Romilly, care se ferea să reia experienţa cu madlena, adică evita cercetarea minuţioasă a revenirilor în memorie provocate, dacă putem spune astfel, de nişte „ancore”, relatează experienţe trăite de ea, de apariţie bruscă, cu totul întâmplătoare sau, cum le numeşte ea, „surpriză” nu a unor tablouri, ci a unor scene concomitent în afara timpului şi percepute senzorial, fulgerări de eternitate, deşi alăturarea acestor două cuvinte pare a fi paradoxală, de fericire pură, momente perfecte, care nu sunt reproduse, ci transpuse, sublimate într-un alt univers. Nu este oare aceasta o transpunere personală a teoriei – impersonale – a Ideilor lui Platon, la care am făcut aluzie? Unele momente frumoase ale vieţii „reale” nu sunt oare nişte modalităţi imperfecte ale unei realităţi mai frumoase, pe care uneori o fulgerare ulterioară ne permite să o cristalizăm? Elenista de mare prestigiu, care, în decursul îndelungatei sale vieţi, n-a părut influenţată peste măsură de metafizică, a crezut întotdeauna că există şi „altceva”. Ea mărturiseşte că a fost atrasă de oameni legaţi de această formă primordială de credinţă. Oamenii de aceeaşi specie (oamenii politici, de exemplu) se recunosc între ei. Pentru ea apariţiile sau fulgerările – fără îndoială înlesnite de odihna impusă de vârsta înaintată şi de slăbiciunea firească după o viaţă prea plină în timpul căreia atâtea ferestre au rămas închise – sunt dovezi ale existenţei acestui „altceva”. Bazându-se pe experienţa proprie, ea citează *Călătoria în trecut*, o nuvelă a lui Stefan Zweig, descoperită destul de târziu, în care scriitorul povesteşte o istorie similară. Faptul că ar putea exista lumi paralele sau „învăluitoare” la care, după cum am spus, unii reuşesc câteodată să se conecteze, că în aceste experienţe există un raport posibil cu „eternitatea”, nirvāṇa sau „fericirea absolută”, că spaţiul-timp al percepţiei normale nu este sfârşitul poveştii, este o constantă comună tuturor marilor tradiţii spirituale,

---

100 J. de Romilly, Les révélations de la mémoire, Editions de Fallois, 2009

printre care budismul, la care ne face irezistibil să ne gândim fragmentul despre moarte citat mai sus. Cum să nu facem legătura cu Bardo, intervalul cuprins între moarte şi renaşterea următoare a cărei experienţă au avut-o multe persoane care au abordat marea trecere, analizat în *Cartea tibetană a morţilor*, legătura cu fulgerările creaţiei sau ale descoperirii artistice şi ştiinţifice sau orice altă cristalizare.

Jonah Lehrer – un autor care a lucrat în laboratorul lui Eric Kandel, laureat al Premiului Nobel în medicină în 2000, unul dintre pionierii explicaţiei mecanismelor biologice ale memoriei1 – arată într-o lucrare[101] că mecanismele fizico-chimice ale memoriei de lungă durată descoperite de biologia contemporană confirmă metoda lui Proust. Memoria pe termen scurt, în mare măsură tranzitorie în viaţa de zi cu zi, se bazează pe activarea sau dezactivarea structurilor neuronale existente. Memoria pe termen lung presupune crearea de noi structuri. Pentru Lehrer, procesul scrierii aşa cum îl înţelegea Proust, cu modificări şi revizuiri – creaţia şi recreaţia –, neîncetat, întrerupt doar de iminenţa morţii biologice, reflectă însăşi esenţa fenomenului memoriei. „The un confortable reality is that we remember in the same way that Proust wrote” 1. Iată cum descrie acest biolog cazul madlenei. În acest pasaj, simbolurile CPEB ŞI MINA desemnează anumite molecule. Pironii sunt o clasă deosebită de proteine. Nu este nevoie să insistăm aici asupra aspectelor fizico-chimice ale problemei.

After CPEB is activated, it marks a specific dendritic branch as a memory. În its new conformation, it can recruit the requisite MINA needed to maintain long-term remembrance. No further stimulation or genetic alteration is required. The protein will patiently wait, quietly loitering în your synapses. One could never cat another Madeleine, and Combray would still be there, lost în time.

101 Eric R. Kandel, în Search of Memory, W.W. Norton & Company, 2006

It is only when the cookie is dipped in the tea, when the memory is summoned to the shimmering surface, that CPEB comes alive again. The taste of the cookie triggers a rush of new neurotransmitters to the neurons reprezenting Combray, and, if a certain tipping point is reached, the activated CPEB infects its neighboring dendrites. From the celular shudder the memory bom. But memories, as Proust insisted, don't just stoically endure: they also invariably change. CPEB supports Proust's hypothesis. Every time we conjure up our pasts, the branches of our recollections become malleable again. While the prions that mark our memories are virtually immortal, their dendritic details are always being altered, shuttling between the poles of remembering and forgetting. The past is at orice perpetual and ephemeral [...]

No longer can we imagine memory as a perfect mirror of life. As Proust insisted, the remembrance of things past[102] is not necessarily the remembrance of things as they were. Prions reflect this fact, since they have an element of randomness built into their structures [...] This is what Proust knew: the past is never past. As long as we are alive, our memories remain wonderfully volatile.

În their mercurial mirror, we see ourselves[103].

---

102 Op. cit. p. 87. [Disconfortul realităţii este că ne amintim în acelaşi fel în care scria Proust.]

103 Op.cit. pp. 94-95 [După ce CPEB este activat, acesta marchează o ramură dendritică specifică drept memorie. In această nouă conformaţie el poate recruta mRNA necesare pentru a menţine pe termen lung amintirea. Altă stimulare sau modificare genetică nu este necesară. Proteinele vor aştepta cu răbdare, rătăcind liniştit în sinapsele noastre. Cineva poate că nu a mâncat niciodată o madlenă, şi Combray ar fi încă acolo, pierdut în timp. Numai atunci când prăjitura este cufundată în ceai, când amintirea este chemată la suprafeţele strălucitoare CPEB prinde viaţă din nou. Gustul prăjiturii declanşează un val de noi neurotransmiţători la neuronii care îl reprezintă pe Combray, şi, în cazul în care un punct critic este atins, CPEB-ul activat se propagă la dendriţii vecini. Din fiorul celular se naşte amintirea. Dar amintirile, după cum insistă Proust, pot nu numai să îndure cu stoicism: ele se schimbă invariabil. CPEB-ul sprijină ipoteza lui Proust. De fiecare dată când evocăm trecutul nostru, ramurile memoriei noastre devin din nou

Confirmările biologiei contemporane sunt impresionante. Dar ne întrebăm dacă în opera lui Proust, în eseul scris de Jacqueline de Romilly sau în nuvela lui Stefan Zweig nu există indicaţii despre o a treia formă a memoriei, cea a unor ultime reziduuri sublimate în străfundurile creuzetului în care se derulează traiectoriile noastre haotice introduse în cadrul spaţio-temporal, aşa cum îl percepem, o memorie de dincolo de memoria efemeră de scurtă durată sau de memoria de lungă durată neîncetat recompusă şi despre care ne-am putea închipui că, în momentul morţii, conţinutul ei ar putea fi expediat, ca un fel de SMS care ar tranzita, după cum ar spune Proust, spre o lume cu totul diferită, înainte, poate, de a reveni într-o formă necunoscută…

Voi renunţa să abordez aici alte probleme pasionante de felul raporturilor dintre demersul lui Proust, inspirat de arta concepută la cel mai înalt nivel al exigenţei şi cel de inspiraţie ştiinţifică al lui Freud sau Jung. Jung mai ales, din cauza memoriei a treia şi a „inconştientului colectiv". Ar trebui, de asemenea, să amintim de paradisurile artificiale şi de stimulentele, chimice sau de altă natură, ale revenirii memoriei. În încheiere, mă voi referi la fizica teoretică şi la filosofie. Epoca în care Proust îşi scria opera coincide cu perioada prăbuşirii eşafodajului fizicii clasice. Apar teorii noi, radical contraintuitive. Teoria cuantică s-a constituit numai în anii '20 şi nu l-a influenţat pe autorul *Căutării*… în schimb, acesta a auzit fără îndoială despre teoria relativităţii restrânse (1905) şi generale (1917). Se ştie, de asemenea, că el nutrea o mare admiraţie pentru

maleabile. în timp ce prionii care ne marchează amintirile sunt practic nemuritori, detaliile lor dendritice sunt încontinuu modificate, navigând între polii memorizării şi uitării. Trecutul este în acelaşi timp efemer şi perpetuu [...] Nu mai putem imagina amintirea ca pe o oglindă perfectă a vieţii. Pe măsură ce Proust insistă, amintirea lucrurilor din trecut nu este neapărat amintirea lucrurilor aşa cum erau. Prionii reflectă acest fapt, din momentul când au un element de dezordine în structurile lor [...] Aceasta este ceea ce ştia Proust: trecutul nu este niciodată trecut. Atât timp cât suntem în viaţă, amintirile noastre rămân volatile într-un fel minunat. în oglinda lor vioaie ne vedem pe noi înşine.]

Henri Bergson, pe atunci în apogeul gloriei sale literare şi filosofice. *Eseul asupra datelor imediate ale conştiinţei* apare în 1889, *Materie şi memorie* în 1896, *Râsul* în 1900, *Evoluţia creatoare* în 1907, *Energia spirituală* în 1919. Bergson a respins fizica nouă pe care nu o înţelegea, însă aceasta nu l-a împiedicat să teoretizeze distincţia dintre timp şi durată, ideile sale păstrându-şi valabilitatea şi făcând posibilă o interfaţă între artist şi filosof. Dacă teoria relativităţii generale era „teoria întregului” în care Einstein a crezut până la moarte şi pe care mulţi savanţi o mai creditează şi astăzi, ne-am putea reprezenta „Universul” ca pe „o varietate pseudoriemanniană cu patru dimensiuni”. În fizica clasică, spaţiul are trei dimensiuni (o dimensiune verticală şi două dimensiuni orizontale), iar timpul are una, acestea fiind separate între ele. Spaţiul este dotat cu o măsură (distanţa), ca şi timpul (durata). În noua fizică, trebuie să ne imaginăm că aceste 3 + 1 dimensiuni sunt intercalate, ca şi noţiunile de distanţă şi durată, de acum înainte contopite într-o singură metrică. Acesta este sensul expresiei „varietate pseudoriemanniană cu patru dimensiuni”, care se referă la marele matematician german din secolul al XIX-lea, Bernhard Riemann, ale cărui lucrări au pregătit noţiunile teoriei relativităţii. La scara experienţei curente, „varietatea” în cauză seamănă cu spaţiul şi timpul datelor imediate ale conştiinţei, deci cu separarea completă a spaţiului de timp, separare percepută greşit de simţul nostru ca fiind evidentă. La scară cosmologică, spaţiultimp intercalat este curbat de energie, a cărei materie nu este decât una din formele posibile. Curbura şi deci energia defineşte metrica – aproape de acelea (distanţa şi durata) care ne sunt cunoscute, atunci când densitatea energiei este scăzută, aşa cum se întâmplă în vecinătatea planetei noastre. Căutarea absolutului s-ar reduce la identificarea „varietăţii pseudoriemanniene” care reprezintă universul, ale cărui ecuaţii ar fi echivalente modelului care stă la baza celebrului fragment al *Eseului filosofic asupra*

probabilităţilor, în care Laplace dă clasica definiţie a determinismului: „O inteligenţă care, la un moment dat, ar cunoaşte toate forţele de care este animată natura şi situaţia respectivă a fiinţelor care o compun, dacă de altfel ea ar fi destul de vastă ca să prezinte aceste date pentru analiză, ar uni în aceeaşi formulă mişcările celor mai mari corpuri din univers şi ale celui mai uşor atom: nimic nu ar fi nesigur pentru ea, iar viitorul, ca şi trecutul, ar fi prezent în ochii ei”. Dacă am crezut că descoperim o „teorie a întregului” – a cărei relativitate generală nu ar fi decât o aproximaţie, la un grad cu siguranţă mai mare decât spaţiul-timp al fizicii clasice –, formularea detaliului ar fi schimbată, însă nu principiul. Cu preţul unui efort de abstracţie de care mintea omului este capabilă, am putea să ne imaginăm transpuşi într-un univers învăluitor, capabili dintr-odată şi la prima vedere să ne înţelegem propriul Univers în totalitatea sa, cu cele patru dimensiuni ale sale. Nu ar mai rămâne niciun loc pentru creaţie.

Tocmai aici Bergson ne extrage din lumea platonică a Ideilor, în forma sa iniţială, adică impersonală. Raţionamentul său se situează în cadrul cunoscut de spaţiu (spaţiul euclidian cu trei dimensiuni şi noţiunea de distanţă) şi timp (timpul absolut în concepţia lui Newton, relaţional la Leibnitz) [104]. Pentru el, concepţia fizicienilor se bazează pe postulatul „cinematografic”: un film proiectat poate da iluzia vieţii, însă el nu este viaţă. Putem spune că, între viaţă şi film, există acelaşi decalaj ca între un scenariu şi realizarea lui. Între cele două se află esenţa duratei (care, pentru Bergson, nu se reduce la un simplu interval de timp, adică la echivalentul temporal al distanţei) sau a evoluţiei creatoare, dar şi, în ceea ce-i priveşte pe oameni, a libertăţii. La acest nivel apare noţiunea de *kairos*, diferită de *chronos*, fiindcă ea vizează momentele potrivite şi este apropiată de ideea intuiţiei şi,

104 T. de Montbrial, „Evénements et temps quasi leibnitzien“ in B. d'Espagnat (dir.), Implications philosophiques de la science contemporaine, t. III, PUF, « Cahiers des sciences morales et politiques », 2003.

mai mult, a destinului. Însă distincţia bergsoniană dintre timp şi durată se aplică întregului univers. Universul cedează locul Creaţiei, el îşi are istoria lui, există mai multe sau chiar o infinitate de universuri mai mult sau mai puţin îndepărtate şi interconectate, toate acestea au devenit astăzi conceptibile şi chiar verosimile, iar orice încercare a omului de a înţelege dintr-odată Universul va fi în cel mai bun caz un scenariu, o aproximaţie, o reflectare. Prin urmare, există loc pentru fiinţe supraomeneşti în universurile învăluitoare şi, prin extrapolare, pentru Dumnezeu.

În modul de a gândi bergsonian, incertitudinea nu are drept cauză doar hazardul, inevitabil prezent în bazele mecanicii cuantice sau în fenomenele legate de numerele mari şi/sau de complexitate, în ultimă analiză, ea rezultă din misterul creaţiei. Al creaţiei, dar şi al distrugerii. O concepţie despre distrugerea creatoare ar fi, poate, îndreptăţită, departe însă de celebra teorie schumpeteriană a evoluţiei economice. Aceasta ne întoarce la epoca uriaşilor. Oamenii sunt uriaşi prin extinderea duratei, întotdeauna aptă de a fi reconstruită şi trăită din nou prin memorie. Ei sunt uriaşi prin capacitatea lor de a concepe universurile şi de a le înţelege, prin intuiţie sau mai exact prin acele momente de cunoaştere perfectă în care se întâlnesc, în punctul de fuziune, inteligenţa şi percepţia aceste părţi ale necunoscutului sau ale creaţiei. Ei sunt uriaşi prin artă şi prin forma ei supremă, literatura. Şi deoarece, atât cât este posibil într-o operă, el a reuşit să îmblânzească timpul, Proust şi-a făcut opera nemuritoare, adică a purtat-o dincolo de Timp.

Anexa 5

Ignoranţa este mama tuturor relelor1, 2

Marii învăţători ai tradiţiei noastre umaniste, Rabelais şi Montaigne, ne învăţau că ştiinţa „serveşte mai întâi de toate pentru a forma judecata” şi că o minte bună valorează mai mult decât una plină. Două secole mai târziu, prinţul de Talleyrand distingea clar cunoaşterea,

iscusinţa şi arta de a trăi3, fără a ezita să concluzioneze că dintre cele trei cea mai importantă este arta de a trăi. Aş vrea să adaug: cu condiţia de a le avea pe celelalte două. În aceeaşi ordine de idei, Diderot observa: „Ignoranţa şi lipsa de curiozitate sunt două perne moi, dar pentru a te simţi bine pe ele trebuie să ai mintea lui Montaigne”. Atunci când vorbim despre cunoaştere, ne gândim imediat la educaţie, la „instituţia copiilor”, cum spunea autorul *Eseurilor*. Educaţia trebuie să se concentreze asupra formării echilibrate a spiritului şi corpului tinerilor, pentru a stabili un raport sănătos, şi deci natural, între cunoaştere, iscusinţă şi arta de a trăi, iar gradul de armonie al acestora joacă un rol decisiv pentru o viaţă reuşită.

Mă voi limita la câteva comentarii referitoare la cunoaştere *stricto sensu*. Educaţia se bazează pe un trunchi comun, a cărui formulare,[105]

pentru a fi banal, nu este mai puţin fundamentală. Ea începe cu stăpânirea unei limbi de cultură, în scopul exprimării corecte, orale sau în scris. O limbă de cultură are o literatură mare. Pentru însuşirea unei asemenea limbi, gânditorii din domeniul pedagogiei nu au găsit încă nimic mai convingător decât a-i familiariza pe elevi cu cei mai buni autori, consfinţiţi de tribunalul timpului. O literatură mare este una universală, ceea ce înseamnă că acolo găsim, ca într-un puzzle în care piesele sunt în legătură una cu alta, tot ceea ce ţine de condiţia umană.

După limbă vine istoria. Eu cred că, pentru a avea acces la istoria altora, trebuie mai întâi de toate să înţelegi istoria propriului popor, nu pentru a exagera un oarecare etnocentrism, ci mai degrabă pentru că istoria aparte a unui popor vechi ne face să pătrundem toate faţetele comportamentului în societăţile umane. Identitatea unui

105 Rabelais

Text publicat în culegerea A quoi sert le savoir, Presses Universitaires de France, Paris, 2011

In limba franceză: savoir, savoir-faire şi savoir-vivre (n. trad.).

popor se exprimă prin limba şi prin istoria sa. Numai un popor cu o privire clară asupra identităţii sale poate să se deschidă altora liniştit şi să joace un rol activ în construcţia geopolitică orientată spre pace, şi nu spre război.

Alături de cunoştinţele identitare majore – care toate la un loc constituie, în sens propriu, un amestec de cultură propice dezvoltării „spiritului de fineţe” de-a lungul întregii vieţi –, trebuie să punem accentul pe matematică şi pe ştiinţele naturii. Prima constituie principala cale de acces la „spiritul de geometrie” şi la abstracţie, chiar dacă există şi alte căi, cum ar fi filosofia sau dreptul, însă studierea acestor discipline cere mai multă maturitate de la bun început. Subliniem, de asemenea, că o cunoaştere minimă a aritmeticii este foarte utilă în sensul cel mai practic al termenului, în viaţa de toate zilele. Pe când ştiinţele naturii (fizica, chimia, biologia…) cer mai întâi de toate să priveşti înjur, iar apoi să judeci ceea ce vezi. „Natura este un ghid plăcut”, ne mai spune Montaigne, trebuie să învăţăm să-l urmăm.

Pornind de la un trunchi comună solid, putem lărgi perspectivele pentru a adânci cunoştinţele iniţiale şi pentru a aborda altele, în funcţie de gusturi sau de necesităţi. Ideea utilităţii se referă de fapt la ambele. De exemplu, studierea unei limbi străine este o plăcere sau o necesitate, deseori şi una şi alta. Esenţialul este de a înţelege că nicio persoană care ia în serios onoarea de a trăi nu va înceta vreodată să se cultive şi să dobândească noi cunoştinţe, în funcţie de căutările sale interioare sau de necesitatea practică de a stăpâni anumite mijloace pentru a atinge scopuri clar definite. Întrebarea despre utilitatea unora sau altora dintre cunoştinţe are tot atâtea răspunsuri câţi oameni există. În 1976, geograful Yves Lacoste a făcut senzaţie publicând o carte intitulată *Geografia serveşte mai întâi de toate pentru a face război*. Putem la fel de bine susţine teza inversă, ca pentru oricare altă formă de cunoaştere. Cine ar îndrăzni să spună că

fizica „serveşte mai întâi de toate pentru a face arme de distrugere în masă”?

În încheiere, două observaţii. Prima pentru a sublinia extrema importanţă a studierii limbii şi literaturii, a căror utilitate este, în definitiv, de a te învăţa să gândeşti singur. Ideologia şi lipsa de cultură generează intoleranţă şi fanatism. Nu cunoaşterea, ci obscurantismul şi ignoranţa făuresc identităţile ucigaşe. A doua se referă la riscul legat de extrema fragmentare a cunoştinţelor, o tendinţă care s-a afirmat în secolul XX. Cunoştinţele, ca şi culturile, trebuie să tindă spre deschidere. Nu mai este timpul lui Pico della Mirandola, ci a unui enciclopedism reînnoit, pentru a neutraliza cele două maladii ale globalizării: uniformizarea care striveşte culturile şi fragmentarea care generează neînţelegerea.

Postfaţă

Thierry de Montbrial sau despre fineţea spiritului geometric

Profesorul Thierry de Montbrial este, la origine, matematician. Azi el este cunoscut în toată lumea intelectuală ca un specialist de mare clasă în domeniul economiei şi politologiei. Înainte de orice, mi se pare a fi, în tot ceea ce scrie, un filosof al sistemelor care guvernează acum o lume în plin proces de mondializare. Un filosof lucid, un filosof al acţiunii nu numai al reflecţiei, în fine, putem spune, un gânditor pentru care adevărul poate fi determinat şi definit. Este, indiscutabil, una dintre marile personalităţi ale lumii intelectuale europene. Înalt, bine făcut, cu o faţă de actor de film din epoca filmelor lui Roger Vadim, Thierry de Montbrial este, prin excelenţă un spirit colocvial, are o ironie fină (tipic franceză), are totdeauna o replică inteligentă şi, când ţine un discurs (ceea ce, bănuiesc, i se întâmplă des), discursul lui este impecabil. Se văd numaidecât roadele elocinţei galice la un intelectual care, trecut prin marile şcoli, stă, spiritualiceşte, ca şi Roland Barthes, în ariergarda avangardei. Loc privilegiat pentru un spirit care acceptă

noutatea, dar nu acceptă ca noul să meargă haotic. Are totdeauna idei, este la curent cu literatura problemei în discuţie, în fine, acest spirit fin şi diplomatic este un om profund. I-a citit bine, se vede limpede, pe

Montaigne şi pe moraliştii din secolul al XVII-lea şi cărţile sale arată că spiritul de fineţe, de care vorbesc aceştia, nu se poate dispensa – când este vorba despre filosofia istoriei, de economie şi politică – de spiritul geometriei.

Călătoreşte mult şi îi cunoaşte pe mai toţi oamenii puternici ai planetei. Este el însuşi bine cunoscut în cercurile intelectuale de pretutindeni. De câţiva ani organizează o conferinţă mondială – World Policy Conference – la care participă şefi de state, economişti reputaţi, laureaţi ai Premiului Nobel, sociologi, filosofi ai culturii, politologi, jurnalişti din toată lumea, conducători ai organizaţiilor internaţionale. Este, cum am zis, un fin diplomat, ştie să comunice cu toţi, la reuniunile lui poţi vedea pe ministrul apărării din Israel lângă un şeic – şef de stat în lumea arabă în costumul lui fastuos. Thierry de Montbrial îi prezintă pe toţi cu afecţiune şi, uneori, cu o nuanţă de umor. L-am auzit, odată, recomandând un profesor venit tocmai din Asia de Sud: „Vi-l prezint – spune el – pe oratorul cel mai arogant pe care l-am cunoscut vreodată, inteligent, primejdios de inteligent şi necruţător în opiniile sale” Recomandarea se confirmă numaidecât: profesorul asiatic, învăţat şi arogant, nu ne cruţă pe noi, europenii, care, după el, au dominat două sute de ani planeta şi, iată, acum, a venit timpul să plătească printr-o uriaşă criză… Oratorul este, într-adevăr, coerent, maliţios, necruţător, aproape convingător, convins că secolul XXI şi, probabil, întreg mileniul al III-lea, va fi dominat de culturile şi economiile „marginalităţii”. O teză care circulă şi în lumea culturii. Când îi vine rândul să vorbească, Thierry de Montbrial lasă ironia afectuoasă deoparte şi răspunde după regulile retoricii franceze: logic, sclipitor, cu referinţe din toate domeniile, inclusiv acelea de ordin

„praxiologic” (o disciplină în care este, în fapt, un specialist) ...

Thierry de Montbrial ţine, mi-a mărturisit cu câţiva ani în urmă, un jurnal intim şi, cum ştie că mă preocupă demult poetica diarismului, discutăm în timpul unei călătorii spre Braşov despre şansele acestui gen bastard lăsat multă vreme să aştepte în anticamera literaturii. Profesorul francez nu vrea să facă literatură cu şi prin însemnările sale intime, dar încerc să-l conving că diaristul poate face, ca personajul cunoscut, proză fără să ştie, şi sunt dese cazurile când mari scriitori, ca Gide sau Ernst Jünger, rămân în atenţia publică, nu cu opera de ficţiune, ci cu jurnalele lor intime. De curând, Thierry de Montbrial mi-a dat să citesc însemnările sale despre lumea românească pe care a vizitat-o, după 1990, de mai multe ori, iar după 2002 – de când împreună am pus la cale colocviul „Penser 1 Europe” – o vizitează în fiecare an, uneori chiar de mai multe ori. Ce pot să spun, înainte de orice, este faptul că parizianul Thierry de Montbrial, membru al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Franţa şi membru ăl mai tuturor academiilor importante din Europa (inclusiv al Academiei Române) îi observă bine pe români şi-i judecă drept. Nu are, mai ales, acel complex de superioritate (citeşte: aroganţă) pe care intelectualul occidental îl are faţă de naţiile şi culturile din afara câmpului său de vânătoare. Diaristul Thierry de Montbrial este, dimpotrivă, lucid, generos, solidar şi respectuos cu tradiţiile spirituale ale continentului... Este, nu mai încape vorbă, un spirit european şi, cum se poate deduce uşor din cărţile sale şi din jurnalul de faţă, crede în viitorul construcţiei politice europene.

Din acest unghi priveşte şi lumea românească. A cunoscut-o prima oară, deduc din cronologia jurnalului, în iulie 1990. Are, cum notează, „une heureuse surprinse” când vizitează capitala noastră. Îi pare mai puţin monstruoasă decât i se spusese că este. Femeile sunt elegante şi adesea frumoase. Când stă de vorbă cu românii

este „imediat sedus”. Este incomodat, adevărat, de gunoaiele oraşului, de caracterul prăfuit al hotelului, dar, oricum, oamenii pe care îi întâlneşte sunt simpatici, inteligenţi şi cultivaţi, ca acest ministru de stat, de pildă, din guvernul român, care se pricepe la economie şi arată deschidere europeană.

Autorul, dorind să-şi facă o idee dreaptă despre aceşti latini orientali, stă de vorbă cu actorii momentului (de la să zicem, Ion Iliescu până la Silviu Brucan, Petre Roman, Ion Diaconescu, Emil Constantinescu) şi nu ezită să-i caracterizeze în propoziţii scurte şi precise. Silviu Brucan, profetul din Dămăroaia – cum îi spun gazetarii bucureşteni – îi pare şi acestui francez deprins cu caracterologia, îi pare, zic, un megaloman ambiţios „malgré son age”... Discută şi cu alţii şi remarcă faptul că, în genere, românii au nevoie de mult timp pentru a-şi digera trecutul. Ca şi francezii, de altfel. Le-a trebuit 50 de ani pentru a se detaşa complet de complexul Vichy. Corect, obiectiv, Thierry de Montbrial încearcă să-i potolească pe jurnaliştii francezi care se grăbesc să-i vitupereze pe verii lor de la Dunăre: „Au nom de quoi pourrions-nous leur faire la leçon?” Nu ştiu dacă îndemnul lui a avut efect sau nu în lumea presei pariziene. Mai degrabă nu... Diaristul cunoaşte şi pe Sergiu Nicolaescu, actor la propriu al evenimentelor din dec. 1989: acesta vorbeşte mult despre sine şi despre rolul său determinant în această istorie. Thierry de Montbrial îl ascultă şi are bănuiala că reputatul regizor are un „ego” dezvoltat şi prezintă lucrurile „avec une verve marseillaise”. Ironie subtilă, în măsură să nu scandalizeze, sper, pe interlocutorul său. Vizitează Bucovina şi remarcă frumuseţea caselor ţărăneşti, surâsul călugărilor şi semnele bune ale civilizaţiei tradiţionale. Turismul românesc îi pare însă în mare întârziere. Are dreptate şi la acest punct. Oraşul Focşani este „franchement laide”. Pe preşedintele Ion Iliescu, cu care stă de vorbă în mai multe rânduri, îl compară cu Mittenând şi riscă o propoziţie care îi va irita pe unii politicieni

moldo-valahi: „singurul om politic de talent din România”. Ceea ce, între noi fie vorba, nu-i departe de adevăr.

Radiografia vieţii politice româneşti este, în genere, exactă. Academicianul Thierry de Montbrial nu-i un partizan politic. La drept vorbind, nu-mi dau seama pe ce parte a străzii politice circulă. Nu are prejudecăţi, am impresia, în acest domeniu. Nu le manifestă, oricum, când vine în România postcomunistă. Este un om cultivat şi, aş putea spune, un analist politic şi economic educat de ştiinţele exacte. Educat de ele, dar sensibil dominat de ceea ce moraliştii francezi numesc spiritul de fineţe. Când stă de vorbă cu un om politic observă, de pildă, în discursul acestuia „quelque chose d'insaisissable”, merge pe firul misterului şi, chiar dacă nu ajunge să-l lămurească, îl pune, cum se zice, în pagină, „în problemă”... Face acelaşi lucru când este vorba de mediu academic românesc pe care îl cunoaşte bine. Aş spune chiar că Thierry de Montbrial, graţie reputaţiei sale intelectuale şi graţie modului său de-a fi, se bucură, aici, la Bucureşti de o mare simpatie în cercurile academice şi politice sau, cum notează el, o „mare familiaritate”. Se simte, altfel zis, bine printre români şi, văzând atâtea semne de simpatie, notează cu umor: „e limpede, sunt sărbătorit, aici; iată o ţară unde, când va fi să fie, aş putea avea o inimoasă înmormântare”.

Până atunci, Thierry de Montbrial – care, să mai spun o dată, călătoreşte mult şi îşi redactează jurnalul în avion – are noi prilejuri de a observa lumea. La Chişinău remarcă urmele, încă puternice, ale totalitarismului comunist, la Bucureşti îl vizitează pe Monseniorul Robu, şeful Bisericii Romano-Catolice, şi cu această ocazie face o mărturisire, după mine, surprinzătoare: îşi recunoaşte o dimensiune spirituală, admite că în profunzimile fiinţei sale – este un om religios. N-am bănuit. Am stat de multe ori de vorbă cu el, la Bucureşti şi la Paris, i-am citit toate scrierile, dar niciodată n-a fost vorba de această latură a fiinţei noastre. Când mă gândesc, acum, după ce citesc acest jurnal, la

atâtea dovezi de toleranţă şi la puternica lui vocaţie pentru prietenie, îmi vine să cred că spiritul omului care vrea să determine legile acţiunii şi ale sistemului în lumea haotică a postmodernităţii are, cu adevărat, o dimensiune religioasă bine educată la şcoala lui Montaigne şi Pascal. Acesta din urmă era, se ştie, un geniu în domeniul matematicilor încât a putut inventa, la un moment dat, o maşină de socotit. Mistica poate, dar, convieţui cu ştiinţa cea mai riguroasă şi mai abstractă. Revenind la Thiery de Montbrial, om totuşi de lume (în sensul lui Pascal), bine adaptat în civilizaţia cunoaşterii, mă întreb dacă nu-i şi el un „incroyant croyant”, cum zicea Pascal despre Montaigne?! Sau, cum se spune în Evanghelia lui Marcu: „Cred, Doamne, ajută necredinţei mele”. Condiţia intelectului credincios!

Părăsesc tema şi mă întorc la însemnările diaristului parizian care vine anual, după 2002, în România pentru a participa la Seminarul „Penser 1 Europe” pe care – cum am precizat mai înainte – l-am urzit şi îl coordonăm împreună. „A gândi Europa”, a reflecta – din unghiul literelor, artei şi ştiinţei – la virtuţile şi bolile civilizaţiei europene – iată o idee care vine în întâmpinarea filosofiei politice a lui Thierry de Montbrial, un european lucid. Un european care nu gândeşte viitorul comunităţii europene fără ideea de identitate naţională şi fără ideea de identitate culturală („tema fundamentală a dimensiunii culturale a construcţiei europene”...). Îmi place enorm această idee şi, nu mă sfiesc să spun, admir convingerea acestui francez european care gândeşte că Europa comună nu trebuie să unifice culturile naţionale, ci doar să le armonizeze şi să le dea o legislaţie comună.

Ca să ne facem o idee mai exactă despre această personalitate occidentală complexă trebuie să citim cărţile sale. A scris mult şi unele dintre studiile sale sunt, azi, puncte de referinţă în materie. M-aş opri, pentru moment, la *L'Action et le sisteme du monde* (2002, a patra ediţie augmentată 2011), tradusă şi în limba română. Este un

studiu amplu şi sistematic despre legile vizibile şi legile secrete ale societăţii, o încercare, cum spune chiar autorul, de a fundamenta o „ştiinţă a acţiunii”, *adică praxiologia*. Ea vizează cu precădere acţiunile colective, acelea care vor – şi uneori reuşesc – să schimbe lumea. Sau măcar o parte a ei. Nu-i o utopie? Cum să schimbi lumea care este un raport de raporturi (cum zice Sartre) imprevizibile şi incontrolabile? Cum să ordonezi acţiunile atâtor miliarde de indivizi care, fiecare în parte şi în grupuri mai mari sau mai mici, manifestă tendinţe centrifuge? Profesorul Thierry de Montbrial spune că se poate şi, în cele din urmă, dovedeşte că societăţile umane evoluează în funcţie de anumite legi şi că *praxiologia* este o ştiinţă, dacă nu riguros exactă, una verosimilă. Asta înseamnă că *raportul de raporturi* poate fi prevăzut, determinat şi clasat, iar legile imprevizibile şi incontrolabile pot fi, şi ele, analizate şi aproximate. Thierry de Montbrial aproape că mă convinge că, în această ordine, pot fi analizate chiar şi himerele, utopiile, fantasmele care, în forme specifice, circulă în toate grupurile sociale… Concluzia pe care o trag, după ce-am citit eruditul studiu despre *Acţiunea şi sistemul lumii*, este că lumea actuală nu funcţionează haotic şi că dezastrele pot fi prevăzute şi, deci, controlate… Condamnat prin activitatea pe care o practic (critica literară) să fiu sceptic şi relativist, primesc această opinie cu rezerva de rigoare… Numai că Thierry de Montbrial ne avertizează într-un capitol al cărţii că şi *relativismul este relativ* când e vorba de lumea ideilor şi de sistemul lumii.

Incitant mi se pare şi alt capitol al cărţii, acela despre *Morală şi politică*. Un subiect cât se poate de actual prezent şi în jurnalul pe care l-am comentat mai înainte. Thierry de Montbrial este sclipitor în comentariul său. De la Erasmus la Machiavelli şi, de aici, la Kant şi, mai departe, până la moraliştii şi politologii din zilele noastre (Edgar Morin), totul este pus în discuţie, acceptat sau respins în funcţie de un model intelectual pe care Thierry

de Montbrial îl formulează în termeni cât se poate de limpezi. Modelul se bizuie, în mod evident, pe valorile morale şi intelectuale occidentale. Care sunt şi ale noastre, răsăritenii Europei. Dar şi Răsăritul european are moraliştii, ideologii, filosofii, pe scurt, modelele lui culturale şi, într-o dezbatere de acest tip, ele meritau a fi aduse în discuţie. Este ceea ce fac rar autorii occidentali... O discrepanţă pe care, cine ştie? Europa de mâine o va şterge.

Fiind vorba de politică şi morală, Thierry de Montbrial nu a putut ignora rolul şi locul intelectualilor în această ecuaţie. Cum se comportă intelectualii când ajung la putere sau, mă rog, în apropierea puterii?... Faptele nu sunt încurajatoare. Autorul studiului citează o binecunoscută frază din *Elogiul nebuniei*. Aceea în care Erasmus contrazice pe Platon în privinţa republicilor cârmuite de filosofi. S-o mai cităm o dată: „Vom lăuda [...] faimoasa maximă a lui Platon: «Fericite republicile ai căror filosofi sunt cârmuitori sau ai căror cârmuitori sunt filosofi». Dacă veţi consulta istoria, veţi vedea că cea mai proastă guvernare a fost invariabil aceea a oamenilor în contact cu filosofia sau literatura”. Dacă ne gândim la Seneca, preceptorul lui Néron, nu mai avem nimic de zis. Scepticismul lui Erasmus din Rotterdam este deplin justificat. Filosofii s-au făcut de râs deseori în politică. Noica al nostru, citând şi el acelaşi caz (Seneca-Neron), încheie, dacă îmi aduc bine aminte, una dintre cărţile sale confesive (*Rugaţi-vă pentru fratele Alexandru*) cu această propoziţie: „Tot mai vreţi ca filosofii să ajungă miniştri?” (citat din memorie) ... Thierry de Montbrial aduce şi alte exemple de eşecuri celebre în politică (eşecul savanţilor, oamenilor de artă, filosofilor): Laplace, de pildă, geometru de prim rang, administrator al lui Napoleon. Despre marele geometru, Napoleon spunea că a fost un administrator „mai mult decât mediocru”... Am putea da şi alte exemple. De Gaulle n-a vrut să-l numească pe François Mauriac directorul radioteleviziunii, preferând un

funcţionar destoinic unui mare scriitor… Nu s-a înşelat…

Cum am putea încheia mai bine, mai convingător portretul intelectual al acestui diarist *pascalian* specializat în ştiinţa acţiunii (*praxiologia*) şi, în acelaşi timp, un cititor foarte profund al lui Proust. Nu văd alt mod mai bun de a-l defini pe Thierry de Montbrial – un spirit, încă o dată, eminent, autorul, cum s-a văzut, al unei opere de referinţă în câteva domenii – decât spunând că el însuşi, ca intelectual, încearcă să schimbe lumea şi să pună ordine în haosul pe care l-a provocat şi îl provoacă neîncetat procesul de globalizare. Thierry de Montbrial este un spirit ataşat construcţiei politice europene, un european profund şi incoruptibil, în sensul pe care îl dădea acestui termen Paul Valéry, în fine, un european care nu vrea ca Europa să renunţe la tradiţiile ei spirituale… L-am auzit de multe ori vorbind despre această temă şi i-am admirat consecvenţa cu care apără ideea că Europa va fi o Europă a culturilor naţionale sau nu va fi deloc… O afirmă în *Adenda* jurnalului de faţă.

Mai este ceva ce-mi place enorm la un om de ştiinţă ca Thierry de Montbrial, şi anume apetenţa lui pentru „umanioare”, convingerea sa că ştiinţele exacte fac parte din cultură şi, fără cultura umanistă, spiritul ştiinţific este infecund… Dovadă, între altele, studiul să-i despre *timpul în opera lui Proust* publicat, recent, ca prefaţă la romanul *în căutarea timpului pierdut* în traducerea realizată de Irina Mavrodin, apărută la Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă. Spiritul geometric ştie să valorifice cum trebuie subtilităţile spiritului de fineţe…

Eugen Simion

Thierry de Montbrial şi preşedintele Ion Iliescu. În prezenţa lui Bernard Boyer, ambasadorul Franţei în România, şi Marie-Christine de Montbrial, soţia autorului *Jurnalului românesc*. Bucureşti, iunie 1996.

Thierry de Montbrial avec le Président Ion Iliescu. En présence de Bernard Boyer, Ambassadeur de France en Roumanie, et Marie-Christine de Montbrial, épouse de l'auteur du *Journal de Roumanie*. Bucarest, juin 1996.

Preşedintele Emil Constantinescu şi Thierry de Montbrial la Institutul Francez de Relaţii Internaţionale (IFRI). Paris, februarie 1997

Le Président Emil Constantinescu accueilli par Thierry de Montbrial à l'Institut français des relations internationales (Ifri). Paris, février 1997

Conferinţa preşedintelui Emil Constantinescu la Institutul Francez de Relaţii Internaţionale (IFRI). Februarie 1997 *Ramses este publicaţia anuală în domeniul relaţiilor internaţionale publicată de IFRI din 1981*.

Conférence du Président Emil Constantinescu à I l'Institut français des relations internationales (Ifri). Février 1997 *Ramses est le bilan annuel de l'état du monde publié par l'Ifri depuis 1981*.

Cina oferită de Thierry de Montbrial cu ocazia vizitei preşedintelui Emil Constantinescu la Paris. Februarie 1997 De la stânga spre dreapta, în prim-plan: scriitorul Maurice Druon, membru al Academii Franceze, preşedintele Emil Constantinescu şi Thierry de Montbrial.

Diner offert par Thierry de Montbrial à l'occasion de la visite du Président Emil Constantinescu à Paris. Février 1997 De gauche à droite, en premier plan: l'écrivain Maurice Druon, membre de l'Académie française, le Président Emil Constantinescu et Thierry de Montbrial.

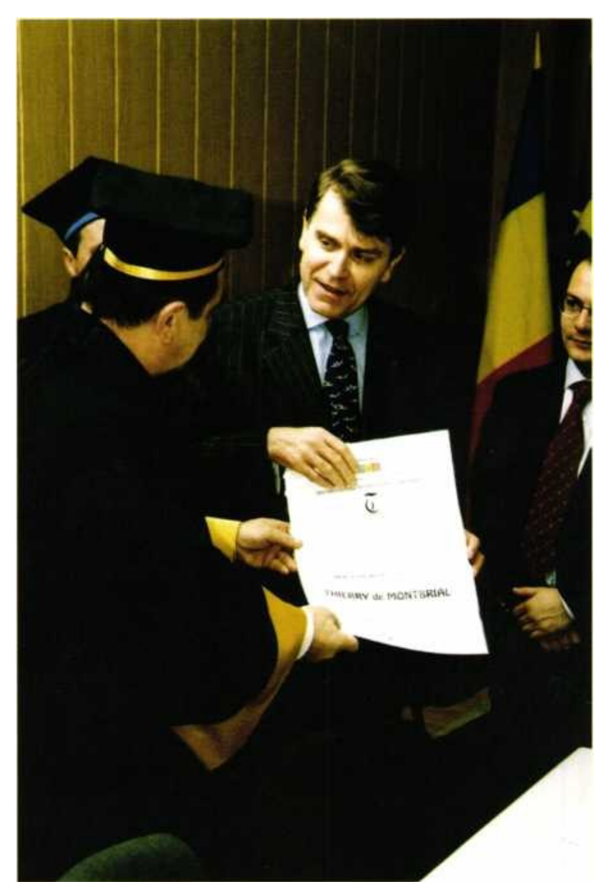
Ceremonia cu ocazia lansării cărţii lui Thierry de Montbrial *Acţiunea şi sistemul lumii* în limba română. împreună cu Evanghelos Moutsopoulos, rector onorific al Universităţii din Atena, şi Arhiepiscopul Dunării de Jos Casian. Braşov, octombrie 2003.

Cérémonie à l'occasion du lancement du livre de Thierry de Montbrial *l'action et le système du monde* en roumain. Avec Evanghelos Moutsopoulos, recteur honoraire de l'Université d'Athènes, et Mgr Casian, Archevêque du Bas Danube. Braşov, octobre 2003.

Împreună cu preşedintele Ion Iliescu în timpul ceremoniei de decernare a gradului de Comandor al Ordinului „Steaua Români Bucureşti, ianuarie 2004.

Avec le Président Ion Iliescu lors de la cérémonie de remise des insignes de Commandeur de l'Ordre de l'Étoile de Roumanie. Bucarest, janvier 2004.

Ceremonia de decernare a titlului onorific de Doctor Honoris Causa. Universitatea Transilvania. Braşov, ianuarie 2004.

Cérémonie de remise du titre de *Doctor Honoris Causa* de l'Université Transilvania de Braşov. Janvier 2004.

În prim-plan, de la stânga spre dreapta: Thierry de Montbrial, academicianul Eugen Simion, Philippe Étienne, ambasadorul Franţei în România, şi Sergiu Chiriacescu, rectorul Universităţii din Braşov. Ianuarie 2004.

Première ligne, de gauche à droite: Thierry de Montbrial, l'Académicien Eugen Simion, Philippe Étienne, Ambassadeur de France en Roumanie, et Sergiu Chiriacescu, recteur de l'Université de Braşov. Janvier 2004.

Seminarul *Penser l'Europe*, ediţia 2004. Alături de Răzvan Theodorescu, academician, ministru al Culturii. Bucureşti, septembrie 2004.

Séminaire *Penser l'Europe*, édition 2004. Avec Răzvan Teodorescu, Académicien, Miistre de la Culture. Bucarest, septembre 2004.

Călători în Delta Dunării. împreună cu academicianul Eugen Simion şi Serge Cagnolari, fondatorul Editurii Exus. Septembrie 2004.

Voyage dans le delta du Danube. Avec l'Académicien Eugen Simion et Serge Cagnolari, fondateur des éditions Exus. Septembre 2004.

Întrevedere cu Patriarhul Teoctist. Bucureşti, septembrie 2005. Avec le patriarche Théoctiste. Bucarest, septembre 2005.

Ceremonia de conferire a titlului de Doctor Honoris Causa la Universitatea de Stat din Moldova. Conferinţă la Facultatea de Relaţii internaţionale.

Ştiinţe politice şi administrative. De la stânga spre dreapta: Doina Romanenko, interpret, Thierry de Montbrial, Edmond Pamboukjian, ambasadorul Franţei în Moldova, Vasile Cujba, decanul Facultăţii de Relaţii internaţionale. Chişinău, septembrie 2005.

Cérémonie de remise du titre de *Doctor Honoris Causa* à l’Université d’État de Moldavie. Conférence devant les étudiants de la faculté des relations internationales, sciences politiques et administratives. De gauche à droite: Doï Romanenko, interprète, Thierry de Montbrial, Edmond Pamboukjian, Ambassadeur de France en Moldavie, Vasile Cujba, Doyen de la faculté des relations internationales. Chişinau, septembre 2005.

Împreună cu Marian Lupu, preşedintele Parlamentului Republicii Moldova, şi Edmond Pamboukjian, ambasadorul Franţei în Moldova. Chişinău, septembrie 2005.

Avec Marian Lupu, Président du Parlement de la République de Moldavi et Edmond Pamboukjian, Ambassadeur de France en Moldavie. Chişinau, septembre 2005.

Discurs la Academia Română, octombrie 2011.

Discoursà l’Académie roumaine, octobre 2011.

Ceremonia de decernare lui Thierry de Montbrial a gradului de Mare Ofiţer al Ordinului „Steaua Români i „de către preşedintele Traian Băsescu. Bucureşti, octombrie 2011.

Cérémonie de remise à Thierry de Montbrial des insignes de Grand Officier de l’ordre l’Étoile de Roumanie par le Président Traian Băsescu. Bucarest, octobre 2011.

Participanţii seminarului *Penser l'Europe* la palatul Cotroceni, octombrie 2011. Les participants au sémiire *Penser l'Europe* au palais Cotroceni, octobre 2011.

Ceremonia de decernare a gradului de Ofiţer al Legiunii de Onoare academicianului Eugen Simion de către Thierry de Montbrial. Ambasada Franţei la

Bucureşti, octombrie 2011.

Cérémonie de remise à l'académicien Eugen Simion des insignes d'Offici de la Légion d'Honneur par Thierry de Montbrial. Ambassade de France à Bucarest, octobre 2011.

Ceremonia de decernare a gradului de Ofiţer al Legiunii de Onoare academicianului Eugen Simion. Ambasada Franţei la Bucureşti, octombrie 2011. De la stânga spre dreapta: Thierry de Montbrial, academicianul Eugen Simion, Henri Paul, ambasadorul Franţei în România.

Cérémonie de remise à l'académicien Eugen Simion des insignes d'Officier de la Légion d'Honneur I. Ambassade de France à Bucarest, octobre 2011. De gauche à droite: Thierry de Montbrial, l'académicien Eugen Simion, Henri Paul, Ambassadeur de France en Roumanie.

Journal de Roumanie 1990 – 2011

Avant-propos

Heureux sont les temoins actifs des grandes ruptures de l'Histoire, et qui ont, comme Chateaubriand, vécu au plus profond d'eux-mêmes la fin d'un monde et le

commencement d’un nouveau. En 1988, à la veille de l’effondrement des régimes communistes de l’Europe centrale et orientale, avais 45 ans, avec deja une certaine expérience des affaires européennes et internationales, d’abord entre 1973 et 1978 comme directeur du Centre d’Analyse et de Prévision – le *brain trust* du ministère des Affaires étrangères, puis à la tête de l’Institut français des relations internationales (Ifri), que ai fondé en 1979. Nous avions des idées precises sur les immenses faiblesses de ces rgimes. En particulier, nous savions que la révolution des technologies de l’information et de la communication était en train de détruire l’équilibre militaire entre les deux „superpuissances” au profit des Etats-unis, et de transformer le monde de la finance en attendant, sans doute, de provoquer une énorme vague de „destruction créatrice” dans le domaine économique, selon l’expression célèbre de Schumpeter. Nous étions bien entendu attentifs aux grandes difficultés d’ajustement dans les pays que nous appelions d’Europe de l’Esten particulier, pour des raisons différentes, les plus peuplés d’entre eux, la Pologne et la Roumanie. Nous connaissions suffisamment les *think tanks* soviétiques pour nous intéresser de près à la crise idéologique du monde communiste, d’autant plus que nous suivions, fascinés, les transformations de la République Populaire de Chine, sous la houlette de Deng Xiao Ping. Tout cela étant dit, je n’ai jamais rencontré, lu’ ou entendu, dans les cercles étroits des spécialistes reconnus des questions internationales, quiconque ayant alors prévu la chute prochaine du système de la guerre froide. Et tous les contemporains des extraordinaires événements de 1989 – 1991 que ai pu interroger par la suite dans l’espace ex-soviétique ont reconnu avoir été pareillement surprins. Tant il est vrai cu’à l’instar des tremblements de terre, il ne suffit pas d’identifier *a priori* les causes fundamentales des grands changements socio-politiques pour prédire les circonstances et les dates des ruptures qu’ils doivent inéluctablement provoquer.

En 1988, donc, je pouvais encore imaginer que le reste de mă vie’s înscrirait dans le cadre de la division Est-Ouest, conséquence des bouleversements liés au drame de la Première Guerre mondiale. Nos préoccupations principales avaient été d’abord de limiter les risques d’un conflit nucléaire qui eul été cataclysmique, ensuite de favoriser autant que possible un climat de coexistence pacifique propice à une évolution non explozive du système internaţional. Dans cel esprit, je m’étais rendu épisodiquement en Union Soviétique[106]. J’étais aussi allé en RDA (République Démocratique Allemande), considérée comme le plus avancé des pays de l’Europe „de l’Est”. Pour des raisons evidentes, la question allemande se trouvait au centre de nos réflexions. Je connaissais un peu la Yougoslavie, don’t nous suivions l’évolution avec anxiété depuis la mort du maréchal Tito en 1980. On redoutait alors une invasion soviétique!

Dans les sombres années 80, avais aussi appris à mieux connaître la Pologne, la Hongrie et la Tehécoslovaquie, grâce à une organisation intergouvemementale franco-autrichienne, dont la présidence în avait été confiée en 1983. Celle-ci portait le nom barbare de «Centre franco-autrichien pour le rapprochement entre pays européens à systèmes économiques et sociaux différents». Du moins ce nom reflétait-t-il corectement notre philosophie politique à l’époque. Grace à ce Centre – qui continue aujourd’hui d’exister sous l’appellation simplifiée «Centre franco-autrichien pour le rapprochement économique en Europe»! –, les relations Est-Ouest étaient devenites pour moi moins abstraites, plus chamelles, moins idéologiques, plus concrètes. De sorte qu’en 1988 le „râdeau de fier” n était plus à mes yeux ce qu’il restait encore pour beaucoup.

Sauf pour la Roumanie. Je savais bien sûr que

106 Thierry de Montbrial. Journal de Russie. Editions du Rocher, Paris, 2012.

Ceauşescu avait été célébré dans le camp occidental, notamment par le général de Gaulle, à la fin des années 60. Mais dans les années 70, à l'époque de mes débuts en politique internationale, les voies avaient divergé. A l'heure de la détente, de ses espoirs et de ses illusions, la Roumanie s'était enfoncée dans la paranoïa nord-coréenne du dictateur, qui devait conduire à l'isolationnisme le plus extravaguant de la décennie suivante. A vrai dire, nous n acordions que peu d'attention à ce que nous considérions comme une anomalie marginale, encore moins cu'à la Bulgarie et à peine davantage cu'à l'Albanie. Oserais-je ajouter qu'en ce temps la, en dehors de quelques historiens et géographes, ou naturellement de personnes originalres de la région, nul ne connaissait la Moldavie soviétique.

Au tout début des années 80, je n'avais jamais rencontré de Roumains, hormis evidemment des émigrés. S'il m'arrivait de penser à ce pays, c'était avec la nostalgie du *Monde d'hier*, pour parler comme Stefan Zweig, avec des réminiscences du *Bucarest* d'un Paul Morand, ou bien à travers l'image brumeuse cu'un nanţi de l'Europe occidentale pouvait se faire du totalitarisme le plus absurde. Alors que je connaissais bien le corps diplomatique à Paris, aucune occasion ne s'était présentée pour une rencontre avec un ambassadeur de Ceauşescu. Mon premier vrai contact avec un vrai Roumain de Roumanie, şi je puis dire, fut aux Etats-unis il y a une trentaine d'années, sous les auspices de John Mroz, le dynamique fondateur de l'Institute *for East-West Security Studies*. Mircea Mali ţa, ambassadeur à Washington, et moi, siégions à son conseil d'administration. Je fus séduit par l'intelligence de cel homme qui avait une bonne formation scientifique et s'intéressait notamment à la théorie des jeux, don't j'enseignais moi-même les rudiments à l'École polytechnique de Paris. Une sympathie mutuelle et des connivences intellectuelles nous permirent de franchir allègrement le râdeau de fier en l'occurrence

mental qui empêchait souvent toute communication. Je pus constater, non sans étonnement, qu'on pouvait être un officiel roumain et portant une personne normale! Un peu plus tard, eus à în impliquer en faveur de Liviu Bota, un fonctionnaire des Nations Unies dont les droits avaient été violés par la dictature.

Autant dire cu'au début de l'année 1990, après la chute du régime communiste, je ne connaissais à peu près rien de la Roumanie. L'ambassade de ce pays à Paris, immédiatement très active après la révolution, fut le facteur déclenchant d'une relation qui dure depuis maintenant plus de vingt deux ans. On ne soulignera jamais assez l'importance des missions diplomatiques pour aider à nouer des réseaux susceptibles de donner consistance à la notion galvaudée d'amitié entre les peuples. Le *Journal de Roumanie* que le lecteur a entre les mains est le récit, sur le vif, d'une aventure humaine à laquelle rien ne în avait préparé. Rien, şi ce n'est, peut-être, le destin.

A ce stade, aller plus loin serait empiéter sur mon récit, et aime aussi penser que le moment n'est pas encore venu pour écrire le mot „fin" à l'histoire de mon rapport avec la Roumanie. J'espère surtout cu'après des décennies désertiques ou semidésertiques, l'interaction culturelle entre nos deux pays va reprendre ou prendre toute l'énergie dont elle est potenţiallement porteuse, et ce pour le bénéfice d'une construction européenne aujourd'hui en péril et pourtant vitale pour que le vingt et unième siècle ne tourne pas mal, comme le précédent, il y a cent ans.

Pour conclure, je voudrais tout simplement remercier mes amis roumains, très identificables dans ce livre, sans qui, aujourd'hui, je ne serais pas tout à fait ce que je suis.

Thierry de Montbrial, le 17 avril 2012.

1990

22 – 26 juillet 1990

Voyage officiellement sous les auspices de l'ADIRI, en fait arrangé par l'intermédiaire de l'ambassade de

Roumanie à Paris. J'avais été invité du temps de Ceauşescu, mais n avais pas voulu accepter, surtout après l'affaire Liviu Bota[107]. En mai, avais reçu la visite du conseiller de l'ambassade qui m'avait transmis une proposition pour „observer" les élections libres du 20 mai. J'avais décliné à cause du séminaire annuel de l'IFRI, et nous avions envisagé à la place l'idée d'une visite spécifique.

Dimanche 22 juillet 1990

Arrivée en fin de journée à Bucarest. Accueil par Jean-Michel Dumond, conseiller à l'ambassade, et Mircea Malitza1[108], aujourd'hui secrétaire général de l'ADIRI. J'avais rencontré celui-ci au début des années quatre-vingt à l'occasion d'une réunion du conseil d'administration de l'IEWSS1 près de New York. Il était alors ambassadeur aux Etats-unis. Malitza me rend aussitôt un hommage appuyé pour mon attitude à-propos de l'affaire Bota (j étais alors intervenu). Il est evident que mon hôte est parvenit à survivre, fut-ce en deuxième ou troisième ligne, dans la Nomenklatura de Ceauşescu, mais éprouve pour lui une réelle sympathie, en raison de să culture et de son approche très pragmatique de la vie. La sienne, de toute façon, n'a pas dû être facile, même's il a mieux que d'autres traversé les intempéries. Dumond, un peu renfrogné, me montre sur să voiture les coups de hache portés par des mineurs lors de la fameuse descente du

107 Liviu Bota (1936—): fonctionnaire des Nations Unies (1971-1999). En 1986, Directeur de l'UNIDIR- Institut des Nations unies pour la recherche sur le désarmement, il s'était vu nier les privilèges et immunités qui lui étaient dus en tant que fonctionnaire des Nations Unies et interdire l'accès à son poste à Genève de façon abusive par l'équipe dictatoriale de Ceausescu.

108 Mircea Maliţa (1927-): mathématicien, diplomate, académicien roumain. Ministre de l'enseignement de la Roumanie (1970-1972), ambassadeur en Suisse (1980-1982), puis aux Etats-Unis (1982-1984).

mois de juin[109][110]. Malitza choisit de prendre cela sur le ton de la plaisanterie.

Le premier contact avec la ville est une heureuse surprinse. Belle, couverte d'arbres, avenues splendides, maisons alléchantes malgré le communisme et la dictature. En fait, je constaterai que les destructions de Ceauşescu sont heureusement restées limitées, et que les travaux de celui qui se voulait le baron Haussmann de Bucarest sont beaucoup moins monstrueux qu'on la dit. Mais que de souffrances pour ceux qui ont été arbitrairement chassés de chez eux, et don't plus d'un s'est suicidé!

Comme partout dans les pays communistes, on est saisi à la gorge par l'odeur ăcre de l'essence mal raffinée. L'inconfort des voitures, l'aspect des magasins me rappellent de vagues impressions du début des années cinquante en France.

Je note encore, dans les rues, que les gens sont plutôt bien habillés, les femmes élégantes et souvent jolies malgré la dureté de la vie. Les visages paraissent détendus, alors que, dans les dernières années du dictateur, les voyageurs se disaient frappés par leur fermeture.

Comme tant d'autres, je suis immédiatement séduit par les Roumains. Beaucoup de gens, pourtant, les accusent de toutes les roublardises, de toutes les compromissions, de toutes les ambiguïtés, intrigues ou trahisons. D'où le doute partout répandu sur le sens et même la réalité de la „révolution" de décembre 89.

Installation à l'hôtel *Bucureşti*, désuet mais propre et relativement confortable, dès lors qu'on n-a besoin d'aucun service autre que le petit déjeuner, pour lequel on me demandera chaque jour une somme différente payable

109 Institute for East-West Security Studies, aujourd'hui EastWest Institute (EWI), New York.

110 Il s'agit des minériades, les interventions violentes successives des mineurs roumains à Bucarest au début des années 90. La minériade du 13-15 juin 1990 est considérée la plus sanglante et la plus brutale de toutes les actions des mineurs.

instantanément au serveur. Celui du dernier jour me présentera la note la moins élevée. Du coup, je lui laisserai le reste de mes „Lei".

Jean-Michel Dumond me promène dans la ville. Manifestation place de l'Université. Tout cela me paraît plutôt bon enfant, mais je constaterai à mon retour à Paris que la presse occidentale a enflé cel incident, comme souvent. Nous passons ensuite à la résidence. L'ambassadeur, Jean-Marie Le Breton, a fait ses bagages et retourne à Paris le lendemain, par la route. Dans la cour, le gros camion de son déménagement est deja chargé. Son successeur, Renaud Vignal, qui fut mon collaborateur au CAP[111], doit prendre son poste au début du mois d'août.

Diner en tête à tête avec J.M. Dumond, chez lui, tout près du bâtiment de la télévision, un lieu stratégique pendant les journées de décembre qui virent la chute de Ceauşescu1. Dehors, une vaste accumulation d'immondices (les ordures ne sont plus enlevées) traduit je ne sais quel mécontentement, dans ce quartier autrement très select. Atlas en main, le conseiller me donne de nombreux renseignements sur ce pays qui le passionne.

Lundi 23 juillet 1990

Premier rendez-vous avec Eugen Dijmarescu[112][113],

---

111 Le Centre d'analyse et de prévision (CAP), depuis 2009 Direction de la prospective, est le think tank du Ministère des Affaires Etrangères français, créé en juillet 1973. Le CAP assure des missions d'analyse de l'environnement international. Il fait des recommandations stratégiques et assure une présence française dans les cercles de réflexion et de débat européens et internationaux. L'auteur de ce journal en fut le premier directeur, depuis sa création jusqu'en 1979, date à laquelle il créa l'Ifri.

112 En décembre 1989 les événements étaient transmis en direct par la télévision. Les manifestants ont occupé ses locaux le 22 décembre en milieu de journée et ont annoncé la fuite de Ceausescu. Malheureusement, des informations inexactes diffusées alors ont suscité une panique où plusieurs personnes ont trouvé la mort.

113 Eugen Dijmarescu (1948-): économiste et homme politique roumain, plusieurs fois ministre (portefeuilles économiques), vice-président du Sénat roumain (1992- 1994), vice gouverneur de la

ministre d'État, ancien directeur (depuis janvier seulement) de l'IMEMO[114] local. L'homme, qui doit avoir à peu près mon âge, est sympathique, intelligent et cultivé. Îl représente parfaitement le groupe de „technocrates” qui domine l'actual gouvernement de Petre Roman[115]. Ces gens-là ont certes survécu à l'ancien régime, mais ils n'en n étaient pas. Comme il est absurde de prétendre cu'ici „rien n-a changé” et cu' Iliescu n'est que l'embryon d'un nouveau Ceauşescu!

Avec Dijmarescu, nous parlons de problèmes de technique statistique. Il commence à y avoir des chiffres assez justes, malgré des difficultés informatiques etc. Il y aura un recensement en 1991. Ils coopèrent avec l'INSEE. Maintenant, on donne des *droits* aux entreprises, pas seulement des responsabilités. On fait des Régies autonomes pour la poste etc.; pour le reste, des sociétés commerciales avec, pour commencer, l'état comme actionnaire. On vendra progressivement. En attendant, on a proposé 30% de distribution gratuite à la population de plus de 18 ans. Au de la de 30%, la vente d'actions serait un moyen d'éponger les quelque 200 milliards de Lei d'épargne inemployable. Îl faudra aussi aborder la question des participations croisées, celle des investissements étrangers, notamment pour le tourisme. La Roumanie, comme l'URSS[116] et les autres pays de l'Est, tâtonne à la recherche de la transition capitaliste. Selon Dijmarescu, il existe des entrepreneurs dans ce pays. Les plus actifs à transformer la gestion des entreprises sont ceux qui avaient été „punis” par Ceauşescu. Les efforts en matière de gestion seront favorisés par l'aide étrangère.

Banque Nationale roumaine (2004-2009).

114 - L'Institut de l'Economie Mondiale (IEM) de Bucarest fut créé selon le modèle de l'IMEMO (Institut de l'économie mondiale et des relations internationales) de Moscou.

115 Petre Roman (1946—): Premier ministre de Roumanie du 26 décembre 1989 au 1er octobre 1991.

116 En 1990, l'URSS existait encore. Elle n'a été dissoute que fin 1991.

On compte deja environ 1.000 boursiers, pour des stages de quelques semaines. Une école de management sera bientôt créée ici à Bucarest avec des professeurs étrangers.

Il n'y a pas encore de politique nette en matière d'endettement extérieur. Certes, la Roumanie dispose d'une marge de manœuvre, puisque, en conséquence de la politique de Ceauşescu pendant les années quatre-vingt, le pays a totalement remboursé sa dette ancienne. Mais on devra être prudent pour ne pas créer de la mauvaise dette. Îl faudra faire une dette d'un type nouveau, tenant compte des besoins du marché.

Deux secteurs sont prioritaires pour le gouvernement: l'agriculture et le tourisme. Problèmes de conservation, de distribution etc. pour les produits agricoles (comme dans les autres pays de l'Est!).

En matière d'énergie, îl faudra réduire les importations. Dijmarescu évoque des projets de centrales nucléaires (apparemment, rien de la France). Pas d'alternative à l'énergie nucléaire. Il faut cesser de subventionner le prix de l'énergie pour l'industrie.

Les matières premières sont importées pour l'essentiel (plus de 60% des besoins).

Parmi les produits d'exportation, Dijmarescu mentionne l habillement, les meubles, les réfrigérateurs.

Le taux d'inflation actual est évalué à 18%; le chômage n existe pas encore officiellement: il est caché. On peut espérer limiter les dégâts, à cause des besoins énormes dans les services, dans les secteurs manufacturiers etc. Parmi les handicaps: la très faible mobilité de la population.

Nous parlons aussi des carences en matière d'infrastructures de base (routes, communications etc.)

Dijmarescu me parte de mon ami Lionel Stoleru[117],

117 Lionel Stoleru (1937-): homme politique et économiste français, Secrétaire d'État chargé du Plan (1988-1991). Après la fin de ses fonctions au sein du gouvernement français, il fut le conseiller économique de Petre Roman.

qui est venu ici et reviendra sans doute à la rentrée.

Le rendez-vous suivant est avec le ministre de l'Education – une quarantaine d'années semble-t-il. Îl me reçoit flanqué de son vice-ministre qui, lui, ne doit pas être loin des soixante-dix ans, ou du moins les paraît. Maigre, sec, le visage très marqué, fumant cigarette sur cigarette, c'est lui qui parte tout le temps, ne laissant à son „patron" – en fait son ancien élève – que peu d'opportunités pour's exprimer. L'un et l'autre sont des électrotehniciens. On în expose le système d'enseignement: trois ou quatre années de maternelle (jusqu'à l'âge de six ans); quatre années de primaire avec un maître unique; quatre ans de „gymnase" avec des professeurs spécialisés (c'est la qu'on commence les langues); deux années de lycée. La s-achève la şcolărité obligatoire. Puis une nouvelle étape de deux ans, avant un baccalauréat de type français.

L'enseignement est très chargé, probablement un peu trop (comme en France!) mais semble-t-il de bonne qualité. Mes interlocuteurs pensent que ce ne sera pas trop dificile de redresser les choses pour l'Histoire, les Sciences Sociales etc., d'autant plus qu'en dépit des rigueurs de la dictature, beaucoup de professeurs et leurs familles ont réussi à transmettre la connaissance d'une autre vérité. De fait, je serai frappé tout au long de ce très court séjour, par le niveau culturii de mes interlocuteurs, don't on a peine à croire qu'ils sont restés aussi profondément isolés.

En ce qui concerne l'enseignement supérieur, les bons domaines sont: les Mathématiques, la Chimie, la Médecine (sauf evidemment que les techniques n'ont pas suivi, mais ce sera rattrapable); l'Electrotechnique, l'Electronique, le Génie Civil (on me câte la résistance des édifices aux tremblements de terre, la qualité des barrages conçus et construits par les Roumains, les ponts et chaussées etc.), les Sciences Agricoles (avec beaucoup de retard pour les biotechnologies, ce qui n'est pas surprenant). Dans les domaines littéraires, îl va falloir désinfecter tout cela du marxisme. Un point fort: les

langues.

Après ces deux entretiens, mon accompagnateur, Alexandru Farcas[118], un jeune juge de Cluj (la trentaine) devenit directeur de l'ADIRI au début de l'année parce qu'il fallait une personnalité nouvelle, -ne fût-elle pas encore compétente –, me conduit au siège de son institution. Maison magnifique, dans la belle avenue Kiseleff, proche de l'ambassade du Venezuela. Je retrouve Malitza qui me conduit ensuite pour déjeuner dans une sorte de club ou de restaurant joliment situé près d'un lac, *le Pescăruş*, mais qui malheureusement est fermé le lundi. Le personnel de l'ADIRI n'est pas habitué au traitement des hôtes. Moment de panique pour le pauvre ambassadeur. Îl parvient à joindre Farcas au téléphone (le téléphone marche mieux cu'à Cracovie, où je m'étais pierdu un jour et avais dû errer jusqu'à ce cu'une bonne âme vierme à mon secours!) et à le faire revenir. Nous trouvons finalement un petit bistrot fort sympathique, bien caché dans une rue banale, non loin de l'institut (du coup, Farcas est admis au déjeuner) el, malgré tous ces imprévus, nous arrivons à peu près à l'heure au palais du gouvernement pour mon rendez-vous avec le ministre des Affaires étrangères, auquel me rejoint Dumond.

Le ministre, Adrian Nastase, a trente-huit ans. Ancien vice-président de l'ADIRI, îl me dit avoir deja visité l'IFRI. Sapé, techno, plutôt sympa. L'entretien porte sur les aspirations européennes de la Roumanie (je retrouve à cel égard le „syndrome polonais" de mon dernier voyage à Varşovie, avec l'idée d'une adhésion rapide sinon immédiate à la CEE1). Nous parlons evidemment des voisins de la Roumanie (la Bulgarie, etc.) et... de la Corée du Sud: les Roumains semblent actuellement attendre beaucoup de ce lointain et riche pays.

Retour, ensuite, à l'ADIRI, où je parte de l'expérience de l'IFRI avec diverses personnes liées à cette maison,

118 Alexandru Farcas (1959-) est devenu plus tard ministre roumain de l'Intégration européenne (2003-2004).

don’t M. Fotino, le seul expert sans doute au sein de ce groupe, un vieux communiste qui assume plutôt bien să condition. Îl me dira le lendemain soir, au dîner chez Jean-Michel Dumond, comment le climat de la guerre, să jeunesse alors, l’Allemagne nazie, la lutte contre le fascisme, l’avaient conduit à un engagement qu’il à l’élégance de ne pas totalement renier. A côté de lui, un auguste vieillard, M. Lazarescu[119120], un National-Libéral qui a passé neuf années dans les geôles communistes, au lendemain de la guerre, avec pour seule pitance – me dira-t-il – 75 grammes de pain par jour. Rien à lire ni pour écrire. On jouait au bridge et aux échecs avec de la mie de pain séchée. On’s enseignait mutuellement ce qu’on savait. Campeanu1 me dira le lendemain que, dans ces conditions effroyables, ce sont les intellectuels qui tenaient le mieux. Les paysans, les manuels, perdaient la tête. On les entendait certains jours hurler comme des bêtes. Ils ne pouvaient plus vivre et donc ils mouraient.

c’est Lazarescu qui me présente, d’une manière touchante, pour la conférence que je fals aussitôt après sur „les transformations de l’Europe”.

Public émouvant, cultivé, qui attend tellement de la France et de l’Europe. Dans l’analyse sinon dans l’action, mon tempérament me porte plutôt à envisager les difficultés de toute chose, à examiner les risques et les obstacles, bref à privilégier le réalisme. Mais en écoutant les réactions de mes interlocuteurs, je comprends que même les analystes doivent transmettre des messages d’espoir. Je tiendrai compte de cela dans mon introduction

---

119 La CEE (Communauté Economique Européenne) est devenue UE (Union européenne) avec le Traité de Maastricht de 1992. La Pologne y adhéra en 2004 et la Roumanie en 2007, ainsi que la Bulgarie.

120 Dan Amedeo Lazarescu (1918-2002), écrivain roumain, député au Parlement de la Roumanie (1990-1992). Un des initiateurs de la restauration du Parti national libéral dont il fut le vice président de (1990-1997).

au *Ramses 91*[121][122].

Cette première journée s-achève à l'université, par un diner offert par le recteur [flutur président de l'Académie roumaine], avec divers universitaires et intellectuels. Conversation d'une totale liberté. Ma voisine de droite, professeur de littérature française contemporaine, marquée par les épreuves, me chuchote avec une poignante simplicité: „avoir une seule vie et être roumaine..." J'entends comme en écho l'un des mes auditeurs, à Praque, en 1984...

Mardi 24 juillet 1990

Pour commencer cette deuxième journée, je me rends (toujours accompagné de Farcas) chez Silviu Brucan[123], qui habite une maison tout à fait convenable dans ce qu'il appelle lui-même le quartier de la „bourgeoisie rouge". Né en 1916, cette forte personnalité suscite à l'evidence beaucoup de réactions épidermiques. On le tient pour un mégalomane, toujours ambiţieux malgré son âge. Malitza le déteste. Îl le voit oscillant entre l'extrême gauche et l'extrême droite fasciste et militariste. Le parcours de cel homme est en tous caz étonnant. Îl fut un parfait stalinien el, s li se brouilla à la fin des années

121 Radu Campeanu (1922-), homme politique roumain. Président du Parti national libéral (1990-1995), parti créé en 1875 et restauré après la chute du communisme. Candidat aux élections présidentielles roumaines en mai 1990 où il est arrivé deuxième (après Ion Iliescu) avec 10,64% des voix.

122 RAMSES (Rapport annuel mondial sur le système économique et les stratégies): ouvrage collectif publié chaque année depuis 1981 sous la direction de Thierry de Montbrial. RAMSES est l'ouvrage prospectif de référence de lTfri, qui fournit à un large public des clés et repères pour décrypter les évolutions du monde.

123 Silviu Brucan (1916-2006): ambassadeur aux Etats-Unis (1955) et à l'ONU (1959-1962), puis, à la demande de Gheorghiu-Dej, travaille sur la réorganisation de la Radiotélévision roumaine (1962-1966). Il démissionne après la mort de celui-ci et reste dans l'ombre pendant une vingtaine d'années. Après la révolution de 1989, il a été pendant 2 mois (il a démissionné ensuite) membre du Conseil du Front du salut national. Brucan devient plus tard analyste politique et écrit plusieurs livres sur le communisme en Europe de l'Est.

soixante avec Ceauşescu, ce fut à cause des libertés que celui-ci entendait prendre vis-à-vis de Moscou.

Brucan est à l'evidence extrêmement intelligent. Nous devions parler anglais, mais îl préfère le français, pour's exercer. Îl's exprime lentement, avec de longs silences, et entend que je corrige la moindre de ses fautes lingvistiques, au demeurant bénignes. Après în avoir montré ses œuvres complètes, la conversation peut commencer. Tout son discours vise à în expliquer que la chute de Ceauşescu est le résultat d'un complot qui vient de loin, et où son rôle fut essentiel.

Il faut remonter à 1977. Cette année-là, la Roumanie connut un important tremblement de terre. Ceauşescu était en Afrique. On constata de ce fait une paralysie totale de l'appareil de l'état, même pour l'annonce de l'événement. Îl fallut attendre d'avoir établi la communication téléphonique avec le dictateur. D'où l'idée d'un putsch militaire, quand Ceauşescu et sa femme seraient à l'étranger. On comptait sur l'une des plus importantes garnisons de Bucarest. Îl fallait (1) neutraliser le noyau ceauşescuiste, soit cinq personnes; (2) occuper la radio et la télévision pour enclencher une révolte populaire.

On avait déterminé le moment, grâce à la complicité d'un physicien, Ion Ursu, main droite d'Elena Ceauşescu au Comité de la Science et de la Technologie. (Brucan prétend, incidemment, que Mme Ceauşescu ne savait pas lire). Cet homme donnait le programme des visites six mois à l'avance. On a choisi une visite en RFA qui devait avoir lieu en octobre 1984. On s'est préparé pour ce moment-là. Mais juste avant cette date, la garnison a été envoyée... aux moissons, et son commandant mis à la retrăite. Il y avait eu trahison. Selon les principes de base de toute conspiration, chaque acteur ne connaissait que ce qui le concernait, rien de plus. Le traître ne connaissait donc cu'une partie. Seuls trois généraux savaient tout. Militaru1

et Ioniţă[124] furent admonestés en bureau politique, avec interdiction de se voir. Le troisième général fut arrêté à son domicile.

Le complot avait donc échoué, mais l'important était qu'il y avait eu quelque chose. Après six mois, Militaru – le général le plus actif de la dissidence roumaine, selon Brucan – reprit ses activités. Îl réussit à ouvrir des brèches dans deux organisations essentielles pour la sécurité: celle qui défendait le bâtiment du Comité central, et celle qui assurait la défense du palais présidentiel. Ces deux brèches se révélèrent importantes en décembre 89.

En 1987, ce fut le mouvement ouvrier de Braşov. „On" avait choisi un jour d'élection. La répression fut extrêmement brutale.

Ceauşescu voulait découvrir les organisateurs. Quelques uns ont dispăru. D'autres ont été délibérément, pour l'exemple, irradiés et en sont morts. C'est alors que Brucan fit une déclaration à la BBC, qui eul un grand écho en Roumanie.

Brucan a été arrêté à son domicile en novembre 1987. Un jour, pourtant, on lui rendit son passeport, avec permission de se rendre aux Etats-unis. Le calcul était de le déconsidérer. Ceauşescu pensait qu'il ne reviendrait pas. Mais Brucan a déjoué le piège: il est revenu et a organisé la lettre des Six[125]. Îl fut alors séquestré dans un quartier rural près de Bucarest, sans cau courante, pendant les sept mois qui précédèrent les événements de décembre 89. On's efforça, en vain, de briser să famille.

124 Nicolae Militaru (1925-1996): général de l'armée roumaine, ministre de la défense de la Roumanie après la révolution de 1989.

125 En mars 1989, six des plus anciens membres du parti communiste roumain, Gheorghe Apostol, Alexandru Barladeanu, Silviu Brucan, Comeliu Manescu, Constantin Pirvulescu et Grigore Raceanu, encouragés par la politique de glasnost de Gorbatchev, ont pris le risque de critiquer publiquement le dictateur Nicolae Ceausescu. Ils lui ont envoyé une lettre ouverte dans laquelle ils dénonçaient ses excès, le chaos économique et la détérioration de l'image de la Roumanie à l'échelle internationale.

Mon interlocuteur me raconte comment ses voisins l'ont aidé à survivre. Chaque soir, vers mânuit, deux vieilles femmes profitaient d'un couloir sombre que n éclairait pas le mirador (car il y avait un mirador pour acceder à sa „prison") pour lui apporter des œufs et autres aliments…

Je rapporte sans commentaire ni tentative d'évaluation, ce que Silviu Brucan în a raconté, et qui d'ailleurs n explique pas ce qui s'est passé en décembre dernier. Mon étonnant interlocuteur me tient bien d'autres propos intéressants. Îl m'explique la très grande capacité technique de la Securitate: conversations de cocktails parfaitement enregistrées, séparées du bruit de fond; des discussions au bord d'un lac enregistrées à 3 ou 4 km de distance. Tout cela peut-être grâce à des pastilles („you can shoot small bugs" me dit-il en anglais).

Soudain, Brucan me demande şi je veux voir son dossier de la Securitate. Je réponds evidemment pozitivement. Li se retire un moment et revient avec deux lourds paquets de documents, aux frânges calcinées, contenant des transcriptions impeccables de conversations, notamment téléphoniques, des notes „stratégiques" sur les différents moyens de le neutraliser ou de lui nuire etc.

Et voici comment, à ce qu'il m'en dit, mon interlocuteur a récupéré ces documents.

On a essayé, le 12 ou le 13 janvier 1990 de brûler les archives de la Securitate. Cela n'a pas entièrement réussi. Ce qui restait fut transporté dans une usine de pâte à papier, pour y être traité. C'était un soir, trop tard pour mener l'opération immédiatement. L'un des ouvriers, avec un passé de cambrioleur, est entré par effraction. Il a vu le nom de Brucan, s'est emparé de son dossier et… le lui a apporté. „J'ai 51 ans", lui dit-il. „Je ne demande aucune récompense, sauf que vous interveniez au près du procureur pour me laisser en paix, car je veux désormais vivre comme un honnête homme". Et Brucan intervint…

Longue discussion, aussi, sur la personnalité de

Ceauşescu.

Brucan décrit „Nicu”[126] comme un personnage courageux, extrêmement nerveux. Il évoque une crise de nerfs, une nuit, dans un bâtiment encerclé par la Gestapo. Selon Brucan, il ne savait pratiquement pas écrire, mais avait un énorme besoin de considération intellectuelle, voire „scientifique”. Îl fallait publier (même syndrome chez les politiciens français!). Mais il avait des idées – une intelligence de paysan rusé. Une volonté de fier, anormale. Une ambition extraordinaire. Son docteur personnel, bien naïf, avait signalé des signes de pathologie nerveuse chez son „illustre” patient. Il a péri, défenestré. On a dit qu'il s'était suicidé. Ceauşescu avait du monde une vision réellement communiste. Son utopisme s'est exprimé notamment dans ses projets d'architecture et d'urbanisme (villages „fonctionnels” etc.). Pour lui, les dégâts humains – suicides etc. – faisaient partie des „frais généraux” de la transformation vers l'avenir radieux. Selon J.M. Dumond, Ceauşescu (où avait-il pris ses références?) avait déclaré à un homme politique français que „les utopistes français du XVIIIe siècle avaient raison”. C'est à l'occasion d'un voyage en Chine et en Corée du Nord, en 1971, qu'il fut – pour le malheur du peuple roumain – convaincu de la nécessité d'une révolution culturelle. Il a voulu aller plus loin que Staline dans son propre pays.

L'influence de să femme, Elena, a augmenté progressivement. Comme la plupart des dictateurs, il était devenit fabuleusement méfiant. A la fin de să vie, îl souffrait d'une pathologie avancée de la prostate, mais ne voulait pas se faire opérer, ce qui naturellement le handicapait sévèrement. En même temps, îl surmontait ce problème avec une énorme énergie.

Curieusement, tous les hommes qui ont dispăru pendant la dictature de Ceauşescu étaient des anonymes. Les gens connus n étaient pas éliminés. On exerçait sur eux des pressions plus ou moins subtiles. Brucan avait

126 Nicu - diminutif et surnom de Nicolae (Ceausescu).

compris depuis longtemps l'importance de la notoriété.

Pour Silviu Brucan, îl faudra au moins vingt ans pour que la Roumanie fasse l'apprentissage de la démocratie. Îl pense cu' Iliescu et Roman ont tout à apprendre en la matière. Il ne s-agit pas seulement des vestiges de la Securitate, mais du poids des habitudes.

Îl mentionne la difficulté cu'a Iliescu de supporter la critique.

Visite, après cel entretien peu ordinaire, à Mihail Drăgănescu, président de l'Académie roumaine. Ex-conseiller de Ceauşescu dans son jeune âge, cel électronicien philosophe fut suffisamment maltraité pour qu'il explique ainşi un cancer à l'œil don't li se croit remis. Il est fier d'avoir présidé au retour aux sources de l'Académie qui fut polluée par quelques apparatchiks, don't Elena Ceauşescu, élue malgré son inculture. Fier aussi d'avoir fait élire Nicholas, Georgescu-Roegen1 (87 ans) et Mircea Eliade (postmortem). Îl me montre să „Coupole" et în invite à y parler, un jour.

A la suite de cette visite, on în annonce un rendez-vous immédiat avec Petre Roman. Celui-ci me reçoit fort civilement dans son immense bureau du palais du gouvernement. Le charme de l'homme est un peu forcé. Să priorité: établir un cadre légal pour les entreprises. Le temps est à un gouvernement de technocrates: „on n'est pas dans une phase politique". Je lui dis pour mă part que l'affaire des mineurs a effacé tout le bon effet cu'avait produit să prestation à TF 1. A la sortie du bureau, meute de journalistes qui me demandent ce qui s'est *dit.x*

Déjeuner avec Farcas au *Pescăruş*, ce restaurant qui hier était malencontreusement fermé. Réunions, ensuite, dans une agréable villa reprise au parţi, avec les membres de „l'Association pour le Flutur", parmi lesquels le Recteur de l'Université Polytechnique. Nous sommes ici dans un quartier genre „bourgeoisie rouge" Jardin mal entretenu, mais de beaux arbres. La maison d à côté est occupée par

Gheorghe Maurer[127][128], 86 ans, ancien Premier ministre qui „installa" Ceauşescu autrefois et le regretta. Divers interviews par des journalistes plus ou moins amateurs. Un Français, professeur de roumain, et sa femme roumaine, qui ont dû prospérer – toutes proportions gardées – sous le régime de Ceauşescu.

Visite, ensuite, à Radu Campeanu, vice-président du Sénat. Îl me reçoit dans le bâtiment de l'ex-Comité Central. Je vois les bureaux du dictateur et de sa femme, séparés par le secrétariat. Celui d'Elena était légèrement plus grand! Celui de Nicolae donnait sur le fameux balcon, où le dictateur se présenta devant la foule le 21 décembre, et se fit huer. Ayant pierdu depuis longtemps tout contact avec la réalité, li se croyait adoré du peuple, et ne comprit rien à la situation. Îl paniqua complètement. Ainşi commença la chute. Quatre jours après, il était mort.

Campeanu me parte de să vie. Famille bourgeoise. Président des étudiants libéraux. Prison entre 1948 et 1956. Conditions de détention terribles. Maladies. Ombre de la mort. Libéré en 1956 grâce à la pause de l'époque. Ouvrier modeste. A dû dissimuler son passé. Aidé par un membre de la Sécurité communiste. Acceda ainşi à des fonctions à Bucarest. Parvint à se faire „racheter" par l'intermédiaire d'un banquier juif ex-roumain de Londres spécialisé dans ce genre de trafic, don't bénéficiait aussi le gouvernement de Bucarest[129]. Carrière d'une quinzaine

127 Nicholas Georgescu-Roegen (1906, Roumanie - 1994, Etats-Unis): mathématicien et économiste de renommée mondiale. Il a entre autres contribué, en économie, à l'introduction du concept physique d'entropie. Ses travaux ont jeté un pont entre sciences économiques et sciences biologiques (loi de l'évolution, néodarwinisme). À ce titre, il fait partie du courant évolutionniste des économistes. L'auteur du présent journal a eu le privilège de le rencontrer plusieurs fois.

128 Ion Gheorghe Maurer (1902-2000): ministre des Affaires étrangères (1957- 1958), président de la Grande Assemblée nationale (1958-1961), Premier ministre de la Roumanie (1961-1974).

129 L'historien Radu Ioanid explique dans un de ses ouvrages que les „ventes" ont commencé vers 1950 et ont continué de façon pratiquement ininterrompue jusqu'en 1989. Au début, ces „ventes"

d’années chez Creusot-Loire, puis retour à Bucarest pour prendre en main l’embryon du Parţi National Libéral. Déboires de campagne, erreurs de langage. Par exemple, Campeanu n-a compris que tardivement que le mot „privatisation”, pour 50% des Roumains, signifiait qu’on voulait les priver de quelque chose. Sans doute beaucoup de communistes français (et d’autres!) l’entendent-ils aussi de cette oreille…

Le président du Parţi National Libéral est préoccupé par les tensions internes à son groupe, certainement encouragées de l’extérieur. Donne l’impression d’un homme de caractère.

A noter: Campeanu, comme Roman et tous mes interlocuteurs, excluent toute possibilité de retour à une dictature, avec, en proportions variables, les arguments suivants: la personnalité d’Iliescu, le fait que le peuple ne se laisserait plus faire, le contexte internaţional.

Visite, ensuite, à l’association „du 21 décembre” 1. C’est un mouvement de jeunes dont les objectifs sont de dénombrer les victimes, d’identifier ceux qui étaient la au cours de la fameuse journée (pas Petre Roman: „il n était pas des notres”), et de travailler au renforcement des droits de l’homme. Hôtel particulier, assez délabré, repris au Parţi. Accueil par une jeune femme du genre passionaria.

Pour finir cette longue journée, dîner chez Jean-Michel Dumond, avec notamment des membres du

---

étaient une sorte de troc: des personnes contre des produits alimentaires, puis contre des livraisons d’équipement pétrolier, contre la construction de fermes „modernes“ d’élevage. Ultérieurement, les paiements en espèces prédominèrent, doublés de divers arrangements bancaires et commerciaux.

„Groupe pour Dialogue Social”[130][131], une sorte d’association pour opposants qui fut représentée lors d’un colloque récemment organisé à la Sorbonne sous les auspices de Laurent Fabius. Je comprends que mă voisine de droite, Gabriela

Adamesteanu[132], a acquis une certaine notoriété. Malitza se dit exaspéré que toutes les aides extérieures convergent sur cette organisation-là, alors qu’il y en a bien d’autres. Présent, aussi, le Recteur de l’Université Polytechnique, ainşi que Lazarescu, Fotino etc. Ambiance sympathique, culture, bon sens. Le Recteur me dit que le problème de la Roumanie, c’est que les gens ne travaillent plus.

Malitza tient ensuite à în emmener, avec J.M. Dumond, chez să fille, qui habite tout près de la (et donc de la fameuse télévision). Elle est probabiliste, de bon niveau, à ce que j’en juge d’après ses livres et l’esquisse de discussion que nous avons. Son mari, timide et sympathique, est chirurgien orthopédiste. Appartement agréable, presque cossu. Ce genre de visite eul été impensable sous le régime antérieur.

Mercredi 25 juillet 1990

---

130 L’Association du 21 décembre 1989 fut créée en janvier 1990 pour réunir les participants à la révolution roumaine de 1989. Ses membres prirent activement part à la manifestation (qui dura 52 jours) contre les „néo-communistes“ sur la Place de l’Université en 1990. Les 13-15 juin 1990 (troisième minériade), les forces de l’ordre et les mineurs menèrent des actions particulièrement violentes contre les manifestants (des étudiants principalement). Le siège de l’association fut dévasté.

131 Le Groupe pour le Dialogue Social fut constitué fin décembre 1989 avec comme membres des intellectuels dissidents du régime communiste. Les principes du Groupe - orientation pro-occidentale, soutien des valeurs démocratiques - s’exprimèrent dans la Revue 22 (en mémoire du 22 décembre 1989 quand Ceausescu quitta le bâtiment du Comité central du Parti communiste), dont le premier numéro parut le 20 janvier 1990.

132 Gabriela Adamesteanu (1942-): écrivain et journaliste roumaine. Commentatrice politique et rédactrice en chef de la Revue 22.

Départ matinal pour l’aeroport de Baneasa. En Roumanie, le réseau aerien intérieur est en étoile (en France aussi d’ailleurs!), centré sur Bucarest. Un avion par jour le matin vers chaque grande ville, qui revient dans l’après-midi même. Sous Ceauşescu, les avions n étaient pas utilisés de nuit pour des raisons de sécurité. Cela n’a pas changé.

Arrivée à 9 heures à Cluj, capitale de la Transylvanie. L’aspect général de la ville est attrayant. Placée où elle est, au milieu d’une région superbe, elle pourrait être admirable. On me conduit aussitôt chez le maire-préfet. Ancien procureur général, on în assure qu’il est un „bon”, mais il paraît evident cu’un homme qui a occupé une telle fonction et qui a aussi bien survécu est tout sauf un saint. Conversation formelle, sans grand intérêt. Visite, ensuite, à la branche locale de l’association „Vatra Românească” 1. Je rencontre quelques universitaires qui défendent passionnément la „latinité” roumaine contre l’environnement „asiatique” (la Hongrie) ou slave (la Bulgarie). Cette région, me dit-on, a toujours été à majorité roumaine. Elle jouissait d’une large autonomie sous l’empire turc. On în assure que les Roumains ont toujours été pacifiques vis-à-vis des minorités. Beaucoup de Juifs et de Polonais sont venus en Roumanie et y ont vécu en paix. Evocation cependant du génocide des Juifs perpétré entre 1940 et 1944 au Nord-Est de la Transylvanie par le Régent Horthy. Les Hongrois ont leur langue, leurs publications, leur opéra etc. Alors, demandent mes interlocuteurs, que veulent-ils de plus? Ils în assurent que plus de quatre millions de Roumains adhèrent à leur association, créée en février 1990, et se défendent de toute tendance fascisante.

A l’issue de la réunion, je croise un tout petit homme d âge respectable, un Académicien qu’on me présente comme le grand historien roumain de la Transylvanie. Je regrette de ne pas lui avoir demandé’s il avait lu’ les pavés produits en Hongrie sur le sujet, don’t on în avait parlé un

jour à Budapest.

Pour faire contrepoids à cette rencontre, je visite ensuite l'Union Démocratique des Hongrois de Roumanie[133][134]. Elle occupe une charmante villa, dotée d'un agréable jardin, précédemment occupée par le Premier secrétaire du Parţi Communiste local. Je repère, comme dans d'autres maisons, l'une de ces vieilles radios, énormes, comme j'en ai connu dans mon enfance. Il y a la une dame ăgée, petite, menue, énergique, fumant comme un sapeur, qui semble entourée d'un grand prestige. Ces gens me disent qu'ils se considerent comme des citoyens roumains, qu'ils ne revendiquent nullement l'indépendance ou le rattachement à la Hongrie – ils ont pris des positions très nettes à ce sujet – mais qu'ils ont des liens avec ce pays par la langue, la culture, les traditions historiques. Cela ne signifie aucunement un mangue de loyauté „vis-à-vis du pays dans lequel nous vivons". Ceauşescu a cherché à tout uniformiser. Il a voulu dresser les ethnies les unes contre les autres. Comme Staline avec sa politique de nationalités. Pas seulement les Hongrois, mais aussi les Gitans. L'association demande le retour aux droits historiques. Elle se fixe pour tâche la démocratisation de toute la société roumaine. A cette fin, elle est disposée à s-allier avec d'autres forces d'opposition „constructive". L'association demande par exemple la libération de Marian Munteanu[135], le président de la ligue

133 Vatra Româneasca (L'Atre Roumain): association culturelle, devenue ultérieurement mouvement politique nationaliste de droite.

134 Après la chute du communisme, les représentants de certains cercles roumains se sont déclarés défenseurs de la nation. Cette position et le désir des nationalistes hongrois d'obtenir à nouveau une autonomie territoriale locale, provoquèrent des tensions en Transylvanie. En 1995, l'Accord de Timisoara a été signé entre la Roumanie et la Hongrie: les deux Etats ont déclaré suivre le modèle franco-allemand de réconciliation.

135 Marian Munteanu (1962-): professeur, ethnologue et militant civique. Membre de la résistance contre la dictature communiste, militant ardent du mouvement pour les droits civils et pour la démocratie (1989-1991), un des leaders de la manifestation sur la

des étudiants roumains arrêté depuis un mois. Elle défend des positions générales, pas (seulement...) des intérêts particuliers.

L'Université hongroise de Cluj a été fondée en 1872. Elle fut transformée en 1918 en université roumaine. Deux universités, hongroise et roumaine, ont coexisté après la Deuxième Guerre mondiale jusqu'en 1958, date à laquelle il y a eu unification. Juste après la Deuxième Guerre, le régime communiste a fait de bonnes choses pour les minorités sur le plan universitaire. Pour mes vis-à-vis, îl faudrait revenir à cel esprit la. Pour conclure, je leur demande şi, à leur avis, un conflit entre la Hongrie et la Roumanie est possible. On me répond que l'Histoire ne se répétant pas, la situation de 1940 ne se renouvellera pas, que la Hongrie-n a d'ailleurs aucun intérêt à se charger d'un pays détruit par Ceauşescu. „Nous voulons rester ici, avec la population roumaine". Le vrai problème – me dit-on – est que beaucoup de Hongrois ethniques sont partis, vers la Hongrie ou vers l'Occident – comme d'ailleurs les Juifs et les Allemands. Pour que l'émigration cesse, îl faudrait une collaboration étroite entre „les éléments sains" de la société roumaine pour stabiliser la situation politique et devenir un pays prospère, „mais ce n'est pas pour demain". Je me demande, en partant, şi l'on peut vraiment espérer cu'un jour l'extension de la Communauté Européenne soit de nature à transcender ces problèmes de minorités qui empoisonnent la vie des peuples en général, l'histoire de l'Europe Centrale et Orientale en particulier. Une belle question pour l'avenir.

Ma visite suivante est pour Doina Cornea, personnage légendaire de la lutte contre le dictateur[136]. Elle me reçoit dans să charmante petite maison que tant de caméras de télévision ont filmée. Je suis accueilli par son mari, malade, craintif, résigné. Quant à elle, c'est un

Place de l'Université (avril-juin 1990) réprimée lors de la troisième minériade.

136 Le journal Libération. 25 décembre 1989. Citation:

tout petit bout de femme au visage rayonnant de să flamme intérieure. Passionnée, courageuse, mais modérée dans l'expression. Elle parte sans haine. Elle me montre les paquets de lettres cu'elle reçoit, pas toujours ouvertes par ce qui reste de la cenzure, lettres d'encouragement ou d'insulte. Elle în explique les raisons de son départ, en janvier, de la coalition dirigée par Iliescu. Elle a reproché à celui-ci d'être resté de mèche avec la Securitate, et de n'avoir pas donné de réponse claire à la question de l'emploi des subsides venus de l'étranger. Du temps de Ceauşescu, le peuple n'en n'avait jamais vu la couleur. Tout passait dans le palais, les souterrains secrets etc... Elle ne voulait pas que cela recommence. C'est pourquoi D. Cornea recommande aux étrangers de faire pression sur Iliescu et de ne rien donner tant que tout n'est pas clair. C'est le centre de son message. Elle est consciente que cette attitude lui vaut beaucoup d'hoştilité dans son pays, mais reste persuadée que c'est la bonne. Apparemment, să sérénité n'en est pas affectée. Selon elle, ce sont les pressions extérieures, par exemple, qui ont permis de faire

---

Doïna Cornea. Elle est devenue le symbole de la dissidence roumaine. Ancienne lectrice de français à l'université de Cluj, en Transylvanie, croyante de rite uniate, elle fut licenciée de son travail le 15 septembre 1983pour avoir discuté avec ses étudiants de textes philosophiques et religieux jugés trop occidentaux. Doïna Cornea s 'est vraiment fait connaître à l'Ouest en accordant une interview à la télévision française en novembre 1987, qui lui valut d'interminables représailles de la Securitate.

Filée en permanence, son téléphone coupé, son passeport confisqué, Doïna Cornea a poursuivi avec une incroyable obstination son combat en faveur des droits de l'homme et devint à ce titre la bête noire du pouvoir. En janvier 1984, elle écrit une lettre au recteur de l'université de Cluj où elle s 'insurge contre les restrictions à la liberté de l 'enseignement; un peu plus tard, elle envoie un autre texte, cette fois à Nicolae Ceausescu en personne, pour exiger des réformes dans tous les domaines, économique comme politique.

En août 1988, Doïna Cornea fait parvenir une lettre ouverte à l'Ouest pour protester contre le „plan de systématisation rurale " du Conducator.

évoluer l'apartheid en Afrique du Sud.

S-agissant des élections de mai, le problème a été – selon Doina Cornea – la campagne électorale, beaucoup plus que la fraude. Sur ce point, elle partage l'avis général. Comme je l'interroge sur Campeanu, elle me dit le trouver „trop faible", ou „trop politique" Celui-ci în avait dit d'elle cu'elle n était „pas assez politique"! Amusante symetrie, qui ressemble à la matrice de mon maître Maurice Allais[137] (les jugements que les gens portent les uns sur les autres sont souvent équivalents).

À-propos de Ceauşescu, D. Cornea me rappelle cu'au début de son règne celui-ci était populaire, y compris à ses yeux à elle, à cause de la Tehécoslovaquie[138]. C'était vrai à l'intérieur, et bien entendu à l'extérieur (de Gaulle). Îl constituait l'un des nouveaux espoirs. Avant, il y avait eu Krouchtchev...

Notation, au passage: à un certam moment, elle se tourne vers Farcas, qui n'avait rien dit jusque la, et lui demande son nom. Elle se rappelle soudain l'avoir tenul, enfant, sur ses genoux (mon accompagnateur în avait dit, avant de venir, cu'elle avait bien connu să famille) et lui saute au cou (elle minuscule, lui immense). Farcas, pourtant critique à son égard, paraît touché par ce geste spontané.

Je quitte à regret cette personnalité étonnante. Nous avons plus d'une heure de retard pour le déjeuner qui m'attend à l'université. Ses bâtiments sont franchement beaux. Elle a, me dit-on, une magnifique bibliothèque et le recteur, un chimiste, me donne un catalogue de ses incunables en même temps cu'une médaille bien laide, où la République roumaine est encore „populaire" Comme au ministère à Bucarest, c'est le numéro deux, en l'occurrence aussi vice-ministre de l'Education, qui parte et se comporte comme's il était le chef. Le professeur

137 Prix Nobel d'économie en 1988.

138 Ceausescu a condamné l'invasion de la Tchécoslovaquie par les troupes du Pacte de Varsovie en 1968, suite au Printemps de Prague.

d'italien à la petite moustache domine à l'evidence le paisible professeur de Chimie. Avec tout cela, le temps du déjeuner est réduit à sa plus simple expression. Comme tous les repas, à base de charcuterie, et pourtant certainement de grand luxe par rapport au sort commun de la population. Beaucoup de ceux qui devaient y assister avaient d'ailleurs renoncé à attendre. Au moment de partir, l'un des membres de Vatra Românească, le professeur Stetiu (un physicien, qui viendra plus tard me voir à Paris), în apporte un manuel ronéoté de langue roumaine (je l'avais demandé). Nous fonçons ensuite vers l'aeroport (émotions...) pour attraper l'avion qui part à 15 h 15. J'éprouve quelque peine à profiter, mais un peu tout de même, de ce superbe paysage doucement montagneux. Nous arrivons tout juste à l'heure, mais l'avion a du retard! Fâcheux, car ai rendez-vous à 17 h30 avec le président Ion Iliescu.

Arrivée limite. De nouveau, nous jouons les pilotes de course, cette fois dans les rues de Bucarest. Arrivée à l'heure pile aux portes du Palais. Ce bâtiment somptueux a été construit par Ceauşescu, mais il n'a pas eu le temps de l'utiliser. Iliescu n'en occupe d'ailleurs, în assure-t-on, cu'une partie.

Dans l'immédiat, li se trouve que Farcas s'est trompé de porte, mais, refusant l evidence, îl reste la comme une souche devant des gardes (en fait, séparés par une grille) qui s'en moquent. Seule fois du séjour, je me fâche brièvement. Une voiture de police vient finalement nous chercher pour nous conduire à la porte principale, où nous arrivons avec un bon quart d'heure de retard sur l'heure de l'audience. Attitude cependant fort avenante du protocole. Accueil immédiat par le président. Une porte de bois s'ouvre. On se croirait au théâtre: Iliescu debout, flanqué d'un ambassadeur et d'un autre collaborateur. Photos. Tout le monde transféré dans une salle d'audience, proche. Installation sur deux sièges parallèles dans cette position parfaitement inconfortable (puisqu'elle oblige les

deux se tordre le cou pour parvenir à se regarder) cu'adoptent tant de grands de ce monde pour recevoir leurs visiteurs. Les autres assistants, don't Farcas et J.M. Dumond, se tiennent sur deux rangées parallèles de sièges, l'une en face d'Iliescu, l'autre en face de moi.

Malgré le retard inițial, l'entretien dure une heure et demie au lieu de la demi-heure annoncée. Iliescu se donne beaucoup de peine pour în expliquer en détail să chronologie des faits les plus récents. Son image est atteinte à la fois par ce que disent des gens comme Doina Cornea et surtout par l'épisode des mineurs. Il en est visiblement affecté, pour ne pas dire mortifié, blessé. Bien entendu, ses explications ne satisfont pas ceux qui ont une autre interprétation des événements de décembre1. C'est du moins ce que dira J.M. Dumond après l'entretien. Toujours est-il que celui-ci ne porte que sur les péripéties des lendemains de la chute de Ceaușescu. Je n'ai droit à aucune analyse ou vision d'ensemble. Cela dit, l'homme est d'abord sympathique, et dégage davantage une impression de rondeur que de force, tant sur le plan personnel que politique. Que contrôle-t-il réellement? Quel rôle joue encore l'ancienne Sécurité d'État, la terrible *Securitatel* Le président, est-il à la hauteur d'une situation aussi complexe? Je ne l'imagine nullement de la race des dictateurs. El, surtout, je ne sous-estime pas la difficulté de să tâche.

Immédiatement après l'audience, dans une pièce adiacente du palais, je réponds pendant quelques minutes aux questions d'un journaliste pour la télévision. Puis retour tardif à l'ADIRI.

Malitza un peu nerveux, car nous devions rencontrer Corneliu Manescu[139140], ancien ministre déchu de Ceaușescu, l'un des Six de la fameuse lettre; comme Brucan, îl fut séquestré pendant de longs mois, mais a mai supporté sa détention. Il est aujourd'hui président de

139 [la chute de Ceausescu].

140 [Libération. 25 décembre 1989] Citation:

l’ADIRI (fonction honorifique), vice-président du Sénat, mais en fait peu opérationnel. Il est finalement trop tard pour ce rendez-vous, et nous partons donc diner, pour cette dernière soirée, dans un monastère situé à une quarantaine de kilomètres de Bucarest. Malitza, Farcas, un universitaire très versé dans les affaires religieuses, et moi-même, dans une voiture; la fille de Malitza et son mari dans une autre. Panne de ces derniers qui devront laisser leur voiture au monastère.

A l’arrivée, le temps se couvre. Endroit magnifique et paisible. Les nonnes gagnent leur vie en tissant des vêtements ecclésiastiques. Diner agréable et reposant. Tenul des nonnes, complètement enveloppante quelque soit le temps. Orage puissant. Envie d’aller un jour visiter les „vrais” monastères, ceux du Nord, aux convins de la Moldavie soviétique. J’espère que ce sera pour une autre fois.

Retour à Bucarest. Dernière nuit.

1996

Paris. Vendredi 9 février 1996

Comeliu Manescu. Cet homme de 73 ans, est un des signataires de la lettre des six du mois de mars. Il a pris la tête du Comité de salut national, en dépit de son mauvais état de santé (troubles circulatoires et ulcère d’estomac).

Manescu est né le 8 février 1916 à Ploesti où son père était responsable gouvernemental. Après des études de droit et d’économie à l’université de Bucarest, il a adhéré en 1936 au parti communiste et a milité au sein de l’organisation clandestine pendant la guerre.

Il a accédé à la notoriété internationale dans les années 60, sous l’ancien dirigeant roumain Gheorghe Gheorghiu-Dej, remplacé par Ceausescu en 1965.

En 1967, Manescu a été le premier communiste élu à être président de l’assemblée générale de l’ONU (à l’unanimité, moins une voix). Il fut applaudi dans le monde entier pour sa médiation lors de la guerre des Six Jours en 1967.
Déchu du gouvernement sans explication en 1972 après avoir servi pendant onze ans comme ministre des Affaires étrangères, il passa quatre ans dans l ’ombre avant d’être nommé ambassadeur de Roumanie en France de 1977 à 1982.

Anca Opris[141] passe me voir à l'IFRI, et me parte d'une invitation en Roumanie. Îl serait question de mon élection comme membre étranger de l'Académie roumaine.

*

Paris. Jeudi 22 février 1996

Déjeuner avec l'ambassadeur Dragomir1 de Roumanie. Mon hôte veut nous inviter, moi-même et Marie-Christine (mon épouse), là-bas et se propose d'être lui-même notre accompagnateur. J'en suiş ravi. Îl me redit que, dans les dernières années de Ceauşescu, c'est moins le totalitarisme qui dominait que le ridicule. Malheureusement, aujourd'hui, on recrute beaucoup dans l'ancienne Securitate.

*

Paris. Mardi 2 avril 1996

Petit déjeuner au Saint-James avec l'ambassadeur de Roumanie. Voulait essentiellement me dire que le président Iliescu offrira un diner en mon honneur, à Bucarest, le lundi 17 juin. A l'evidence, îl concoctait cela depuis longtemps. À-propos de l'état de son pays, l'ambassadeur în explique que les grandes fortunes ont été faites par ceux qui connaissaient le commerce extérieur et ses réseaux.

*

Dimanche 16 juin 1996

Départ pour la Roumanie, avec Marie-Christine. Anca Opris vient nous chercher. A Roissy, le personnel de l'ambassade est rassemblé, quasi au complet, autour de l'ambassadeur, visiblement enchanté.

Voyage avec Dragomir, qui est un compagnon agréable. Accueil charmant à Bucarest. On nous installe à la „Villa P50", ainşi nommée car îl s-agissait du numéro 50 de la rue du Printemps. C'était en fait la demeure principale de Ceauşescu, dans laquelle le peuple roumain, fasciné par les marbres, carrelages, marqueteries, tapis, robinetteries dorées, a défilé après la révolution. La villa

141 Numéro deux de l'Ambassade de Roumanie à Paris à l'époque.

est en effet très riche, mais ai envie de dire, sans plus. Tout ce luxe est en l'occurrence gâché par les surcharges et les proportions imparfaites. Autrefois, le quartier, qui abrite tout un ensemble de résidences officielles, était bouclé. Impossible alors de s-approcher. Aujourd'hui, le jardin de la villa P50, avec ses japonaiseries et ses statues de style grec, mais agréable, est coupé par une palissade plus ou moins arbitrairement disposée. Toujours des gardes, pour protéger tout cela. C'est la que nous passerons quelques jours, dans une atmosphère de prison dorée. Le personnel n'a pas pierdu les habitudes socialistes. Dificile d'avoir exactement ce que l'on veut. Ici, la plomberie fonctionne, mais il n'y a pas de verre à dents... Nous visiterons l'ensemble de la maison, y compris la salle de bain du dictateur (mais quelle était exactement se chambre, et cu'y a-t-il dans l'unique pièce fermée à clef, attenante à la salle de bain et à une sorte de boudoir, qui nous fait penser à la chambre de Barbe-bleue?), ainşi que, au rez-de-chaussée, să piscine (dans un décor de fort mauvais goût), son sauna, et une salle de gymnastique remplie d'instruments et de tuyauteries effrayants.

Installation. Puis le responsable de la France au ministère des Affaires étrangères, M. Floreou, nous emmène faire un tour de ville. A première vue, je ne trouve pas beaucoup de changements depuis 1990. En fait, les petits commerces se sont développés et les rues ont pris de la couleur. Toujours une impression favorable de cette ville étendue, qui a beaucoup d'arbres, de jolies maisons malgré les années socialistes et de beaux imineubles du début du siècle. Comme la première fois, je trouve plutôt réussies les grandes constructions du dictateur, essentiellement le Palais du Peuple, rebaptisé Palais du Parlement, et l'avenue monumentale qui y conduit. Dânez chez l'ambassadeur Bernard Boyer, que je n'avais pas vu depuis l'époque du CAP, avec ses collaborateurs.

Lundi 17 juin 1996

Elections en Russie. Eltsine en tête. La surprinse du

jour: la percée du général Lebed, pas très populaire en Roumanie, car c'est l'homme qui commandait la fameuse XIVE armée de Transnistrie, chargée de foncer sur la Moldavie, jusqu'à Istanbul, en caz de guerre.

Long entretien avec Teodor Melescanu, le très intelligent et séduisant ministre des Affaires étrangères – don't je suis l'invité dans ce voyage –, suivi d'un déjeuner au Club diplomatique, un endroit agréable. Je connaissais le successeur d'Adrian Nastase pour l'avoir reçu à l'IFRI. Tonalité libre et amicale, comme tout ce qui suivra. Nous abordons les sujets qui domineront mes entretiens: l'état du pays, les nouveaux riches, les minorités hongroises de Transylvanie, la Moldavie, l'Ukraine, l'intégration européenne et l'Otan. Malheureusement (c'est mă faute), je ne parlerai pas suffisamment de l'ex-Yougoslavie. Sur l'Otan, je retiens aussitôt une idée importante: ce serait une lourde erreur de faire entrer la Hongrie dans l'Otan sans la Roumanie. D'un point de vue strictement géostratégique, d'ailleurs, les deux pays dont l'appartenance à l'Alliance se justifierait le plus sont la Pologne et la Roumanie.

Visite à l'Institut Roumain d'Études Internationales, dont les activités sont apparemment plus importantes qu'on pourrait le penser en visitant la petite villa qu'il occupe. Il existe une forte tradition roumaine dans ce domaine, remontant à l'entre-deux-guerres, et încarnée par le juriste devenit ministre des Affaires étrangères Nicolai Titulescu1. Entretien avec Gheorghe Prisacaru, secrétaire d'État pour l'Intégration européenne, qui est, avec Lazar Comănescu, membre du Comité des programmes du centre franco-autrichien pour le rapprochement économique en Europe, que je préside

depuis 1983[142][143].

Soirée avec Ion Iliescu qui nous reçoit, non dans son palais, mais dans une villa officielle, à deux pas de la notre, construite à l'époque de Gheorghiu-Dej, sans doute au début des années soixante. Le style porte la marque de cette période. Pour y acceder, on roule dans une assez longue allée, qui sera bien illuminée quand nous partirons le soir. Nous nous présentons quelques minutes avant sept heures. Melescanu, Dragomir et Boyer sont deja la. Le président arrive à sept heures pétantes. Parmi les autres participants à cette soirée, qui arrivent progressivement: Adrian Nastase, actuellement président de la Chambre des députés, et sa femme; Sergiu Nicolaescu, président de la commission des Affaires étrangères du Sénat; Virgiliu Constantinescu, président de l'Académie roumaine, Corneliu Manescu, ancien ambassadeur en France et ancien ministre des Affaires étrangère; et Mircea Malitza, qui m'avait reçu en 1990. Ambiance excellente. Iliescu très aimable et souriant, comme il est avec tout le monde. Nous parlons evidemment de l'état du pays, mais aussi, longuement, du passé. Notre hôte – né en 1930 – avait commencé une carrière brillante qui culmina vers 1970 avec le poste de secrétaire à la Propagande. Il avait aussi été un ministre de la Jeunesse dynamique et ouvert, ce qui, semble-t-il, lui valut une réelle popularité dont les quadragénaires de 1989 se sont souvenus. La seconde

142 Nicolae Titulescu (1882-1941): diplomate et homme politique. Il fut deux fois président de l'Assemblée nationale de la Société des Nations avant la Seconde Guerre mondiale. Durant les années 1920 et 1930, il acquiert une notoriété européenne, grâce notamment à sa position d'ambassadeur au Royaume-Uni et, ensuite, de ministre des Affaires étrangères.

143 Le Centre franco-autrichien pour le rapprochement en Europe (CFA) est une organisation intergouvemementale franco-autrichienne, initiée en 1976 par le Premier ministre Jacques Chirac et le Chancelier fédéral Bruno Kreisky, pour développer les relations économiques entre l'Europe de l'Ouest et l'Europe de l'Est. Après la chute du mur de Berlin, le CFA a recentré son action sur les problèmes de l'élargissement de l'Union européenne.

moitié des années soixante fut en effet marquée par une certaine libéralisation politique, en même temps que s-affirmait la politique d'indépendance naţionale.[144]

Le tournant fut pris en 1971. Cette année-là, Ion Iliescu participa au funeste voyage de Ceauşescu en Corée du Nord et en Chine. Le dictateur en revint fasciné par la révolution culturelle, avec la volonté de l'imposer à son pays. S'il est un moţ qui caractérise le mieux cel homme, me dit Iliescu, c'est celui de volonté. Îl revint également du voyage avec l'idée de la „systématisation", c'est-à-dire de mettre les villes dans les campagnes, et celle d'édifier à Bucarest un palais plus grand que celui de Kim Il Sung. Ce projet fou sera mis en chantier dans les années quatre-vingt.

En fait, au moins sur le plan matériel, les Roumains ne gardent pas un mauvais souvenir des années soixante-dix, où le pays bénéficiait encore, comme les autres pays de l'Est, de crédits assez abundants. Tout a changé, sur ce plan comme sur d'autres, à la charnière des années soixante-dix quatre-vingt.

L'histoire de Ceauşescu, qui reste à écrire, est fascinante. A l'exemple de Staline, îl s'est engagé comme le successeur de Gheorghiu-Dej par la maîtrise de l'organisation. Îl débuta plutôt bien, mais commença à déraper dès la fin des années soixante. Trois facteurs semblent avoir joué un rôle dans le dérapage: l'invasion de la Tehécoslovaquie en 1968, qui lui fit peur (mais la Roumanie refusa de participer à l'opération, et se rapprocha encore plus de la Yougoslavie de Tito), le voyage en Asie avec să fascination de la dictature totale, et sa femme Elena. Tout le monde s-accorde à juger décisif le rôle de cette femme «stupide» (Iliescu est particulièrement sévère) qui a exercé un incroyable ascendent sur son mari. Une chose est sûre: pareille évolution ne pouvait se

144 Gheorghiu-Dej avait obtenu le départ des troupes soviétiques dès 1958. En 1964, il chercha même à s'affirmer comme médiateur entre l'URSS et la Chine, après le schisme sino-soviétique. Succédant à Gheorghiu-Dej, Ceausescu a continué la politique de son prédécesseur.

produire que sur un homme très inculte. Pourtant, Elena n explique pas tout. La folie du dictateur qui, par exemple, rayait d'un trăit de plume les statistiques de production agricole qu'on lui donnait pour les remplacer par des chiffres deux ou trois fois supérieurs, eul certainement des causes propres.

Iliescu a tenté de résister à Ceauşescu dès le retour d'Asie. Îl s'est vu progressivement rétrogradé, jusqu'à occuper vers 1976 ou 1977 les modestes fonctions de responsable des éditions techniques à Bucarest, poste qu'il occupait encore en 1989. C'est également au début des années soixante-dix que le Premier ministre Maurer, don't on parte ici avec beaucoup de respect, a été limogé. Je suppose qu'il a fallu à Iliescu une immense habileté pour ne pas souffrir davantage et sans doute ses détracteurs, notamment français, lui reprochent-ils implicitement de ne pas avoir été davantage cassé. De fait, cel homme est malin. Marie-Christine observe, pendant la réception et le repas qu'il nous offre, qu'il est constamment aux aguets. Pas un instant il ne se laisse aller. Nous parlons des prochaines élections présidentielles du 3 novembre. Il n'a pas encore déclaré sa candidature, mais nul ne doute qu'il se présentera. La seule question, comme toujours dans ce genre de situation: quand abattre ses cartes?

Les commentateurs français, trop idéologues, considerent Iliescu comme un „communiste" et minimisent la réalité de la transition. Je pense pour mă part qu'il a été, dans les dernières années, l'homme de la situation. Les Roumains n'ont pas voulu de révolution sanglante, de règlements de comptes. Ils ont tous, à des degrés divers, souffert – physiquement et moralementdu régime de Ceauşescu (je ne parte pas ici de la première période, celle de la mise en place du régime communiste après 1945, avec ses épurations et ses chasses à l'homme). Chacun a fait ce qu'il a pu pour survivre. Tous ont été humiliés, individuellement et collectivement. Îl faudra beaucoup de temps à la Roumanie pour digérer ce passé. Cinquante ans

après la fin de la guerre, les Français sont loin d'avoir complètement digéré Vichy. Au nom de quoi pourrions-nous leur faire la leçon?

En tout caz, les Roumains n'ont plus peur de l'autorité publique. Ils sont libres de parler et d'écrire, et ne s'en privent pas. Sur le plan matériel, le redémarrage est plus lent qu'en Europe Centrale „de l'Ouest", mais les choses bougent. Ce n'est pas şi mal.

Nous nous retirons vers dix heures trente. En saluant le Président, je lui demande's îl rentre dormir au Palais. Sans doute croit-il que je fals un test. Îl me répond qu'il vit avec „des personnes de să famille" dans un petit trois-pièces pas très loin d'ici. Jamais nous n'entendrons quiconque mettre en doute son intégrité personnelle.

Mardi 18 juin 1996

Premier entretien de la journée (avec Dragomir) dans l'ancien bâtiment du Comité central, où les époux Ceauşescu avaient leurs bureaux. Sergiu Nicolaescu, acteur, metteur en scène, producteur, président de la Commission de politique étrangère du Sénat. Environ soixante-dix ans. Fut le grand cinéaste de l'ancien régime. Trăita surtout, habilement, de thèmes historiques. A démontré son aptitude à se tirer d'affaire dans toutes les situations. Se présente aujourd'hui, avec une verve toute marseillaise, comme ayant joué un rôle déterminant dans les événements de décembre 1989. Il ne paraît pas douter de să valeur. Issu d'une bonne famille (son père a été en prison de 1945 à 1964, année où îl fut relâché, comme tous les încarcérés politiques), il a réussi malgré tout à faire carrière grâce à son exceptionnel talent (c'est lui qui parte).

Nicolaescu commence par nous faire, carte en relief à l'appui, un étonnant cours de géostratégie. Mais le débordement fait partie de să nature. Li se dit convaincu que Kohl et Gorbatchev ont fait un pacte secret pour que l'Allemagne alt la main libre jusqu'en Transylvanie, tandis que la Russie serait libre d'utiliser le couloir d'invasion qui

la relie à la Thrace via la Roumanie et la Bulgarie. Li se dit persuadé que la Russie va reconstituer son empire et que Lebed sera l'homme de la reconquête. Fasciné par les Allemands et par le maréchal Antonescu, son grand homme, lequel en effet a probablement estimé agir au mieux des intérêts de la Roumanie après la déconfiture de ses alliés et l'armexion par l'URSS de la Bucovine et de la Bessarabie. Avait-il un autre choix que de s-allier avec Hitler?

Pour Nicolaescu, le roi Michel[145] a commis une erreur fatale en limogeant le maréchal et en opérant un retournement d'alliance au profit de l'URSS. Il évoque son film Le Miroir, qui commence par l'exécution d'Antonescu et finit par celle des époux Ceauşescu, l'idée étant de mettre en valeur la dignité du premier et la médiocrité du second face à l'épreuve supreme. Antonescu ne fut exécuté qu'en 1946, après deux ans d'încarcération en URSS, qui apparemment ne la pas trop mal traité. Les Soviétiques voulaient garder une carte utile à toute éventualité. Moscou ne la rendu à Bucarest cu'après la consolidation du pouvoir de Gheorghiu-Dej. Quant à Ceauşescu, nous parlons de la mascarade de son procès de trois heures et des conditions de să lichidation. Parmi les exécuteurs, le

145E n 1940, le maréchal Ion Antonescu proclame Michel roi pour la seconde fois. En août 1944, le roi rejoint les politiciens pro-alliés et jette Antonescu en prison. Le 30 décembre 1947, les communistes le forcent à abdiquer et abolissent la monarchie en Roumanie. Il doit quitter le pays pour l'exil en Angleterre, puis en Suisse.
Michel Ier rentre en Roumanie en décembre 1990, mais le gouvernement postcommuniste craint la pression des forces qui souhaitaient une restauration. Le roi est donc reconduit à la frontière en pleine nuit. En 1992, le président Ion Iliescu lui permet de revenir en Roumanie pour les célébrations de Pâques. À Bucarest, plus d'un million de personnes se rassemblent pour le voir. La popularité de Pex-roi alarme le gouvernement et Michel Ier est interdit de séjour pendant cinq ans. En 1997, après l'arrivée du président Emil Constantinescu, l'État redonne la citoyenneté roumaine à l'ex-roi, ce qui lui permet de s'installer en Roumanie. Aujourd'hui, il est considéré comme un ancien chef d'Etat par le gouvernement roumain.

général Stănculescu[146], qui prospère aujourd'hui dans les affaires. Sans doute Iliescu, dans ces journées extraordinaires où les destins de beaucoup d'hommes se sont joués, a-t-il eu aussi son moţ à dire.

Deuxième partie de la matinée: je fals un exposé devant le Collège naţional de Défense (essentiellement des militaires) sur la sécurité européenne et l'Otan. Déjeuner à la villa P50.

Visite du Palais du Parlement, ex-Palais du Peuple, c'est-à-dire le palais de Ceauşescu. Ce bâtiment, à peine moins grand que le Pentagone, est de loin le plus immense palais jamais construit dans le monde[147]. 80.000 personnes et 800 architectes sous la direction d'une jeune (à l'époque) femme ont travaillé ici pendant sept ou huit ans, cependant que le peuple n'avait pas de quoi se nourrir. Tout, à part certains planchers offerts par Mobutu, provient des ressources et du travail roumain. Il faut bien dire que le résultat est impressionnant. Mais quelle froideur! Comment faire vivre tout cela et à quel prix? On nous montre quelques-unes des salles immenses pour lesquelles on cherche maintenant un emploi.

Visite, ensuite, du musée du village roumain, puis rencontre avec l'Union des Écrivains dans une maison qu'il me semble bien avoir vue en 1990. Je fire de cette visite l'impression que l'activité littéraire n'est pas très brillante, actuellement, dans ce pays. Les écrivains installés ont pierdu leurs rentes de situation. Confirmation de l'idée que les Roumains n'ont pas envie, pour le moment, de trop

---

146 Victor Atanasie Stànculescu (1928-): ancien général de l'armée roumaine, ancien ministre de la défense (1990-1991). En 1990, une commission gouvernementale d'enquête sur les événements de 1989 a proposé d'envoyer en justice le général Stanculescu pour sa participation à la répression de la révolution. Cela a eu lieu seulement en 1997.

147 Conçu par l'architecte Anca Petrescu, le palais mesure 270 sur 240 mètres avec une surface d'environ 350.000 m2. Haut de 86 mètres, il contient 1.100 pièces réparties sur 12 étages, avec quatre niveaux supplémentaires en sous-sol.

analyser leur passé. Une photo où l'on voit ensemble, à Paris, Cioran, Ionesco et Eliade.

Diner avec Nicolaescu au Club des Diplomates. Un autre sénateur, ex-diplomate, fort courtois comme ils le sont tous. Egalement Bernard Boyer. Nous prolongeons la conversation du matin.

Mercredi 19 juin 1996

Conférence-débat à l'ADIRI (Association pour le Droit International et les Relations Internationales) sur l'avenir de l'Union européenne. Présidence de Corneliu Manescu, don't ai deja parlé. Ministre des Affaires étrangères en 1970 – 1971, îl fut limogé sur un caprice d'Elena. Brillant ambassadeur en France, c'est encore Elena qui le cassa une deuxième fois parce qu'il formait avec să femme un couple trop parisien. Aujourd'hui, l'homme est toujours séduisant, mais brisé. Parmi les remarques de l'assistance, je retiens celle du jeune ambassadeur de Pologne, à-propos de la notion de réunification de l'Europe. Dans mes discours et interventions, explique souvent qu'il faut parler d'unification et non de réunification, puisque l'histoire de l'Europe est celle de ses guerres. Mon interlocuteur observe justement qu'on peut tout de même parler de réunification au sens du rétablissement des relations en général. Il évoque ses propres souvenirs du temps de la tache rouge sur les cartes, quand les Français eux-mêmes ne savaient plus rien de la Pologne, pas même cu'elle appartenait à notre continent.

Déjeuner à la résidence de l'ambassade de France, avec notamment Petre Roman et le président du parţi national paysan (rebaptisé avec les couleurs de la démocratie chrétienne), Ion Diaconescu. Cet homme a passé dix-sept ans en prison (1947 – 1964), don't six au secret absolut, ne communiquant avec ses voisins de celule qu'en morse. Admirable leçon de courage. Mais pas beaucoup d'idées sur l'avenir, pas plus que Petre Roman, qui ne s'élève pas au-dessus de propos de campagne électorale. J'apprends au passage que le père de Roman

fut très engagé au côté des Républicains pendant la guerre d'Espagne, et qu'il épousa une Espagnole. Cela explique à la fois une certaine réputation sulfureuse et la sympathie dontle, jeune" Petre a pu jouir en France, où il a d'ailleurs fait une partie de ses études. Să maîtrise de notre langue est d'ailleurs parfaite. Retrouvé à ce déjeuner Brânzaru, l'ancien numéro deux de l'ambassade à Paris, aujourd'hui conseiller diplomatique du Premier ministre.

Sympathique visite de l'atelier de peinture de Viorel Margineanu, ministre de la Culture. Donne envie d'aller voir le delta du Danube.

Bref passage à la villa puis cérémonie de remise du titre de docteur honoris causa dans le bel amphithéâtre de l'Académie d'études économiques. Togi, bien sûr. Beaucoup de jeunes gens dans la salle. Début et fin de la cérémonie avec l'hymne universitaire *Gaudeamus igitur*, don't ignorais l'existence! On fait mon éloge (*Laudatio*). Je parte de l'intérêt des sciences économiques et dis aussi quelques mots sur les relations franco-roumaines. Agréable diner dans une belle propriete qui sert de club universitaire, la Maison des Hommes de Science. Partenaires fort cultivés. Esprits tout à fait déliés.

Jeudi 20 juin 1996

Visite à Adrian Nastase, dans son immense bureau de président de la Chambre des députés, au sein de l'élégant bâtiment où fut signée l'unification de la Moldavie et de la Valachie en 1856. Quand la Chambre aura déménagé dans le Palais du Peuple, cel édifice sera partagé avec le patriarcat voisin. Une partie sera transformée en musée. Longue discussion avec Nastase sur l'état du pays, qu'il décrit sans complaisance. Vu ensuite, au Palais du Peuple, le président de la commission des Affaires étrangères, qui voulait me rencontrer pour, dit-il, corriger les propos de Petre Roman hier au déjeuner chez l'ambassadeur. Grace à lui, nous pouvons voir les immenses bureaux – fermés au publicdestinés au dictateur et à sa femme, bureaux que le destin leur aura interdit d'occuper, et don't on n'a pas

encore osé prévoir la destination.

Arrivée un peu en retard à l’Académie roumaine. Reçus par le président Virgiliu Constantinescu, qui m’avait invité à diner en 1990, en tant que recteur de l’Université polytechnique. Bureau vieillot, plein de charme, où nous retrouvons Bernard Boyer. Fort intéressante conversation sur l’histoire de l’Académie, supprimée par les communistes (qui l’ont remplacée par une autre avec cependant un noyau de scientifiques communs) et rétablie par le quatrième décret signé par Ion Iliescu après son accesion au pouvoir. Evocation des difficultés de la vie scientifique dans les années

*

noires. Constantinescu lui-même a travaillé, totalement seul, sur certains problèmes de mécanique des fluides qui ont par chance été repérés par des Américains, ce qui a valu’ à leur auteur une reconnaissance internaţionale mais aussi quelques ennuis locaux! Pour Constantinescu comme pour tant d’autres qui avaient cru finir leurs jours dans l’isolement, la révolution de 1989 fut un véritable miracle. Déjeuner, dans le même cercle cu’hier soir, avec Constantinescu et un autre académicien chimiste, ainşi que Manescu et Malitza.

Après-midi à la villa P50. Interviews pour la radio et la télévision. Nouveau débat sur la sécurité avec un groupe réuni par la Fondation européenne pour le management du risque, de la sécurité et la Communication, Eurisc. Je retrouve notamment le „professeur” Silviu Brucan, qui m’avait longuement reçu chez lui en 1990. Après une brève visite dans le minuscule local tenant lieu de siège à cette fondation fort dynamique, Liviu Mureşan nous invite à diner dans un endroit charmant. Conversation géographique et historique passionnante avec Dan Balteanu1, un grand admirateur d’Emmanuel de Martonne[148] dont les études sur la Roumanie sont

148 Chercheur et directeur de l’Institut national de géographie, professeur à la Chaire de géomorphologie et de pédologie de

classiques, qui propose de faire un jour le voyage du delta du Danube dont il connaît fort bien l'écologie. Intéressant échange, également, avec Dumitru Dorin Prunariu, le premier astronaute roumain, familiei de la mythique cité des étoiles, où il a eu la malchance de se trouver au moment de l'invasion de l'Afghanistan, quand la Roumanie s'est une fois de plus désolidarisée de la superpuissance communiste.

Vendredi 21 juin 1996

Jour le plus long… Départ en avion pour Suceava, via Iaşi. Magnifique tournée des monastères: Humor, Voronet, Moldovita, Sucevita (où nous faisons un plantureux déjeuner), Putna, Arbore (une charmante petite église) et finalement Dragomima. Iconographie sublime et passionnante. Environ deux-cents kilomètres en convoi (deux voitures) à travers la Bucovine magnifique. Arrêt dans une poterie paraât-il célèbre. On nous offre deux vases noirs. L'un ira dans notre maison de campagne. Villages nants, jolies maisons apparemment bien entretenues. Pas d'eau courante, nous dit-on, mais de jolis puits partout. Paysages champêtres qui évoquent la France des années cinquante. Meules de foin, charrettes tirées par des chevaux, troupeaux en liberté surveillée etc. Cette région a partiellement échappé à la collectivisation. On sent une certaine prospérité, inattendue par rapport au discours convenu sur un pays don't on ne parte qu'en mal. Diner au monastère de Dragomir, avec le moine-prêtre de ce monastère de mondiales, ainşi que le bienfaiteur local, un entrepreneur qui s'est enrichi au cours des dernières années. Bon sourire du moine. Humilité cordiale de la mère supérieure, qui fait elle-même le service. Nuit dans la maison d'hôte de Suceava, où l'on retrouve, malheureusement, le style, la plomberie et les manières du défunt socialisme. A l'evidence, les Roumains ont un énorme retard en matière touristique. Dans l'état actual, le meilleur endroit où passer une nuit est sans doute un

l'Université de Bucarest.

monastère à condition, sans doute, de ne pas s-attendre à de l’eau chaude.

Samedi 22 juin 1996

Retour à la capitale par la route, toujours en convoi. Notre chauffeur de Bucarest est venu nous rejoindre. Toujours une belle impression du paysage et des villages, au moins jusqu’à Focşani, ville frontière entre la Moldavie et la Valachie, située au conde des Carpates.

Halte à Bacau pour visiter la société *Agricola International*, présidée par Petru Plăcinta. Il s’agit d’une entreprise roumano-allemande. Plăcinta était, depuis 1964, le directeur apparemment très apprécié d’un complexe agroalimentaire local réputé exemplaire. A ce titre, il avait des contacts avec les étrangers. Un indice amusant de son étonnante flexibilité: il nous montre le „coin intime” dans son bureau, sorte de petit autel de prière. Après Ceauşescu, l’orthodoxie. Sans nul doute, il avait d’excellents rapports avec l’ancien régime. Il nous montre fièrement son école maternelle modele un peu trop fastueuse, créée pour l’édification des visiteurs dès 1984. Après la révolution, îl fut pendant deux ans le ministre de l’Agriculture du nouveau régime. Puis îl s’est jeté à l’eau et a pris le tournant des privatisations en faisant affaire avec des partenaires allemands. Îl dénonce au passage l’insuffisant dynamisme des Français. Refrains connus. Plăcinta nous conduit dans să mercedes 500, pour faire le tour de quelques-uns des bâtiments où les poules sont élevées industriellement. Exemple représentatif, apparemment, d’une conversion réussie. Comme dans l’ex-URSS, les meilleurs succès sont obtenus par d’anciens directeurs capables d’iniţiatives. Déjeuner tardif à Focşani, une ville franchement laide, dans un vignoble d’État où nous sommes reçus par des apparatchiks à l’ancienne. Départ pour la dernière étape. Quelques villages „systématisés” aux approches de Bucarest. Comme le remarque Marie-Christine, on est moins choqué que prévu parce que notre œil est habitué, en France, à une certaine

forme de destruction des habitats traditionnels. Le plus choquant, ici, est que ces absurdités ont été imposées par diktat. Et il y a ce qu'on nevoit pas: l'absence de cuisines, de toilettes, d'eau courante etc.

Arrivée à la villa P50 un peu avant vingt heures. Un fax de Thibault nous apprend l'arrivée de notre deuxième petite fille, Eve, née dans la nuit du 21 au 22 à lh58 du matin.

Dimanche 23 juin 1996

Matinée à la villa. Déjeuner avec Gheorghe Prisacaru au château Elizabeta, près du musée de Village. Intéressante discussion historique, notamment à-propos de la Serbie, que les Roumains aiment profondément (je n'en dirai pas autant de la Bulgarie). Une dernière fois dans ce voyage, je ressens la peur des Roumains pour les Russes.

Départ pour l'aeroport après le déjeuner. Caius Dragomir, qui a fait entre-temps un aller-retour à Paris et s-apprête à accueillir Jean-Luc Lagardère, lequel arrive ce soir et sera lui aussi logé dans la fameuse villa, vient nous saluer. Embrassades. Retour. Accueil à l'aeroport par le ministre conseiller roumain et par Anca Opris, qui nous reconduit jusque chez nous. Du porte à porte.

2000

Mardi 19 septembre 2000

Accueil à Bucarest (nouvel aeroport, mis en service depuis mă dernière visite) par le professeur Jacques Barrat, conseiller culturii, puis par l'ambassadeur Pierre Ménat à la résidence où îl m'a invité. Îl arrive d'une réception au Hilton en l'honneur de… Claudia Schiffer!

Mercredi 20 septembre 2000

Temps resplendissant, qui valorise Bucarest et ses arbres. Petit déjeuner à la résidence organisé par Olivier Rémond, chef du poste d'expansion économique, avec un petit groupe de conseillers du commerce extérieur, parmi lesquels une jeune avocate, Dana Gruia-Dufaut, dont le grand-père, Andrei Rădulescu (1880 – 1959), un juriste éminent en son temps, fut le dernier président de

l'Académie roumaine (1946 – 1948) avant les horreurs staliniennes. Impressions contrastées de la situation économique. Confusion fiscale, régime de la propriete toujours incertain, système judiciaire en quenouilles etc. Malgré tout, quelques frémissements «officiels», économie souterraine assez active. Beaucoup de projets non encore concrétisés, mais avancés. En somme, quelques signes encourageants. Il faut certes beaucoup, beaucoup de pugnacité aux investisseurs pour réussir. Mais est-ce très différents des autres pays de la zone?

Visite à Ion Iliescu, président du Parţi de la Démocratie Sociale de Roumanie, le PDSR, dont le siège est un ancien hôtel particulier de l'avenue Kiseleff, très agréable, flanqué du deuxième conseiller, Didier Larroque, qui sera un compagnon efficace et amical. Accueilli, comme je m'y attendais, par Caius Traian Dragomir. Je comprends cependant qu'il a des ennemis. «Un homme sans adversaires est comme un chien sans puces» aurait dit Mao. Le monde est şi méchant! mais, şi Iliescu est élu, «on lui trouvera tout de même un bon poste»... [ÎI sera nommé ambassadeur en Grèce.] Partout pareil. Comme les fois précédentes, Iliescu me reçoit tous charmes déployés. Îl m'explique que son activité principale, depuis să défaite de 1996, a consisté à renforcer les structures de son parţi, don't personne ne doute qu'il sera en tête aux prochaines élections législatives. Quant aux présidentielles, îl espère bien les reporter, mais li se garde de vendre la peau de l'ours. Quelques indications, pas très precises, sur son «programme» en caz de victoire. Le nœud du problème est de ne pas désespérer les pauvres. Selon lui, le pouvoir d'achat représente aujourd'hui la moitié de celui de 1989! Comment concilier la nécessaire préoccupation sociale avec la non moins nécessaire poursuite de réformes d'inspiration libérale? Tout dépend, à mon avis, de la consolidation de la reprise. Toutes proportions gardées, c'est comme le passage à l'euro dans un pays comme la France: le pauvre Alain Juppé a peiné comme un damné, et

Lionel Jospin a aisément franchi l’obstacle grâce au retour de la croissance don’t son prédécesseur aurait bénéficié şi Chirac n’avait pas dissous.

Je reviens avec Iliescu sur le problème de son image. Nul doute que, s il est élu, les médias occidentaux, encouragés par l’opposition roumaine, crieront au retour des cryptocommunistes. Je continue de penser qu’on doit à Iliescu une transition essentiellement paisible après «sa» chute (je remarquerai pendant ce séjour que *lui, il*, etc., c’est Ceauşescu; *elle*, c’est Elena…) et qu’il est le seul homme politique de talent en Roumanie, une sorte de Mittenând. Dans le jardin, après la rencontre, Dragomir me susurre que le caz de figure le plus défavorable, qu’il n exclue pas, serait celui où le PDSR gagnerait au Parlement (ce qui est pratiquement certam, au pourcentage près), mais où Iliescu perdrait la présidentielle. Or, pour l’ancien ambassadeur, Iliescu est le seul homme d’envergure au sein du parţi…

Le conseiller culturii Jacques Barrat prend la suite de Larroque pour în accompagner chez l’ambassadeur Sergiu Celac, qui fut brièvement le premier ministre des Affaires étrangères à l’époque du gouvernement de Petre Roman. Îl dirige l’un de ces organismes d’études des relations internationales dont la réalité institutionnelle est douteuse mais qui parviennent à publier brochures et revues. Conversation intéressante – interlocuteur très cultivé – notamment sur les caractéristiques ethnologiques des tsiganes, qu’il ne faut surtout pas aborder comme une nation, mais comme un ensemble de tribus enracinées dans le fond des âges indo-européens. Question passionnante à creuser. Déjeuner au *Bistrot Athénée* avec mon vieil a-mi Georges de Ménil[149] et Daniel Daianu, un

149 Georges de Ménil, économiste français, spécialiste en macro-économie et en économétrie. Au début des années 1990, il travaille sur la transition vers l’économie de marché qui se produit dans les économies d’Europe de l’Est, et notamment pour la réforme des systèmes de retraite. Il mène une activité de conseil sur les questions de réforme, d’abord en Ukraine de 1995 à 1997, puis en Roumanie.

beau et solide gaillard d'environ quarante-huit ans qui parte bien français et encore mieux l'anglais. Il a été brièvement ministre des Finances. Ils ont fondé ensemble le Centre roumain de politique économique. Je suis frappé par la naiveté politique de Georges, en fait terriblement «américain», y compris bien sûr dans să manière d'aborder les réformes économiques. Îl assimile Iliescu au diable et se montre presque indigné à l'idée que je puisse diner avec lui. Je tente de lui expliquer que notre rôle, à lui comme à moi, est de nous situer au-dessus des partis; c'est l'esprit dans lequel je pourrais envisager de faire quelque chose avec la Roumanie dans le cadre de l'Ifri. Daianu est d'acord avec moi. Le même Daianu me dit, incidemment, avoir lu' autrefois plusieurs de mes ouvrages (*Economie théorique, Le Désordre économique mondial1*) don't il avait puse procurer des photocopies dans les années soixante-dix. La semaine dernière, en Italie, le responsable des études économiques de Montedison, M. Fortis, în avait parlé de *L Energie, le compte à rebours*[150151], qu'il avait lu' en son temps. Ce genre de témoignage, ose l'avouer, me fait réellement plaisir: les petits cailloux que chacun seme dans să vie sont souvent moins perdus qu'on ne le croit ou qu'on ne le craint. Brève promenade ensuite avec Jacques Barrat, un ancien collaborateur de Jobert et de Messmer. Cet homme est attachant et li se donne du mal. Nous faisons un petit tour du côté de chez lui. Envers du décor. Beaucoup de ruines, d'ordures jamais enlevées. Par ici vivent beaucoup de Tsiganes et des meutes de chiens. Îl y en a d'ailleurs beaucoup en Roumanie. Pour éviter tout incident, Barrat se numit d'un fouet et son épouse Rose d'un boatier à ultrasons dont l'effet sur les chiens est radical... à moins qu'ils ne soient enrhumés!

Retour à l'ambassade, d'où je repars aussitôt

150 Thierry de Montbrial. Economie théorique, PUF, 1971 ; Thierry de Montbrial. Le Désordre économique mondial, Calmann-Lévy, 1974.
151 Thierry de Montbrial. L Energie: le compte à rebours, J.C. Lattès, 1978.

accompagné de Didier Larroque pour voir Eugen Dijmarescu, secrétaire d'État au ministère des Affaires étrangères, en l'absence, malheureusement, de Petre Roman, en voyage. Excellente impression. Nous parlons, notamment, des difficultés liées à une fonction publique déracinée et sous-payée. Présence de la charmante Anca Opris, qui a définitivement quitté Paris et travaille désormais à la direction d'Europe du ministère. Passage rapide à l'ambassade, et aussitôt redépart avec l'ambassadeur Pierre Ménat pour rencontrer Mugur Isarescu, ancien gouverneur de la Banque naţionale de Roumanie, actual Premier ministre et presqu'officiellement candidat à la présidence. L'entretien se déroule au Palais Victoria, où le président Iliescu avait offert un diner en notre honneur en 1996. Isarescu me fait le meilleur effet. *Look* très banquier central, cheveux argentés bien peignés, argumentaire économique et surtout financier très solide et aussi un réel sens de l'humour tout à fait sympathique. Ses chances d'arriver en seconde position derrière Iliescu sont fortes, à ce qu'on dit, mais peut-il battre l'ancien président? Les opinions divergent là-dessus et je suppose que beaucoup dépendra d'une campagne qui n'est pas encore véritablement commencée. Quelle impression un homme comme lui peut-il faire sur le Roumain moyen? L'ambassadeur et moi nous precipitons ensuite au palais de Cotroceni où nous arrivons pile pour le rendez-vous de six heures. Ce palais, dont l'architecture est d'inspiration turque, paraît toujours aussi froid. À l'origine, Serban Cantacuzene, prince de Valachie de 1678 à 1688, avait fait bâtir sur cette colline un monastère et un palais. Après le tremblement de terre très meurtrier de 1977, constatant que les imineubles du secteur avaient bien résisté, Ceauşescu avait envisagé d y établir să résidence. Des travaux furent donc entrepris, don't hélas la destruction de l'église de Cotroceni, l'un des joyaux du patrimoine roumain[152]. Au mois de juin 1990, Iliescu fit de ce palais la

152 Détruite en 1984 sur l'ordre de Ceausescu, cette église a été

résidence officielle du président de la Roumanie.

Le président Emil Constantinescu me reçoit dans une autre pièce que celle où son prédécesseur în avait accueilli la première fois, avec l'ambassadeur, să conseillère Zoe Petre, et une traductrice médiocre qu'il faudra constamment reprendre. En attendant l'audience, l'idée me traverse l'esprit que les gens qui reprochent à Iliescu son passé sont souvent plus discrets sur celui des autres personnalités que je rencontre. Comme quoi ces choses-là doivent être regardées avec modération et prudence. Entretien assez extraordinaire. Le président în explique en substance qu'il a renoncé à se présenter malgré ses chances réelles d'être réélu, parce cu'avec Isarescu on remplace une probabilité par une quasi-certitude, auquel caz le flutur président pourra former un gouvernement plus ou moins technocratique qui contournera l'obstacle du PDSR[153]. Ménat et moi sommes frappés par cel étonnant exercice de politique virtuelle dans lequel Constantinescu se complait à l'evidence. Quant à lui, îl semble dire cu'après avoir tiré les ficelles, îl fera de la politique sous d'autres formes, telles cu'un centre pour les Balkans et le Caucase... Peut-être aussi retoumera-t-il à la minéralogie.

Adieux à Constantinescu. Nous filons ensuite vers l'Institut français – qui occupe un bâtiment tout à fait charmant –, où nous arrivons avec un quart d'heure de retard sur l horaire prévu. J'y fals un exposé sur «l'avenir de l'Union européenne» devant une salle bien remplie. Agréable surprinse de retrouver beaucoup de têtes connues, parmi les Roumains mais aussi les ambassadeurs des pays de l'Union européenne. Aussitôt après, diner détendu offert par Iliescu à la Maison des Hommes de Science, avec l'ambassadeur et Jacques Barrat du côté français, Dragomir, Simion et un certam Alexandru Mica

reconstruite en 2004.

153 Parti de la Démocratie Sociale de Roumanie, dirigé par Ion Iliescu. Depuis 2001 : PSD (Parti social-démocrate de Roumanie).

du côté roumain. Étonnant personnage que celui-ci, ancien ambassadeur en Corée du Nord où il a fait des études dans les années soixante (il a même essuyé les mêmes banes que Kim Jong Il). Îl parte aussi le japonais. Îl me fera parvenir à l'ambassade un ensemble de trente-cinq cassettes de chansons populaires roumaines qu'il a réalisées. Pendant le diner, Barrat explique à Iliescu comment il faut faire de la politique. Le vieux renard ne s'en émeut guère. A un certam moment, l'ancien président reçoit un appel téléphonique. On lui apprend que dans le journal *România libéra* (je crois) du lendemain, on l'accuse de vouloir favoriser l'élection de Milosević en Yougoslavie. Cette «information» n'a pas l'air de le frapper, et ne trouble aucunement să bonne humeur.

Jeudi 21 septembre 2000

Départ de la résidence vers 10 hl5, avec l'ambassadeur, pour mă séance d'întronisation à l'Académie roumaine. Je retrouve avec plaisir Eugen Simion, ainşi que son prédécesseur le professeur Mihai Drăgânescu qui m'avait reçu en ces lieux en 1990. Ce dernier prononcera, tout à l'heure, le *Laudatio*. Îl s'est récemment adonné à un exercice intellectuel typiquement roumain – qui n'est pas pour me déplaire – consistant à appliquer le concept mathématique de catégorie à des problèmes de sciences molles. Îl me remet un tiré à part d'un article sur ce sujet, que je lirai le soir même. Conversation intéressante avec le mathématicien Viorel Barbu, spécialiste des équations différentielles, qui a beaucoup travaillé, notamment, avec le Français Haïm Brézis1. J'oublié de lui demander's îl connaît Jean-Pierre Aubin[154155]. Arrive bientôt l'heure d'officier dans la belle salle des séances, riche de souvenirs. En dehors des académiciens présents, un certam nombre d'invités, parmi

154 Haïm Brézis (1944-), mathématicien français d'origine roumaine, membre de l'Académie roumaine.

155 Jean-Pierre /fubin est un universitaire français, mathématicien, auteur de nombreux travaux scientifiques sur l'analyse numérique d'équations différentielles

lesquels bien sûr l'Ambassadeur de France, Georges de Ménil, Caius Dragomir, Gheorghe Prisacaru (président de la commission de politique extérieure au Sénat), Anca Opris. Le président Eugen Simion ouvre la séance. Puis je lis mon discours sur «le sens de l'histoire», avec l'effet escompté sur le public[156][157]. L'un des Français présents, don't apprends ainşi qu'il appartient à la Grande Loge Naţionale de France don't mon beau frère Jean-Michel Balling est un membre distingué, croira pouvoir en déduire que je suis un frère! Le président de l'Académie me remet parchemin et attributs de mă nouvelle dignité, avant que Drăgânescu ne prononce le *laudatio*. Tout cela est assez émouvant, et se prolonge – après une brève escapade au lycée Anna de Noailles où je rencontre des gens très impliqués, à commencer par le proviseur – par un déjeuner dans la Maison des Hommes de Science – en quelque sorte le club de l'Académie – auquel participent, en plus des Académiciens que ai cités, la biologiste Maya Simionescu et le secrétaire général Andrei Tugulea. Nous y évoquons les difficultés de la vie (ils sont très pudiques là-dessus), la situation catastrophique des établissements d'enseignement et de recherche et la fuite des cerveaux. La conversation porte aussi sur l'histoire de l'Académie, quatrième institution dans l'ordre du protocole roumain, largement inspirée du modele français et teintée du modele soviétique (rattachement des instituts), persécutée par Elena Ceauşescu (l'Académie a résisté dix ans avant de l'élire; elle ne cooptait en fait plus personne et l'épouse du dictateur la progressivement dépouillée de tout, y compris de son club, pour se venger). Nous parlons des conditions de să renaissance. Eugen Simion me dira que le prochain membre d'honneur sera probablement Elie Wiesel. La prochaine întronisation, le 2 octobre je crois, sera celle de

156p artielles, l'analyse fonctionnelle, l'économie mathématique. L'auteur de ce journal a travaillé avec lui, dans le cadre de ses propres travaux en économie mathématique, autour de 1970.

157 [Voir le texte en annexe.]

Gérard Conac, un universitaire français professeur de droit public, dont la femme connaît Iliescu depuis longtemps.

Après-midi, entretien avec Teodor Melescanu, qui m'avait reçu naguère en tant que ministre des Affaires étrangères, et a aujourd'hui son «parţi de l'Alliance pour la Roumanie», l'APR, dont le siège est boulevard Unirii, cette immense saignée réalisée au fier rouge face au Palais du Peuple de Ceauşescu. Ce grand gaillard de près de soixante ans est toujours aussi intelligent. Ses chances d'être élu président sont nulles, mais îl espère que son parţi pourra entrer dans une coalition avec le PDSR. Idées saines, d'inspiration chrétienne-démocrate ou sociale-libérale. Fin de journée, longue réunion avec des journalistes à la résidence, organisée par le conseiller de presse Patrick Pommier. Les journalistes cherchent à me faire dire qu'en caz de victoire d'Iliescu, l'Union européenne l'isolera. J'explique patiemment pourquoi je refuse d'entrer dans ces calculs malsains. Şi l'ancien président revient efectivement au pouvoir, écrirai là-dessus dans *Le Figaro*. En tout caz, cel échange est utile pour améliorer mă compréhension de la psychologie politique locale. Nous parlons inévitablement de l'Autrichien Haider1 et du Serbe Milosević[158159]. Mes interlocuteurs, au demeurant très sympathiques et attachants, ont tendance à tout mélanger.

Diner en mon honneur à la résidence. Parmi les invités, le général Chelaru, le chef d'état-major qui avait rendu visite à l'Ifri avant l'été, Daniel Daianu, Mircea Malitza, Zoe Petre (qui – physiquement – me fait irrésistiblement penser à mon ancienne éditrice de Flammarion, la célèbre Françoise Vemy), Gheorghe

158 Jôrg Haider (1950-2008): gouverneur du land de Carinthie (Autriche), membre dirigeant du Parti autrichien de la Liberté et président-fondateur de l'Alliance pour l'avenir de l'Autriche, partis d'extrême droite.

159Y ougoslavie de La Haye pour crimes de guerre, crimes contre l'humanité et génocide. Il est mort pendant la cinquième année de son procès.

Prisacaru (qui aimerait que je puisse venir très vite à Bucarest en caz de victoire d'Iliescu), Maya Simionescu – la biologiste, pleine de charme –, et encore Roxana Theodorescu, directrice du Musée National d'Art, que je visiterai après-demain. Diner amical et détendu. J'observe avec amusement les regards mauvais de Prisacaru en direction de Zoe Petre, assise à mă droite.

Dans *Bucarest-matin* de ce jour, deux articles l'un au-dessous de l'autre: au-dessus, il s'agit de Claudia Schiffer; au-dessous, de Thierry de Montbrial! Bien sûr, le premier est plus important que le second, et surtout, il est agrémenté d'une photo!

Vendredi 22 septembre 2000

Changement brutal du temps. Passage soudain d'août à novembre. Larroque me prête un manteau et l'ambassadeur une écharpe. Visite de bouquinistes. Je renonce à l'achat d'une collection des œuvres, en français, du grand historien Nicolae Iorga (1871 – 1940), en quelque sorte le Michelet roumain, mort assassiné au début des grands malheurs. Départ en voiture pour Sinaia, accompagné d'E. Simion et du président de la section des sciences historiques et archéologiques de l'Académie, l'historien Dan Berindei, né en 1923, de grande réputation. La route et les villages traversés font assez bonne impression. Beaucoup d'animation, de constructions. C'est bien une image de dynamisme qui se dégage. Échanges intéressants, à l'aller comme au retour. Berindei a tout vu. Îl rédige actuellement ses mémoires. Sinaia est efectivement une belle station, qui pourrait même devenir superbe. Déjeuner dans l'ale „construite par Ceauşescu", où résidaient pendant un temps des artistes à la gloire du régime, don't certains vivent maintenant aux États-unis et accablent le communisme. Déjeuner à Foişor, dans une salle à manger royale-socialiste, toujours avec le même menu, ou à peu près. Nous parlons beaucoup de littérature et d'histoire. Simion s-apprête à publier un gros livre sur le genre des journaux intimes. Îl m'en avait parlé un peu en

novembre dernier. Pour lui, la valeur d'un journal tient dans le fait de „tout dire", ce qui est à mes yeux impossible. Le journal „parfait" supposerait une connaissance parfaite de soi, sans parler du temps de l'écriture qui entre en compétition avec le temps de la vie. Tout journal est imparfait, et comme pour tout être humain, les imperfections sont essentielles pour la séduction. Cette idée d'imperfection plait à Simion. Berindei parte de son beau-père qui a laissé un journal de 35.000 pages. Dans le meilleur (ou le pire!) des caz, je n'approcherai heureusement pas ce chiffre! Sur un tout autre plan, l'historien fait l'éloge de Napoléon III, ce qui est bien compréhensible du point de vue des Roumains. Son malheur, dit-il, aura été d'être le neveu de son oncle. À quoi je lui réplique que ce fut aussi să chance…

Visite du château de Peles, construit par Carol Ier. Sombre, baroque, un côté Louis II de Bavière, mais du charme. Belles collections d'armures, d'armes blanches – boiseries, turqueries, livres…

Retour à Bucarest juste à temps pour la table ronde organisée par Mircea Malitza dans le cadre de l'Association roumaine pour le Club de Rome et l'Université de la Mer Noire sur le thème «Le monde vu au travers du RAMSES», suivi d'un diner offert par mon vieil a-mi, qui roule notamment sur les élections yougoslaves.

Samedi 23 septembre 2000

Visite du Musée National d'Art, accompagné par Jacques Barrat et par Geneviève Iancu, une diplomate française, que je n'avais pas vue depuis mon voyage en Israël avec Dominique Moïsi. Nous sommes guidés par Roxana Theodorescu. Cette femme recrue d'épreuves mais belle et surtout très digne, laisse entrevoir les immenses difficultés de să tâche qui la continent à une sorte de sainteté. Comme tous les nouveaux riches, les Roumains engraissés ne's intéressent cu'à leurs Mercedes et autres biens matériels ou à la sponsorization rentable, et se détournent de la culture et de la science. Même

phénomène en Russie. Roxana évoque tristement une sombre histoire de lourde condamnation pour un vol de quelques poulets, alors que les grands escrocs étalent leurs richesses et leur mauvais goût. À un moindre degré, et encore, on voit des situations de ce genre dans les pays riches. Je ne comprends pas pourquoi Georges et Lois de Ménil, héritiers d'une grande fortune, ne rassemblent pas les fonds dont elle a besoin. Ce musée est installé dans l'ancien palais royal, siège du Conseil d'État et de la présidence de la République sous Ceauşescu. Ce palais, tout près duquel était l'imineuble du Comité Central du Parţi Communiste, a beaucoup souffert de la révolution de 1989. Des chars lui ont tiré dessus. Il en reste de nombreuses traces dans les parties non restaurées. Tout près de la, la bibliothèque nationale a brûlé dans les mêmes circonstances, entra înant, hélas, la destruction d'un patrimoine inestimable. Cela me serre le cœur. Belles collections (des Greco, Rembrandt, Breughel le jeune, etc.), la plupart en provenance du fonds réuni par Carol Ier. L'émouvante Roxana se demande cependant şi Pierre Rosenberg, le président du Musée du Louvre – qui avait failli venir à l'inauguration, et en a été empêché par une grève d'Air France – ne jugerait pas qu'il n'y a la cu'une réunion de croûtes. Evidemment non. Visite de la salle du trône, fermée au public et qu'on loue pour survivre. Lendemain de fête. Saletés partout. C'est un signe des temps. Nous quittons la pauvre femme qui a du mal à retenir des larmes.

Ultime déjeuner à la résidence avant le départ. Ménat observe qu'il n'y a pas de lobby proroumain en France et que mon intérêt pour ce pays est politiquement significatif. C'est peut-être vrai. Anecdote affligeante de Ceauşescu, lors de să visite officielle en France sous Giscard, qui avait volé tout ce qu'il avait pu à l'Hôtel Marigny[160]. Le chef de l'État avait personnellement

160 L'Hôtel Marigny, proche du Palais de l'Elysée, est la résidence des hôtes officiels de la France.

prévenu la Reine d'Angleterre, chez qui le tyran des Carpates se rendait ensuite. L'intărissable Barrat în accompagne à l'aeroport, avec le stagiaire de l'ENA, Hervé Seville. Retour sans histoires. Sentiment d'un séjour intense el, d'une certaine manière, important. Berindei dans l'avion. Li se rend à un colloque à Montpellier, sur le sort des Juifs de Roumanie.

2001

Vendredi 26 janvier 2001

Départ pour Bucarest. Je m'y rends cette fois par *YEast-West Institut*s, fondé il y a vingt ans par John Edwin Mroz, et don't je fus l'un des premiers administrateurs, aux côtés notamment de Mircea Malitza. Cet institut s'est remarquablement développé depuis la révolution de 1989, avec des branches à Praque (dès 1989, grâce à Havel), Moscou et Kiev. John et son «vice-président» István Gyarmaţi, que ai rencontré il y a quelques années à Budapest où il était alors vice-ministre de la Défense, me diront qu'ils sont actuellement en discussion avec KOS – tunica – le tombeur de Milosević, très impressionnant selon le jeune ministre des affaires étrangères, Mircea Geoană, ce qui me surprend – pour ouvrir une filiale à Belgrade. Je viens donc pour participer à une «retrăite» avec Ion Iliescu et son gouvernement, lequel est dirigé par mon vieil a-mi Adrian Nastase. Je suis le seul Français, et li se pourrait bien qu'en fait ale été invité à l'initiative des Roumains.

A Bucarest (où il fait beau et assez doux), un membre du protocole me conduit à la «Villa noi du lac», 5 – 7 rue Mircea Eliade. C'est la cu' Iliescu avait donné son premier diner en notre honneur, en 1996, et que le dernier Premier ministre d'Emil Constantinescu, Mugur Isarescu, în a reçu en septembre dernier. Cette villa a été construite pour Gheorghiu-Dej. Elle est l'une des cinq résidences – très proches les unes des autres, tout le quartier était jadis bouclé – utilisées pour les besoins de l'État. Parmi elles, la fameuse résidence P.50.

Accueilli fort chaleureusement par le président. Je lui proposerai de recevoir le Centre franco-autrichien dans les mois à venir, ce qu'il acceptera aussitôt. Îl me donne les moyens de communiquer directement avec lui. Iliescu et Geoană me disent que le nouvel ambassadeur à Paris n'a pas encore été désigné. On recherche quelqu'un de dynamique. Quant à mon ami Dragomir, on devrait lui offrit l'ambassade en Grèce, mais il ne le saurait pas encore. Nombreuses nouvelles connaissances américaines, européennes, et roumaines (essentiellement des ministres et des conseillers, mais aussi des semiopposants, comme Daniel Daianu, l'a-mi de George de Ménil, lequel a quitté Bucarest).

Une trentaine de participants en tout pour la présente réunion, don't beaucoup ont une vraie expérience des affaires. Dans le groupe, l'ancien président finlandais Ahtisaari, qui me demande de l'appeler par son prénom, c'est-à-dire Martti. Après-midi, soirée (diner sur place offert par le Premier ministre) et matinée du lendemain consacrés à dialoguer avec les autorités roumaines sur leurs politiques. L'équipe de Nastase est qualifiée, jeune et dynamique. C'est une nouvelle génération qui arrive au pouvoir. Rien à voir avec le début des années quatre-vingt-dix. On est infiniment loin du néo-communisme dénoncé par les commentateurs occidentaux ignorants. Îl me semble que ces gens ont une bonne compréhension de ce qu'il faut faire (Iliescu, quant à lui, s'en tient prudemment à des généralitésc est l'un de ses côtés Mittenând – et n hésite pas à se déclarer «socialiste»), mais ils savent aussi que leur marge de manœuvre est étroite: ne rien faire, ce serait egager le pays dans une ornière; agir trop brutalement precipiterait le peuple dans la rue. Quatre raisons d'espérer, dira Mircea Geoană, qui vient de passer cinq ans à Washington comme ambassadeur: la «réoccidentalisation» des élites réalisée au cours des dix dernières années; un apprentissage non négligeable au cours de cette même période; l'ombre de l'extrémiste de

droite Tudor; un président et un Premier ministre qui ont une vraie surface politique. À cela s-ajoute qu'il y a actuellement, en dépit de toutes les entraves, un petit ar de reprise qui pourrait favoriser l'amorce d'un cercle vertueux. En fin de compte, le véritable enjeu est de libérer des énergies dont les connaisseurs disent que le pays ne mangue pas, ni à Bucarest, ni dans les provinces. Reste qu'il faut amorcer la pompe, en surmontant l'obstacle d'une bureaucraţie médiocre et fort mal payée, ce qui n-a rien d'evident. Les uns et les autres y allons de nos conseils à Iliescu, Nastase et à leurs ministres. Je me demande comment ils parviendront à en faire leur miel. Malgré tout, je repartirai avec un optimisme mesuré.

Après le diner, on me conduit à l'ambassade où Pierre Ménat în a invité à passer la nuit. Longue conversation avec lui. Le Premier ministre, Lionel Jospin, a malheureusement repoussé le voyage qu'il devait faire en février. Il a certainement une prévetion à l'encontre d'Iliescu, comme il était, pour d'autres raisons, „contre" Poutine. Geoană vient à Paris le 8, mais Védrine n'a pas le temps de lui offrir un repas. J'essaierai, quant à moi, d'organiser quelque chose.

Samedi 27 janvier 2001

Petit déjeuner restreint offert par Iliescu dans l'une des cinq villas où je n étais pas encore allé. Comme les autres, celle-ci est massive et de mauvais goût, d'un «luxe» caractéristique du socialisme d'antan. Tout est nu, même le bureau où des objets sans valeur ne sont la que pour la décoration. Aucune vie. Iliescu lui-même habite toujours, me dit-il, le petit appartement dont il m'avait parlé naguère, où îl vivait deja dans les années quatre-vingt. Tout confirme, incidemment, qu'il est personnellement intègre. Nous sommes sept autour de la table, avec Ahtisaari, Mroz, Gyarmaţi, George Russell et Mircea Geoană. Intéressante conversation sur la Moldavie, la Transnistrie, la politique de Poutine dans son «étranger proche» 1 etc. Fin de la réunion le reste de la matinée.

Effusions. Retour à Paris dans l'après-midi. Dans l'avion, écris ces lignes et lis un dossier pour mon article du *Figaro*.

Paris. Jeudi 8 février 2001

Reçu, en fin d'après-midi à l'Ifri, mon nouvel a-mi roumain, le ministre des Affaires étrangères Mircea Geoană, dont l'exposé est bon.[161][162]

*

Bucarest. Mardi 26 juin 2001

Ouverture à Bucarest d'une conférence du CFA sur «la coopération européenne pour la prévention et la lutte contre la criminalité organisée». On lit un message d'Iliescu. À mă droite, le procureur général de la Roumanie, Tanase Joiţa (tête de l'emploi et pas l'air d'un plaisantin), et Pierre Joxe. Le sens de l'humour de ce dernier est beaucoup plus développé qu'on pourrait le croire de prime abord, mais peut-être est-ce aussi le caz de Joiţa? Son rapport introductif, tout auréolé de réminiscences romanesques, est excellent. Pourquoi ne pas en faire une «note de l'Ifri»? Aussitôt après la séance inaugurale, je rends visite à Eugen Simion à l'Académie roumaine. De la nous allons tous les deux visiter le siège de la Fondation pour la Science et les Arts qu'il a créée. De beaux locaux situés juste à côté du Palais Royal.

Déjeuner à l'hôtel avec les participants. Dans l'après-midi, travail dans ma chambre sur l'Asie centrale, un sujet dificile et excitant qui ne souffre pas l'improvisation, sur lequel je dois prochainement în exprimer. Apparition, en fin de journée, à la réception offerte à la résidence d'Autriche à l'occasion de notre colloque – je revois notre ambassadeur Pierre Ménat, qui voudrait me faire revenir à

---

161 L'expression «étranger proche» est apparue après l'éclatement 4e l'URSS et est utilisée dans le langage politique russe pour désigner les anciennes républiques soviétiques juridiquement indépendantes, mais toujours sous l'influence de la Russie.

162 Mircea Geoana a été l'invité d'honneur de l'Institut français des relations internationales lors d'une conférence organisée dans le cadre de la présidence de l'OSCE par la Roumanie.

l'occasion du voyage officiel de Jospin en juillet, ce que je décline à cause de *Ramses* –, avant de filer, sous un orage de fin du monde avec un coup de foudre mémorable qui heureusement ne trouble pas trop mon chauffeur, vers la froide villa présidentielle de l'avenue Mircea Eliade don't je suis désormais un familiei. J'y débarque sous une pluie diluvienne, quelques minutes après l'heure protocolaire (19 h30). Comme la première fois dans son palais, il y a dix ans, le président est la qui m'attend pour ce diner en tête à tête (était-il inquiet de mon retard?), arborant son habituel sourire de séducteur à la Lecanuet[163]. La conversation roulera sur maints sujets, tous de mon choix sauf quelques remarques iniţiales assez critiques sur les privatisations où îl distribuie les mauvais et les bons points. Îl saura dans six mois, me dit-il, şi le gouvernement d'Adrian Nastase a réussi. C'est possible, mais pas sûr. Pas vraiment d'opposition, à l'heure actuelle, sauf l'extrême droite de Vadim Tudor. Le président me dit incidemment avoir refusé de réhabiliter le maréchal Antonescu, comme certains l y poussaient. Il ne pense pas que le retour «du roi Michel» puisse déboucher sur un phénomène comparable au succès électoral récent de Siméon II en Bulgarie. Michel est un homme assez «simple» (il dit cela avec tact, mais le sens est clair), il a quatre-vingt-un ans et pas d'héritier mâle. Iliescu me laisse entendre qu'il a mis l'ex-roi dans să poche. Îl pense aussi que la Bulgarie, beaucoup plus que la Roumanie, a frôlé le gouffre. Nous parlons longuement de géopolitique (l'Otan, la Russie, l'Ukraine…) et je trouve qu'il voit bien les choses, avec tout le réalisme d'un homme formé au marxisme-léninisme. L'URSS, selon lui, n était pas réformabile, car le «despotisme asiatique» est radicalement inadapté au monde moderne. Certes. Mais îl reconnait s'en être rendu compte après et non avant 1989… Pour lui, l'histoire

163 Jean Lecanuet (1920-1993): homme politique français. Il affronta le général de Gaulle à l'élection présidentielle de 1965 et contribua à mettre en ballottage le fondateur de la Ve République en recueillant 15,57% des voix au premier tour.

continue. La roue tourne, toujours. Des problèmes disparaissent, d'autres apparaissent. Ce sera le caz, même aux États-unis. Ion Iliescu n'est pas un adepte de la fin de l'Histoire. Moi non plus, mais je crois au progrès par les institutions.

Comme d'habitude, je suis frappé par să modération, ses efforts pour comprendre le monde. Vers la fin du repas, nous en venons à des considérations plus personnelles. Li se dit „libre penseur". Il ne croit pas en Dieu, mais à la chaîne des hommes. Pour lui, comme pour tous les hommes dépourvus d'une dimension spirituelle, il n'y a rien après notre vie, laquelle est ainşi entièrement *self-contained*. Il fait partie de ces gens que le grand Vide n inquiète pas, du moins apparemment. Je le fals parler sur son déstin. Son père, sa mère, leurs espoirs et leurs deceptions, ses débuts en politique comme président de l'Union des étudiants, să rupture avec Ceauşescu... Quelle trace veut-il laisser? Să réponse tombe sans l'ombre d'une hésitation: avoir «normalisé» la situation de la Roumanie.

Comme d'habitude, nous parlons français. Lui-même ne me pose jamais aucune question. Îl conserve quelque chose d'insaisissable, d'un peu étrange. Mais je ne pense pas în être trompé sur lui.

2002

Lundi 25 marş 2002

Destination Bucarest. Je vais participer à la réunion du «groupe de Vilnius», significativement intitulée *The Spring of New Allies*, à l'invitation de Nastase et de Geoană. Il s'agit d'un club formé des pays candidats à l'Otan et de ceux qui ont récemment rejoint l'organisation.

Arrivé en Roumanie, on me transfère aussitôt au Palais du Parlement, que avais visité il y a un peu plus de dix ans, immensité désertique, alors qu'on se demandait ce qu'on pourrait en faire. Aujourd'hui, îl abrite la Chambre des députés (bientôt aussi le Sénat) et de multiples services, et sert aussi à des réunions, colloques etc. On me propulse dans l'une de ces salles gigantesques où

attendent, seuls, le Premier ministre et le président du Parlement. Adrian Nastase în accueille chaleureusement, puis arrivent successivement Iliescu avec le président polonais Kwasniewski, le premier ministre Siméon de Bulgarie, le premier ministre turc Ecevit, le premier ministre Berzins (Lettonie), le premier ministre Racan (Croaţie), etc. Je les connais tous personnellement. Je me retrouve donc seul de mon espèce, Président ou premier ministre de nulle part. Quelques mots avec les uns et les autres. On nous conduit ensuite dans la salle de conférences, baptisée du nom d'Alexandru Ioan Cuza, pour la séance d'ouverture. C'est Nastase qui officie (en anglais) et non Iliescu. Le Premier ministre dirigerea l'essentiel des débats. On me dit qu'il devient plus populaire que le président, auquel îl pourrait succéder. Les messages – celui de Bush, lu' par Richard Armitage, *deputy Secretary of State* (să morphologie est étonnante, comme si son torse était prolongé par une sorte de caisse...), et d'autres, don't Tony Blair – lui sont adressés. Iliescu fait tout de même un petit discours (en roumain) ainşi bien sûr que Kwasniewski et les autres grands invités. On nous projette une vidéo de Lord Robertson [le secrétaire général de l'OTAN]. George Robertson explicite les questions qui, dit-il, ne sont jamais posées en public mais sont néanmoins très importantes, sur les régimes politiques, l'évolution des sociétés etc. Claire allusion, en particulier, au possible retour de Meciar en Slovaquie, auquel caz l'adhésion de ce pays serait peut-être compromise. D'une manière générale, hymnes à la pensée otanesque unique. En conclusion de l'article que Pierre Bocev consacrera quelques jours plus tard à cette réunion dans *Le Figaro*, je lirai: «II a fallul'intervention d'un simple invité, Thierry de Montbrial, de l'Ifri, pour expliquer que l'Alliance était „relativement marginalisée" et cu'elle était en train de se transformer en „club politique". Mais il a été vigoureusement contredit par les représentants des pays membres et des pays aspirants au cours de ce sommet

„politiquement corect”». C’est un peu réducteur pour mon intervention où expliquais aussi qu’il fallait bien distinguer entre l’Otan et l’Union européenne, le grand absent de ce *meeting*, deux entreprises d’une nature radicalement différente. Malgré tout, il y a du vrai dans ce cu’écrit Bocev, mais il est vrai aussi que le but de l’exercice était de faire pression en faveur de l’adhésion de la Roumanie et de la Bulgarie au Traité de l’Atlantique Nord. La journée se termine au palais Cotroceni avec un concert d’une «musique de chambre» très medievale et orientale, puis un diner-buffet assez sinistre avec Iliescu et les principaux invités. Vu entre autres Frédéric du Laurens, directeur politique adioint aux côtés de Gérard Errera, qui préside la délégation officielle française, ainşi que Pierre Ménat. Impression que les Roumains ont réussi leur opération.

Mardi 26 marş 2002

Un peu avant 6 heures du matin (5 heures à Paris), mon accompagnateur me réveille en în’appelant au téléphone: îl m’attend dans le hall de l’hôtel Marriott depuis dix minutes. Je n’ai pas entendu mon réveil sonner! L’avion s’en va dans exactement une heure. Ce matin, je bats tous mes records. A 6 heures 07 je suis dans la voiture, avec une cravate convenablement nouée, et je décolle à l’heure prévue, et encore pas trop hirsute. Même équipage cu’à l’aller, mais moins de passagers. Je fals un brin de toilette dans l’avion. Je décline l’aimable invitation du pilote à aller dans le cockpit.

*

Mercredi 25 septembre 2002

Accueilli à Bucarest par des envoyés du recteur de l’université de Transylvanie à Braşov. En route vers les Carpates, conduit par un excellent chauffeur dans une bonne voiture française, flanqué d’une jeune femme dépourvue d’attraits qui parte autant français que moi roumain. J’étais deja allé naguère avec Eugen Simion à Sinaia. Cette fois, je trouve les paysages encore plus beaux. Partout, on construit, et l’impression est mieux que

favorable. Il y a tout de même la comme un mystère. D'où vient cette aparente opulence? Comment font tous ces gens qui affluent aux terrasses des cafés ou des bars, ou dans les magasins, qui ont surgi du néant communiste? Rien, sur cel itinéraire, ne suggère la pauvreté, et pourtant il ne s-agit pas d'un spectacle à la Potemkine1. J'aurai l'occasion de constater que certains de mes interlocuteurs roumains se posent les mêmes questions! Quoi qu'il en soit, à mesure cu'on's enfonce dans la montagne, je pense à la Suisse, avec un charme supplémentaire. Ploieşti, Câmpina, Breaza, Sinaia «la perle des Carpates», Buşteni (on imagine ce que tout cela fut et redeviendra), débouché sur Poiana Braşov (Poiana veut dire clairière, et c'est bien d'une clairière – une très belle clairière – qu'il s-agit), enfin sur Braşov. Pendant ce trajet, aussi, l'inspiration me vient pour le concept de mon nouveau cours du Cnam[164] au début de l'année prochaine. De l'intérêt des somnolences! Arrivée au rectorat, où l'on me reçoit en grande pompe et l'on me remet un diplôme de Profesor *onorific*. Intéressante conversation sur la coopération dans le cadre de l'Union européenne (Socrate…) et de la France. Comme toujours dans ce genre de rencontre, je pense aux myriades de ruisseaux qui font les grands fleuves. Je salue ces hommes et ces femmes qui se dévouent. Visite, ensuite, de la première école roumaine (lle siècle…) située dans l'ancien quartier Schei de Braşov, sous la conduite d'un étonnant personnage, petit, rond et chauve, professeur de philologie à l'université, qui depuis près de quarante ans se passionne pour ce quartier et le musée qu'il y a lui-même constitué en rachetant aux villageois tout ce qu'il pouvait trouver. Livres rares – mal conservés dans ce pot d'humidité –, imprimerie du 16 e siècle… Qu'adviendra-t-il de tout ce patrimoine que Ceauşescu, je le relève incidemment, a plutôt aidé à constituer?

---

164 Allusion à la légende historique, quand, à la demande du ministre russe Potemkine, des luxueuses façades avaient été érigées à base de carton-pâte, afin de masquer la pauvreté des villages lors de la visite de l'impératrice Catherine II en Crimée en 1787.

c'est la, également, cu'après «la révolution» (la chute de Ceauşescu) ont été transférées les cendres de Nicolae Titulescu, un juriste éminent considéré comme l'un des fondateurs de la Société des Nations, que la nouvelle Roumanie a hissé au rang de héros national. Quant à la ville, elle me plaît infiniment. Comment a-t-il été possible de lui réinsuffler la vie en şi peu de temps? c'est le miracle de l'Europe de l'Est. Petit tour vers Poiana Braşov, admirablement située, puis retour à Sinaia, en compagnie du recteur Sergiu Chiriacescu. Installation au palais de Foişor, appartement n° 1, dans des conditions encore dignes des fastes pour dignitaires communistes d'antan. Ce palais fut le pavillon de chasse (construit en 1879, détruit par un incendie en 1932 et reconstruit aussitôt) du roi Carol II, qui l habitait l'été, complété par Ceauşescu pour, dit-on, y loger la reine d'Angleterre qui n'y vânt jamais. Diner d'ouverture du colloque sur l'Europe que ai concocté avec Eugen Simion. Je retrouve avec plaisir l'historien Dan Berindei. Avec lui et quelques autres nous revenons sur les circonstances de «la révolution» de 1989 et les conditions – le coup du destin – de la mise en situation d'Iliescu. J'en stors plus conforté dans l'idée que ceux qui appliquent la théorie du complot (*conspiracy theory*) à cel épisode extraordinaire sont dans l'erreur. Je relève aussi que Berindei tient Poutine en haute estime, en tant cu'homme d'État – le seul peut-être actuellement «sur le marché» –, et qu'en même temps il lui fait un peu peur…

Jeudi 26 septembre 2002

Notre conférence est donc intitulée «Penser l'Europe». Elle a lieu au palais de Foişor. J'en suiş formellement le coorganisateur, en fait le co-inspirateur. Nous devions tenir cette rencontre il y a un an, et nous l'avons repoussée à cause du 11 septembre. J'y vais, bien sûr, de mon exposé introductif avec Eugen Simion, lequel trouve des mots justes pour parler de la culture européenne. Plus je connais cel homme, plus je le trouve remarquable, à la fois intellectuellement et comme

organisateur. On parte beaucoup français, à l'exception inattendue de l'ambassadeur de Belgique, un Flamand qui est davantage à l'aise en anglais, et de l'Autrichien Waldemar Zacharasiewicz, spécialiste d «imagological studies» (l'intitulé de ce domaine me réjouit, et j'en ferai mon miel pour mes études praxéologiques) que je trouve excellent. Autres «trouvailles» de cette réunion, le Franco-roumain Basarab Nicolescu, spécialiste de mécanique quantique à Paris VI venu în écouter le 16 octobre dernier à l'Institut[165], ou encore le président de l'Académie moldave des sciences, Andrei Andriec. J'aimerais bien, un jour ou l'autre, faire un tour dans cette Bessarabie sinistre, où cependant on produit encore de bons vins. C'est l'une des dernières survivances d'un État communiste. Revu avec plaisir Caius Trajan Dragomir et surtout Petre Roman. On le dit politiquement fini, et de fait il a été évincé de la présidence de son propre parţi. Quoi qu'il en soit, je peux constater cu'aucune aura ne l'entoure. Trop intellectuel pour réussir durablement en politique, îl pe Test pas assez pour exister à ce titre. Peut-être aussi n a-t-il pas su choisir. Nous parlons de l'affaire des mineurs de juin 1990, qui n-a sûrement pas été montée par Iliescu (il ne l'en a jamais accusé) mais qui a mis un frein aux réformes – c'était le but des instigateurs, sans doute issus des rangs de la Securitate. Lui-même, qui était alors Premier ministre, ne s'en est pas relevé. Evidemment, Petre Roman reproche au président d'avoir cédé, mais celui-ci avait-il les moyens de résister? Plusieurs interviews en marge de la réunion, le matin.

En début d'après-midi, de mon appartement, je contemple une pluie et un orage carpatique ou «draculaien», avant d'aller présider la session de l'après-midi. L'ambassadeur du Brésil, José Jerónimo Moscardo, fait un exposé percutant que interprète ainşi: l'Europe se

165 Le 16 octobre 2001, l'auteur de ce journal présidait la séance publique annuelle des cinq Académies de l'Institut de France. Son discours à cette occasion s'intitulait Quel avenir pour la France?

complaât dans un profil bas car elle reste encore honteuse de son autodistruction dans la première moitié du XXe siècle. Mais elle a tous les atouts, culturels d'abord, pour redresser la tête et le monde en a besoin pour faire contrepoids aux États-unis. Après la séance, distribution des portraits réalisés par Ştefan Popa Popa's, un caricaturiste talentueux, mondialement connu nous dit-on. Îl ressemble singulièrement à notre Raymond Devos.

Diner musical dans une atmosphère campagnarde à la «Maison de la Chasse», à quelques centaines de mètres eu palais de Foişor. Longue conversation avec Pierre Léna, mon confrère de l'Académie des sciences, un astrophysicien de haute volée. Îl me fait partager son enthousiasme en în exposant les principes d'une prochaine expérience européenne visant à détecter des ondes gravitationnelles, avec des satellites distants les uns des autres de 5 millions de km, la precision des mesures étant de l'ordre du micron! Quand on voit ce qui a été accompli en astrophysique (ou en biologie) au cours des quarante dernières années, il est dificile d'imaginer ce qu'il adviendra au cours du XXIe siècle... Léna est extrêmement sympathique, comme parfois peuvent l'être les scientifiques. Îl me fait grand plaisir en me distant que Laurent Schwartz[166] parlait de moi dans les termes les plus chaleureux, ce qui recoupe plusieurs autres témoignages. Dan Berindei me redit să passion pour Napoléon III. Îl déplore que l'image qu'en gardent les Français reste trop dépendante de Victor Hugo, lequel evidemment le détestait. (De même, l'image de Louis XIV a-t-elle été déformée par Saint-Simon.) Tout juste lui reproche-t-il d'avoir été un peu trop rêveur et surtout pas assez dur, ce qui en effet peut être un grand défaut pour un homme d'État. En ce qui concerne l'image de l'Empereur, je comprends d'autant mieux le problème que je vois autour

166 Laurent Schwartz (1915-2002): l'un des plus grands mathématiciens français du XXe siècle. Il fut pendant de nombreuses années professeur à l'Ecole polytechnique où l'auteur de ce journal fut son élève, puis son collègue.

de moi tous ceux qui cherchent à construire l'histoire à leur profit. De la nécessité de rester vigilant, şi l'on a le souci (certes dérisoire, mais c'est la nature humaine) de laisser, şi ose ainşi dire, des traces exactes…

Vendredi 27 septembre 2002

J'écoute le Macédonien Blaze Ristovski, qui's exprime également en français. Mironov observe que les Roumains ne comprennent décidément pas l'effondrement de la Yougoslavie, où tout paraissait aller şi bien. Il pose cette question derrière laquelle se profile la „théorie du complot": qui a eu intérêt à cel effondrement? Berindei dresse une synthèse brillante (les Roumains sont rarement synthétiques) de la contribution de l'Europe du Sud-Est à la civilisation européenne. Le Monténégrin Radivoje Konstantinovic, également remarquable et francophone, sans le moindre accent, rend hommage à Montesquieu. Ce matin également, ai parlé avec Stanisław Bylina, le directeur de l'Institut d'histoire de l'Académie polonaise des sciences, medieviste, ancien adioint et successeur de Geremek qui a sûrement, lui aussi, beaucoup à dire. Malheureusement, je dois partir avant la fin de la première session, pour rentrer à Paris. Je ne verrai donc pas Nastase et Geoană qui viennent ici cel après-midi. Simion les saluera de mă part. En tout caz, je suis plutôt séduit par cette conférence. Simion me dit par ailleurs que la traduction de mon livr*el.'Action et le système du monde* en roumain est bien avancée, et me demande deja de venir à Bucarest à l'occasion de să sortie…

Je quitte Foişor, Sinaia et les Carpates sous une pluie torrentielle. Sur la route, on devine les fantômes industriels à la soviétique qui m'avaient également frappé à l'aller, d'aspect un peu comparable à ceux de Soumgait, près de Bakou, en Azerbaïdjan. Je ne l'avais pas noté sur le papier, pas plus que mes impressions sur les nombreux puits de petrole individuels qui font aussi penser à d'autres temps. Animaux, charrettes tractées par des chevaux, bien sûr. Beaucoup de bois.

2003

Jeudi 2 octobre 2003

Départ matinal pour Roissy. Arrivée à Bucarest en début d'après-midi. Accueilli par l'ambassadeur Philippe Étienne, qui a succédé à Pierre Ménat l an dernier. Nous partons ensemble pour Braşov, sur cette belle route des Carpates cu'à présent ai l'impression de bien connaître, tant il est vrai que l'esprit peut's habituer rapidement. Trajet d'autant plus agréable que le beau temps est de la partie. J'éprouve aussitôt une affinité au moins culturelle pour ce diplomate, normalien et agrégé de math avant de devenir énargue et diplomate, ce qui constituie un cocktail unique au Quai d'Orsay. Doué pour les langues avec cela. Je pourrai constater qu'il parte remarquablement le roumain. Îl arbore d'ailleurs fièrement la méthode Assimil, que essaierai de me procurer. Conversation intéressante et diverse. Je peux aussi feuilleter un exemplaire*a 'Acţiunea şi sistemul lumii*[167], magnifiquement réalisé par un éditeur de Bucarest lié à l'Académie, Valeriu Ioan-Franc, don't je ferai tout à l'heure connaissance. Eugen Simion a écrit une belle préface, originale et profonde. La traduction, selon Eugen, est remarquable. En tout caz, je peux aussitôt constater que, dans l'armexe sur la théorie des jeux, toutes les erreurs de la première édition française sont soigneusement reproduites. Arrivés à Braşov – encore cette impression de familiarité – nous nous installons rapidement à l'hôtel Aro-Palace, du genre communiste super-luxe, un peu comme l'hôtel President à Moscou. J'accompagne ensuite l'ambassadeur qui inaugure une salle de lecture de l'Alliance locale, obtenue de l'État après une longue bataille bureaucratique roumano-roumaine dont les principaux protagonistes sont présents cel après-midi. Divertissant. Puis nous nous rendons au Centre de conférences de l'Université Transilvania, lui-même

167 Cf. Thierry de Montbrial. L'Action et le système du monde. Nouvelle édition augmentée, PUF. 2011. Ouvrage publié en langue roumaine en 2003, Editura Expert.

inauguré ce matin avec le début de notre conférence intitulée, comme l an dernier, «Penser l'Europe», à laquelle je ne ferai hélas que passer. Je retrouve beaucoup des participants de l an dernier. J'écoute Petre Roman – il a raison de dire que dans les affaires humaines, les émotions pèsent davantage que la raison, mais je pense que la raison politique consiste justement à les canaliser grâce, notamment, à des institutions adéquates –, avant de in exprimer moi-même sur le thème «Après l'Irak et la Convention: où en est la construction européenne». Suit une petite cérémonie très chaleureuse et agréable à mes oreilles pour le lancement de mon livre. Je signe à tour de bras.

Notre meute se rend ensuite à la Citadelle (édifiée en 1580), pour un somptueux diner musical et chantant. À l'époque communiste, le restaurant était evidemment réservé aux apparatchiks et aux étrangers. Assis entre Mgr Casian, jeune (47 ans) et dynamique évêque du Bas-Danube (il y a une cinquantaine d'évêques en Roumanie, et ils sont élus – le système de pouvoirs dans l'Église orthodoxe est intéressant à creuser); et Jerónimo Moscardo, ancien ministre de la Culture du Brésil, ambassadeur ici depuis 1996, qui s'apprête à quitter Bucarest pour Bruxelles. Soirée assez extraordinaire en vérité. À mă gauche, un évêque parfaitement rayonnant, parfaitement francophone, qui me donne l'impression d'avoir tout compris de moi. Il a perçu par intuition mă dimension mystique, et site parler de Dieu comme un temoin crédible. Îl me touché profondément, et tant piş şi Eugen le trouve trop bavard. Nous parlons bien sûr du mont Athos et du père Makarios, qu'il connaît[168]. Îl me semble qu'en fait d'orthodoxie je suis, une fois encore, bien tombé. Du côté des catholiques, ai moins de chance. Comme les bouddhistes, les orthodoxes ont la pratique courante des «pères spirituels». Casian est probablement

168 Allusion à une visite de l'auteur de ce journal au Mont Athos en octobre 1999.

dans la vérité, au moins pour la majorité des croyants, en distant qu'on n accède à Dieu que par l'intervention des autres. Une version forte, en somme, de la notion qui m'est chère de l'éclairage indirect. Îl me semble qu'il touché aussi un point sensibile en remarquant que le problème des protestants, c'est qu'ils mettent l'homme à la place de Dieu. Dans un langage certes bien différent, il fait ainşi écho aux commentaires d'André Siegfried sur les prêches calvinistes, auxquels je me réfère dans mes cours. Tandis que l'évêque lit dans mon âme, Moscardo – qui, à cause du bruit de fond, ne peut pas l'entendre – manifeste que, lui aussi, a compris. Il a compris que je suis un solitaire, que mă vraie ambition est à la fois cosmologique et au service des hommes, que je veux créer et non pas répéter, mais aussi que je suis jalousé en France. Comme un écho de Jean Guitton sur *Yinvidia*. Depuis des années, îl suit mes travaux et în en parte d'une façon juste et pénétrante. Îl me prédit pour *Y Action et le système du monde* un impact au Brésil très supérieur à celui que ai pu avoir dans mon pays. Şi tant est que ce livre soit traduit en portugais!

Cette conjonction fortuite des voisinages est troublante, encourageante, et du coup je profite peu des jolies personnes qui chantent et dansent pour nous. Comme pour augmenter l'étrangeté de cette soirée, l'ambassadeur vient me chercher au milieu du repas. Iliescu en personne, ayant appris mă présence, cherche à me joindre. Îl veut me voir demain, et suggère même de me rencontrer à l'endroit qui m'arrangerait! Je ne pense pas cu'une autre fois dans mă vie un chef d'État en exercice se comportera de la sorte à mon égard! Toujours est-il que je lui propose d'aller le voir demain à 11 heures au palais Cotroceni, ce qu'il accepte aussitôt. Le cher Eugen sera bon pour partir avec moi à sept heures trente du matin… Avec tout cela, un excellent repas, très arrosé… Une ultime signature pour Philippe Étienne, avant de rejoindre ma chambre. Le recteur lui a annoncé que l'Université de Transylvanie s-apprêtait à conférer à

Simion, à lui-même et à moi, le titre de docteur honoris causa. Il est surprins et ravi. Quant à moi, je trouve cela très joyeux!

Vendredi 3 octobre 2003

Nuit bien courte, evidemment. Vers Bucarest avec Eugen Simion, dans să voiture conduite par un chauffeur qu'il a choisi parce qu'il avait servi les apparatchiks communistes et cu' «il est en conséquence discipliné»… Conversation diverse, encore une fois, sur la politique, la littérature (il en parte toujours fort bien), les Académies etc. Les marges ayant été généreusement calculées, nous avons le temps de passer au siège de l'Académie roumaine et de poursuivre notre conversation dans son bureau plein de charme, que je connais depuis le temps de Virgil Constantinescu. Puis le chauffeur communiste me conduit, en slalomant dans les embouteillages tout moscovites, jusqu'au palais présidentiel mauresque où Ion Iliescu în accueille les bras ouverts. Il est flanqué d'une conseillère un peu acaparante, une grande admiratrice de Napoléon III qui voudrait absolument que je revienne dans une dizaine de jours pour m-occuper de l'Empereur. Conversation sur la situation de la Roumanie. Le second mandat d'Iliescu – définitivement non renouvelable – arrive à expiration à la fin de l'année prochaine. Îl aura certainement accompli son projet, dont il m'avait parlé un soir, de «normaliser» son pays. Son principal regret: selon les statistiques d'ailleurs contestables, le PIB reste inférieur à celui de 1989, et la pauvreté est par endroits dramatique. L'autre point sensibile est la corruption. Le président, cu'aujourd'hui encore personne ne met en cause à cel égard, compte sur l'ouverture à l'Europe d'une part, les évolutions techniques comme l'informaţisation d'autre part, pour limiter le mal. Dans la remarque sur le PIB, je vois une petite pique, peut-être, à destination de son dauphin et un tantinet rival Adrián Nastase, lequel me dira tout à l'heure que le président se réfère à 1989, tandis que pour lui la comparaison est avec 2000, date à laquelle il a

été nommé Premier ministre. Je note incidemment cu' Iliescu est plus populaire que Nastase. Celui-ci a, comme on disait de Giscard, un problème avec le peuple. D'où l'opinion apparemment répandue qu'il aura besoin du «vieux» pour se faire élire à la magistrature supreme. Pour en revenir à l'économie, Iliescu critique le dogmatisme du FMI, et évoque non sans humour les livres de Joseph Stieglitz lequel, pourtant – il en témoigne – était parfaitement orthodoxe (şi je puis aujourd'hui employer cel adjectif) quand îl travaillait dans cette institution et faisait la leçon aux Roumains. Je n mai pas jusqu'à dire qu'il n-aurait pas été couronné par le prix Nobel's il n'avait attendu de l'avoir pour prendre ses distances avec la vulgate officielle!

Embrassades avant de nous retrouver le 20 novembre à l'Ifri. Toujours plein de prévenances, le président în entra îne bras dessus bras dessous vers son bureau, avant de me reconduire jusqu'à mă voiture. Îl me montre les travaux en cours pour la reconstruction de l'église détruite par Ceauşescu, dans l'enceinte du monastère transformé en palais.

Encore quelques émotions avec le chauffeur pour arriver, pas trop en retard, au siège du gouvernement. Adrián Nastase (nous nous tutoyons désormais) me reçoit fort amicalement lui aussi. Îl défend le bilan de son gouvernement, efectivement assez brillant compte tenul des réalités. L'image de la Roumanie s'est considérablement améliorée, mais la présomption du cryptocommunisme associé à la *Securitate* flotte toujours. Mon interlocuteur se présente lui-même comme un homme de transition. Son souci immédiat: un référendum, dans quelques jours. Il s'agit de réformer la constitution pour la rendre compatible avec les élargissements à l'OTAN et à l'Union européenne. Pour que le référendum soit valable, il faut un taux de participation supérieur à 50 %, ce qui ne va pas de soi. Îl compte notamment sur le Patriarche pour mobiliser des électeurs peu motives. Mais tout soutien a

son prix, en l'occurrence des fonds pour reconstruire des églises. J'envisage de faire, le moment venu, un article sur la Roumanie dans *Le Monde*. Le quotidien du soir est systématiquement négatif depuis belle lurette… Après tout cela, je dois encore me precipiter, toujours avec le bon serviteur de l'ancien régime, pour arriver à temps à l'aeroport. Je rédige ces pages dans l'avion.

*

Paris. Jeudi 20 novembre 2003

Déjeuner d'installation du Forum des personnalités franco-roumaines – présidé côté français par le sympathique sénateur Henri Revol que avais croisé un jour à Moscou – avec Iliescu. Excellente ambiance. Pour terminar le marathon de cette journée, je préside un diner-débat avec le chef de l'État roumain à l'Automobile Club de France. Que de chemin parcouru depuis notre première rencontre, en 1990. Plus personne, aujourd'hui, ne pense à lui comme un néo ou cryptocommuniste comme encore à l'époque de să seconde élection, en l an 2000, lorsque avais pris la plume en să faveur. Îl compte désormais beaucoup d'amis à Paris. Ses analyses sont à la fois precises, documentées et fines. Son habileté est impressionnante, et son visage ne trahit jamais ses émotions. En un moţ, cel homme est remarquablement maître de lui. Parmi mes invités de ce soir: Hervé Gaymard, Maurice Druon, Alain Decaux. Il y a aussi un ami d'origine roumaine de l'ambassadeur François Bujon de l'Estang, qui, lui, pense cu' Iliescu a été un obstacle à la modernisation de son pays. Fort bien, mais qui eût pu mieux faire, compte tenul des réalités historiques?

2004

Jeudi 15 janvier 2004

Arrivée à Bucarest en début d'après-midi. Verglas et grisaille. Un moment à la résidence, où je reçois Doru-Claudiu Frunzulică, un homme d'une petite quarantaine d'années à l'allure très dynamique qui s-occupe d'une des trop nombreuses associations patronales du pays et

préside le fragile institut roumain Nicolae Titulescu des relations internationales. Îl me demande le concours de l'Ifri pour certains de ses projets. Je vais voir cela avec Dominique David[169]. L'ambassadeur Philippe Étienne et moi nous rendons ensuite au palais Cotroceni, qui m'est devenit familiei, pour une cérémonie en mon honneur. Je retrouve avec plaisir Eugen Simion et d'autres collègues de l'Académie roumaine, parmi lesquels l'historien Dan Berindei et le lingviste Marius Sala, ainşi que plusieurs des ambassadeurs habitués de notre „forum" *Penser l'Europe*, notamment ceux de Turquie et d'Algérie, et diverses autres personnalités dont la porte-parole du président, Corina Cretu, rencontrée à l'occasion de la dernière visite d'Iliescu à Paris. Ce dernier arrive dans l'immense salle de réception à dix-sept heures precises. Cérémonie majestueuse. Hymne national roumain. Petit discours très amical et chaleureux du chef de l'État, qui m'adoube ensuite des insignes de *Comandor* de *Y Ordinul Steaua României* (Étoile de la Roumanie). L'ordre en question a été crée en 1877, comme je le vois sur mă médaille, et n'est pas galvaudé. Sans doute a-t-il été restauré en 1990. Est-il potenţiallement menacé par l'inflation? L'avenir le dira. Je réponds (ce qui ne se fait pas dans le protocole de l'Élysée). Puis champagne et conversations avec les uns et les autres. Le président, qui reste une bonne heure, me frappé comme toujours par la precision et la clarté de ses analyses et par să connaissance approfondie aussi bien des difficultés intérieures de son pays que de la situation régionale ou des grands problèmes internationaux. Un vrai homme d'État. Quel contraste avec Chirac. Son mandat expire à la fin de cette année. Il ne sera pas renouvelable. S'il l'était, îl serait probablement réélu. Mais il n'est pas question de changer la Constitution, comme Koutcluna en Ukraine ou comme Poutine pourrait être tenté de le faire. En revanche, Iliescu restera actif en politique, sous une forme ou sous une autre. Incidemment, je note cu' Adrian

169 Directeur exécutif de l'Ifri.

Nastase est son successeur le plus probable, mais une victoire du populiste Vadim Tudor n'est pas impossible étant donné les difficultés de la vie en Roumanie.

De Cotroceni, nous partons aussitôt, Philippe et moi, pour Braşov. Trois heures de route dificile dans la nuit, avec chutes de neige, des paysages de cartes de Noël à travers les montagnes, mais aussi de sérieuses émotions comme ce moment où nous manquons écraser un infirme qui traversait la route sans se préoccuper des automobiles! Heureusement, le chauffeur [de l'ambassadeur] Alexandru est expérimenté et se débrouille fort bien, ce qui ne l'empêche pas de suivre de près notre conversation et de a y immiscer, avec me semble-t-il la complicité au moins implicite de Philippe. Installation à Braşov dans le même hôtel „soviétique amélioré" que la dernière fois. Nous y dânons tardivement, Eugen Simion, Maya Simionescu et moi (Eugen et Maya travaillent beaucoup ensemble et je suis enchanté par leur complicité), tandis que l'ambassadeur va da son côté rencontrer le maire sortant. Réflexion à trois sur notre prochain colloque. Adoption de mă proposition de thème: *Religions et culture européenne*. J'encourage longuement mes amis à rétablir l'uniforme dont l'Académie roumaine s'était dotée après să création au XIXe siècle. Surtout, je leur conseille vivement de repérer deux ou trois Jeunes" susceptibles de poursuivre leur œuvre. Sans quoi cette Académie se mettra à ronronner. Vastes considérations sur l'axe du temps et la complémentarité d'un regard tendu vers l'avenir et d'un solide enracinement. Eugen vibre à mes propos sur ce thème.

Avec tout cela, ai trouvé le temps de relire et de corriger la transcription du petit discours que avais enregistré avec Horia Bădescu[170], le soir de la séance solennelle de l'Académie des sciences morales et

---

170 Horia Bădescu (1943-): poète, prosateur et essayiste roumain, conseiller culturel à l'ambassade de Roumanie à Paris dans les années 90.

politiques, pour la brochure des notes du dernier colloque de Braşov.

Vendredi 16 janvier 2004

Nous nous rendons – Philippe, Eugen et moi – pour dix heures trente dans ce bâtiment du rectorat où nous nous étions réunis la dernière fois pour le colloque. À notre arrivée, en bas du grand escalier d'honneur, sur notre gauche, est rassemblé le Sénat de l'Université de Transylvanie, tous de toges revêtus. On nous accueille, bien sûr, avec des applaudissements. En haut de l'escalier, une chorale entonne le fameux hymne universitaire *Gaudeamus*

Igitur, ce qui me rappelle mă première visite en 1990, puis, de façon plus inattendue, la chanson de Joe Dassin *Les Champs Élysées*. Charmant. Suit une longue cérémonie, présidée par le recteur Sergiu Chiriacescu, malheureusement réservée aux *happy few* de l'Université et de la Ville, donc sans étudiants. Incidemment, Chiriacescu envisagerait de briguer la mairie de Braşov. En tout caz, îl s-apprête à quitter ses fonctions actuelles. Chacun d'entre nous – Philippe, moi, et Eugen dans cel ordre – a droit à un généreux *laudatio*, avant de recevoir togi et toque puis de prononcer un discours calibré d'une demi-heure. Ce nouvel uniforme în amuse, car je n étais pas à Berkeley pour la cérémonie des diplômes de *Doctor of Philosophy* (PhD), et je n'ai jamais porté la togi à laquelle mă qualité de professeur titulaire du Cnam me donne droit! Dans mon caz, le présentateur est le chancelier de l'Université. Il a fouiné sur Internet et croit avoir trouvé au moins quatre personnages en moi! J'improvise un petit topo en deux parties: la première, assez „concrète”, consacrée au rôle du „couple” franco-roumain dans la construction de la „culture” de l'Union européenne; la seconde, plutôt „abstraite”, pour situer tout cela dans le cadre des concepts de *Y Action et le système du monde*.

Champagne, interviews et photos, bien sûr, puis

déjeuner tardif à l'hôtel „soviétique" où le rectorat a manifestement ses facilités. Dominage, car il y a dans la ville des restaurants autrement plus séduisants. Le directeur général de l'établissement est un obèse qui devait être aux ordres à l'époque de Ceauşescu. Je suis également impressionné par le chef du protocole de l'Académie roumaine, que je vois à chacun de mes voyages. Îl reste constamment à l'affût des expressions de son patron, toujours prêt à accourir. Déjeuner en tout caz fort sympathique et arrosé, avec un orchestre parfaitement professionnel, qui commence et finit avec la marche de Radetsky.

On se croirait à Vienne. Braşov, c'est la ville medievale de Kronstadt. Nous sommes ici à la limite de l'ancien empire austro-hongrois, à une nuit de train de la prestigieuse capitale. Les influences hongroise, allemande et turque (dès le XIIe siècle, les chevaliers teutoniques étaient venus ici pour protéger la ville contre les Tatares) sont encore sensibiles. Un jeune et sympathique lecteur français de l'Université, que avais aperçu la dernière fois, me fait ensuite faire un tour de la vieille ville enneigée, assez magique bien que la lumière ne soit pas la plus belle, avant de rejoindre l'ambassadeur à notre vrai-faux consulat, puis de regagner Bucarest. Conversation diverse. Philippe Étienne estime comme moi à vingt-cinq ou trente ans la durée nécessaire pour que la Roumanie retrouve son lustre de l'entre-deux-guerres. Îl me vient à l'esprit que mon interlocuteur pourrait un jour trouver une place à l'Ifri. Entretemps, îl poursuivra une brillante carrière. Je n'en doute pas. Diner avec Corina Cretu. Le lieu du rendez-vous est assez proche de la résidence, et nous nous y rendons à pied, en prenant garde à ne pas se faire d'entorse, trottoirs et chaussées étant complètement défoncés. La conseillère d'Iliescu me parte de son père – un physicien décédé prématurément dont elle me remet un ouvrage don't je vois immédiatement qu'il est fort bien conçu – et de la préférence des Roumains pour Mittenând,

alors que Chirac n'a pas trouvé place dans leur cœur. Il y a, chez ce peuple ou du moins chez ses élites, un mélange intéressant de réalisme et de sentimentalisme qu'il importe de saisir.

*

Mercredi 15 septembre 2004

Bucarest. Jacques Barrat dans l'avion. Ancien collaborateur et toujours proche de Messmer, îl me redit que celui-ci „m adore” parce que je suis, comme lui, „droit dans mes bottes”. Toujours bien informé, îl me confirme cu' Alain Besançon fulmine depuis mă dernière communication à l'Académie des Sciences morales et politiques. Îl m'était efectivement revenu que mon confrère, don't admirerais davantage la puissance intellectuelle's il était moins idéologue, après avoir poussé mă candidature à la succession de Jean Cluzel (au poste de Secrétaire général de l'Académie des Sciences morales et politiques), s-apprêtait à voter contre moi parce que je me suis déclaré hostile à une opposition frontale à l'entrée de la Turquie dans l'Union européenne. Îl n'en aura pas l'occasion car, tout bien pesé, je n'ai pas l'intention de me présenter. Ancien membre du parţi communiste français, Alain Besançon est resté allergique à la modération. Îl n'en est pas moins un esprit remarquable.

À Bucarest, il fait près de 30° C alors qu'on avait annoncé 23... Alexandru, le chauffeur de l'ambassadeur, me conduit à la résidence, où je m'installe dans „mă” chambre. Philippe Étienne arrive peu après, toujours aussi parfait. Îl me propose de l'accompagner à l'inauguration du nouvel hémicycle du Sénat, au Palais du Parlement, comme on appelle maintenant le Palais du Peuple, ce que accepte très volontiers. Amusant de me trouver en ce lieu où les Roumains commencent à se plaire, avec le „tout Bucarest” de la politique, don't je connais un bon nombre de spécimens. Étrange impression de grande familiarité! Encore beaucoup de francophones. Pour combien de temps? Conversation avec la célèbre Anca Petrescu,

l'architecte du Palais qui avait gagné le concours à 27 ans, sous Ceauşescu. Elle ne ressemble à rien, mais intelligente, sympathique et très douée. Quant à l'hémicycle, qui me fait penser au Palais Garnier, je le trouve magnifique. Nous nous rendons ensuite, avec Philippe Étienne, à la réception organisée à la Fondation Nationale pour la Science et l'Art – don't je suis un vice-président très peu actif – à l'occasion de la sortie de *Quinze ans qui bouleversèrent le monde* en roumain1. Cérémonie une fois de plus chaleureuse et touchante. Décidément, je suis fêté ici! Voilà un pays où je pourrais avoir, le jour venu, un bel enterrement! Je le dis à voix haute, bien sûr... Iliescu a le geste étonnant de venir à cette réception. J'improvise un petit discours qui serviră sans doute de trame à la préface que je me suis engagé à rédiger pour la publication en français d'un de ses livres[171172]. Îl m'emmène ensuite dans să voiture blindée aux vitres fumées – en insistant absolument pour que je me mette à droite; îl pense à tous les détails quand il s'agit d'honorer quelqu'un – jusqu'à la Maison des Hommes de Science, où Eugen Simion offre la réception d'accueil. Je connais cel endroit depuis 1990 et y suiş allé de nombreuses fois. Au fil des ans, son atmosphère „socialiste" se dissipe. Mais il en subsiste toujours quelque chose. Le président reste diner avec nous. Comme d'habitude simple, contrôlé et articulé. Îl's envole demain pour le Canada. Son avant-dernier voyage officiel. Le dernier sera au Vatican. Quel point d'orque, pour cel ancien „communiste" qui fut autrefois, au moins pendant quelques années, un proche de Ceauşescu! Long aparté avec lui. Îl s-apprête donc à quitter définitivement le Palais Cotroceni, et à reprendre la présidence du PSD. J'ai vaguement l'impression qu'il ne serait pas tout à fait

171 Thierry de Montbrial. Quinze ans qui bouleversèrent le monde. De Berlin à Bagdad. Dunod, 2003. Ouvrage publié en langue roumaine en 2004 (Editura Expert).

172 Ion Iliescu. Le grand choc d'un siècle trop court. Communisme, post-communisme et démocratie. Editions du Rocher, 2004.

mécontent d'une défaite d'Adrian Nastase aux présidentielles de la fin de l'année. Cela dit, le concurrent mangue radicalement de charisme, ce qui ne signifie pas qu'il ne peut pas être élu! En tout caz, il n'y aura pas de drame. L'hypothèse Vadim Tudor [le Le Pen roumain] – je l ai aperçu tout à l'heure au Sénat – est maintenant écartée, ce qui n était pas le caz il y a seulement quelques mois. De ce point de vue aussi, on peut dire cu' Ion Iliescu a vraiment réussi à „normaliser" son pays, comme Ilie voulait.

Fin de soirée avec l'un de ses conseillers. À l'entendre, le président sort parfois de son impassibilité. Il a beau être un sphinx (plus souriant que l'autre, je veux dire Mittenând), îl n'en est pas moins homme. Je suis ravi de l'entendre!

Jeudi 16 septembre 2004

Essentiel de la journée consacré – dans la salle des séances de l'Académie roumaine – à notre colloque „Religions et culture européenne", don't Eugen et moi avions arrêté le thème en janvier à Braşov. Revu, entre autres, Răzvan Theodorescu, l'académicien ministre de la Culture (il était la hier soir). Ce chauve physiquement remarquable appartient à la catégorie des „vieux filous", dans la mesure où îl fut l'homme qui mit la main sur la télévision à la faveur de la révolution de 1989. Fort bon contact avec lui. J'improvise moi-même un discours de 45 mn sur „L'Europe, la Chrétienté et l'Islam", devant, entre autres, le nonce apostolique (un Suisse, Mgr Jean-Claude Périsset), l'archevêque catholique de Bucarest, Mgr Ioan Robu, le métropolite Teofan et un évêque grec-orthodoxe, Virgil Bercea. Tous trois me plaisent. Deux cardinaux en puissance? Je n'y vais pas de main morte en parlant de l'avenir des religions, mais mon propos semble bien reçu. Déjeuner, toujours à la Maison des Hommes de Science, avec Mgr Robu, 60 ans, évêque depuis 1984. Îl me touché profondément. Sans doute a-t-il beaucoup souffert. Ceci explique cela. Un bonrire. Personnalité authentique.

Aucune onctuosité (je n'en dirai pas autant du nonce, qui n'est cependant pas un mauvais bougre). Dans leurs propres discours, toutes ces autorités religieuses déplorent evidemment que le projet de Constitution européenne ne se réfère pas aux racines chrétiennes de l'Europe. A quoi je rétorque que l'important, c'est que le christianisme aille à ses propres racines… Mgr Robu approuve du chef.

Je préside la session de l'après-midi (beaucoup d'élucubrations pas toutes dépourvues d'intérêt), avant de rendre visite au ministère des Affaires étrangères à Mircea Geoană, qui sera Premier ministre şi Nastase est élu. Excellent contact avec lui, comme d'habitude. Toujours aussi vif. On le présente souvent comme un agent de la CIA, ce qui est ridicule. Vif sentiment de l'arrivée d'une nouvelle génération. Passage à l'ambassade, puis diner, toujours au même endroit, avec, notamment, le ministre-philosophe turc Mehmet Aydin, que avais rencontré lors de mon dernier passage à Ankara, et qui me transmet les amitiés de Gül[173]… Soirée animée et chaleureuse. Dificile de ne pas trop boire.

Vendredi 17 septembre 2004

Changement de temps. Voilà l'automne. Matinée sous la présidence d'E. Sylvester Vizi, un spécialiste des neurosciences, président de l'Académie hongroise, qui joue du charme. Il fait partie de la petite minorité des participants à cette conférence qui ne parte pas français, ce qui ne facilité pas să tâche. Mehmet Aydin, le ministre turc porteur de la bonne parole, y va da son discours sur la compatibilité de l'Islam avec les valeurs occidentales. Quelques présentations intéressantes, don't celle (en anglais) du Serbe Vojislav Stanovéic, *Democracy and the Rule of Law în Multi-Ethnic Societies*, le sujet le plus important à mes yeux pour l'avenir de l'Europe (je

173 Abdullah Gül (1950-): homme politique turc. Premier ministre (2002-2003), ministre des Affaires étrangères (2004). Il fut élu président de la République de Turquie en 2007.

proposerai à Eugen Simion d'en faire le thème de notre rencontre pour 2005). Sur ce genre de question, il est indispensable prêter attention aux penseurs de l'Europe Centrale, à ceux qui ne sont pas des émigrés et n'en ont pas la mentalité. Incidemment, les malheureux Serbes éprouvent depuis la guerre américaine au Kosovo un mal-être profond. Je suis également attentif aux propos du cher Dan Berindei, ou encore à ceux de Dumitru Popescu, professeur de dogmatique (orthodoxe). Ce dernier voit dans le principe anthropique1 la réconciliation entre la science et la religion. Ce n'est pas, evidemment, l'avis de Mathieu Ricard, le fils de Jean-François Revel qui s'est converti au bouddhisme. Plaisir d'observer la mine réjouie d'Eugen Simion, qui reçoit sous mes yeux le premier exemplaire du cinquantième volume de *La Pléiade* roumaine, une magnifique entreprise éditoriale lancée à son iniţiative.

Déjeuner dans une sorte de pub. Bonne conversation avec Jean Scaune, le secrétaire général de „l'université interdisciplinaire de Paris", à l'arrière-plan du projet de Bernard d'Espagnat[174] sur la philosophie des sciences auquel je me suis associé avec mă contribution sur le temps. Autre personnalité forte de cette „université": le très original Basarab Nicolescu, philosophe autant que physicien théoricien... Retour à l'Académie après le déjeuner, pour écouter – par devoir – Petre Roman, et surtout Jacques de Decker[175], lequel fait un excellent exposé sur la nature de l'Europe, comme seuls savent en faire les hommes de grande culture, quand ils veulent bien se donner un peu de peine.

En fin de journée, Jacques Barrat me fait faire un tour commenté de Bucarest, ce qui me permet de constater les remarquables progrès accomplis, dont les

174 Il s'agit de l'idée selon laquelle les lois de la physique, et plus précisément les valeurs des „constantes universelles", ont été „créées" pour permettre l'émergence de la vie.

175 Secrétaire perpétuel de l'Académie royale de langue et littérature françaises de Belgique.

idéologues français n'ont cure. Beaucoup de rénovations faites avec l'argent de la „corruption". Je ne reviens pas sur la notion de corruption.

Dîner de clôture, un peu long, à la Maison des Hommes de Science. Revu les uns et les autres, en particulier Marius Sala, un lingviste, membre de l'Académie roumaine que avais rencontré l an dernier et qui m'avait offert deux de ses ouvrages don't „Connaissez-vous le roumain?" que ai amené avec moi pour ce voyage. Le plaisir que je lui fals avec mes compliments d'ailleurs bien pensés est touchant. Cet homme de 72 ans, qui ne peut pas rester diner avec nous car să femme a été opérée aujourd'hui, me regarde comme si étais une bouée de sauvetage. On a besoin d'encouragements à tout âge. Et à tout âge, il faut savoir en dispenser. Dessins de Stefan Popa. Deux pour moi. Je parte un peu avec cel artiste très doué, qui me dit absorber à son insul énergie négative, ou positive, de ses „modeles", avec des effets pour lui très différents dans les deux caz. La plupart des hommes politiques y compris Iliescu (qui selon lui avance très masqué) ou Nastase, sont plutôt du genre négatif. Îl n hésite pas à dire que l'énergie de Saddam Hussein était positive[176]. S-agissant d'un homme comme le Tchèque Václav Klaus, il a évité de a intéresser à son regard, inquiétant et insupportable. Dans cette conversation, nous sommes en plein domaine de la „spiritualité". Popa est croyant.

Samedi 18 septembre 2004

Petit déjeuner avec l'ambassadeur. Au moment de partir, la femme de chambre, une dame d'un certain âge – francophone bien sûr – qui en a beaucoup vu, în aborde pour me dire cu'elle a regardé mon livre (en roumain) sur le bureau de ma chambre, que je suis un „missionnaire" etc. etc., que pour réussir mă „mission", je dois croire en Dieu et me purifier à l'intérieur de moi-même etc. etc.

176 Saddam Hussein fut arrêté par l'armée américaine en décembre 2003.

Quand elle a fini ce discours, elle sort de dessous une pile de linge la photocopie d'un ouvrage publié en 1920 chez Félix Alcan par un certam P.E. Comillier, intitulé „La Survivance de l'âme et son évolution après la mort – comptes rendus d'expériences". Depuis longtemps, me dit cette personne très humble, elle cherche quelqu'un à qui faire ce cădeau. Même şi je peux imaginer que cel exemplaire n'est pas unique, je suis sidéré. Décidément, la Roumanie me réserve des surprises.

Plus de six heures de route (chaussée en bon état dans l'ensemble, villages de bonne apparence – étonnant de voir les paysans sur leurs charrettes tirées par des chevaux, avec leurs téléphones portables) pour nous rendre au delta du Danube. Je partage la voiture d'Eugen Simion et nous parlons beaucoup. Mon ami me dit, une fois de plus, que le plus dur, sous Ceauşescu, était qu'il fallait constamment demander. Une situation d'humiliation permanente. Les autres sont dans un minibus. Traversée de la Valachie puis entrée dans la Dobrogea. Comme l'écrit joliment le Guide bleu: „En Dobrogea, l'une des plus vieilles montagnes du monde, le massif de Màcin (467 m.) veille sur la plus jeune terre d'Europe: le delta du Danube". Jacques Barrat me fera bénéficier de să science géographique. En milieu d'après-midi, après quelques errements pour trouver la bonne orientation, nous arrivons à un village du nom de Morighiol (toponyme turc, recouvré après la chute du communisme) à une quarantaine de kilomètres à l'est de Tulcea, le point d'entrée du delta. À Morighiol, nous quittons les voitures et embarquons sur un băteau qui nous conduit, en une vingtaine de minutes, au lieu dit Uzlina. Il y a la un „hôtel Cormoran", de construction récente.

Nous nous y posons. Dans le hall, nous tombons sur un petit groupe de touristes français bruyants el, me croyant à l'écart, je fals à mes compagnons une remarque désagréable à ce sujet. Il est vrai que je suis rarement fier de mes compatriotes en ce genre de circonstances. Hélas,

une dame entend mes propos, ce qui provoquera une mini-crise don't, en fait, je ne me rends pas aussitôt compte (on în en parlera après). Il y a décidément quelques petits défauts dont il serait bon que je parvienne à me débarrasser. Il n'est jamais trop tard.

Déjeuner vers cinq heures de l'après-midi. J'écris ces lignes dans le court laps de temps qui nous sépare du diner – quelle horreur pour les estomacs –, cependant que la nuit tombe. Les signaux téléphoniques souhaitent la „bienvenue en Ukraine" Me voilà dans un „ailleurs" menacé de catastrophes écologiques, et encore pour un temps peu accesibile[177]. L'inaction la préservé pendant le régime communiste. Et Ceauşescu se réservait l'exclusivité du plaisir de la chasse. Où ce petit monde plein d'originalité et de mystère en sera-t-il dans deux ou trois décennies? Le „diner" qui suit donc presqu'aussitôt le „déjeuner" apporte quelques bribes de réponse, puisque nous nous retrouvons avec le maire de la ville de Tulcea et le gouverneur de ce delta, quelque vingt fois en superficie la Camargue. J'en retiens deux choses. D'une part, ce n'est que cette année que le tourisme a commencé à exploser. Mais îl sera endigué par la capacité d'accueil, très limitée, ainşi que par la volonté d'éviter des foules qui perturberaient sérieusement la faune. D'autre part, le canal que les Ukrainiens ont entrepris de construire à la frontière des deux États, au mépris du droit internaţional, pourrait avoir des conséquences sérieuses sur les équilibres du delta. Un point intéressant du point de vue du droit internaţional.

Après cette soirée assez riche à tous points de vue, nous regagnons nos chambres relativement tôt. Quelques désagréments: cafards, restes de plomberie socialiste…

---

177 Allusion à la proximité de l'Ukraine et à la décision de son gouvernement de construire le canal de Bystroe, voie navigable sur la branche la plus au nord du delta du Danube. Le gouvernement roumain et plusieurs organisations de protection de l'environnement ont fait part de leur inquiétude face aux dommages qui pourraient être causés à l'environnement spécifique du delta du Danube.

Dimanche 19 septembre 2004

Temps radieux. Beaucoup de chance. Notre expedition comprend Eugen Simion et Maya Simionescu bien sûr, Jacques Barrat, Serge Cagnolari (le fondateur des éditions Exus) et les accompagnateurs, à commencer par l'inévitable chef du protocole, l'homme qui résout tous les problèmes. Nous sommes répartis dans deux embarcations. Pour sillonner les bras du Danube finissant il faut prendre des précautions, car la profondeur est souvent de l'ordre de cinquante centimètres, sans parler des plantes, des arbres renversés et autres „obstacles”. Parcours enchanteur, qui nous conduit jusqu'à la Mer Noire, que nous abordons sans y pénétrer après un petit arrêt au village de pêcheurs Sfântu Gheorghe. Malgré les dégâts du socialisme scientifique, il en reste quelque chose de charmant. Ici, les femmes se couvrent les cheveux. C'est une marque des orthodoxes vieux croyants, descendants des Russes qui ont fui leur patrie au XVII-XVIIle siècle où ils étaient persécutés. L'Église est carrément russe! Pique-nique du côté de l'ale Sacalin. Cette réserve doit sans doute son appellation à sa forme qui rappelle l'autre du même nom. Pendant ces quelque six heures de balade, traversée de vastes étendues aqueuses et de grands „lacs” (Uzlina, Isac, acob, Puiu...), et aussi de „rivières” ou canaux romantiques et étroits dont la végétation des deux banes se rencontre souvent au-dessus de nos têtes. Festival de roseaux, de saules, d'arbres...

Beaucoup d'animaux et surtout d'oiseaux, certes, mais pour les voir vraiment bien on doit's y prendre autrement. Il faut couper longuement les moteurs, puis aller dans les guérites construites pour l'observation, bref patienter, prendre son temps. Mais nous voyons tout de même oies, cygnes, pélicans, cormorans, albatros, en profusion. Marécages, nymphéas, mais aussi dunes... Avec tout cela, cela ne fait cu'un tout petit aperçu de la biodiversité caractéristique de ce tout petit coin du monde.

Diner final. Projets d'avenir, y compris la question de

l’uniforme des académiciens roumains, don’t ai deja parlé dans ce journal. Cela pourrait se faire à peu de frais. A mon avis, îl faudrait combiner sobriété et symbole. Une chose me paraît evidente: Eugen est animé par un sens profond de l’intérêt général, ce qui contribuie à în attacher à lui.

Lundi 20 septembre 2004

Nous quittons l’hôtel Cormoran et ses cafards (ce qui m’a sauvé, c’est de ne pas les avoir identifiés comme tels avant de quitter les lieux!) à 7 heures du matin. Une dizaine de minutes sur une sorte de hors-bord, dans la brume, pour rejoindre Morighiol. Visage fouetté et yeux injectés. Avant d’embarquer dans le minibus, je jette un coup d œil dans les baraques désaffectées qui devaient servir de logement pour gardiens à l’ère Ceauşescu. Sordide. Cinq heures de route, ensuite, avec Jacques Barrat, Serge C., le chauffeur, le chef du protocole et Isadora Precup, la fidèle collaborărice d’Eugen Simion. Jacques, qui est vraiment un excellent géographe, me commente les paysages. C’est un ravissement. Et à regarder autour de nous, qui pourrait douter du développement de la Roumanie? Avec d’énormes problèmes, certes… Nous parlons notamment des gitans. Quelques émotions aussi, car notre bon chauffeur fait des pointes à 150, la où il est parfaitement déraisonnable de dépasser le 90. Mais enfin, nous arrivons vivants et à l’heure à Otopeni…

*

Dimanche 17 octobre 2004

De nouveau sur le sentier de la guerre. Il s’agit cette fois d’accompagner le Premier ministre dans son voyage officiel en Roumanie.

Arrivée au pavillon d’honneur d’Orly. Plusieurs ministres (Copé, Robien, Loos, Saint-Semin, Woerth…); des industriels, parmi lesquels Jean-François Cirelli, lequel a succédé à Pierre Gadonneix à la présidence de Gaz de France; des parlementaires; pour la „société civile”,

seulement Jérôme Clément (président d'Arte) et moi. Jacques Barrat a fait le voyage dans un autre avion.

Installation dans l'airbus de la „République française". Places assignées. Je suis à côté de Jérôme. Longue conversation avec lui. Raffarin vient saluer les uns et les autres.

Temps resplendissant à l'arrivée. Tapis rouge. Mircea Geoană accueille le Premier ministre et sa délégation. Pavillon d'honneur. Départ en cortège pour la résidence de France: une voiture pour le chef du gouvernement, et quatre bus, affectés respectivement aux ministres, aux parlementaires, aux collaborateurs de Matignon (Serge Degallaix, Pascale Andréani etc.), aux chefs d'entreprise et (pourquoi *et*?) à la société civile. Avec leur escorte policière, ces véhicules roulent beaucoup trop vite par rapport à leur suspension. Conséquence, un tapecul qui ne fait que commencer.

Foule des grands jours à la résidence. Cocktail offert à la communauté française de Bucarest. Discours assez insipide de JPR. Je me demande vraiment ce que je fals ici.

Installation au Sofitel, mal situé mais qui „appartient à la France"! En parallèle au diner des ministres, le reste de la délégation se retrouve dans un restaurant bruyant avec quelques Roumains, don't mă voisine de table Roxana Theodorescu, la directrice du musée national. Comme je lui demande quel est son pire souvenir de l'époque Ceauşescu, elle me répond sans hésiter: „L'hiver, le froid jour et nuit..." Vu Corina Cretu, qui espère bien être élue sénatrice de Bucarest. Elle me parte des différentes possibilités pour son avenir en caz de victoire d'Adrian Nastase aux présidentielles de novembre. Cela dit, une victoire du maire de Bucarest, Traïan Băsescu – à la fibre populiste – qui a surgi dans la campagne, est possible. Cette perspective oblige Iliescu à intervenir plus qu'il ne le souhaitait iniţialement en faveur de son Premier ministre.

Lundi 18 octobre 2004

Petit déjeuner du „Forum franco-roumain" au Sofitel,

présidé côté français par le sénateur Revol. Je mets de guillemets car ce forum, comme tant d'autres créations gouvernementales, n'a cu'une existence formelle, et sans doute aucun avenir. Les participants doivent reconnaître que les réalisations sont du côté de l'Académie roumaine, de l'Institut de France et de l'Ifri. Une heure de liberté que Jacques Barrat et moi mettons à profit pour visiter l'ale moderne du musée national. Rendez-vous de l'ensemble de la délégation à 11 h 30 pour nous rendre en cortège au Palais Victoria. Dans la „galerie des glaces", şi ose dire, de ce lourd bâtiment des années trente, a lieu une cérémonie de signatures d'acords, publics et privés, suivie d'une conférence de presse conjointe de Raffarin et de Nastase. Présence, notamment, de Louis Schweitzer: avec l'acquisition de Dacia, Renault a fait ici un investissement considérable. Après avoir ainşi piétiné pendant plus d'une heure, nous nous rendons en trombe à l'hôtel Intercontinental – qui a une autre allure que le Sofitel! – pour le grand déjeuner offert par nos hôtes. Enfin, ai l'impression de ne pas être une pure potiche. Revu avec plaisir l'ancien président Emil Constantinescu, qui s'apprête à publier un pamphlet sur son propre pays, le ministre de la Culture Ràzvan Theodorescu – l'ex-mari de Roxana –, et surtout Mgr Robul'archevêque, décidément, me plaît. Îl me raconte avec son bon sourire cu'à l'occasion d'une réunion récente avec ses prêtres, îl m'a utilisé, şi je puis dire, pour leur demander's ils avaient la foi… Je lui avais en effet raconté avoir un jour posé cette question à des cardinaux! Quelle que soit l'intention de ce geste, y vois un signe de connivence.

Arrivent les deux Premiers ministres. Adrian Nastase me salue chaleureusement et dit devant un Raffarin surprins par notre tutoiement avoir cité dans son dernier livre une conversation que nous avons este en 1990. De quoi s-agissait-il? Je n'en sais rien. Déjeuner par petites tables. La mienne est fort sympathique. Le chef du protocole roumain me dit y avoir veillé personnellement.

Philippe Étienne et moi côté français, Emil Constantinescu, Petre Roman, le président d'un parţi que je ne connaissais pas, et le Patriarche, côté roumain. Ce dernier me fait une forte impression. Nonagénaire, magnifique. Să robe blanche contribuie à la noblesse de son apparence. Un petit peu dur d'oreille, mais à part cela en pleine forme. Un bon coup de fourchette et un gosier en pente. Îl m'explique comment on peut être patriarche et continuer à vivre une vie monastique. Né avec la Première Guerre mondiale, moine à 12 ans, Patriarche à 71, il en a beaucoup vu. S'il est toujours de ce monde, mai le voir la prochaine fois.

Après ce déjeuner non seulement intéressant mais bon, le cortège se rend au Palais Cotroceni. Corina Cretu me remet les photos de la cérémonie de janvier. J'assiste aujourd'hui à une cérémonie identique, au bénéfice cette fois de notre Premier ministre, lequel a evidemment droit au grade maximum dans l'ordre de l'Étoile roumaine. Le chef du protocole me pousse ensuite vers Iliescu, cependant que Raffarin lui présente ses ministres. Quand le président me voit, son visage s'éclaire et pendant quelques minutes nous avons une conversation charmante à trois, à partir de mă préface pour son livre et de la substitution de „libre-penseur" à „athée" (je l'avais d'abord décrit comme „athée"; îl m'a dit que „libre-penseur" était plus exact dans son caz). Je songe que je vois mon, jumeau" pour la dernière fois dans ce palais et dans cette salle impressionnante. [Comme moi treize ans après lui, Ion Iliescu est né un 3 marş. J'y vois une raison de notre entente!] Cortège à nouveau. Dépôt d'une gerbe au soldat inconnu dans le jardin Carol, que je ne connaissais pas. Rencontre avec les étudiants à l'Académie des sciences économiques, dans une salle plaisante mais surchauffée, une sorte de réduction du grand amphithéâtre de la Sorbonne. C'est la qu'on în avait décerné un diplôme *honoris causa* en 1990. Sur le podium, Raffarin est flanqué de Philippe Étienne et de Louis Schweitzer… Je le trouve

bon dans ses réponses. Nous prenons du retard, grâce ou à cause de la jeunesse. Retour à toute vitesse à l'hôtel Sofitel pour boucler nos bagages en une vingtaine de minutes, avant de reprendre nos bus pour l'aeroport. Dans l'avion, je me retrouve cette fois encore avec Jérôme Clément. Dans să petite tournée dans la cabine, le Premier ministre me parte longuement et amicalement. Beaucoup de simplicité aussi. Îl n hésite pas à faire de l'humour, et même sur Chirac...

*

Paris. Lundi 25 octobre 2004

Déjeuner avec Dan Berindei, en France une fois de plus pour célébrer Napoléon III. L'éminent historien roumain, qui espère bien laisser une trace, a ressuscité en 1990. Il avait alors 66 ans! Aujourd'hui encore, îl s-affaire à achever la publication d'une grande histoire de la Roumanie (œuvre collective, bien sûr), sous les auspices de l'Académie. La mise au point du dernier volume continue de poser des problèmes, ce qui n'est pas surprenant. Je note que Berindei, comme bien d'autres, ne rejette pas tout de la période communiste, qui fut celle de la force de son âge. Il en reste au moins un certam sens de l'égalité. Să préoccupation majeure pour la période actuelle: que l'idée nationale ne se dissolve pas dans un grand „machin". Avec le *brain drain* don't souffre son pays et l'envahissement capitaliste, on le comprend fort bien. Je lui demande, comme l'autre jour à Roxana Theodorescu, son pire souvenir de la période Ceauşescu. Comme elle, il ne mentionne pas l'absence de liberté, mais le froid, mais c'est pour ajouter qu'il n'en a pas trop souffert lui même, ayant eu l'avantage de posséder une maison (c'était possible) et de trouver du bois pour la chauffer. Îl me rappelle aussi que les années 65 – 70 avaient été „délicieuses", immédiatement après la disparition de Gheorghiu-Dej. C'était l'époque où le monde encensait Ceauşescu.

2005

Dimanche 25 septembre 2005

Dans l’avion, relecture et corection d’une cinquantaine de pages de mon «Que Sais-je?». À Bucarest, je retrouve «mă» chambre. Le nouvel ambassadeur, Hervé Bolot, et son épouse me réservent un accueil fort amical. Eugen Simion vient me chercher à la résidence. Nous nous retrouvons entassés dans une vieille guimbarde: le président de l’Académie roumaine et son vieux chauffeur communiste, grognon et gentil tout à la fois, Maya Simionescu et Dan Berindei. Diner dans un club qu’ils disent très chic où l’on fête, dans une salle séparée, un mariage sans doute «riche». Je suis content d’être la, et d’écouter mes vieux amis sur les événements des derniers mois. Dan avance dans la rédaction de ses mémoires, en français.

Lundi 26 septembre 2005

Succession de rendez-vous. Pour commencer, Ion Iliescu. Îl me reçoit, en polo, dans son modeste bureau de sénateur, à l’intérieur d’un pavillon parfaitement ordinaire. Dans l’antichambre, quelques figures familières. Mais je souhaite le voir en tête à tête. Il est vieilli et amaigri. De fait, il a beaucoup dégusté depuis mă dernière visite, 1

Voir Thierry de Montbrial. *Géographiepolitique*, PUF, collection «Que-Sais-je?», 2006.

quand il était encore dans să gloire présidentielle: victoire de Băsescu, pantalonnade roumaine pour l’empêcher de reprendre la présidence du parţi, grave opération cardiaque. Cet homme réputé pour son habileté reconnait devant moi’s être lourdement trompé: en graciant à un mauvais moment le chef de la «minériade» de 1990, Miron Cozma, puis en revenant sur să décision; en n anticipant ni la trahison de ses créatures, ni l’aspiration à un changement de génération. Sur ce point, il a oublié les leçons de Mittenând, qui lui avait montré comment on mettait à mort un rival (en l’occurrence, Rocard). Mais mon ami – Bolot me dira que, lors de să première visite à l’ancien président, celui-ci lui a

davantage parlé de moi que de Chirac – a repris du poil de la bête. À 75 ans, îl espère encore jouer un rôle d'animation avec la «société civile». Quoi qu'il en soit de son avenir, je reste persuadé que l'histoire lui rendra justice. Dans un autre genre, beaucoup de personnalités polonaises très respectées reconnaissent aujourd'hui que Jaruzelski a bien servi son pays. Ici, des gens aussi lucides cu' Andrei Pleçu, ministre des Affaires étrangères à l'époque d'Emil Constantinescu, se diront de mon avis.

Après Ion Iliescu, Traian Băsescu. Le troisième président post-révolution me reçoit au palais Cotroceni, dans la petite salle mauresque où Iliescu în avait accueilli pour la première fois en 1990. Me voilà donc devant le leader populiste qui a battu Adrian Nastase. Son prédécesseur le juge «vulgaire» tout en lui reconnaissant du talent. De fait, cel homme déborde de séduction, ce qui n'est pas étonnant, et je le trouve très articulé, ce qui l'est davantage. Dans să manière d'être, beaucoup de rires et de gloussements. Nous parlons anglais. Son rôle, comme Ilie conçoit, consiste à aiguillonner les hommes et les institutions, par exemple en matière de justice, en utilisant să popularité, toujours très grande. En l'écoutant, ai bien l'impression qu'il essaiera de faire un exemple dans la lutte contre la corruption: Nastase est manifestement dans la ligne de mire. Sur le plan de la politique étrangère, îl à deux obsessions: la mer Noire avec ses trafics en tous genres, et «l'axe Bucarest-Londres-Washington», que Bolot voudrait le voir transformer en «axe Bucarest-Bruxelles-Washington». Bien que son discours sur toutes ces questions soit intelligent, le problème est que l'ancien maire de Bucarest ne possède guère d'expérience en matière internaţionale et n-a au près de lui aucun conseiller de poids. Sur beaucoup de ¿tijets, d'ailleurs, îl n hésite pas à dire publiquement la dernière idée qui lui est passée par la tête, quitte à faire marche arrière peu après. Il y a chez lui un côté Chirac. Aujourd'hui, je l'entends me dire que l'économie se porte bien, mais qu'il n'y est pour

rien: un propos à la fois honnête, rafraâchissant et surprenant. Cela dit, je me demande combien de temps pourra durer un système où le chef de État guerroie avec tout le monde, dans un style un peu brouillon, en s-appuyant directement sur «le peuple»?

Je vais ensuite voir dans să modeste résidence l'archevêque Ion Robu. Je le tiens pour un saint homme, une opinion partagée par beaucoup ici. Dificile d'imaginer quelqu'un de plus authentique. Je l'imagine en «directeur spirituel», comme disent les chrétiens, ou en «maître spirituel», comme disent les bouddhistes. Să façon de parler de l'avenir du christianisme et de rappeler les troubles de l'Église à l'époque du Concile de Trente, ou encore du sacrement de la pénitence et de la manière don't lui-même le vit, tout cela me touché profondément. Mystère de la vraie foi. J'aime bien aussi la façon dont il parte de la dificile question du célibat des prêtres. Son attitude est à la fois mesurée et ferme. Il ne répond pas, cependant, à mes observations sur le problème de la libido (on en a plus ou moins!). Mais son commentaire sur la nécessité d'apprendre à «diriger son regard» est plein de sagesse, pas seulement pour ceux qui ont fait le vœu de chasteté. Avec une totale simplicité, Mgr Robu me dit – sur un tout autre plan – qu'il n'a jamais été en prison, mais qu'il avait voulu devenir prêtre pour remplacer quelqu'un qui y avait été jeté... Avant de nous quitter, l'archevêque tient à me montrer să cathédrale, du nom de Saint-Joseph. Îl me remet un livre sur la visite de Jean-Paul II, en 1999. Îl me plaît, quand je le quitte, de lui demander de prier pour moi. de le ferai», me dit-il avec son bon sourire.

Déjeuner tardif à la Maison des Hommes de Science, dans cette salle que je connais depuis quinze ans. Eugen, Maya, Dan, le lingviste Marius Sala (qui en profite pour me vanter les mérites de să fille Iulia), mais aussi un poète serbo-roumain nommé Adam Puslojic, le philologue autrichien Michael Metzeltin avec qui je m'étais trouvé des connivences intellectuelles l an dernier. Adam, cheveux

longs et barbe fleurie, récite des poèmes dans les deux langues. Fort moment de convivialité.

Un court moment de repos à la résidence avant de prendre, avec Eugen, un avion pour Chiçinau. Me voilà donc à nouveau plongé dans l'atmosphère de l'ex-union Soviétique. La Moldavie, comme les Pays Baltes, a été armexée par l'URSS et la question de la Transnistrie est l'une des épines plantées aujourd'hui dans la chiar de l'Europe. Cet État est réputé le plus pauvre de notre continent, plus pauvre encore que l'Albanie.

À l'arrivée, un accueil très soviétique nous attend en effet. Une brochette d'autorités nous accueille au pavillon d'honneur: le président de l'Académie des sciences, le chimiste Gheorghe Duca, le président de l'Union des Écrivains, une ou deux autres personnalités que je n identifice pas, les ambassadeurs de Roumanie et de France. Je constate aussitôt que la presse fait deja état – en première page pour certains journaux! – des cérémonies de demain. Cela me rappelle mon voyage en Azerbaïdjan. Trois observations immédiates: la jolie fille qui nous accueille au pied de l'avion; celle, moins avenante, qui tamponne les passeports et prétend ne pas comprendre le roumain, mais seulement l'anglais ou «naturellement» le russe, ce qui choque profondément mon ami Eugen; enfin, en sens inverse, le tonitruant «bienvenue en Bessarabie», du président de l'Union des Écrivains. Ici, évoquer la Bessarabie, c'est-à-dire l'ancienne région délimitée par la Prut et le Dniestr, c'est, au contraire de la fille aux tampons, revendiquer la roumanité du pays. Salamalecs. Grace à notre ambassadeur, Edmond Pamboukjian, échappe à un banquet officiel qui s'annonçait redoutable et passe une soirée paisible chez lui, avec son épouse Chantal, où ils m-ont offert l hospitalité. La maison – qu'ils ont aménagée eux-mêmes, puisqu' Edmond est le premier ambassadeur permanent à Chiçinau – est simple et agréable. Elle fait penser un peu à un chalet suisse, située dans un quartier

de bonne apparence, comme toute la ville du reste. Incidemment, le Quai d’Orsay, toujours aussi mal géré cu’à l’époque où je dirigeais le CAP, n’a pas su ancheter cette maison, quand îl aurait pu le faire pour une bouchée de pain! c’est lamentable. Occasion, ce soir, d’un cours intensif sur la Moldavie en général et sur la Transnistrie en particulier. Souvenir du général Lebed, bien sûr, et de sa XIVE armée. La roue tourne. Lecture, avant de in endormir, d’un dossier préparé à mon intention par l’ambassadeur.

Mardi 27 septembre 2005

Rendez-vous de bonne heure avec Marian Lupu, le jeune président du Parlement moldave, numéro deux de l’État et possible successeur du président Voronine, un ancien apparatchik qui a pris un tournant crucial en direction de l’Europe, îl y à deux ans. Voronine est actuellement en voyage aux Pays Baltes et je ne le verrai donc pas. Quant à Lupu, Pamboukjian a dû payer de să personne pour obtenir le rendez-vous, l’entourage voulant se limiter à un entretien protocolaire, dans la plus pure tradition soviétique. Le résultat est intéressant. Mon interlocuteur parte parfaitement français et a de l’avenir une vision lucide. Aucune langue de bois. Pour la Moldavie, le choix de la marche vers l’UE est récent mais sans doute irréversible. Îl sera parsemé d’embûches, notamment à cause de la Transnistrie. Beaucoup dépendra de l’évolution de l’Ukraine.

Un peu de temps pour une balade, après un bref passage chez le conseiller culturii, en même temps directeur de l’Alliance française, Olivier Jacquot. Ce major d’agrégation d’histoire me fait la meilleure impression. Quant à la ville, elle est pleine de charme, l’abondance des arbres y étant pour beaucoup. En tout caz, vu d’ici, on a du mal à saisir la pauvreté du pays. Nous nous rendons ensuite, toujours avec l’ambassadeur, à l’Université État, pour la première cérémonie de remise du diplôme de Docteur Honoris Causa à Eugen Simion. *Gaudeamus Igitur*

et tout le tremblement. Assez émouvant, à bien des égards. Le recteur, un petit homme agité, de culture et de comportement très soviétique, contribuie paradoxalement au charme de l'opération. Vient ensuite mon tour, dans un autre bâtiment, avec les mêmes autorités. J'ai la chance d'avoir devant moi un public de jeunes gens, à qui je m'adresse avec mă tête mais aussi avec mon cœur sur l'avenir de la Moldavie et celui de l'Europe. Doïna Romanenco, l'assistante de l'ambassadeur, joue bien le rôle de l'interprète. Écho assez fort de l'assistance. Une vingtaine de minutes pour avaler quelque chose à la résidence, avant de retourner au palais du Parlement pour une brève conversation avec Iurie Roşca, un vice-président dudit Parlement connu pour son enthousiasme actif en faveur de la «révolution orange» en Ukraine, aujourd'hui un déçu de Iouchtchenko, par ailleurs défenseur à la fois de la Bessarabie et de la Moldavie. Je n'ai pas voulu prolonger la discussion pour prendre le temps d'une excursion jusqu'à Tiraspol, la capitale de la Transnistrie. Les autorités locales auraient préféré que je reste ici pour banqueter. Avec la voiture de l'ambassadeur, pas de risque de se faire racketter sur la route. Pas de difficultés non plus pour franchir les barrages successifs: moldave, russe et transnistren. La Transnistrie politique commence avant la Transnistrie géographique, dans la ville de Bender. Emotion au franchissement du Dniestr (Nistru). Tiraspol a bonne apparence, mais on y retrouve la propagande rouge et les statues de Lénine. On y sent l'odeur de la ville d'Odessa, toute proche. Avant de reprendre la route pour l'aeroport, l'ambassadeur, Olivier Jacquot, le chauffeur Marcel (un Moldave qui évoque son service militaire de deux ans, près de Sverdlovsk-Ekaterinbourg) et moi, prenons un pot dans un des cafés qui, ici comme ailleurs, se sont multipliés au cours des dernières années. À dix-sept heures trente precises, en même temps cu' Eugen et ses accompagnateurs, nous nous retrouvons au salon VIP de l'aeroport. Entre-temps, me dit le président Duca, les

académiciens locaux semblent avoir décidé de me recruter parmi eux. Je serais le premier Français à recevoir cel honneur. Un mathématicien, Petru Soltan, me tombe dans les bras. De la fenêtre de l'avion, en retournant à Bucarest, je contemple les paysages saturés d'eau. La Roumanie vient de subir, pendant plusieurs jours, des pluies d'une intensité exceptionnelle. Eugen me dépose à la résidence, où, une fois n'est pas coutume, je dă-ne tranquillement dans ma chambre.

Mercredi 28 septembre 2005

Lucia Georgescu, mon accompagnatrice de lundi matin, une des collaborărices d'Eugen, vient me chercher pour aller au palais Patriarcal. Comme je sens que cela lui fait plaisir, je la ferai parteiper à l'entretien. Ensemble architectural de belle allure mais assez modeste, qui remonte au XVIe siècle. Ceauşescu n'est pas parvenit à le détruire. Le Patriarche Théoctiste[178] me reçoit avec chaleur et simplicité, et la complicité de notre appartenance commune à l'Académie roumaine. Nonagénaire, belle tête et belle allure, l'esprit toujours alerte, moine depuis l'âge de dix ans. Îl m'avait frappé lors du déjeuner offert par Nastase à Raffarin, et avais eu envie de le revoir. Nous parlons, comme avec Mgr Robu, de l'avenir du christianisme, du nécessaire succès de l œcuménisme (le Nonce, Mgr Jean-Claude Périsset, me dira qu'en pratique rien ne bouge), de l'accueil du «pape de Rome» en 1999 etc. Tout cela dans un esprit positif. À la fin de l'entretien, Să Béatitude me remet une médaille frappée cette année, à l'occasion du 120 e anniversaire de l'autocéphalie de l'Église orthodoxe roumaine et se prête cordialement à une séance de photos, avant de me raccompagner à la porte en évoquant tout le bien cu' Eugen Simion lui a dit de moi…

Lucia me dépose ensuite au Parlement, où ai d'abord un entretien avec mon vieil a-mi Mircea Geoană. Ce

178 Sa Béatitude Théoctiste (1915-2007) fut le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine de 1986 jusqu'à sa mort.

technocrate austère (du moins en apparence) a réussi à marginaliser à la fois Ion Iliescu et Adrian Nastase. L'ex-futur Premier ministre de l'ex-futur président Nastase est ainşi devenit le président du premier parţi de Roumanie (le PDS). Îl préside également la commission des affaires étrangères du Sénat. Une heure pour discuter des erreurs d'Iliescu («il mangue de couilles» – şic), de la nécessité de refaire l'image du Parţi (la, îl vise la corruption), de la situation politique actuelle, du populisme en cours, du mangue d'expérience du président en matière de politique internationale, de l'instabilité de son gouvernement. Geoană se pose deja en successeur de l'actual chef de l'État. Mais alors que le charme de Băsescu opère toujours remarquablement sur le peuple, qu'en sera-t-il de celui de l'ancien ambassadeur à Washington?

J'assiste ensuite, dans une autre ale de l'ex «Palais du Peuple», à la fin d'un débat à l'Assemblée Nationale: il s'agit d'une motion de cenzure, suite à l'incurie du gouvernement face aux récentes inondations qui ont affecté jusqu'à l'hémicycle du Sénat à l'intérieur duquel il a en effet plu ces jours derniers! Flots d'éloquence en tous caz, mais la motion est rejetée. On me conduit dans le bureau du président de l'Assemblée, dont la taille, me dit aussitôt Adrian, est inversement proportionnelle à l'importance réelle de la fonction. Mon vis-à-vis me parte de son bilan à la tête du gouvernement, en effet positif, et des manœuvres actuellement en cours pour le déboulonner de son perchoir. Beaucoup de mes interlocuteurs d'ici pensent que să chute n'est cu'une question de temps.

Valeriu Ioan-Franc, mon éditeur d'ici, în attend à la sortie pour me conduire dans un bâtiment de l'Académie roumaine, face au Parlement, où je rencontre – trop brièvement – des professeurs et des étudiants. Débat sur mes livres. Puis déjeuner – avec Florin Georgescu, le premier vice-président de la Banque Centrale (Lazarescu est actuellement à Washington), flanqué d'un

administrateur de la banque nommé Napoléon Pop, avec aussi Eugen et Maya. Mon hôte est parfaitement sérieux, comme savent l'être les banquiers centraux. Du moins ai-je ainşi l'occasion de faire le point de la situation économique. Que de changements en quinze ans! Retour à la résidence. À peine le temps de me rafraâchir, avant de partir pour Sinaia avec Hervé Bolot. Deux bonnes heures sur une route encombrée. Vivement l'autoroute que tout le monde attend! Je me retrouve finalement dans les fastes désuets du palais Foişor, non loin d'un autre château, celui de Dracula… Installation rapide. Diner d'ouverture du quatrième colloque de la série «Penser l'Europe», réalisée sous le double timbre de l'Académie roumaine et de l'Ifri. J'aime bien ce club non anglo-saxon où l'on rencontre des personnalités intellectuelles d'excellente qualité, issues du réseau des académies des sciences des pays de ce qu'on appelait naguère l'Europe Centrale. L'austère Michael Metzeltin s'est pris d'affection pour moi et réciproquement. Je contribuie à animer une soirée d'ouverture qui, autrement, serait restée bien formelle. Un festival de bonnes histoires. Il faut savoir ne pas être sérieux.

Jeudi 29 septembre 2005

Petit déjeuner avec Metzeltin. Ouverture du colloque, don't avais proposé le thème l an dernier: *Nations et Minorités dans la Communauté européenne*. Eugen aurait dû mettre «Union européenne», mais cu'importe. Mon propre discours's intitule: «Diversité des nations et démocratie dans l'UE». J'en ai rapidement préparé la trame hier soir. Un sujet à mon avis capital. Certaines présentations sont tout à fait intéressantes, comme celle de l'ambassadeur algérien Mohamed Laichoubi. Celui-ci se montre extrêmement amical en vantant publiquement, et de façon appuyée, mon «originalité» et mă «pondération». Encore un témoignage auquel je suis sensibile. Laichoubi, qui fut ministre, rentre après-demain en Algérie, après plusieurs années en poste à Bucarest. Îl semble proche de

Bouteflika, *whatever it means*. Conversation avec lui, en marge de nos séances, sur le débat de la repentance à-propos de la Colonisation. Point trop n'en faut. Le philosophe grec Evanghelos Moutsopoulos (correspondant de l'Académie des sciences morales et politiques) lit un papier fort original: «Le moins dans les plus: considérations sur le statut des minorités». Déjeuner avec les deux prélats et le philosophe. Mgr Périsset, un Suisse pince-sansrire, est finalement très sympathique. Direct et – contrairement à une première impressiondépourvu de l'onctuosité propre à beaucoup de ses pairs. Il est nonce depuis sept ans. Il était venu à l'époque pour préparer la visite de Jean-Paul II. Quelques remarques frappantes sur ce Pape «qui, toute să vie, a été un acteur», ou encore sur ce cardinal roumain *in pectore*, victime d'une hémiplégie juste après la révolution et qui ne pouvait plus parler, sauf quand îl priait, ce qui avait bouleversé le Saint Père en 1999. Histoire bouleversante en effet. Le nonce me convainc de lire l'autobiographie de Josef Ratzinger.

Après une brève conférence de presse vers 16 heures, retour à Bucarest, toujours avec l'ambassadeur. La conférence se poursuivra sans nous jusqu'à demain soir. Dans la voiture, Bolot, qui connaît bien l'Afrique, me raconte moult histoires édifiantes à ce sujet. À l'arrivée, moins d'une heure pour me changer, préparer mes bagages etc. Diner à la résidence, avec quelques personnalités parmi lesquelles Andreï Pleçu don't ai deja parlé, et le directeur de l'agence France-Presse pour la Roumanie, Yves-Claude Llorca, fin connaisseur de la situation locale. Beaucoup de bavardages sur les intrigues de la politique roumaine. Heureusement, avec un peu de distance, on voit mieux les choses: de mon point de vue, la Roumanie se trouve fundamentalement sur la bonne voie.

2006

Lundi 3 avril 2006

Vol tranquille pendant lequel je lis l'intéressant dossier que în a préparé Marie-Claude sur les relations

franco-roumaines, et écoute de la musique. Accueilli à Bucarest par un chauffeur de l'ambassade qui ne parte pas un moţ de français. Îl comprend tout de même qu'il doit me déposer à la Maison des Hommes de Science, certainement le lieu de cette ville où ai pris le plus de repas depuis bientôt seize ans. J'y arrive à 21 heures, juste à temps pour parler un peu avec mes amis roumains, ainşi que les délégués de l'Institut de France venus pour un séminaire, ce jour, auquel ai renoncé à participer: le chancelier Gabriel de Broglie, Hélène Carrère d'Encausse, Jean Decourt, Arnaud d'Hauterives, Jean Montreuil (un chimiste-pharmacologue, qui me dira connaître et apprécier les travaux de Maya Simionescu). Retrouvé aussi avec plaisir le lingviste autrichien Michael Metzeltin.

Mardi 4 avril 2006

Célébration en grande pompe du 140 e anniversaire de l'Académie roumaine dans son beau palais, où je mis pour la première fois les pieds en juin 1990, Mihai Corneliu Dràgănescu étant président. Pourquoi avoir choisi pour faire du tam-tam le 140 e anniversaire plutôt que le 150 e? Mon ami Eugen Simion a le sens des symboles, et li se trouve que ce jour coïncide avec la fin de son second m-a dat. Pendant les huit dernières années, îl s'est distingué par une activité débordante et remarquable au service de cette grande institution roumaine. Son successeur devrait être élu demain. Il n'est pas tout à fait exclu qu'il en reprenne pour un troisième mandat. Mais îl me semble sincère en distant ne pas le désirer (de toute façon, îl gardera la présidence de sa fondation – don't je suis le vice-président d'honneur –, laquelle lui fournira sa logistique); et puis son succès même a suscité des jalousies chez une partie de ses confrères. Beaucoup d'entre eux sont d'ailleurs attachés à un principe d'alternance entre scientifiques et littéraires (ou, pour mieux dire, «humanistes»). A ce stade, tout est ouvert. Pour l'institution, l'enjeu est considérable.

Nous nous retrouvons dans la grande salle des

sciences. Gabriel de Broglie et nos secrétaires perpétuels sont venus en uniforme, cependant que les académiciens roumains ont revêtu le leur pour la première fois. Cet uniforme, y suiş pour quelque chose – comme Eugen à la gentillesse de le dire publiquement. Mon seul mérite est d'avoir pensé à leur suggérer de renouer avec leur ancienne tradition. Cela s'est passé îl y à deux ans à l'embouchure du Danube. Le résultat est infiniment moins coûteux que notre «habit vert», et relativement seyant.

Accumulation d'interventions, à commencer par celle d'E. Simion et du président de la République Băsescu, lequel distribuie aussi des médailles. Présence des anciens présidents Ion Iliescu et Emil Constantinescu. Je trouve le premier en bien meilleure forme que la dernière fois. Échange amical avec lui, comme toujours. Nous nous retrouverons le 14 juin prochain à Lyon. L'Institut de France est à l'honneur. Nous y allons tous de notre petit discours. J'évoque quelques souvenirs personnels depuis 1990, quelques traits de relations franco-roumaines à travers les siècles, la nécessité d'entretenir flamme, et l'éventuel rôle des académies à cel égard. Je souligne aussi que nos académies doivent s-adapter aux temps nouveaux, un thème que ai l'intention de reprendre à Chişinau. Dans tout cela, je mets bien sûr l'accent sur la francophonie. Beaucoup de propos de circonstances et donc assez plats, par des présidents ou représentants d'académies étrangères, essentiellement de la région. Ce n'est que vers 14 h30 que nous nous retrouvons pour déjeunerbien sûr à la Maison des Hommes de Science. Occasion de discuter avec les uns et les autres, notamment le cher Mgr Ion Robu, que je retrouve avec joie. Je lui demande à nouveau ses prières. De la on me conduit à l'imposant bâtiment de la Banque Naţionale de Roumanie, où Mugur Isarescu me reçoit avec prévenance et cordialité. Gouverneur depuis 1990, îl jouit d'un grand prestige dans son pays et à l'extérieur. Je l'avais rencontré pour la première fois en 2000 quand il était encore Premier ministre et candidat à

la présidence. Une autre époque. Son aspect est toujours juvénile. Îl vient tout juste d'être élu à l'Académie roumaine et a participé aux cérémonies de ce matin, en uniforme. Isarescu semble avoir apprécié mon petit discours, et parte de in inviter à donner une conférence dans son établissement. De mon côté, je voulais surtout l'entendre parler de l'économie roumaine. Le banquier central est plus que confiant, ce qui ne me surprend pas. Îl démonte en particulier l'idée reçue selon laquelle la Bulgarie aurait mieux réussi que son propre pays. Les deux plus gros handicaps résiduels sont le secteur agricole et l'inadéquation des infrastructures. La grande corruption est en forte régression. Reste la petite. Mon hôte prend encore la peine de me faire longuement visiter ses palais, et de me remettre une pièce en or d'un tirage limité, avant de me raccompagner jusqu'au perron. Je ne în attendais pas à tant d'égards. Après ces deux heures assez exceptionnelles, passage à la Résidence pour me rafraâchir, puis diner à la Fondation pour les

Sciences et les Arts, où je retrouve une partie des mêmes. Un che cheur, le professeur Constantin Ionescu-Târgoviste, m-offre un ouvrage intitulé «Les Relations franco-roumaines de diabétologie» que je vais parcourir avec bonheur. Cette rage de mémoire qui explose ici est émouvante. Intéressante conversation avec Michael Metzeltin et le président de son académie autrichienne, le mécanicien Herbert Mang, extrêmement sympathique. Papotage sur les élections de demain. C'est fou comme on entre rapidement dans ce genre de jeu, quand on est sur place.

Mercredi 5 avril 2006

Belle journée printanière, paisible. Pas mal de téléphone avec Paris. Un peu de bavardage avec les femmes de chambre. Celle qui m'avait naguère offert un livre de spiritisme me demande şi ai trouvé un bon confesseur, et me met en garde, sinon, contre le chitiment de Dieu! Promenade solitaire dans les environs de la

résidence, où se trouvent beaucoup des lieux qui me sont familiers: l'Académie roumaine, l'église Saint-Joseph de Mgr Robu, la place de la Victoire avec l'ancien Parlement, où se trouvait le bureau de Ceauşescu, etc. Je suis venu tant de fois ici, mais toujours sous forte escorte. Or, il est bien vrai que pour connaître une ville, il faut beaucoup's y promener à pied. Voilà un petit début. Je termine mon tour en me joignant aux parents d'élèves et autres personnes qui viennent chercher leurs enfants à la sortie du lycée Anna de Noailles. J'ai visité «officiellement» ce lycée, îl y à deux ou trois ans. Cette fois, je savoure le menu plaisir de me trouver la «incognito» et sans raison.

Mise à jour du journal. Déjeuner solitaire, dans le jardin de la résidence. Agréable. Tâches diverses avant de plier bagages et de quitter cette «chambre du ministre», tellement familière, pour aller à l'aeroport. Du salon d'attente, je joins Eugen au téléphone.

Il ne s'est pas présenté. Son successeur est un chimiste de Cluj, nommé Ionel Haiduc. Il était, dit-il, son candidat. Eugen, qui a reçu un hommage unanime, se déclare donc ravi, et me dit cu'au moins en ce qui nous concerne, rien ne changera... Je n'en doute pas une seule seconde.

Vol dans un petit coucou à hélice qui me dépose à Chişinau à l'heure pétante. Accueil par Edmond Pamboukjian et le secrétaire général de l'Académie des sciences. Diner à la résidence avec l'ambassadeur et sa femme Chantal, ainşi cu' Olivier Jacquot. Conversation sur l'état de la Moldavie. L'affaire de Transnistrie piétine. L'économie aussi. Il ne se passe rien de comparable au mouvement des années 90 en Roumanie. Ce petit pays, désormais coincé entre une Union européenne qui l'ignore largement d'une part, l'Ukraine et la Russie de l'autre, n'a pas de perspective claire dans l'avenir prévisible. Il lui mangue aussi de la volonté. Je comprends mieux que la dernière fois combien il est misérable, pourquoi il est le pays le plus pauvre d'Europe, plus pauvre encore que

l’Albanie. Non sans raisons, beaucoup regrettent l’Union soviétique. Il n’y pas que la!

Jeudi 6 avril 2006

L’excellente Doïna Romanenco, qui va servir d’interprète comme la dernière fois, în accompagne au siège de l’Académie des sciences – un lourd imineuble de style soviétique – où je suis d’abord reçu par le très politique Gheorghe Duca. Ici, le président de l’Académie a le rang d’un super-ministre. Cette position se jauge à la classe de să mercedes ou encore aux signes de considération que lui manifestent les autres. Je ne sais ce qu’il vaut comme chimiste, mais je ne doute pas de son habileté. Très proche de Voronine, le chef de l’État prorusse sinon prosoviétique jusqu’au moment où îl vira sa cuti en se retournant vers l’Union européenne.

Malheureusement je ne verrai pas le président, cette fois encore absent de Chişinau. Nous nous rendons dans la salle où l’on în întronise comme membre d’honneur de l’Académie. Une salle modeste. Ils sont en train de refaire une sorte d’hémicycle (Duca me le montrera avec fierté) qui devrait être prêt pour le cinquantième anniversaire de l’institution, lequel sera célébré le 2 juin prochain.

Duca tient des propos de circonstances et me remet un modeste diplôme rédigé dans un français approximatif. Un autre académicien développe longuement mon cu. Je contemple les têtes souvent intéressantes de ces ex-apparatchiks soviétiques qui, de leur côté, regardent cel animal bizarre venu de l’Ouest, qu’ils accueillent en leur sein. Je parte pendant une quarantaine de minutes du «rôle des Académies dans le monde d’aujourd’hui». Ce qui fascine le plus Duca chez moi, c’est qu’il me voit toujours parler sans notes. Je m’amuse de son étonnement. Suit une discussion assez vivante. Quelques interviews don’t une pour l’unique chaîne de télévision. Verre de l’amitié dans le bureau de Duca. J’avale un verre de vin rouge moldave ăgé de vingt ans. Un vieux pathologiste, qui porte une sorte de fez, semble surgi du XIXe siècle. Nous parvenons,

avec l'ambassadeur, Olivier Jacquot et Doïna, à nous éclipser pour foncer sur la route chaotique qui mène à Dolna. Le conseiller culturii attire mon attention sur la prison, où les conditions de vie des détenus sont apocalyptiques. C'est le seul bâtiment de la ville mentionné dans la *Géographie universelle* d'Élysée Reclus. J'mai voir cela dans mă bibliothèque. Dolna est un village bien modeste (toits en tôle ondulée comme un peu partout ici, absence d'eau courante etc.) où Pouchkine passa un été en 1821 – lors de son exil doré en Moldavie – à l'invitation d'un riche marchand nommé Ralli, dont la demeure a été transformée en musée. C'est elle que nous voyons. Je doute qu'il y alt davantage cu'un groupe de visiteurs par mois. Tout l'intérêt est dans l'imagination.

Il fait un froid de canard, avec beaucoup de vent. Retour dans la capitale. À l'aller comme au retour, je peux contempler usines délabrées et bâtiments abandonnés. Par beau temps, les paysages sont certainement nants, mais les restes de l'URSS leur donnent un aspect tragique. Sur ces terres bénies des dieux, l'agriculture elle-même ne parvient pas à redémarrer.

Déjeuner centre nous» à la résidence. L'ordre du programme pour cel après-midi a été chamboulé, en raison des délibérations prolongées autour de deux lois, l'une sur l'audiovisuel, l'autre sur les écoutes téléphoniques.

Entretien avec Leonid Tălmaci, le responsable de la Banque Centrale, un petit brun moustachu qui n-a guère la tête de l'emploi, mais est tout à fait chaleureux. Conversation sur la situation économique et monétaire un peu langue de bois, ce que Pamboukjian attribuera à la présence de Duca, l'un des signes (en l'occurrence négatif) de să puissance. Le représentant de la BERD à Chişinau, que je verrai ce soir à la résidence, me dira que le FMI commence à s'interroger sur l'intégrité de certains fonctionnaires…

Nous voilà maintenant tous partis au Parlement. Le bâtiment a été édifié pour le Comité central du PC local et

sa construction a dû être achevée en 1988. C'est dire que l'Ancien régime n'en a guère profité. Îl n empêche qu'il est extrêmement soviétique. Environ deux heures d'attente, occupées à discuter avec Duca, avec Oleg Serebrian – un jeune député, leader du parţi social-libéral, parfaitement francophone et un peu connaisseur de mes œuvres – mais aussi à suivre les débats du haut des tribunes, un exercice toujours intéressant. Vient enfin le moment de rencontrer le président Lupu (il n'a toujours pas quarante ans et en paraît davantage), qui dirige toujours d'une main de fier les travaux du Parlement, et auquel les augures attribuent un grand avenir politique. Discussion encore plus détendue que la dernière fois sur le sujet du jour: la Transnistrie, la stratégie des Russes vis-à-vis de la Moldavie (ils s'en prennent actuellement à leur vin, l'une de leurs principales recettes d'exportation), la situation économique, les perspectives européennes. Pamboukjian a raison de dire que, s-agissant des «grands projets», même un homme aussi avisé et ouvert sur le monde que Lupu dit n'importe quoi. Cela mérite mention. Retour dans «l'hémicycle», cette fois pour mon adresse aux députés, un événement unique selon notre ambassadeur. Je leur parte pendant une vingtaine de minutes de la nature et des perspectives de l'Union européenne, sans oublier bien sûr d'évoquer le sort de la Moldavie. Occasion de leur donner un bon conseil, en substance: «Faites de bonnes réformes, rapprochez-vous de nos normes, et multipliez les contacts avec nous.» Dans mă manière de parler, je n oublié pas que ce Parlement est à majorité communiste. Il est vrai cu'un Lupu se dit communiste, ce qu'il est autant cu'un Kwasniewski en Pologne!

Avec tous ces chamboulements nous arrivons avec une heure de retard à la résidence où l'ambassadeur a organisé un cocktail en mon honneur. Nouveaux toasts, discours etc. En ce jour, ai bien le sentiment qu'il m'arrive efectivement de rendre service à mon pays. Reste un petit diner avec les Pamboukjian et quelques Français en poste

ici, parmi lesquels un général de l'OSCE dont la mission plus ou moins avortée était de surveiller les stocks de munitions issus de la XIVE armée soviétique. Moment d'amitié, et chaleureux à l'image de mes hôtes.

Vendredi 7 avril 2006

Fin d'une expedition: Thierry chez les Moldaves. Lever à quatre heures. Malgré mes protestations, Edmond et Chantal ont tenul à passer quelques minutes avec moi autour d'une tasse de café. Le chauffeur Marcel me conduit à l'aeroport, où le petit coucou pour Budapest décolle à l'heure prévue, c'est-à-dire six heures.

*

Lyon. Mercredi 14 juin 2006

Lyon pour la présentation du livre d'ion Iliescu, don't ai écris la préface. Accueil à La Part Dieu par une collaborărice de la Bibliothèque municipale, laquelle se trouve à proximité immédiate de la gare. J'y retrouve le héros du jour, aux côtés du directeur de l'établissement, Patrick Bazin. L'ancien président, qui est entré dans să soixante-dix-septième année le 3 marş dernier, a maintenant totalement récupéré. C'est uniquement par amitié et à sa demande expresse que ai accepté de venir. Nous faisons donc un *show* à deux, don't son livre est le prétexte. Bazin nous invite à diner dans un des bons restaurants de la ville. Conversation passionnante sur la vie de cel homme et son déstin. À la fin de 1989, îl s-apprêtait à prendre să retrăite! Son destin s'est joué au cours de ces journées extraordinaires de décembre. Comme tant d'autres, il est apparu à la télévision. C'est parce qu'il avait laissé un bon souvenir dans son passage aux affaires bien des années plus tôt qu'il s'est retrouvé en quelque sorte naturellement porté à la présidence provisoire. En deux ou trois jours, il est donc passé de la situation de directeur des éditions techniques, surveillé vingt-quatre heures sur vingt-quatre par la *Securitate*, au rang de chef d'État. Quand on parte avec cel homme, şi l'on est attentif à son comportement très humain vis-à-vis

des gens à commencer par ses interlocuteurs, on comprend să popularité. Son traducteur Jean-Louis Cornol, présent au diner, était lecteur à Iaşi en 1975. Îl voulait épouser une Roumaine et n obtenait pas les autorisations nécessaires. Finalement, le jeune universitaire français a réussi à rencontrer le secrétaire du Parţi, qui n était autre que notre a-mi. Celui-ci a débloqué la situation, et les deux jeunes gens ont puse marier. Iliescu nous raconte comment un dirigeant communiste local comme lui avait les moyens d'accomplir beaucoup pour le bien des gens. Pour revenir aux fameuses journées, il nous dit que ce sont les rivalités entre militaires, non éclaircies encore à ce jour, qui ont provoqué un bain de sang (un peu plus de mille morts). Le «procès» du couple Ceauşescu, décidé dans la hâte par un tout petit groupe de gens avec lui-même à sa tête, s'est terminé par une exécution sommaire qu'il ne regrette pas. Ce fut le prix à payer pour rétablir la paix civile. Il ne doute pas cu'autrement Nicolae et Elena auraient été lynchés. Îl confirme qu'ils sont morts dignement. Nous évoquons aussi la fabrication de la Constitution, mais ne revenons pas ce soir sur d'autres sujets controversés comme les fameuses minériades, à l'époque où ai fait să connaissance. En revanche, il est fort intéressant de l'entendre parler de ses contacts avec les dirigeants communistes à la grande époque, et des querelles idéologiques qu'il expose en effet avec clarté. Cet ingénieur a une excellente culture politique qui remonte à sa jeunesse. D'origine très modeste, il a fait de solides études à Bucarest, puis à Moscou au début des années cinquante, dans des conditions evidemment dificiles. Mais le fait est qu'il doit beaucoup personnellement à la révolution «socialiste». Comme toujours, apprécie să modération, son pragmatisme, son bon sens. Jamais un moţ médiocre sur quiconque.

2007

Vendredi 28 septembre 2007

Accueil à Bucarest par un diplomate de l'ambassade,

et par le chauffeur d'Eugen Simion qui nous conduit aussitôt à Sinaia. Réaction indignée quand nous lui demandons où est la ceinture de sécurité, comme si nous le soupçonnions de mai conduire! Ce n'est pas la première fois que je remarque cu' Hélène Carrère d'Encausse, avec qui je fals ce voyage, ne's inquiète outre mesure face aux dangers des moyens de transport. Ici, le temps est agréable. Nous papotons tout le temps de la route. Accueil chaleureux au Palais Foişor. Diner tardif avec Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei (qui poursuit la rédaction de ses mémoires, sans plus se préoccuper de l'éditeur, en quoi il a raison), Jacques de Decker, et Jaime Gil Aluja, président de la *Real Academia de Ciencias Económicas y Financieras* de Barcelone. Ce dernier, un Catalan fort sympathique (passionné, comme vais bientôt le découvrir, par les applications des ensembles flous dans les sciences sociales), în entreprend sur la succession de Raymond Barre, l'un des deux Français à son Académie don't il était un membre très fidèle. Conversation générale, autour de la table, pour fixer le thème de la conférence de l an prochain. Après tout cela, dans mon immense chambre («la chambre de Ceauşescu» – mais l a-t-il seulement occupée une nuit?), je parcours les derniers volumes réalisés sous la houlette d'Eugen. L'un rassemble les contributions de nos deux derniers colloques. Présentation agréable el, me semble-t-il, une mine de réflexions originales et pertinentes. L'autre livre célèbre la relation entre l'Institut de France et l'Académie roumaine. Pour Eugen, les écrits restent, et peu importe cu'un livre ne soit pas diffusé pourvu qu'il soit imprimé. Il a tort, mais comme je le comprends! Quoi qu'il en soit, une fois de plus, je me dis qu'il faut l'aider à valoriser la petite chapelle qu'il a créée avec mon aide bien modeste. Les petites chapelles peuvent porter davantage d'espérance que bien des gloires éphémères.

Samedi 29 septembre 2007

Longue matinée consacrée au colloque (Hélène et

moi avons manqué la journée d'hier, qui a vu se succéder d'excellents orateurs). Je préside avec Dan Berindei une session don't avais moi-même proposé le titre: «Peut-on avoir une politique culturelle européenne?» Ce sujet me paraît en effet essentiel. Comme d'habitude, les points de vue exposés ici ne sont pas ceux qui tra înent partout. Je suis très attaché également à la couleur francophone de notre groupe, qui comprend cette année un fort contingent d'Espagnols ou plutôt de Catalans, tous plus charmants les uns que les autres. Plaisir de retrouver Ion Iliescu et Petre Roman. À 61 ans, ce dernier file un parfait amour avec Silvia, une jolie cantatrice de 35 ans. L'ancien président continue de traverser une période dificile. Longue conversation également avec Adrian Nastase qui se débat pour survivre politiquement. Comme à chaque fois, il a un ouvrage à me donner.

Déjeuner tardif et constructif avec mes amis. Parmi les personnes qui retiennent mon attention aujourd'hui, je citerai Jean Askenasy, un chercheur neurologue israélien d'origine roumaine qui travaille sur le sommeil et vient de publier un livre sur la conscience, Radivoje Konstantinovic, professeur à l'Université du Monténégro, Ràzvan Voncu, un jeune maître de conférences protégé d'Eugen, et enfin Magda Botez, une veuve roumaine qui peut avoir une soixantaine d'années, médecin, vivant à Santa Barbara en Californie, apparemment fort riche. Vu également Ionel Haiduc, un spécialiste de la chimie organométallique, le successeur d'Eugen à la présidence de l'Académie roumaine. J'espère qu'il préservera l'œuvre de son prédécesseur. Par ailleurs, je trouve l'ancien ambassadeur turc Orner Zeytinoglu passablement amorţi el, surtout, très inquiet des évolutions en cours dans son pays, après l'élection d'Abdullah Gül à la présidence. D'une manière générale, je crois que le très kémaliste corps diplomatique est actuellement fort malheureux.

Après avoir donné une interview, je m'en vais à Bran – à une soixantaine de kilomètres d'ici – visiter avec Eugen

le «château de Dracula». Splendeurs des Carpates sous l'été indien. Ici, nous sommes au-delà de la réalité et l'on vient pour cela. Vlad l'Empaleur, prince de Valachie au XVe siècle, a laissé une trace dans l'histoire comme l'un des plus grands fauves dans un temps qui ne fut pas tendre. Son autre sobriquet, Dracula, vient de l'ordre du Dragon «Dràculeçti Order», et n-a à l'origine rien de particulièrement péjoratif. La légende toujours actuelle s'est développée au XIXe siècle à partir d'une réécriture de l'histoire de ce temps-là et surtout du roman *Dracula* de l'Irlandais Bram Stoker, publié en 1897, dont le destin n-a semble-t-il pas encore été égalé même par *Harry Potier*. Ce *best-seller* absolut trouva sa place dans le contexte de l hystérie vampiriste de l'époque, le vampirisme provenant lui-même des temps les plus reculés. Toute cette mythologie fut réactualisée dans le dernier tiers du XXe siècle, avec des auteurs comme Gabriel Ronay ou des réalisateurs de cinéma comme Francis Coppola, et dans le contexte de l'affreux règne de Ceauşescu.

Quant au château de Bran, perché sur un monticule qui occupait une position stratégique au Moyen âge et me fait penser à une fantaisie de Louis II de Bavière, il est vraisemblable que le fameux Vlad n'y a guère séjourné plus d'une quinzaine de jours, ce qui est tout de même plus que le temps passé par Ceauşescu dans ma chambre du Palais Foişor! Visite intéressante, émouvante même, car au pied du château se trouve une grande villa sans caractère où les jeunes écrivains avaient leurs privilèges au début des années 60 et dont l'aspect extérieur n'a pas beaucoup changé depuis lors. Parmi eux, un certam Eugen Simion... Lequel Eugen, en tout caz, ne semble guère intéressé par l'histoire de l'Empaleur. À l'aller comme au retour, tout en profitant des paysages sublimes que nous traversons, nous parlons des auteurs roumains en France (Ionesco, Eliade, Cioran), de l'état actuel (bien triste) de la littérature française et de la critique littéraire el, bien sûr, des projets de la Fondation Nationale pour la Science et l'Art. Eugen,

qui a bien connu Ionesco et en a étudié des fragments peu connus, estime que l'auteur de *La Cantatrice chauve* était un incroyant croyant. Comme Pascal le pensait de Montaigne, du moins je le suppose. Pour mon ami, seul restera de Gide son journal. Nous digressons également sur le genre des journaux (cf. son œuvre à lui sur les journaux intimes), celui des biographies et des autobiographies, autant de sujets qui me passionnent. Après un bref temps d'arrêt au Palais Foişor, nous repartons, cette fois avec Maya, pour un village voisin et un diner traditionnel avec ceux qui ont pu rester. Mes deux amis évoquent les années 80, les horribles souvenirs du froid, de la ville de Bucarest totalement déserte quand le dictateur eul interdit la circulation des voitures, et autres scènes kafkaïennes de cette époque absurde. Ainşi, un jour d'hiver, seul piéton, petrifié devant le Parlement, Eugen en vit sortir une unique voiture dont la passagère, Elena Ceauşescu, accrocha son regard, un court instant d'inquiétude mutuelle. Pendant le repas, conversation amicale avec Petre Roman, sympathique et cultivé, sur la situation politique actuelle en Roumanie. Un phénomène péroniste. Soirée chaleureuse el, bien entendu, mieux que convenablement arrosée.

Dimanche 30 septembre 2007

Petit déjeuner avec Eugen, Maya et d'autres. Fixation de dates. Quelques lectures et rangements dans ma chambre. De mă fenêtre, observe une scène campagnarde où sont attablés des gens qui, sans doute, travaillent ici au Palais. Pensant aux tragédies de l'histoire contemporaine de la Roumanie, cette image villageoise toute breughelienne et toute simple me touché. Retour sur Bucarest avec Eugen, tandis que Maya va dans la Mercedes de son amie Magda. Temps splendide. Routes chargées. Îl semble que le cafouillage politique en Roumanie-n alt pas (encore?) eu d'effet négatif sur une croissance économique partout visible. Eugen et moi parlons de plusieurs sujets, dont le développement de la

Fondation. Embrassades chaleureuses. Nous nous quittons, lui pour célébrer l'anniversaire de să fille, moi pour retrouver Marie-Christine, qui rentre de Los Angeles.

2009

Vendredi 2 octobre 2009

Je quitte le bureau à seize heures, direction Roissy, puis vol pour Bucarest. À l'arrivée, installation à l'hôtel Howard Johnson Plazza. Ma chambre, au dix-huitième étage, surplombe la Maison des Hommes de Science qui m'est şi familière depuis 1990. Vue également sur le Palais du Parlement, l'ex-Palais du Peuple.

Samedi 3 octobre 2009

Longue matinée à l'Académie roumaine pour la suite et fin du colloque annuel «Penser l'Europe». J'ai manqué la journée d'hier. Du moins ai-je tenul mon engagement au près d'Eugen Simion de venir. Le thème de cette année est «L'éducation et l'enseignement dans l'Europe d'aujourd'hui». J'ai proposé pour mă propre intervention le titre «Réflexion sur les principes premiers de l'éducation». Revu comme toujours avec plaisir Ion Iliescu, en pleine forme physique et politique (il aura 80 ans le 3 marş prochain…), avec qui ai une longue conversation, ainşi cu' Emil Constantinescu, lui aussi très bien. Vers treize heures trente, après une interview pour un grand quotidien national, Eugen me prend dans să voiture pour rejoindre les autres et aller déguster des vins puis déjeuner dans la vallée Călugărească, à 130 km de Bucarest! c'est-à-dire que nous passons à table vers seize heures et en sortons deux heures plus tard… pour rentrer à Bucarest où nous arrivons peu avant l'heure du diner à l'ambassade! Sur le chemin du retour, notre conversation prend un tour plus personnel. Eugen me parte de ses rapports avec les femmes, et câte ce propos de Tolstoï rapporté dans le journal de son médecin: «ÎI n'y a rien de plus terrible cu'une femme mauvaise et rien de plus beau cu'une femme bonne». Et mon ami d'ajouter: «Quand on rencontre une femme bonne, il ne faut pas la manguer». Lui et moi nous

nous reconnaissons également dans cette remarque de Montaigne: «J'aime la solitude peuplée». La solitude peuplée, ce peut être l'atmosphère de la ville (Hélène Carrère d'Encausse me disait l'autre jour cu'elle ne peut écrire cu'à Paris) mais aussi celle de la maison. Je songe, en faisant une brève escale à mon hôtel, que cette énième visite roumaine n'est pas très raisonnable (à moins d'un mois de la deuxième édition de la *World Policy Conférence*, que ai lancée l an dernier à Evian), mais o combien sympathique. Je sais que le monde que je fréquente autour de ce séminaire «Penser l'Europe» (celui-ci est le huitième) est le monde d'hier, pour parler comme Stefan Zweig. Un monde francophone et francophile. Celui qui le remplace est américanophone et américanophile. Eugen a 76 ans et la plupart de nos amis d'ici tournent autour de 80 ans. Mais ce monde d'hier, éprouve pour lui une profonde affection, et il m'apprend beaucoup. Et îl laissera sa trace. J'en profite fugitivement mais réellement. Aujourd'hui, je découvre un peu mieux Evanghelos Moutsopoulos, recteur honoraire de l'université d'Athènes, membre de l'Académie d'Athènes et correspondant des Sciences morales. Nous amorçons une discussion passionnante sur le *Kairos*. Pour moi, une fulgurance. En rentrant du diner à l'ambassade, je trouve sous mă porte une brochure du philosophe grec dans laquelle je me plonge aussitôt. Des thèmes qui me sont chers paraissent illuminés. Du coup, ai envie de donner suite à l'appel de Claude Famaud[179] et d'aller faire un tour à Athènes. Revu aussi Michael Metzeltin. Nous reprendrons demain nos projets politico-lingvistiques, notamment autour de l'idée d'une Constitution européenne…

Quant au diner à l'invitation de l'ambassadeur Henri Paul, îl me donne l'occasion de revoir Zoé, la bouillante collaborărice d'Emil Constantinescu, et Iulian Chifu, le directeur du centre de prévention des conflits, un représentant de la nouvelle Roumanie, şi ce n'est qu'il

179 A l'époque, ambassadeur de France à Athènes.

parte parfaitement français. «Ma» chambre est occupée, ces jours-ci, par Richard Yung, sénateur des Français de l'étranger – une forte personnalité –, et son épouse. Nous parlons un peu des méandres de la politique actuelle (la prochaine élection présidentielle a lieu fin novembre) et davantage de Paul Morand, de Cioran ou encore d'Ionesco…

Dimanche 4 octobre 2009

Matinée libre! Méditations sur la *kairicité*, l'impulsion, l'instinct, l'intuition, le destin, les connexions orientales autour de Platon, et les relations de tout cela avec l'énergie-espace-temps, etc. Départ à treize heures avec Michael et vol de retour sans histoires, pendant lequel je gratte mon journal pour la semaine, car demain est un autre jour et l'échéance – encore un moţ kairique – sera passée.

2010

Jeudi 7 octobre 2010

Nous partons, avec Marie-Christine, vers Roissy. Une heure vingt pour y parvenir! Je donne en chemin une interview téléphonique – pour le quotidien *La Provence* – sur l'image de la France dans le monde, un sujet sur lequel on în interroge de temps en temps. Arrivée à peu près à l'heure. Nous arrivons suffisamment tôt à l'hôtel pour pouvoir échanger quelques mots avec Eugen Simion et Maya Simionescu, adorables comme toujours. Marie-Christine reçoit un premier cădeau d'anniversaire!

Vendredi 8 octobre 2010

Pendant le petit déjeuner, mes amis de Barcelone în annoncent que ai été élu à leur «Académie royale des docteurs». Cela donnera lieu à un discours supplémentaire, que je ferai quelque part en 2011. Journée essentiellement consacrée à la neuvième édition du séminaire *Penser l'Europe*, que nous avons lancé en 2002 avec Eugen Simion. Plaisir de retrouver mes vieux complices, dans le cadre de l'Académie roumaine şi liée au développement culturii de ce morceau d'Europe à la fois

latin et slave. Chacun y va da son petit compliment à Marie-Christine, y compris Mgr Ion Robu, qui lui offre un chapelet pour son anniversaire. Je prononce le discours introductif, comme me la demandé Eugen, sous le regard critique de Georges-Henri Soutou, que ai fait inviter, et qui a préparé une intervention substantielle. Comme d'habitude, abundance d'allocutions, souvent trop longues, et guère de débats. Malgré tout, l'ensemble est riche et le climat chaleureux. Le président de la Fondation pour les Arts et la Science constate que dans ce pays orthodoxe, îl mobilise beaucoup plus facilement des personnalités catholiques (cette fois Mgr Robu mais aussi le recteur de la faculté théologique de Iaşi) que des orthodoxes (aucun hiérarque orthodoxe cette année). Déjeuner prolongé, à l'hôtel. L'ancien président Emil Constantinescu în entretient longuement de la révolution de 1989, des „crimes" don't Iliescu est selon lui au moins indirectement responsable et de sa complaisance pour les acteurs de l'ancien régime, du comportement condamnable à l'époque d'hommes comme le général Militam, du côté caméléon d'un Silviu Brucan etc. etc. Me voilà replongé dans l'atmosphère de mes premiers voyages. En bon scientifique (il est géologue), Constantinescu a tout noté, tout vérifié. Îl note que la passé de Băsescu ne la pas empêché de rester populaire. À 71 ans (il est né en 1939), l'homme que ai en face de moi est heureux (c'est du moins ce qu'il dira à Marie-Christine ce soir pendant le diner). Il est vrai qu'il appartient à la catégorie des hommes «protégés». J'ai toutefois l'impression qu'il souffre d'avoir été considéré comme un président faible et de ne pas être reconnu comme l'égal d'un Havel1 ou même d'un Jelev[180][181]. Cela dit il est simple, charmant, et plein

180 Vaclav Havel (1936-2011): dramaturge et essayiste, il fut une des figures emblématiques de la „révolution de velours" en 1989. Il fut président de la République fédérale tchèque et slovaque (1989-1992), puis de la République tchèque (1993-2003).

181 Jeliou Jelev (1935-): président de la République de Bulgarie (1990-1996).

d'humour. Îl m'assure avoir lu' l'édition roumaine de mon livre *Mémoire du temps présent*[182] et écrit dans l'un de ses ouvrages que je suis le seul à avoir compris quelque chose à son pays dans les années 90. En fin de journée, nous nous retrouvons tous à l'Athénée (je n'y étais jamais allé) pour écouter Tehaïkovski (le merveilleux concerto pour violon) et Ravel. La journée se termine par un banquet à l'hôtel Intercontinental, offert par le maire du deuxième arrondissement de Bucarest (cel homme-là est attentif à la culture), auquel assistent entre autres Roumains l'ancien président Constantinescu et l'ancien Premier ministre Petre Roman. On célèbre à nouveau Marie-Christine (fleurs, cădeau, embrassades…). On mange et on boit beaucoup. Pendant cette journée, le caricaturiste Ştefan Popa dit Popa s-a beaucoup croqué et dessiné avec cette célérité qui contribuie à sa réputation.

Samedi 9 octobre 2010

Après une nuit brève et un peu agitée, matinée à l'Académie, où je commence par donner une interview à Miruna Munteanu, comme l an dernier. Entretien avec Caius Trajan Dragomir, qui me replonge lui aussi dans l'atmosphère des années 90. Après la France, il a été ambassadeur en Grèce pendant quelques années et maintenant li se maintient dans des affaires liées à la médecine. Îl vient de temps en temps à Paris. Longue conversation ensuite avec Michael Metzeltin, dans le bureau du vice-président Dan Berindei (87 ans, magnifique). J'écoute ensuite les dernières interventions de la matinée, avant d'aller avec Marie-Christine et nos collègues voir l'exposition de Popa's. Je suis gratifié d'un immense tableau qui ressemble à celui que în avaient offert les Chinois du Club des Réformateurs il y a quelques années, et pour cause: les deux «œuvres» ont été réalisées à partir des mêmes photos! Reçu par ailleurs deux caricatures sympathiques. Avant de quitter mes amis, Emil

182 Thierry de Montbrial. Mémoire du temps présent, Flammarion, 1996. Edition en langue roumaine en 1996.

Constantinescu în accompagne jusqu’au bâtiment principal de l’Académie pour me remettre trois de ses livres en mains propres. Nous filons aussitôt après vers l’aeroport.

2011

Mercredi 12 octobre 2011

Atterrissage à Bucarest à 22 h30. Un chauffeur nous conduit au Carol Parc Hôtel, un petit palais construit en 1906, converti en logements populaires sous le communisme, et récemment réhabilité en cinq étoiles, plus proche en réalité de nos relais châteaux. Nous sommes ici au sommet d’une colline, comme dans un village, avec une vue remarquable sur le palais du Parlement, le Palais du peuple de Ceauşescu. Nous arrivons au moment precis où Eugen et Maya quittent les lieux, où ils ont dâné. Embrassades et plaisir de se retrouver. Installation dans un petit appartement fort agréable.

Jeudi 13 octobre 2011

Départ en milieu de matinée pour l’Université de Bucarest – la meilleure du pays, dit-on ici, mais je sais que d’autres revendiquent ce classement –, où va fi în être conféré le grade de *Doctor Honoris Causa*. Après un moment dans le bureau du recteur Ioan Pânzaru – un professeur de littérature française auquel succède bientôt Mircea Dumitru, un spécialiste de la philosophie analytique – nous revêtons les toges et entrons dans une grande et belle salle bien remplie, où je repère aussitôt plusieurs de mes amis roumains et d’autres compagnons du séminaire *Penser l’Europe*, cependant que l’on chante le *Gaudeamus Igitur*, un moment toujours émouvant. Le recteur prononce l’allocution d’usage, et passe la parole à Eugen Simion, chargé du *Laudatio*. Après avoir reçu mon diplôme, rédigé dans une calligraphie superbe, je prends la parole sur Proust, comme me la demandé Eugen. Je m’inspire evidemment de mon texte rédigé pour la nouvelle et magnifique édition de la *Recherche du temps perdu*, tout juste sortie de l’imprimerie et dont le président de la Fondation pour les Arts et les Sciences nous a remis

hier soir deux jeux d’exemplaires. Je m’attache surtout à commenter la dernière phrase de l’ouvrage, où l’auteur compare les hommes à des géants occupant en fait une vaste portion de l’espace-temps, en la rattachant à la double dialectique de Pascal: l’infiniment grand et l’infiniment petit d’un côté, avec la capacité que nous avons à appréhender les deux (au passage je fals quelques commentaires sur la notion de prévision); la grandeur et la misère, c’est-à-dire l’aspiration à Dieu et la dérive vers la mondanité, de l’autre. En m’appuyant sur le texte de la mort de Bergotte devant le „tout petit pan de mur jaune”, je suggère que Proust pouvait aussi pencher vers Dieu, de même que Pascal n’a jamais totalement dédaigné la mondanité, laquelle, dans son esprit, incluat l’attachement aux sciences. Plus rapidement, aborde le problème de la mémoire, non pas bien entendu ce que les spécialistes appellent la *working memory*, nécessaire à l’action quotidienne, mais la mémoire de long terme avec ses reconstructions permanentes (petite madeleine, intermittences du cœur). J’insiste, enfin, sur une troisième dialectique dans tout cela, la senzualité et l’intellectualité, avant de conclure: Proust était d’abord et avant tout un écrivain, qui tenait la littérature pour la forme supreme de l’art. Pendant la petite réception dans le bureau du recteur qui suit la cérémonie, des marques d’amitié me sont prodiguées. Jacques de Decker, le président de l’Académie royale belge de littérature, sans doute légèrement irrité cu’un profane trăite pareil sujet dans pareilles conditions, me dit sur un ton indéfinissable qu’il fallait „oser”, usant du même verbe que mon confrère de l’Académie des Sciences morales et politiques, un philosophe spécialiste de Hegel, Bernard Bourgeois, quand, il y a exactement dix ans, avais traité de „l’informatique et la pensée” devant les membres de la Société française de philosophie[183]! en fait, je suis bien décidé à „oser” de plus en plus dans le temps

183 Voir Thierry de Montbrial. Il est nécessaire d ’espérer pour entreprendre. Penseurs et bâtisseurs. Editions des Syrtes. 2006.

qui me reste à vivre, et al., suffisamment l'intuition de la Roumanie pour savoir que ce pays est plus ouvert que d'autres à la démarche pluridisciplinaire. Dans le caz de Proust (et certainement dans d'autres caz, je pense typiquement à Pascal) – comme me le dira Irina Mavrodin qui a consacré vingt années de să vie à cette traduction de la *Recherche* (en's interdisant de consulter celle qui existait deja pour ne pas se laisser influencer, mais ceci est une autre histoire) – c'est justement le point de vue différent de celui des littérateurs professionnels qui peut faire l'intérêt d'une réflexion comme la mienne, réflexion d'ailleurs avant tout spirituelle, comme la bien vu l'archevêque catholique de Bucarest, Mgr Ion Robu, que ai la joie de retrouver.

Nous partons ensuite pour la Banque Centrale, où le gouverneur Mugur Isarescu nous rejoint à déjeuner avec nos amis. Cet homme remarquable occupe son fauteuil depuis 21 ans, très exactement depuis le 4 septembre 1990, avec une parenthèse d'une année (entre décembre 1999 et décembre 2000) pendant laquelle il a été premier ministre. C'est l'époque où je l ai rencontré pour la première fois. Avant de passer à table, li se fait guide pour commenter les lieux à ses visiteurs, un numéro bien au point comme celui du général Georgelin, le grand Chancelier de la légion d'Honneur, en son palais parisien, où encore comme jadis celui de Jean-Claude Trichet, quand il était gouverneur de la Banque de France. Je le vois ensuite en tête à tête pour l'inviter à la *World Policy Conférence* à Vienne en décembre prochain. Îl regrette de n'avoir puse rendre à Marrakech1 l an dernier, ne serait-ce que parce qu'il aurait aimé découvrir cette ville. Après le déjeuner, fort amical et bien arrosé, Isarescu me montre la belle salle de conférences où, demain, mes vieux amis Étienne Davignon[184]et Richard Haas[185] viennent's exprimer

184 Il s'agit de la troisième édition de la World Policy Conférence qui a tenu ses travaux à Marrakech en octobre 2010.

185 Richard Haass (1951 -): président du Council on Foreign Relations,

dans je ne sais quel contexte. S'il est vrai que la terre est petite, celle des banquiers centraux ou des clubs comme le Bilderberg ou la Trilatérale l'est encore davantage, mais c'est bien à tort que les gens comme nous pourraient croire avoir la planète au bout des doigts. Après une brève escale à l'hôtel, nous allons à l'Académie roumaine où, depuis maintenant un certam temps, je me sens comme chez moi. La, je dois traiter devant un public postdoctoral d'un sujet imposé: «Le centre et la marginalité dans la culture européenne». Je precise les concepts systémiques de centre et de périphérie, avant de les appliquer à la culture en général, puis à la culture européenne, tout en brodant une fois de plus sur le thème fundamental de la dimension culturelle de la construction européenne, au cœur de l'ambition de notre séminaire *Penser ¡Europe*. Toute culture est un système, les œuvres se renvoyant les unes aux autres, et l'on imagine guère les cultures européennes se fondant en une seule, c'est-à-dire se confundat. Mais certaines sont plus influentes que d'autres. Quel sens, donc, donner à l'expression d'une culture européenne? Je n'ai nullement la prétention de répondre ce soir, et d'ailleurs il faut filer rapidement au palais Cotroceni où le président Băsescu va décorer certains d'entre nous. Nous trouvons même le moyen d'arriver en retard, comme lors de mon premier voyage en 1990, mais entretemps le protocole a pierdu son caractère bon enfant. Nous voilà bientôt dans cette immense salle que je connais bien. Les décorés sont alignés face à l'endroit où le chef de l'état va bientôt se plăcer. A notre droite, les invités. A gauche, les journalistes. Arrive Băsescu. Hymne national. Je suis appelé en premier, la décoration la plus élevée în étant attribuée, celle de Grand Officier de l'Étoile roumaine (*Ordinul Steaua României – Mare Ofiţer*). Je reçois cette distinction comme la marque de reconnaissance pour l'intérêt que je porte, depuis la chute du communisme, à ce pays şi attachant. C'est

---

un des plus importants think tanks américains (depuis 2003).

d’ailleurs ce que me dit le conseiller du président pour les affaires stratégiques, Iulian Fota, que je connais en fait depuis des années. Toute la valeur des décorations tient dans les symboles, au niveau personnel, comme au niveau social. Sinon, il n’y a cu’omenient ou vanité. Îl me vient à l’esprit que ai grimpé les échelons de cel ordre sous les trois présidents depuis révolution: Emil Constantinescu în a fait Officier, Ion Iliescu Commandeur, et maintenant Traïan Băsescu Grand Officier. On ne pourra pas dire que je suis l’homme d’un seul parţi. Une fois toutes les médailles distribuées, le président prend la parole. Son appel à la constitution rapide des États Unis d’Europe a peu de chances de porter au-delà de cercles roumains, et encore très limités. J’ai été désigné pour lui faire une réponse collective. Mon propos (bref!) tourne autour de l’idée que tous les décorés ici présents aiment la Roumanie et aiment l’Europe. Nous restons ensuite un moment pour la coupé de champagne traditionnelle et bavardons les uns avec les autres avant de nous retrouver à l’Hôtel Intercontinental où Neculai Onfanu, le maire d’arrondissement qui nous avait deja reçul an dernier, le jour même de l’anniversaire de Marie-Christine, rebelote. Diner festif dans une atmosphère plus cu’amicale, avec pour finir un gâteau au chocolat spécialement dédié à Marie-Christine, tant il est vrai cu’ici c’est tous les jours să fête!

Vendredi 14 octobre 2011.

Dificile de commencer à l’heure après toutes ces libations. Essentiel de cette journée dans la grande salle de l’Académie. Ion Iliescu m-offre un exemplaire de son dernier livre, où figurent les traces de certaines de nos rencontres. Eugen présente fièrement les trois volumes de son Proust, et în invite à dire quelques mots à ce sujet, ce que je fals d’autant plus volontiers que să „Pléiade roumaine” est un remarquable succès dans un environnement culturii fort dificile. Puis nous ouvrons ensemble cette dixième édition de notre séminaire *Penser*

l'Europe, consacrée cette année à une projection à un horizon de cinquante ans. Dans mă propre allocution, je parte d'abord du problème général de la prévision, en distinguant soigneusement les causes fundamentales et les causes immédiates (cf. les tremblements de terre) et en insistant sur les diverses temporalités, les effets de générations etc. Parmi les prévisions les plus faciles à un horizon d'un demi-siècle, il y a evidemment la démographie, mais aussi dans une certaine mesure la technologie. Reprenant une métaphore que ai utilisée dans mon journal d'hier, je dis que vers 2050" chacun aura le monde au bout de ses doigts". Le savant israélien Jean Askenazy, avec qui je sympathise, me dira que, de son point de vue de neurologue, cette expression est une fulgurance. Je serais curieux d'en savoir davantage. Je rappelle aussi que l'avenir dépend des stratégies mises en œuvre, avant de développer le thème majeur de la gouvernance puis de conclure sur l'idée qui m'est chère de l'Europe comme laboratoire de gouvernance mondiale. Commence ensuite la série des interventions préparées par chaque participant, un exercice assez ingrat car peu respectent la discipline (dix minutes chacun) et tous ne sont pas de bons orateurs. Surtout, il n'y a guère d'interaction. Heureusement, Eugen Simion veille depuis le début à l'édition des actes de nos rencontres. Îl vient tout juste de publier un gros volume sur les neuf premières éditions avec les principaux extraits des discours, et le résultat est à la fois intéressant et original, pour deux raisons complémentaires: les personnalités invitées à s'exprimer proviennent principalement des pays „de l'Est"; elles appartiennent au monde de la culture et non de la politologie. D'où quelques idées originales qui font tout l'intérêt de ce petit club au sein duquel, il faut le souligner, on parte français, un petit club qui a par ailleurs tout le charme d'un cénacle de gens cultivés, aimant à se retrouver une fois par an. Dans ses moments de lyrisme, Eugen parte du „Club de Bucarest" et décrète que să se

joue, sur le plan intellectuel, l'avenir de l'Europe. Ne nous emballons pas. Mais, comme on dit, les petits ruisseaux font les grands fleuves. Et şi je reste fidèle à ce séminaire, malgré les poids de mes charges, c'est fundamentalement en raison des amitiés qui's y sont développées, autour de belles figures comme Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei, Marius Sala, ou encore Mgr Robu, pour en citer que des Roumains. Je sais bien que nous sommes mal partis pour nous renouveler, mais est-ce şi grave après tout? La survie d'une institution comme une Académie est une chose, celle d'une revue intellectuelle, par exemple, une toute autre chose. Conçoit-on, en France, la revue *Commentaire* sans Jean-Claude Casanova? Et conçoit-on, en Roumanie, le séminaire *Penser l'Europe* sans Eugen Simion, Maya Simionescu el, peut-être Thierry de Montbrial? Voilà où j'en suiş de mes réflexions pendant que nos collègues lisent plus ou moins péniblement des papiers que je prendrai davantage de plaisir à lire moi-même.

Déjeuner tardif à la Maison des Hommes de Science. En nous y rendant, Eugen nous parte des manœuvres de certains avocats pour la récupérer, comme bien d'autres bâtiments, en arguant de droits des proprietes antérieures au régime communiste. Je comprends cependant que l'Académie est prête à la racheter. A qui? *That is the question*. Début d'après-midi pour une brève pause à l'hôtel, puis retour à l'Académie où les discours continuent de se suivre, jusqu'à l'heure où il faut partir pour l'Ambassade de France. J'y vais avec le diplôme que je dois remettre à Eugen. De son côté, l'Ambassadeur Henri Paul a reçu la médaille. Je retrouve la résidence avec plaisir, ainşi que son personnel, dont la lingère inspirée – à qui, şi ai bien compris, on a dû rappeler que la République française était laïque. L'actual représentant de la France, originalre de la Cour des comptes et esthète, a refait la décoration des salles de réception et trouvé quelques tableaux intéressants dans le patrimoine national. Je suis

davantage que Marie-Christine convaincu par le résultat. Puis il faut procéder à la cérémonie de remise à Eugen Simion des insignes d'Officier de la Légion d'Honneur. Henri Paul a eu l'élégance de me laisser opérer, ce qui est inhabituel dans une ambassade. Je prononce donc l'éloge de mon ami, en résumant să vie et ses mérites, notamment vis-à-vis de la France. En parlant, c'est toute l'idée que me fals de la Roumanie contemporaine qui défile dans mon cerveau. La guerre, le régime du maréchal Antonescu, le communisme et dérapages de Ceauşescu. Le froid et les absurdités des années 80. La renaissance à partir du début 90, renaissance quasiment au sens propre pour des personnes comme Eugen Simion ou Dan Berindei. J'évoque les années d'Eugen à Paris, entre 1970 et 1973, et leur importance pour să vie; son livre *Le retour de l'auteur*, où îl prend le parţi de Sainte-Beuve contre Proust; notre coopération enfin. Lorsque épingle l'insigne, je suis moi-même ému. Mgr Robu le remarque. Eugen l'est aussi, bien sûr. Îl répond joliment. Agréable réception. Ce soir, ai mieux fait la connaissance d'un ambassadeur atypique et attachant. Les voyages, ça sert aussi à découvrir des personnes, y compris de să propre tribu.

Retour à l'hôtel, pour le diner offert par le maire de Bucarest, Sorin Mircea Oprescu – un professeur de médecine (chirurgien) qui fut proche d'Iliescu. Notre hôte nous rejoint un peu tard, au terme d'une journée à Chişinau. Pour l'essentiel, nous échangeons des blagues. Tout le monde's y met. Mgr Robu n'est pas en reste. Quand l'heure est venue de se séparer, car Marie-Christine et moi ne serons pas présents demain matin, tout le monde est fatigué, mais apparemment content. Nous vivons ici de beaux moments de convivialité.

Samedi 15 octobre 2011.

Dans l'avion de la Tarom qui nous ramène à Paris, nous sommes quasiment seuls dans notre compartiment. Je passe tout mon temps ou presque à lire un beau livre hors commerce consacré à Paul Morand, cu' Henri Paul a fait

faire à l'occasion d'une exposition consacrée à cel auteur, don't il avait lui-même pris l'initiative. Iniţiative heureuse, car la Roumanie est un point focal de la vie de ce grand voyageur cosmopolite, qui y a eu une partie de son cœur et y a même passé une année cruciale comme ambassadeur de Vichy, don't il n'est d'ailleurs resté aucune trace autre que la honte, justifiée ou non. Le *Bucarest* de Paul Morand est comme le *Trieste* de Chateaubriand[186], c'est-à-dire un point de jonction entre l'Occident et l'Orient. L'écrivain avait une excellente vue et une rare capacité de discernement. Mieux que tout autre, îl savait démêler en chacun les influences primordiales à l'œuvre dans son âme. Je lis les deux essais consacrés dans ce volume à sa nouvelle *Flèche d'orient*. L'un de Catherine Douzou, l'autre de Dominique Fernandez. Je ne résiste pas à l'envie de recopier quelques lignes de ce dernier (auteur, par ailleurs, d'une *Rhapsodie roumaine* publiée par Grasset en 1998). La nouvelle en question est admirable à plusieurs titres, écrit l'académicien français. En particulier «ce glissement de la raison française à l'âme russe [sujet de l'ouvrage], Paul Morand la raconte par l'intermédiaire d'un paysage qui est lui-même une sorte de transition entre l'Occident et l'Orient. Le Danube, qui a traversé les terres les plus „civilisées" d'Europe, l'Allemagne, l'Autriche, la Hongrie, finit dans un épanouissement indéfinissable, un abandon de la terre ferme à l'eau, une langueur aquatique, une parte, dans le vague et l'inculte, un effacement dans l'informel». C'est la que le héros, un Russe émigré, décide de tourner à jamais le dos à sa patrie d'emprunt et au confort d'où îl vient, et s'embarque sur un băteau minable pour aller se fondre «en territoire soviétique». Le récit se situe au début des années 30. Îl me plaît de terminar sur l'évocation de ce delta et d y laisser vagabonder mon imagination, alors que l'avion s-apprête à toucher le sol de Paris.

Annexe

186 Cf. Chateaubriand. L Itinéraire de Paris à Jérusalem (1811).

Annexe 1

Le sens de l’histoire[187]

En me présentant aujourd’hui devant vous, ai conscience de l’apport inestimable de votre nation à la civilisation européenne, du droit cu’elle a acquis au long des siècles à participer pleinement à l’œuvre d’intégration entreprise depuis un peu plus de quatre décennies à l’Ouest de notre continent, des devoirs des uns et des autres pour rendre cette participation possible au plus vite. Jadis deja, de grands historiens français dénonçaient l’injustice qui vous était faite. «Depuis le XIIIe siècle, l’Europe ne cesse de découvrir et d’oublier les Roumains. Ce double processus connut un moment privilégié après 1848, lorsque les élites politiques de Valachie et de Moldavie trouvèrent refuge en France, où la plupart avaient fait leurs études. Dans ses *Légendes démocratiques du Nord* (1854), Jules Michelet écrit ces lignes qui reviendront par la suite périodiquement sous la plume des historiens et des politiciens: „Peuples de l’Occident [...] n oubliez pas tout ce que vous devez à la Hongrie, à la Pologne, à l’infortunée Roumanie. Ces peuples ont souvent arrêté les barbares, souvent les ont lassés.

Même vaincus, ils vous servaient encore, usant la rage des ennemis de Dieu à force de souffrir. Comment appellerai-je la Roumanie, les Valaques et les Moldaves? La nation sacrifiée. La Hongrie, la Pologne, ont eu du moins la gloire de leurs souffrances, leur nom a retenti par toute la terre. Les peuples du Bas-Danube ont à peine obtenul’intérêt de l’Europe [...] Le fond de cette résistance [...] est un principe vivant, l’amour obstiné du passé, le tendre attachement à cette infortunée patrie qu’on aime plus, plus elle est malheureuse. Le Roumain ne la quitte jamais que pour y revenir. Îl garde, invariable, tout ce qui lui vient de ses pères, l habit, les mœurs, la langue, et son

187 Discours de réception de Thierry de Montbrial à l’Académie roumaine, Bucarest, le 21 septembre 2000.

grand nom surtout: Romains!” Trois ans plus tard, Edgar Quinet écrivait à son tour dans *Les Roumains* (Bruxelles, 1857): „Chose nouvelle en effet dans notre monde moderne, ils ne réclament pas notre assistance, comme cela s'est vu toujours, au nom seul de la justice, de l'intérêt de tous, de l'humanité blessée et violée. Non; la nouveauté et la grandeur de leur cause, c'est qu'ils se présentent comme des frères oubliés. [...] Les Roumains disent à l'Occident: c'est avec vous que nous voulons former une alliance éternelle, non avec les Barbares qui nous entourent. Vous nous avez oubliés, ayant pierdu jusqu'à notre nom, car vous nous appelez Valaques, nous qui nous appelons Roumains. [...] Reconnaissez-nous et sauvez-nous»[188].

Nous voici parvenus au soir du XXe siècle, tournant enfin le dos aux malheurs engendrés par les illusions des deux idéologies monstrueuses et inséparables, le marxisme-léninisme et le naţional-socialisme. Ceux pour qui la longue marche de l'histoire n'est pas complètement aveugle's efforcent de répondre à deux grandes questions. D'abord, comment pareilles perversions ont-elles été possibles? François Furet, Ernst Nolte, Alain Besançon et d'autres comptent parmi les auteurs majeurs qui se sont exprimés sur le rapport entre le communisme et le nazisme, un sujet qui suscitera longtemps encore de rudes polémiques[189]. Ensuite: comment appréhender l'avenir, local et global, des sociétés humaines? Local, c'est-à-dire à l'échelle d'une nation ou d'une région formant une unité géopolitique; global, c'est-à-dire à l'échelle de l'humanité et de la planète tout entière.

Dans votre pays, le moment n'est pas encore venu, en tout caz collectivement, d'aborder frontalement la

188 Mateï Cazacu, « La conscience identitaire des Roumains », Historiens et Géographes, n° 366, p. 281.

189 Voir: F. Furet, Le Passé d'une illusion —essai sur l'idée communiste au XXe siècle, Paris, Robert Laffont/Calman-Lévy, 1995. E. Nolte, La Guerre civile européenne, Paris, éditions des Syrtes, 2000. A. Besançon, Le Malheur du siècle, Paris, Fayard, 1998.

première question. Un retour prématuré sur le passé ne pourrait que raviver les douleurs. Les contingences de la survie matérielle occupent encore trop de place dans la vie quotidienne. Il a fallu beaucoup de temps aux Allemands pour regarder leur passé immédiat après la défaite de 1945. Les Français eux-mêmes n'ont toujours pas fini de régler leurs propres comptes sur la période de l'occupation nazie. Il n'est pas trop tôt, en revanche, pour se poser la seconde question, partout où la civilisation européenne a vocation à briller, et donc en particulier dans votre pays et dans le mien. N'est-ce pas, d'ailleurs, l'une des missions de nos académies que de contribuer à préparer l'avenir, autant que faire se peut, en l'abordant de façon sage et mesurée? Cette réflexion est d'autant plus nécessaire que, selon une formule célèbre, «l'homme fait l'histoire mais ne sait pas quelle histoire il fait». Jamais cette vérité n-a revêtu autant d'importance cu'à notre époque où certaines de nos erreurs pourraient avoir des conséquences irréparables. La mondialisation favorise la diffusion des savoirs et de leurs bienfaits, mais elle tend aussi à déstabiliser des sociétés que le temps avait solidifiées et peut-être à les faire sombrer dans le chaos. Avec l'explozion des nouvelles technologies, particulièrement dans les sciences de la vie, on se demande şi cette fois l'homme ne joue pas vraiment à l'apprenti sorcier et ne s-apprête pas à rompre les subtils équilibres de la biosphère, à mettre en péril să propre espèce. Avec la Révolution scientifique et les Lumières, l'homme a tendu à éliminer Dieu de ses conceptions du système du monde, et à s-affirmer le seul architecte de son avenir alors qu'il n'en est, selon une belle expression de Spinoza, cu'une cause partielle. C'est en fait dans *Yhubris*, c'est-à-dire l'orqueil démesuré, qu'on peut localiser la cause la plus fundamentale de ces perversions politiques don't votre pays aura été l'une des victimes au XXe siècle. Avec les Lumières, on a introduit la notion de progrès, et en son nom on a inové en ajoutant un horrible barreau à

l'échelle des crimes: le crime contre l'humanité.

Que peut signifier le progrès aujourd'hui? L'augmentation continue de la «somme» des bien-être de chacun des membres de la société, selon la perspective utilitariste? L'amélioration du sort des moins favorisés selon la perspective rawlsienne? L'accroissement du bien collectif, ou mieux peut-être la diminution du mal collectif, şi l'on rejette les approches trop individualistes de la pensée libérale? Mais encore faut-il donner un sens objectif aux termes employés. À mon sens, le progrès – envisagé du point de vue collectif – consiste à renforcer les conditions extérieures de l'accomplissement de chaque vie humaine. L'enjeu majeur du progrès est donc la dignité de la personne humaine. Une collectivité progresse lorsqu'elle parvient à mieux satisfaire les besoins les plus élémentaires de ses membres (tels que l'alimentation et le logement...), à mieux lutter contre les causes et les effets des fléaux, naturels (tels que cyclones, inondations, tremblements de terre) ou provoqués (tels que terrorisme, guerres civiles ou interétatiques). Une collectivité progresse lorsqu'elle favorise l'éducation de ses membres pour leur permettre de a épanouir dans le travail et de s-accomplir par l'exercice critique de la pensée. Une collectivité progresse lorsqu'elle améliore le fonctionnement de să justice avec des magistrats compétents et intègres. Une collectivité progresse lorsqu'elle s'organise pour alléger les souffrances physiques et morales des hommes tout au long de leur vie et particulièrement à l'approche de la mort. Comment ne pas insister, incidemment, sur le caz des innocents, des enfants, des handicapés. Je sais que la Roumanie a douloureusement ressenti, il y a un an, le choc des conclusions assez négatives de la Commission de Bruxelles, concernant să candidature à l'intégration dans l'Union européenne. La Commission mettait notamment l'accent sur la nécessaire reprise en main de l'organisation du système d'institutions pour enfants abandonnés ou

handicapés. Je me permets de vous demander de peser de tout votre poids pour qu'il en soit ainşi.

Une collectivité progresse lorsqu'elle agit comme je viens de l'esquisser, non seulement pour les générations présentes, mais pour celles à venir. La notion de progrès est inséparable d'une prise en compte de la chaîne des générations dans să totalité. C'est de toute la trajectoire humaine qu'il est en fait question. D'où les idées tant discutées présentement du principe de précaution ou de développement durable. En pratique, le progrès repose sur la bonne organisation de la Cité. J'emploie le mot *Cité* dans son acception la plus large: ville, État, régime internaţional tel que l'Union européenne, mécanismes de sécurité coopérative, système des Nations unies... Le maître moţ est celui d'organisation. La Cité doit être organisée pour identifier le bien (ou le mal) collectif (ou public), pour prendre les décisions qui en résultent et pour en assurer l'exécution.

Ce travail est, par définition, celui de la Politique, dans le sens le plus noble, aristotélicien, du terme. Une collectivité progresse lorsque la politique réelle ressemble davantage à la politique idéalement conçue. Je ne crois pas, comme les idéologues de la fin de l'Histoire, qu'en la matière, la Pierre philosophale se réduise à des formules magiques telles que «démocratie» et «économie de marché». Ces formules caractérisent trop vaguement les modes d'organisation propices au progrès collectif. Elles n apportent que de faibles lumières sur les voies à prendre pour réformer les sociétés sclérosées ou traumatisées. Voilà pourquoi îl me semble que chaque nation ou chaque État, ou encore pour employer un terme plus precis, chaque unité politique, doit puiser dans ses propres ressources les voies et moyens de son propre progrès, nécessairement graduel. L'extérieur ne peut jouer cu'un rôle d'appoint.

Les sciences naturelles et sociales, la technologie, ont à coopérer pour assurer ainşi la progression de

l'Humanité, notamment dans să dimension matérielle, c'est-à-dire proprement économique. Cette dimension importante n'est cependant pas exclusive. En Europe occidentale, la confusion entre développement, et croissance économique mesurée par la comptabilité naţionale (PNB ou PIB), est dénoncée au moins depuis le rapport Meadows du Club de Rome de 1972, significativement intitulé *Halte à la croissance*. À l'extrême, en dénonçant les excès du matérialisme, en dénonçant la «réification» des rapports humains, on ne fait d'ailleurs que redécouvrir les principes élémentaires de la morale. Cela dit, particulièrement ici et aujourd'hui, dans votre pays où les conditions de vie restent extrêmement pénibles pour l'immense majorité de la population, je ne saurais sous-estimer, dans cette phase de l'histoire des hommes, l'importance de la croissance économique et sa necessité pour la plupart des modalités plus qualitatives du progrès. Ne serait-ce que pour la satisfaction des besoins les plus élémentaires à l'échelle planétaire sans laquelle tout discours sur la dignité des personnes sonne creux, le temps de la croissance zéro n'est pas encore venu. Cela n empêche nullement de rechercher les sentiers d'une meilleure croissance, plus respectueuse par exemple de l'environnement.

Quelles que soient les traductions concrètes des remarques précédentes, on en arrive inévitablement à ce constat fundamental: au moins sur le long terme, il est tout simplement impossible de réduire la notion de progrès à des formulations purement quantitatives et matérialistes. Autrement dit, on n échappe pas à la morale ou à l'éthique, et même – ose l'afirmer bien que je ne sois pas un philosophe – à la métaphysique. Au nom de qui, au nom de quoi en effet faut-il se préoccuper de la chaîne humaine dans să totalité? En quoi consistent les fondements ultimes de la notion de progrès? L'élan vital, commun à tous les animaux, suffit-il par exemple à poser que les droits de l'Homme *doivent*'s imposer rationnellement à *tous* les

vivants? Une éthique proprement universelle est-elle concevable, à l'instar d'un système d'axiomes en mathématiques, sans aucune référence explicite ou implicite à une métaphysique? Şi l'on pense avec Albert Camus ou avec Jacques Monod, chacun dans son langage, que l'homme n'est cu' «un accident de parcours dans un univers vide et froid» (Hubert Reeves), şi les phénomènes de la conscience et du langage se confondent avec leurs porte-manteaux matériels, ne sommes nous pas condamnés au relativisme moral le plus absolut, incompatible avec des jugements réellement universels sur des acteurs de l'histoire tels que Hitler, Staline, Pol Pot ou Ceauşescu?

Il est vrai que peu d'hommes affichent des conceptions aussi désespérées que celles de Camus ou de Monod. La plupart éprouvent un lien, fût-il extraordinairement ténu et à éclipses, avec

F «au-delà». Ce lien suffât à donner du sens à des attitudes morales qui, autrement, n'en auraient strictement aucun şi ce n'est la force des habitudes. Et s'il est dans l'esprit de notre temps d'échafauder des théories morales indépendantes de toute référence religieuse, le fait est que le contenu de ces théories se rattache directement aux enseignements des grandes religions, élaborés et éprouvés au long d'une évolution historique encore inachevée. Cette évolution constituie, pour la montée de la conscience, un cheminement comparable à celui de l'évolution des espèces pour la vie en général. La progression des textes qui constituent l'Ancien et le Nouveau Testament est à cel égard exemplaire. Ma conviction personnelle est, cu'après la longue parenthèse des Lumières, du pozitivisme et du scientisme, les recherches spirituelles se feront de plus en plus au grand jour. Comme le pensait André Malraux, li se pourrait que le XXIe siècle soit fastueux pour la pensée religieuse, au sens le plus large du terme.

Dans un extraordinaire petit livre publié en 1984

intitulé *Le Moyne noir en gris dedans Varennes*, le grand spécialiste français des mythes indo-européens Georges Dumézil's «amusa» – dit-il –, avec cependant suffisamment d'habileté pour ne pas se prêter à de vaines polémiques, à «démontrer» comment dans un de ses quatrains, Nostradamus avait «prédit» un épisode connu de la Révolution française: la fuite du roi Louis XVI à Varennes. Répondant au soir de să vie aux questions de Didier Éribon, le grand homme assurait que tout cela n était cu'un jeu. Mais îl reconnaissait l'existence de ces faits psychiques, tels que transmission de pensée, synchronicité, prédictions, etc., qui remplissent par exemple l'œuvre de Carl Gustav Jung. Il faut, disait-il, «collectionner les faits de ce genre, incompréhensibles pour nous, et laisser à la science de l'avenir, à la «connaissance fine» de ce qui se passe dans les cerveaux, le soin de les interpréter». Pour renforcer son argument, notre auteur, répondant à la question «Vous ne croyez tout de même pas aux prophéties de Nostradamus?» rétorquait: de ne crois à rien. Notre connaissance du monde commence à peine. Îl y à deux cents ans, on ne savait pas comment l'air était composé. Il a fallu Lavoisier. [...] c'est seulement en 1877 cu'a été déterminé le rôle exact du sperme dans la fécondation. Il y a cent ans! Alors, evidemment, toutes ces questions de transmission de pensée, de prévision, etc., ce n'est pas demain qu'on pourra y voir clair». Pareil propos engageait en fait beaucoup son auteur, face à une communauté scientifique non préparée à admettre l'existence de ces «faits». L'incuriosité, le dogmatisme, l'intolérance sont de tout temps. On le voit, par exemple, dans les attitudes encore trop négatives de la médecine occidentale par rapport à d'autres traditions fondées sur une conception de la force vitale (la «pneuma» d'Hippocrate) et de l'harmonie de l'ensemble des fonctions du corps, dont les succès sont pourtant attestés par d'innombrables patients. Ce que Dumézil voulait sans doute nous dire, c'est que le champ

de la science allait immensément s’ouvrir et peut-être même renouer avec des traditions antérieures à la Révolution scientifique, du moins celles qui ont été refoulées mais n’ont pas dispăru, notamment en dehors de l’Europe occidentale et des Etats-unis. Tout cela ne l’empêchait d’ailleurs pas de conclure, de façon quelque peu contradictoire: «Des milliards de neurones donnant une impression d’unité personnelle, font que je me sens une personne. De ce moi, ce qui subsistera après mă mort ne în inquiète pas. Très probablement îl n’en restera rien, car je ne conçois pas que quoi que ce soit ressemblant à la pensée, à la conscience même, puisse subsister après la disparition de ce qui l habille ou la constituie: le langage. Lequel suppose des neurones.

Alors quand les neurones sont mangés par les vers ou mis en cendres par les flammes…». Ainşi, Dumézil admet-il cu’un homme puisse lire dans le cerveau d’un autre qui n’est pas encore né, mais il dit ne pas concevoir la pensée sans son support. Que croyait-il vraiment? îl serait passionnant de découvrir un texte qui nous le révèle. À l’evidence, il était prudent, et en écrivant *Le Moyne noir en gris dedans Varennes*, il avait pris un risque pour să réputation. L’important, pour le thème de mon allocution d’aujourd’hui, c’est que science et conscience vont vraisemblablement se rapprocher dans les décennies à venir. En fait la science commence deja (avec les neurosciences dites cognitives) à aborder – certes encore très timidement, partiellement et parţialement le phénomène de la conscience. Mais aussi, on continuera, de toutes les façons possibles, à approfondir la fameuse maxime de Rabelais «Science sans conscience n’est que ruine de l’âme».

Sans doute l’espèce humaine a-t-elle très peu évolué dans les quarante derniers millénaires, depuis l’avènement de / *Homo sapiens sapiens*. Mais n a-t-on pas des raisons de penser que la conscience, elle, continue d’évoluer, sinon de progresser? Tel est le semble-t-il le message des

grandes religions. Tel est celui de la science, car en révisant constamment notre image du cosmos et celle de notre propre place dans l'univers, en étendant sans cesse le champ de nos actions tout en prenant de mieux en mieux la mesure de la béance de nos ignorances, nous soumettons notre conscience à une gymnastique don't on peut au moins pressentir cu'elle ne restera pas sans effets. Je me souviens d'une *Histoire de la Terre* dont l'auteur racontait cette anecdote: Jans Ussher, un archevêque irlandais, avait calculé en 1654, à partir des Saintes Écritures, que la Création avait eu lieu le 26 octobre de l'année 4004 avant le Christ, à neuf heures du matin. Cette date a longtemps été reprise par les Anglicans, au point qu'il était devenit hérétique de la mettre en doute. D'autres estimations contemporaines de celle de Ussher proposaient d'ailleurs des dates voisines. Quelques deux siècles plus tard, lorsque Charles Darwin suggéra que l'âge de la Terre's exprimait en millions d'années, l'un des plus grands physiciens de son temps, William Thomson devenit Lord Kelvin, dénonça ce qu'il considérait comme une aberration. Les connaissances d'alors dans le domaine de l'énergétique ne permettaient pas d'envisager un âge supérieur à quelques dizaines de milliers d'années. Lord Kelvin a suffisamment vécu pour avoir pu connaître la théorie de la relativité restreinte, qui résout le problème. La théorie de la relativité générale, dans laquelle on peut voir l'un des plus grands accomplissements de l'esprit humain, a littéralement révolutionné nos conceptions du temps-espace-matière (c'est le titre d'un livre réputé de Hermann Weyl dont la première édition, en allemand, est parue en 1918[190]). Nous raisonnons aujourd'hui en termes de milliards d'années pour le temps et de milliards d'années-lumière pour les distances. En un clin d œil cosmique, nous sommes passés d'une cosmologie centrée

190 Traduction française: H. Weyl, Temps, espace, matière: leçons sur la théorie de la relativité générale, Paris, Albert Blanchard, 1979 (dernière édition).

sur la Terre et sur l'homme à une autre, où notre planète n'est plus cu'un minuscule point dans une immensité écrasante et déroutante. Le plus extraordinaire étant cu'à mesure que l'espèce humaine se trouvait ainşi rapetissée, la grandeur de l'homme ne cessait de croatre, puisque notre cerveau se révélait capable de découvrir et de décrire des phénomènes à des échelles aussi prodigieuses. Et tout indique qu'on n'en restera pas la. L'un des aspects d'ailleurs le plus fascinant de l'astrophysique au XXe siècle est cu'elle renvoie en permanence à la dialectique des infiniment petits et des infiniment grands. Peut-être certains d'entre vous pensent-ils que je m'éloigne de mon sujet. Je ne le crois pas. On a des raisons de penser cu'à tous les âges, les sociétés humaines ont estimé détenir une conception juste de la vraie nature de l'Univers, avec U majuscule. Edward Harrison, un astrophysicien anglo-américain distingué, nous le rappelle au début d'un grand livre, récemment réédité, sur la cosmologie[191]. Îl préfère quant à lui parler des univers, avec un petit u, tels que nous concevons le tout à chaque âge, plutôt que l'Univers absolut aussi inaccessible que la chose en soi des philosophes. Partout où existe une société d'individus rationnels, dit Harrison, on trouve un univers. Et partout où il y a un univers, il y a une société d'individus rationnels. Ce qui est particulièrement intéressant pour mon propos aujourd'hui, c'est que pendant l'essentiel de la partie écoulée de la trajectoire humaine, les affaires du ciel et de la terre ont été étroitement mêlées. Des Babyloniens à Kepler – en passant evidemment par *VAlmageste*, c'est-à-dire «le très grand», nom donné par les Arabes à la «composition mathématique» de Claude Ptolémée, et le *Tetrabiblos*, c'est-à-dire les «quatre livres des jugements des astres» du même auteur –, astronomie et astrologie restèrent indissociables. En Égypte, on regardait la voie lactée comme le prolongement céleste du Nil. Les prêtres se tenaient au cœur du système du pouvoir

191 E Harrison, Cosmology, Cambridge University Press, 2000.

dont le Pharaon occupait le centre. Au Moyen Âge, l’astronomie, la physique, la théologie, la politique formaient aussi un tout parfaitement intégré. Tout pouvoir participait peu ou prou du sacré. A Pékin, le temple du Ciel nous rappelle que l’empereur des Chinois était le fils du Ciel, auquel, à genoux devant un trône vide, seul humain îl pouvait s-adresser, et don’t procédait să légitimité. De notre côté du monde, le schéma cosmologique aristotélicien, parachevé grâce à Claude Ptolémée d’Alexandrie au second siècle de notre ère, entrait en harmonie parfaite avec le Christianisme. On comprend ainşi la portée de la révolution copernicienne, dans la première moitié du XVIe siècle, achevée seulement avec les *Principes mathématiques de philosophie naturelle* de Newton en 1687. Dans l’ancien système du monde, chaque chose, chaque être avait să place naturelle et immuabile. La figure parfaite était le cercle. Le nouveau système banalisait la terre, ouvrait la voie au changement, détruisait l’union du temporel et du spirituel. La Révolution scientifique est l’expression par laquelle on désigne habituellement la période qui va da 1500 à 1700, pendant laquelle les cadres conceptuels et institutionnels de la science moderne (astronomie, physique, médecine avec Harvey, mathématique) se sont élevés sur les décombres du système de l’Antiquité revu et adapté par le Moyen âge chrétien. Cette Révolution scientifique portait en germe le principe de la séparation de l’Église et de la Science, en attendant beaucoup plus tard celui de la séparation de l’Église et de l’État. Parallèlement émergeait l’État-nation et l’idée que la souveraineté appartient au peuple, et non à Dieu à travers un Empereur ou un Roi. Cette remise de chacun à sa place, la ferme distinction entre le temporel et le spirituel, est à la base de la modernité occidentale, en France de la laïcité, ce qui explique notamment pourquoi Européens et même Américains sont choqués la où la Religion empiète sur le pouvoir politique, comme dans la plupart des pays

musulmans. Quoiqu'il en soit, le Siècle des Lumières, puis le XIXe siècle pozitiviste et scientiste, ont prolongé à l'extrême les tendances de la période de la Révolution scientifique. L'homme, ou plutôt l'homme occidental, a donc succombé à *Yhubris* en se prétendant l'alpha et l'oméga, en rejetant, au moins en apparence, les diverses manifestations de la spiritualité dans les sphères de l'obscurantisme. En s-adonnant à corps pierdu dans le matérialisme, il a immensément développé une acuité sélective et sa puissance dans certaines directions. Mais les œillères qu'il lui a fallu pour cela revêtir lui en ont fermé ou refermé beaucoup d'autres. Deux siècles de révolution scientifique. Puis deux siècles prétendument dominés par la raison. Puis un siècle dominé par la déraison, mais qui s'achève peut-être avec la montée du sentiment de la nécessité d'un véritable examen de conscience. J'emploie cette expression dans son acception la plus forte. Examiner la conscience, c'est's interroger sur ses causes comme sur son contenu, sur să dimension individuelle comme sur să dimension collective. Voilà où nous en sommes.

J'en arrive à mă conclusion. Autour de mes vingt ans je me passionnais pour la pensée d'un théologien et paléontologue chrétien célèbre dans mon pays et au-delà, le père Teilhard de Chardin. Homme de science, homme de sens, poète, sensibile aux ondes de la pensée et de la mystique orientales, Teilhard envisageait le *phénomène humain* (c'est le titre d'un de ses livres les plus connus, publié en 1955[192]) comme une évolution convergeant vers un stade de spiritualité indépassable, le «point oméga». El, disait-il, «rien ne ressemble autant que l'épopée humaine à un chemin de la Croix». Tel était pour lui le sens de l'histoire. Message positif. Message magnifique. Après avoir beaucoup étudié et dans une certaine mesure pratiqué des sciences dures et des sciences molles, l'économie et la politique, je me sens à nouveau attiré, à

192 T. de Chardin, Phénomène humain, Paris, Le Seuil, 1955.

l'âge mûr, par l'inspiration d'une vision tellement généreuse. Comment ne pas s-affliger du pessimisme et du cynisme diffusés par certains des pays les plus développés, comme si décidément l'abondance chassait le sens du sens? Sans doute faut-il – en suivant les évangiles – se tourner vers les pauvres, les souffrants, pour retrouver les racines du bonheur. Serais-je trop audacieux en associant à la vision teilhardienne

Mircea Eliade – a-mi de Dumézil et marqué notamment par Jung. Ce grand esprit voyait dans le sacré un élément fundamental de la structure de notre conscience. Il écrivait dans son journal: «L'homme moderne, radicalement sécularisé, se croit ou se veut athée, areligieux, ou tout au moins indifférent. Mais li se trompe. Il n'a pas encore réussi à abolir *Y Homo religiosus* qui est en lui; il n'a supprimé (s II la jamais été) que le *christianus*. Cela veut dire qu'il est resté «païen», sans le savoir. Cela signifie aussi autre chose: une société areligieuse n existe pas encore (je crois, quant à moi, cu'elle ne peut pas exister, et que, şi elle se réalisait, elle périrait au bout de quelques générations, d'ennui, de neurasthénie, ou par un suicide collectif) ...» Je désire évoquer aussi le nom de Constantin Brâncuşi, parţi de Roumanie à pied, sac au dos, en 1904, arrivé à Paris en jouant de la flûte un 14 juillet. Son œuvre principale à ses propres yeux était *La Colonne sans fin*, symbole du spirituel's il en est. Brâncuşi cultivait l'optimisme révolutionnaire. Îl croyait à l'unification finale de tous les peuples de la planète. Alors, pensait-il, «l'esprit sera différent».

La grande nation roumaine commence à émerger d'une des phases les plus douloureuses de son histoire. Nous devons, nous Européens de l'Ouest, nous Français qui appelions naguère encore Bucarest la petite Paris, vous reconnaître et vous sauver. Mais la relation n'est pas à sens unique. Vous avez deja beaucoup apporté à la civilisation occidentale. Parmi les noms que je n'ai pas

cités, aimerais en rajouter un, celui de Nicholas Georgescu Roegen, membre de votre Académie, que eus la joie de rencontrer à l'époque où je m'intéressais particulièrement à la théorie économique. Ses deux ouvrages majeurs *The Entropy Law and the Economie Process* (1971) et *Analytical Economies* (1966[193]) figurent toujours en bonne place dans mă bibliothèque et je m'y réfère souvent. Îl fut l'un des grands penseurs de l'économie du XXe siècle, encore trop méconnu. Vous nous avez donc deja beaucoup apporté et vous continuerez. Vous devez nous aider à enrichir la construction européenne, en tant que contribution à la prise de conscience du sens de l'histoire. Puissiez-vous pour cela, en remontant votre pente, conserver cette compréhension de l'essentiel cu'une grande culture imprégnée du cosmos et transcendée par tant d'épreuves vous a permis d'acquérir. Cette compréhension constituie votre bien le plus precieux.

Annexe 2

Roumanie: Une longue convalescence[194]

La victoire incontestable de Ion Iliescu et de son parţi, le PDSR (Parţi de la démocratie sociale de Roumanie) navre assurément ceux qui veulent croire à la génération spontanée de l'économie de marché et des modalités occidentales de la démocratie. L'histoire, hélas, est tragique, et dans cette partie de l'Europe don't nous avons été coupés pendant un demi-siècle, îl faudra encore beaucoup de temps pour accomplir jusqu'à terme le processus de la guérison.

Le pouvoir d'achat actual en Roumanie représente peut-être la moitié de celui de 1989, au moment de la chute de Ceauşescu. Elu en 1996, le président Emil Constantinescu n'a pas su définir et a fortiori imposer une politique cohérente. Să bonne volonté n'a pas eu raison de la rivalité de ses alliés et d'une corruption endémique. Son

193 Tous deux: Cambridge/Londres, Harvard University Press.

194 Article de Thierry de Montbrial publié dans Le Figaro le 15 décembre 2000.

dernier premier ministre, l'ancien gouverneur de la Banque centrale, Mugur Isarescu, a fait de son mieux, mais trop tard et avec autant de charisme que peut en avoir un banquier centrale, très élégant dans un pays pauvre. Ceux qui, comme le chef de l'état sortant, misaient sur les chances d'Isarescu face à Iliescu, se sont trompés. Nul n'avait en fait prévu que 28 % des électeurs, don't beaucoup de jeunes, voteraient au premier tour pour un fasciste xénophobe, ancien bouffon d'Elena Ceauşescu, l'inquiétant Corneliu Vadim Tudor. C'est dire l'ampleur du désarroi. Il faut saluer, pourtant, la maturité d'un peuple qui, en dépit de ses divisions, a préféré se rassembler derrière Iliescu plutôt que de prendre un risque exorbitant.

Lorsqu'on parte des pays de l'Europe centrale et orientale, on doit prendre garde aux mots que l'on emploie. Le président polonais Kwasniewski récemment réélu très brillamment, était une étoile montante du Parţi communiste avant la chute du mur. En Hongrie, l'un des meilleurs premiers ministres de l'après-1989 fut Gyula Hom, qui s'était autrefois distingué par ses positions très orthodoxes à l'égard du pacte de Varşovie. La suspición, qui, en Occident, pèse sur l'ancien et le nouveau président Ion Iliescu est-elle justifiée?

Agé de 70 ans, îl fut evidement, comme tous les Roumains ayant exercé des responsabilités avant 1989, comme Emil Constantinescu lui-même, membre du Parţi. Il y a même excellé. Vers 1970, il était secrétaire à la Propagande. Il avait été un ministre de la Jeunesse dynamique et ouvert, très populaire, dont les quadragénaires de 1989 se sont souvenus. A la fin des années 60, la Roumanie était bien considérée en Occident. Grace à ses talents d'organisateur, Ceauşescu s'était imposé comme le successeur de Gheorghiu-Dej en 1965. Son règne fut d'abord marqué par une certaine libéralisation à l'intérieur, et par l'afirmation d'une politique d'indépendance naţionale à laquelle le général de

Gaulle rendit un hommage vibrant.

En fait, le tournant fut pris en 1971. Cette année-là, Ion Iliescu participa à un funeste voyage de Ceauşescu en Corée du Nord et en Chine. Le dictateur y perdit définitivement la tête et revint fasciné par la révolution culturelle, avec la volonté de l'imposer à son pays. Îl conçut le projet de la «systématisation» constituant à mettre les villes à la campagne, et celui d'édifier à Bucarest un palais plus grand que celui de Kim Il-sung. Iliescu a tenté de résister à la folle dérive. Îl s'est vu progressivement rétrogradé, jusqu'à occuper vers 1977 les modestes fonctions de responsable des éditions techniques de Bucarest, poste qu'il avait encore en 1989. Et lorsque aujourd'hui, îl déclare: de crois que toute l'histoire de 1945 à 1989 ne peut être évacuée. C'est notre histoire, avec ses aspects positifs, ses tares, ses échecs. Nous devons l'assumer et nous devons savoir ce que nous assumons», on ne devrait pas être étonné qu'il soit entendu par la population.

Président entre 1990 et 1996, Ion Iliescu n-a certes pas conduit son pays à la modernité, et beaucoup lui reprochent encore la mobilisation des mineurs contre son opposition en 1990. Mais il a assuré une transition essentiellement pacifique, ce qui était tout sauf evident après l'ubuesque décennie 80. Pour l'essentiel, la démocratie a été efectivement rétablie. Son intégrité personnelle n'a pas été mise en doute, ce qui est particulièrement remarquable dans ce pays. Et lorsqu'il a été battu par Emil Constantinescu, îl s'est încliné d'une manière irréprochable. Sans doute aurait-il pu mieux faire sur le plan économique; mais, particulièrement en France où nous avons tant de mai à accomplir la moindre réforme, nous devrions éviter les jugements à l'emporte-pièce. Iliescu dit qu'il ne faut pas désespérer les pauvres. Nous parlons de la nécessité de réduire la fracture sociale. Où est la différence?

Après să défaite en 1996, Iliescu s'est consacré à

renforcer les structures de son parţi, qu'il tient maintenant fermement en main. Contrairement à la plupart de ses adversaires, îl connait bien son pays. Ses talents politiques sont remarquables. A certains égards, îl pourrait faire penser à François Mittenând. Pour le début de son nouveau mandat, îl devrait de surcroat bénéficier d'une petite reprise économique.

Ion Iliescu revient au pouvoir dans un contexte très dificile, mais avec de bonnes cartes entre les mains. Saura-t-il, à la chinoise, trouver un équilibre entre les nécessaires réformes (telles que la fixation du droit de propriete ou l'amélioration du système judiciaire) et l'impératif de stabilité sociale? Son premier gouvernement, probablement sous la direction d'Adrian Nastase, disposera de peu de temps pour établir să crédibilité, particulièrement vis-à-vis des investisseurs étrangers. Mais nous, Européens, nous devons donner toutes ses chances à la nouvelle équipe et l'accueillir sans préjugés négatifs. Nous, Français, plus encore que les autres, nous devrions l'assister part toutes les voies possibles pour éviter une nouvelle division de notre continent. Il est temps de donner corps aux propos que de Gaulle tenaient à Bucarest le 18 mai 1968: «Jadis, votre pays, constamment menacé dans să substance, et le mien, aux prises en permanence avec les plus dures rivalités, firent de leurs origines latines le ciment de leur union. Aujourd'hui, portés à s'entraider, d'une part, pour rester ce qu'ils sont au sein d'une Europe qui se cherche en sortant du régime des blocs, d'autre part, pour faire valoir ce qu'ils ont d'humain et d'efficace dans un monde en pleine gestation, ils remontent tous deux aux mêmes sources don't ils sont issus et grâce auxquelles leurs âmes sont des sœurs.»

Annexe 3

Comment écrit-on l'histoire?

La conscience européenne et la culture des

différences[195]

Ouverture du séminaire Penser l’Europe, Bucarest, 8 – 10 octobre 2010

Je voudrais vous parler, pour ouvrir ce séminaire, du problème général: comment écrit-on l’Histoire? Je le fals avec audace, puisque je ne suiş pas un historien professionnel, contrairement à mon éminent voisin et confrère de l’Académie des sciences morales et politiques, Georges-Henri Soutou. Je voudrais intervenir d’un point de vue qui reflète sans doute mon côté promeneur solitaire, cu’ Eugen Simion a décrit.

Li se trouve que depuis que nous avons choisi le titre de cette conférence, je me suis rendu compte cu’un historien français célèbre, Paul Veyne, a écrit un livre intitulé *Comment on écrit l’Histoire*. Je me suis donc senti obligé de lire ce livre, qui est fort intéressant parce qu’on y trouve des références à ce qu’il appelle la *vérité* et en même temps un relativisme frappant sur la possibilité même de faire de l’Histoire en tant que science. Fundamentalement, îl juge que l’Histoire ne peut pas être et ne sera jamais une science. Je voudrais donc jeter en vrac des réflexions qui pourront peut-être nous aider, non seulement pour nos travaux d’aujourd’hui et de demain, mais pour élaborer une perspective plus générale.

Paul Veyne – dont la spécialité est l’Antiquité et plus particulièrement l’histoire romaine – part de l’idée que l’historien écrit non pas l’Histoire mais des histoires. Donc îl insiste sur l’aspect romanesque. De ce point de vue, l’historien n’est pas tellement different du romancier. Mais, dit Veyne, il est tout de même différent sur un point, c’est que, contrairement au romancier, îl’s intéresse à la vérité. L’auteur revient constamment, dans son livre, sur cette notion de vérité, sans jamais d’ailleurs se pencher de manière approfondie sur ce qu’il entend par la.

Je le dis humblement, ai l’impression qu’il y a la un point faible dans son discours. Il fait référence au fait que

195 Ce texte est la transcription de l’intervention orale de l’auteur.

l’Histoire a quand même une matière première constituée par les archives. Il n’y a pas d’Histoire académique sans sources, surtout sources écrites, ce qui d’ailleurs limite l’éventail des discours possibles. Îl insiste particulièrement sur l’aspect «tron». C’est du gruyère, il faut reconstituer la matière à partir de beaucoup de trous. Mais il n’y a chez Paul Veyne, dans son interprétation de l’Histoire, aucune prétention à la construction d’une science. D’un côté, il dit que l’Histoire’s intéresse à la vérité, et de l’autre, on retire de la lecture de ce livre l’impression qu’il n’y a pas de vérité en Histoire. Il y a donc en effet un paradoxe intéressant.

L’historien exploite un gisement, la masse des événements. Îl construit son discours à partir de la notion d’événement. Et la, evidemment, il y a une grande interrogation. Il existe toute une littérature là-dessus, qui m’intéresse beaucoup parce cu’elle conduit à des problèmes de méthode qui se rattachent à la démarche scientifique et particulièrement celle des mathématiques, et même des sciences physiques. Qu’est-ce cu’un événement? Deja en physique, la définition d’un événement n-a rien d’evident. Quand il s’agit de l’Histoire, quand il s’agit d’affaires humaines, c’est une construction intellectuelle. Tout événement reflète une construction et un système interprétatif implicites. L’espace, le temps et les reconstructions de la mémoire y jouent des rôles déterminants. Ce point est fundamental. Şi vous prenez la bataille de Waterloo, il est certam que Fabrice Del Dongo, dans *La Chartreuse de Parme*, la vit intensément, il est à l’intérieur de la bataille, îl entend des coups de canon etc., mais il n’a pas conscience qu’il se passe quelque chose de décisif. C’est après coup qu’il se rend compte qu’il a vécu un moment extraordinaire, un événement, dont le sens sera chargé par l’interprétation qu’on en donnera par la suite1. Cela ramène à une idée sur laquelle Paul Veyne insiste énormément, c’est-à-dire qu’il n’y a aucun commentaire possible en Histoire sans l’identification des

événements, et sans rattachement des histoires à d'autres événements qui les précèdent et qui les suivent. Naturellement chaque événement est décomposable en événements plus „petits" et ainşi de suite... Donc, il y a toute une construction implicite, à plusieurs degrés, à laquelle, me semble-t-il, nul historien ne peut échapper.

Cette notion d'événement est capitale. Li se trouve que ai fait beaucoup d'économie mathématique dans mă vie, et je me suis intéressé dans mon jeune temps aux travaux d'un économiste qui a eu le prix Nobel, T.J. Koopmans, qui pose la question: peut-on faire de l'économetrie, c'est-à-dire de la statistique économique, sans référence à une théorie? Est-ce que des données chiffrées peuvent avoir un sens indépendamment d'une théorie de référence?[196] Et la réponse, en gros, est négative. C'est impossible. Même les plus pozitivistes, qui prétendent faire parler directement les chiffres, ont un système de référence implicite, c'est-à-dire qui n'est pas forcément révélé mais qui est une sorte de théorie sous-jacente, faute de laquelle il n'y a pas de sens véritable aux données. Je pense que c'est la même chose en Histoire, et que tout historien, c'est-à-dire tout raconteur, ou tout discoureur sur l'Histoire a un système de référence. Parfois l'historien, comme l'ont fait Paul Veyne, mais aussi Georges Duby et bien d'autres, écrit vers la fin de să carrière un livre de réflexion épistémologique à partir de son expérience. D'autres ne le font pas, ce qui ne les empêche pas d'avoir un système de référence implicite. Et dans certains caz, les auteurs ont des intentions, parfois cachées, et parfois des intentions révélées. Lorsque Jules Michelet écrit l'Histoire de France, ou quand Jacques Bainville écrit l'Histoire de France, nous avons deux points de vue très contrastés. Chacun raconte une histoire, celle de la France, mais avec des présupposés et des intentions

196 Voir Thierry de Montbrial. Vingt ans qui bouleversèrent le monde. De Berlin à Pékin. - Avant-propos à la première édition. Paris, Dunod, 2008.

– teintés d'idéologie –, qui sont radicalement différents. Je pense aussi à l'interaction entre l'Histoire et les intentions idéologiques de l'auteur, c'est-à-dire par rapport au temps présent. François Furet avait coutume de dire que l'objet *Révolution française* n était pas refroidi, c'est-à-dire qu'il suscitait toujours des émotions. C'était vrai à son époque et c'est toujours vrai aujourd'hui. Je pense, comme Amin Maalouf, que les Croisades ne sont pas un objet refroidi. Il y a même des objets que l'on pouvait croire refroidis et qui se réactivent. Et je pense aussi – à-propos de l'histoire de la Révolution française – à la remarque cu'aurait faite Zhou Enlai, à qui quelqu'un demandait: «Que pensez-vous de la Révolution française?» Le Premier ministre de Mao Zedong aurait répondu: «Il est encore beaucoup trop tôt pour en juger». *Şi non è vero, è ben trovato*. Je crois que nous tournons toujours autour du même genre d'idées.

Encore une remarque sur cette question de l'intention... Quand étais enfant, mon père, qui était de tradition monarchiste, maurrassienne, avait voulu me faire lire *Le Siècle de Louis XIV* de Voltaire. Je peux vous dire que pour un adolescent de quatorze ans qui, de surcroit, était plutôt porté vers les mathématiques et les sciences, c'était un exercice un peu rude. En réalité, ai fait, à-propos de cette lecture qui finalement în avait tout de même donné quelques satisfactions, mă première expérience de ce que je suis en train de vous raconter. Au fond, şi Voltaire a écrit un ouvrage apologétique sur Louis XIV, c'était evidemment dans l'intention de montrer combien Louis XV était un mauvais roi. Par conséquent îl s-agissait moins de célébrer la grandeur de Louis XIV que d'abaisser celle du roi, son contemporain.

Il y a un autre point aussi qui me paraît extrêmement important et qui intéresse beaucoup de nos confrères dans des disciplines diverses. Comme je l ai deja rappelé, l'Histoire est une science de traces. On n écrit pas l'Histoire sans avoir des témoignages, qu'on manipule ensuite. Traces surtout écrites, puisqu'aujourd'hui on

considere qu'il n'y a pas d'historien digne de ce nom's il ne travaille sur des sources écrites. Ce qui n'a pas toujours été le caz, car l'Histoire a commencé comme des chroniques, par exemple au Moyen-Age occidental. Et beaucoup de pays, aujourd'hui encore, n'ont pas le souci de conserver des archives. Ou d'autres, qui ont ce souci, ne les exploitent pas. Je pense par exemple à un pays comme la Turquie où il y a des montagnes d'archives, en raison de la tradition ottomane, qui sont peu ou sous-exploitées.

La notion de *science de traces* c'est une situation commune à beaucoup de disciplines. Le président Constantinescu, qui est parmi nous, est géologue… La géologie et la paléontologie sont des sciences de traces, c'est-à-dire qu'on cherche à reconstituer toute une histoire à partir d'un certain nombre d'indices. Et on cherche, la encore, à combler des trous. La plupart des disciplines anthropologiques sont également des sciences de traces. C'est ce qu'il y a de commun entre la science et l'activité du policier ou du détective, de Sherlock Holmes, qui doit aussi, à partir d'indices, reconstituer une histoire – et al., envie de dire, pour faire un clin d œil à Paul Veyne, une vérité. Et la question est: à partir d'un certain nombre de traces interprétées et de la théorie sous-jacente (même şi on refuse d'admettre l'existence d'une telle théorie), est-ce qu'il n'y pas plusieurs discours possibles el, à la limite, n'importe quel discours n'est-il pas possible entre les mains d'un locuteur habile? c'est une question, en tout caz, qu'on peut se poser.

Il y a quelques années, ai écrit, pour un séminaire de philosophie à l'Académie des sciences morales et politiques, un papier sur la comparaison des notions de temps chez Newton et chez Leibniz[197], dans un cadre par hypothèse anthropocentrigue et pré-relativiste. C'est un

197 Thierry de Montbrial, « Evénements et temps quasi leibnitzien », in B. d'Espagnat (dir.), Implications philosophiques de la science contemporaine, t.III, PUF, « Cahiers des Sciences Morales et Politiques », 2003.

problème philosophico-mathématique, qui est extrêmement intéressant du point de vue du physicien, mais aussi de l'historien. Îl y dans les Confessions de Saint Augustin, un passage constamment cité sur le temps, où il dit: «Şi on ne me demande pas ce cu'est le temps, je le sais, şi on me le demande, je ne le sais plus.» Le temps newtonien s'écoule uniformément, indépendamment de tout événement. (Remarquez que même chez Einstein le temps est localement newtonien, c'est-à-dire que le temps de la relativité restreinte et même générale, est une vaste généralisation du temps newtonien.) Chez Leibniz, le temps n-a de sens cu'à partir de la notion d'événement. Un instant est ce qu'on appelle en mathématiques une classe d'équivalence entre des événements imaginés sans durée, ces événements se comparant avec la relation d'antériorité (ou de postériorité) el, s ils sont à la fois antérieurs et postérieurs, ils sont dits simultanés.

Le temps leibnizien est très différent du temps newtonien, puisque la construction mathématique du temps n'est pas donnée a priori mais est dérivée de la notion d'événement. On peut se demander's il n'y a pas la un cercle vicieux, puisque la notion d'événement porte en germe la notion de temps. Il faut un saut de l'esprit pour concevoir un événement (de quelque nature qu'il soit, physique ou a fortiori humain, historique) d'épaisseur temporelle, et donc de durée, nulle.

Je livre ces remarques au passage. Je pense que cela ouvre des abîmes de réflexion et je me borne ici à le signaler.

L'Histoire est aussi – et Paul Veyne insiste beaucoup sur ce point dans son ouvrage – une science de questionnement. Encore une fois, interprète… Il dit: s il y a une notion de progrès en Histoire, ce n'est pas un progrès au sens des valeurs – d'ailleurs îl attaque beaucoup Max Weber sur ce point. C'est dans le sens où l'historien se pose des questions. Il élabore son discours à partir des questions qu'il se pose. Mais ces questions's enrichissent

avec le temps, et donc un historien professionnel, qui connaît les travaux de ses prédécesseurs, a une gamme de questions qui va en s'élargissant. Dans ce sens-là il peut donc y avoir progrès, indépendamment des aspects techniques (la découverte de nouvelles sources, archives etc.). Et la je pense à la phrase du Christ: «Tu ne me chercherais pas şi tu ne în avais deja trouvé.» La réponse à une question est souvent très largement comprise dans la question elle-même. Je crois que ce problème peut aussi être fort intéressant du point de vue de la réflexion sur la profession d'historien.

Tout ceci est fascinant, mais aussi inquiétant dans certains caz, et soulève la question de l'Histoire officielle. Je m'interroge parfois – puisque nous sommes, chers amis, à l'Académie roumaine – sur le rôle des Académies par rapport à l'Histoire. Il faut faire extrêmement attention à ne pas prétendre écrire une Histoire officielle. Certaines Académies, s-octroient le pouvoir d'écrire ce qui serait *la* bonne Histoire. Cela peut être extrêmement dangereux. Je le dis en étant conscient que Dan Berindei, qui va prendre la parole dans quelques secondes, est responsable au sein de l'Académie roumaine d'une monumentale histoire de la Roumanie. Je me souviens, cher Dan Berindei, que vous în avez expliqué plusieurs fois que vous éprouviez des difficultés avec le dernier volume. Je ne sais pas où en est la rédaction de ce volume, mais je pense en tout état de cause qu'il faut se rappeler que l'Histoire n appartient à personne, même pas aux historiens.[198]

Annexe 4

L'immortalité de Proust

Les œuvres sont jugées au tribunal du Temps. Celle de Marcel Proust a aisément gagné en première instance, et l'on ne risque rien en pariant cu'elle l'emportera haut la main en appel. Să singularité comme son universalité jaillissent dans la chute du *Temps retrouvé*: «Aussi, şi elle

198 En relisant ce texte au printemps 2012, je crois devoir déplorer la tendance dans certains pays à légiférer sur l'Histoire.

[la force…] în était laissée assez longtemps pour accomplir mon œuvre, ne manguerais-je pas d'abord d y décrire les hommes, cela dût-il les faire ressembler à des êtres monstrueux, comme occupant une place şi considérable, à côté de celle şi restreinte qui leur est réservée dans l'espace, une place au contraire prolongée sans mesure puisqu'ils touchent simultanément, comme des géants plongés dans les années à des époques, vécues par eux şi distantes, entre lesquelles tant de jours sont venus se plăcer – dans le Temps». Cette phrase, réécrite plusieurs fois avant que l'œuvre ne fut achevée[199] et sans doute pensée simultanément avec celle qui ouvre *Du côté de chez Swann* et lui fait pendant, «Longtemps je me suis couché de bonne heure», est éclairée par les pages qui la précèdent, mais aussi par maintes observations parsemées dans la *recherche* et dans les essais antérieurs. En fouillant au plus profond de lui-même, non pas avec un «microscope», comme le croient les mauvais lecteurs, mais avec un télescope «pour apercevoir des choses, très petites en effet, mais parce cu'elles étaient situées à une grande distance, et qui étaient chacune un monde», Proust parvient à reconstituer une chaussée des géants. Îl invite ses lecteurs présents et à venir – îl site que son œuvre sera „immortelle" – à «faire cette expérience inouïe où chacun, deveneant progressivement le lecteur de lui-même, regarde soudain le monde comme's Ilie voyait pour la première fois». La difficulté du télescope, c'est qu'il faut le pointer dans la bonne direction el, en l'absence d'une carte du ciel, force est de a en remettre, au moins partiellement, au hasard. Le hasard, chez Proust, se manifeste dans la mémoire involontaire. C'est l'épisode célébrissime de la petite Madeleine (esquissé dans un projet de préface de

199 Voir la préface de J.Y. Tadié, Edition de La Pléiade, La Recherche du temps perdu, tome I, p. LXX.

Contre Sainte-Beuve[200201]), où ressurgit un passé heureux qu'il n'y a plus cu'à recomposer – ou plutôt à composer, car ce passé plongé dans le présent n'est plus tout à fait le même, ni tout à fait un autre. C'est aussi l'histoire douloureuse des intermittences du cœur, où le Narrateur prend conscience qu'il a pierdu să grand-mère «pour toujours».

Le recours à la mémoire involontaire – de caractère aléatoire –, bien davantage cu'à celle stimulée par les archives (photographies, films, notes et carnets etc.), les retours sur les lieux où l'on a vécu, voire où l'on est seulement passé, ou encore les méandres du besogneux travail volontaire de renforcement de la mémoire de long terme, explique le cheminement de l'œuvre. Proust n'a jamais cessé de produire, de modifier, d'assembler et de désassembler des montagnes d'esquisses (ce moţ d'esquisse revient souvent sous să plume), collectées sur des «paperoles» à la manière d'un peintre qui superpose les couches, attentif au caractère propre de la moindre parcelle de la toile. C'est ce qui donne să force à la scène de la mort de Bergotte. Avant de rendre l'âme, l'écrivain contemple un «tout petit pan de mur jaune» qu'il n'avait jamais remarqué, sur la «Vue de Delft» de Vermeer. «c'est ainşi que aurais dû écrire, disait-il. Mes derniers livres sont trop secs, îl aurait fallu passer plusieurs couches de couleur, rendre mă phrase en elle-même precieuse, comme ce petit pan de mur jaune». De même que le fonctionnement de la mémoire involontaire provoque chez le sujet une libération qui met en mouvement să sensibilité et donc ses émotions, de même l'écrivain parvient à suggérer la conquête du Temps en catalysant sentiments et émotions chez le lecteur renvoyé à sa propre vie, et comme la dernière mort d'un être est la première mort de la dernière personne qui a pu vibrer avec lui, l'immortalité

200 Lectures de Proust, sous la direction de Raphaël Enthoven, Fayard, 2011.

201 Edition de La Pléiade, pp. 211-212.

des sentiments repose sur d'incessants transferts.

Le phénomène de la mémoire joue le rôle central dans l'œuvre de Proust. Dans un ouvrage joliment intitulé *Les sept péchés de la* mémoire7, Daniel Schacter, alors président du departament de psychologie à l'Université Harvard, analyse «comment l'esprit oublié et se souvient». Les «péchés» sont les dysfonctionnements don't chacun peut prendre conscience pour ce qui le concerne, à condition de se vouloir lucide, dysfonctionnements qui d'ailleurs ont à la base, şi Ton peut dire, une fonction utile. Schacter identifice trois „péchés d'omission" et quatre „péchés de commission". Le premier groupe comprend l'oubli progressif (l'effacement des souvenirs même les plus récents), la distraction (où ai-je posé les lunettes que avais entre les mains il y a une minute?) et le blocage (quel est donc ce nom que ai „sur le bout de la langue"?). Le second regroupe les erreurs d'attribution (qui a fait quoi, quand et comment, et dans quel contexte? – les erreurs d'attribution peuvent aller jusqu'à l'affabulation), la suggestibilité (on croit se souvenir d'un événement qu'on n'a pas obiectivement vécu mais qui nous a été suggéré par une sorte d'autorité), le biais (à la limite, on réécrit complètement une tranche de son passé – c'est une sorte de révisionnisme de bonne foi), la persistance (quand, par exemple, on ne cesse de revivre intérieurement un événement traumatique). Ces différents „péchés" se recoupent. Ils ont d'immenses implications dans la vie personnelle et sociale, par exemple dans l'ordre des témoignages, qu'il s-agisse d'action en justice ou de rédaction de mémoires ou souvenirs.

Tout ceci me conduit à deux remarques. La première, de portée générale, est que l'oubli progressif n'est pas total, puisqu'en même temps cu'elle's efface, la mémoire de court terme dépose des sédiments sur lesquels la mémoire de long terme va se construire et se reconstruire. Certaines personnes ont ainşi le don de retrouver et d'exprimer les sensations ou sentiments de leur enfance.

Ceci n'est cu'un exemple parmi d'autres de la géologie de l'âme. La seconde remarque se rapporte spécifiquement au projet de *La Recherche*. Proust n écrit pas des Mémoires, comme Churchill, de Gaulle ou même Chateaubriand. Îl plonge au plus profond de să conscience et n-a cure des „péchés de commission”. Ses personnages sont composés et même composites, comme les scènes qu'il décrit. Et l'écrivain, qui parte des „cent masques” que peut porter un homme, laisse beaucoup de „blanes”, à charge pour chaque lecteur de les colorer au gré de son imagination, ce qui permet en effet à chacun de s-approprier l'œuvre et d'en vibrer. *La Recherche* ne se présente pas comme reproduction mais comme reconstruction d'un passé revécu au moment de l'écriture, reconstruction qui amplifie l'histoire personnelle de l'auteur et lui donne une dimension universelle, à l'instar d'un peintre qui transfigure son modele. Donnons maintenant la parole à Martin Conway, un neuropsychologue qui s'est explicitement intéressé à notre héros: «Perhaps it was no accident that Proust spent much of the latter half of his life în a cork-lined room in a Parisian apartment which he very rarely left. It was în this room that he wrote his masterpiece *À la recherche du temps perdu* working alone at night and sleeping through the day. The intensity of his writing about the past suggest that he had become the supreme exponent of recollective experience and expert în accesing senzory-perceptual details of the past. The cost of this was, of course, an almost complete retreat from daily life. [...] This was inevitable as it would not have been possible to perform even the most routine of actions while maintaining such sustained and intense recollective experience. Autobiographical remembering, as this occurs every day, can destabilize the active goal structure of the working self, lead to premature cessation of actions, sudden changes în cognition and action, and disconnect attention from the present”. 1 Ce type de déconnexion n'est pas propre au génie de l'introspection. Îl affecte

typiquement certains grands mathématiciens comme Grigori Perelman, le Russe qui a résolu la célèbre „conjecture de Poincaré”[202][203]. En ce qui concerne Proust, cependant, on ne peut pas dire qu'en composant son œuvre, il a renoncé à vivre. Il a fait un choix très lourd, mais très cohérent.

c'est que pour Proust, la littérature est un art, et même l'art supreme. Seul l'art permet de vivre pleinement să vie, et même de vivre d'autres vies que la sienne. Les grands écrivains ont en effet l'étonnante capacité – que de rares individus possèdent d'ailleurs au sens propre – de se brancher sur d'autres cerveaux que le leur. Au-delà, l'auteur évoque une sorte de communion des artistes, comme les Chrétiens partent de la Communion des Saints, et la résiderait la vraie Vie, au-delà du royaume des Idées şi l'on pense à Platon, un royaume încarné, pas seulement intellectualisé. Pour Marcel Proust, la vie d'un artiste est toute entière dans son œuvre, en laquelle îl doit voir comme une mission divine, un apostolat auquel la vie ordinaire doit donc être entièrement subordonnée. Cette conviction est à la base de son *Contre Sainte-Beuve*. Îl la reprend quand îl oppose les médiocrités humaines de Bergotte, de Vinteuil ou d'Elstir – l'écrivain, le compositeur et le peintre – à la grandeur de leurs réalisations. Dans le sens de cette thèse, on peut juger par exemple que la vie de Verlaine est celle d'un triste sire et se demander comment Dieu a pu choisir pareil individu' pour faire passer le soufflé du génie. L'artiste, donc, s'efface devant son œuvre. Să biographie, au sens courant de ce terme, n'a pas d'intérêt. A la fin du *Temps retrouvé*, le Narrateur retrouve non pas la peur de mourir, qu'il a connue autrefois, mais celle de disparaître avant d'avoir jugé possible d'écrire le mot FIN, et il développe l'image

202 Christoph Hoerl and Teresa Mc Cormack (eds), « Time and memory - issues i philosophy and psychology », Oxford - Clarendon Press, 2001, p. 250.

203 Voir Masha Gessen « A Genius and the Mathematical Breakthrough of the Century». Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

puissante de l’esprit progressivement anéanti par le Corps: «Et avoir un corps, c’est la grande menace pour l’esprit. La vie humaine et pensante, don’t il faut sans doute moins dire cu’elle est un miraculeux perfectionnement de la vie animale et physique, mais plutôt cu’elle est une imperfection, encore aussi rudimentaire cu’est l’existence commune des protozoaires en polypiers, que le corps de la baleine etc., dans l’organisation de la vie spirituelle. Le corps enferme l’esprit dans une forteresse; bientôt la forteresse est assiégée de toutes parts et il faut à la fin que l’esprit se rende».

Proust parlait en connaissance de cause, parce qu’il était malade. Mais de même que les péchés ordinaires de la mémoire ne sont pas des pathologies, et qu’ils nous affectent tous, de même le corps ne cesse-t-il jamais d’assiéger l’esprit. Un petit dérangement comme un mal de mer ou même une simple fatigue peuvent suffire à voiler sinon à anéantir nos capacités de comprendre et de percevoir. Parce qu’il n’est cu’une partie du cosmos, le corps entrave, sans’s y opposer complètement, la capacité de l’esprit à saisir des réalités supérieures. Sur ce point, Proust paraît cependant éloigné des philosophies et pratiques orientales qui élaborent une forme de connaissance du corps, au service de l’esprit, allant bien au-delà de notre *mens sana in corpore sano*, à cel égard à peine au dessus du degré zéro de la connaissance. Est-il donc şi evident cu’à la fin l’esprit doive se rendre?

Puisque ai évoqué Dieu à-propos de Verlaine, comment ne pas revenir à Bergotte, mort devant Vermeer? Le passage qui suit a été écrit à la suite d’une défaillance qui a failli emporter l’auteur. «Mort à jamais? Qui peut le dire? Certes, les expériences spirites pas plus que les dogmes religieux n apportent la preuve que l’âme subsiste. Ce qu’on peut dire, c’est que tout se passe dans notre vie comme si nous y entrions avec le faix d’obligations contractées dans une vie antérieure; il n’y a aucune raison dans nos conditions de vie sur cette terre pour que nous

nous croyons obligés à faire le bien, à être délicats, même à être polis, ni pour l'artiste athée à ce qu'il se croie obligé de recommencer vingt fois un morceau dont l'admiration qu'il excitera importera peu à son corps mangé par les vers, comme le pan de mur jaune que peignit avec tant de science et de raffinement un artiste à jamais inconnu, à peine identifié sous le nom de Vermeer. Toutes ces obligations, qui n'ont pas leur sanction dans la vie présente, semblent appartenir à un monde différent, fondé sur la bonté, le scrupule, le sacrifice, un monde entièrement différent de celui-ci, et don't nous sortons pour naître à cette terre, avant peut-être, d y retourner revivre sous l'empire de ces lois inconnues auxquelles nous avons obéi, parce que nous en portions l'enseignement en nous, sans savoir qui les y avait tracées – ces lois don't tout un travail profond de l'intelligence nous rapproche et qui sont invisibles seulement – et encore! – pour les sots. De sorte que l'idée que Bergotte n était pas mort à jamais est sans învrăisemblance». Il est remarquable que, dans ce passage (où îl parte de l'âme, et non pas de l'esprit) l'auteur semble adhérer à ce que nous appellerions aujourd'hui la théorie des univers parallèles – peut être faudrait-il aussi parler d'univers enveloppants –, univers auxquels certains individus exceptionnellement clairvoyants ou clairentendants peuvent avoir des accès plus ou moins fulgurants. On pourrait évoquer la métaphore bergsonienne du voile, interposé entre nous et une réalité qui nous dépasse. Ici, Proust fait appel à l'intelligence, plutôt cu'à la sensation ou à l'intuition. Son projet de préface pour *Contre Sainte-Beuve* commence ainşi: «Chaque jour attache moins de prix à l'intelligence. Chaque jour je me rends mieux compte que ce n'est qu'en dehors d'elle que l'écrivain peut ressaisir quelque chose de nos impressions passées, c'est-à-dire atteindre quelque chose de lui-même et la seule matière de l'art. Ce que l'intelligence nous rend sous le nom du passé n'est pas lui. En réalité, comme il arrive pour les âmes des trépassés

dans certaines légendes populaires, chaque heure de notre vie, aussitôt morte, s încarne et se cache en quelque objet matériel. Elle y reste captive, à jamais captive, à moins que nous ne rencontrions l'objet. A travers lui nous la reconnaissons, nous l'appelons, et elle est délivrée. L'objet où elle se cache – ou la sensation, puisque tout objet par rapport à nous est sensation –, nous pouvons très bien ne le rencontrer jamais. Et c'est ainşi qu'il y a des heures de notre vie qui ne ressusciteront jamais. C'est que cel objet est şi petit, şi pierdu dans le monde, il y a şi peu de chances pour qu'il se trouve sur notre chemin!» Suit l'épisode non pas encore de la Petite Madeleine, mais du pain grillé, auquel ai deja fait allusion. Pour Marcel Proust, l'intelligence n'a donc pas de place dans le processus aléatoire de la reconstruction du Temps, mais elle semble en avoir une, importante, dans l'intuition d'une réalité, à la fois immanente et transcendante, au-delà de celle des données immédiates de la conscience. Le philosophe Bernard d'Espagnat parte de *réel voilé*: «[...] la réalité indépendante, ou intrinsèque, ou „forte" est située hors des cadres de l'espace et du temps et n'est pas descriptible par nos concepts courants. [...] La réalité empirique, celle des particules, des champs et des choses, n'en serait, comme la conscience, cu'un reflet pour nous. Et les deux reflets seraient complémentaires [...] On peut dire que l'un et l'autre sont des réalités, mais seulement des réalités „faibles", non totalement descriptibles en termes d'obiectivité forte». Tout se passe donc comme si les mystiques pouvaient communier avec les artistes dans une même expérience, la où peut être s-opère la jonction entre raison et sensation. Pour Platon, la connaissance vraie (ou parfaite) requiert la fusion de l'intelligence et de la perception[204][205].

---

204 B. d'Espagnat, « A la Recherche du réel », Gauthier-Villars, 1979, p. 95.

205 Voir B. Saint-Semin,,,¿'Actualité du Timée", communication à l'Académie des Sciences Morales et Politiques, séance du 9 mai 2011.

Dans un petit ouvrage publié peu avant să mort[206], Jacqueline de Romilly, qui se défend de refaire le coup de la madeleine, c'est-à-dire la dissection des remontées de mémoires provoquées par de tout petits „ponts", şi l'on peut dire, rapporte des expériences vécues par elle de surgissements d'apparence totalement contingente – ou, comme elle dit, „en surprinse" – non pas de tableaux, mais de scènes à la fois en dehors du temps et sensuellement perçues, des flashes d'éternité, quoique le rapprochement de ces deux mots soit apparemment paradoxal, de bonheur pur, bref de moments parfaits, non pas reproduits, mais transposés, sublimés, dans un autre univers. N'y a-t-il pas la comme une transposition personnelle de la théorie platonicienne – impersonnelle – des Idées, à laquelle ai deja fait allusion? Certains bons moments de la vie „réelle" ne sont-ils pas des modalités imparfaites d'une réalité plus belle, que parfois une fulgurance ultérieure permet de cristalliser? La grande helléniste, qui ne paraissait pas avoir outre mesure été travaillée par la métaphysique au cours de să longue vie, pensait cependant depuis toujours qu'il y avait «autre chose». Elle confie même avoir toujours été attirée par les humains accrochés à cette forme primitive de foi. Les hommes d'une même espèce (politique, par exemple) se reconnaissent d'ailleurs entre eux. Et pour elle ces surgissements, ou ces éclairs – sans doute favorisés par les loisirs forcés du grand âge et des infirmités après une vie suroccupée pendant laquelle tant de fenêtres étaient restées fermées – apportent des éléments de preuve de l'existence de cel „autre chose". A l'appui de son expérience propre, elle câte *Le Voyage dans le passé*, une nouvelle de Stefan Zweig, tardivement découverte, dans laquelle l'écrivain autrichien rapporte une histoire du même genre. Qu'il puisse exister des mondes parallèles ou „enveloppants" auxquels, comme je l ai deja dit, certains parviennent de temps à autre à se

206 J. de Romilly, Les révélations de la mémoire, Editions de Fallois, 2009.

connecter, que se trouve dans ces expériences un rapport possible avec 1 «éternité», le nirvāṇa ou le «bonheur parfait», que l'espace temps de la perception normale ne soit pas le fin moţ de l'histoire, il y a la un invariant commun à toutes les grandes traditions spirituelles, parmi lesquelles le bouddhisme, auquel le passage précédemment cité de la mort de Bergotte fait irrésistiblement penser. Comment ne pas aussi faire un lien avec le bardo analysé dans le livre des morts tibétains – et don't bien des personnes qui ont frôlé le grand passage ont fait l'expérience –, lien aussi avec les fulgurances de la création ou de la découverte artistique et scientifique, ou de toute cristallisation.

Jonah Lehrer, un auteur qui a travaillé dans le laboratoire d'Eric Kandel, prix Nobel de médecine en 2000, l'un des pionniers de l'explication des mécanismes biologiques de la mémoire1, a montré dans un petit livre[207] que les mécanismes physico-chimiques de la mémoire à long terme révélés par la biologie contemporaine corroborent la méthode de Proust. La mémoire de court terme, celle éminemment tranzitoire de la vie au jour le jour, repose sur l'activation ou la désactivation de structures neuronales existentes. Dans la mémoire de long terme, il y a création de nouvelles structures. Pour Lehrer, le processus d'écriture tel que le compreaint Proust, avec ses repassages et remaniements – création et re-création – incessants, seulement interrompu par l'imminence de la mort biologique, reflète l'essence même du phénomène de la mémoire. «The un confortable reality is that we remember in the same way that Proust wrote»[208]. Voici comment le biologiste décrit l'anecdote de la Madeleine. Dans ce passage, les symboles CPEB et MINA désignent certaines molécules. Les prions sont une classe très particulière de protéines. Point n'est besoin ici d'insister

---

207 Eric R. Kandel, In Search of Memory, W. W. Norton & Company, 2006.

208 Op. cit. p. 87.

sur l'aspect physico-chimique de la question. «After CPEB is activated, it marks a spécifie dendritic branch as a memory. În its new conformation, it can recruit the requisite MINA needed to maintain long-term remembrance. No further stimulation or genetic alteration is required. The protein will patiently wait, quietly loitering în your synapses. One could never cat another Madeleine, and Combray would still be there, lost în time. It is only when the cookie is dipped in the tea, when the memory is summoned to the shimmering surface, that CPEB comes alive again. The taste of the cookie triggers a rush of new neurotransmitters to the neurons reprezenting Combray, and, if a certain tipping point is reached, the activated CPEB infects its neighboring dendrites. From the celular shudder the memory bom. But memories, as Proust insisted, don't just stoically endure: they also invariably change. CPEB supports Proust's hypothesis. Every time we conjure up our pasts, the branches of our recollections become malleable again. While the prions that mark our memories are virtually immortal, their dendritic details are always being altered, shuttling between the poles of remembering and forgetting. The past is at orice perpetual and ephemeral [...] No longer can we imagine memory as a perfect mirror of life. As Proust insisted, the remembrance of things past1 is not necessarily the remembrance of things as they were. Prions reflect this fact, since they have an element of randomness built into their structures [...] This is what Proust knew: the past is never past. As long as we are alive, our memories remain wonderfully volatile. In their mercurial mirror, we see ourselves»[209][210].

Les confirmations de la biologie contemporaine sont impressionnantes. Mais on peut se demander şi, dans l'œuvre de Proust comme dans l'essai de Jacqueline de Romilly ou dans la nouvelle de Stefan Zweig, il n'y a pas

---

209 Rappelons que La Recherche est publiée en anglais, tantôt sous le titre Remembrance of Things Past, tantôt par In Search of Lost Time.

210 Op.cit. pp. 94-95.

les indications d’une troisième forme de mémoire, qui serait celle des résidus ultimes et sublimés, au tréfonds du creuset où se déroulent nos trajectoires chaotiques insérées dans P espace-temps tel que le percevons, mémoire au-delà de la mémoire éphémère du court terme ou de la mémoire sans cesse recomposée du long terme, et don’t on pourrait imaginer cu’au moment de la mort, le contenu soit expédié, comme une sorte de SMS, puis tranziterait, comme dirait Proust, vers un monde entièrement différent de celui-ci, avant peut être d y revenir sous des formes inconnues…

Je renonce à aborder ici d’autres questions passionnantes comme les rapports entre la démarche de Proust, inspirée par l’art conçu à son plus haut niveau d’exigence, et celle, d’inspiration scientifique, de Freud ou de Jung. Jung surtout, à cause de la troisième mémoire et de „l’inconscient collectif4. Îl faudrait aussi se tourner du côté des paradis artificiels et des aides, chimiques ou autres, aux remontées de mémoire. Pour conclure mon propos, je me tournerai plutôt vers la physique théorique et la philosophie. L’époque où Proust murit son œuvre est celle où le temple de la physique classique’s effondre. De nouvelles théories émergent, radicalement contre-intuitives. La théorie des quanta ne prendra forme que dans les années vingt et n-a vraisemblablement exercé aucune influence sur l’auteur de la *Recherche*… Sans doute celui-ci a-t-il en revanche entendu parler de la théorie de la relativité restreinte (1905) et générale (1917). On site aussi qu’il vouait une grande admiration à Henri Bergson, alors au faâte de la gloire, littéraire et philosophique. *UEssai sur les données immédiates de la conscience* date de 1889, *Matière et mémoire* de 1896, *Le Rire* de 1900, *L’Évolution créatrice* de 1907, *L’Énergie spirituelle* de 1919. Bergson a rejeté la nouvelle physique, qu’il n’a guère comprise, mais cela n’a pas empêché ses idées sur la distinction entre le temps et la durée de conserver leur pertinence, don’t découle la possibilité

d’une interface entre l’artiste et le philosophe. Şi la théorie de la relativité générale était la „théorie de tout” derrière laquelle Einstein a couru jusqu’à sa mort et de nombreux savants courent encore, on pourrait se représenter, 1 Univers” comme „une variété pseudoriemannienne à quatre dimensions”. En physique classique, l’espace à trois dimensions (intuitivement une dimension verticale et deux dimensions horizontales) et le temps en a une, totalement séparées. L’espace est doté d’une mesure (la distance), ainşi que le temps (la durée). Dans la nouvelle physique, il faut imaginer que les 3 + 1 dimensions sont entremêlées, ainşi que les notions de distance et de durée, désormais confondues dans une seule metrique. Telle est la signification de l’expression „variété pseudoriemannienne à quatre dimensions”, qui fait référence à l’immense mathématicien allemand du XIXe siècle, Bernhard Riemann, dont les travaux ont préparé les outils de la théorie de la relativité. Aux échelles de l’expérience courante, la „variété” en question ressemble à l’espace et au temps des données immédiates de la conscience, avec donc la séparation complète de l’espace et du temps, séparation perçue à tort comme evidente par nos sens. A l’échelle cosmologique, l’espace-temps entremêlé est courbé par l’énergie, dont la matière n’est cu’une des formes possibles. C’est la courbure et donc l’énergie qui définit la metrique – proche de celles (la distance et la durée) qui nous sont familières, lorsque la densité d’énergie est faible, ce qui est le caz du voisinage de notre planète. La recherche de l’absolut se réduirait alors à l’identification de la „variété pseudoriemannienne” représentative de l’univers, dont les équations seraient l’équivalent du modele sous-jacent au célèbre passage de *Y Essai philosophique sur les probabilités*, issu d’une conférence donnée en 1795, dans lequel Laplace définit le déterminisme: «Une intelligence qui pour un instant donné connaîtrait toutes les forces dont la nature est animée et la situation respective des êtres qui la composent, şi

d'ailleurs elle était assez vaste pour soumettre ces données à l'analyse, embrasserait dans la même formule les mouvements des plus grands corps de l'univers et ceux du plus léger atome: rien ne serait incertain pour elle, et l'avenir, comme le passé, serait présent à ses yeux». Şi l'on croyait découvrir une „théorie du tout" – dont la relativité générale ne serait alors cu'une approximation, à un degré certes plus élevé que l'espace – temps de la physique classique – la formulation de détail serait changée, mais non le principe. Au prix d'un effort d'abstraction dont l'esprit humain est capable, nous pourrions nous imaginer transposés dans un univers enveloppant, soudain aptes à saisir le notre dans să totalité et d'un seul coup d œil, avec ses quatre dimensions. Il n'y aurait aucune place pour la création.

c'est la justement que Bergson nous fait sortir du monde platonicien des Idées, sous să forme originelle, c'est-à-dire impersonnelle. Son raisonnement's insère dans le cadre familiei de l'espace (espace euclidien à trois dimensions avec la notion de distance) et du temps (temps absolut dans la conception de Newton, relationnel dans celle de Leibnitz) [211]. Pour lui, la conception des physiciens repose sur le postulat „cinématographique": un film projeté peut donner l'illusion de la vie, mais il n'est pas la vie, et peut en l'occurrence être donné „d'un seul coup". On peut dire qu'il y a, entre la vie et un film le même écart cu'entre un scénario et sa réalisation. Entre les deux réside l'essence de la durée (laquelle, pour Bergson, ne se réduit donc pas à un simple intervalle de temps, c'est-à-dire à l'équivalent temporel de la distance) ou de l'évolution créatrice, mais aussi, en ce qui concerne l'humanité, de la liberté. A ce niveau aussi prend place la notion de *kairos*, distincte de celle de *chronos* en ce cu'elle vise les moments propices et se rattache à l'idée

211 T. de Montbrial, « Evénements et temps quasi leibnitzien » in B. d'Espagnat (dir.), Implications philosophiques de la science contemporaine, t. III, PUF, « Cahiers des sciences morales et politiques », 2003.

d’intuition et plus fundamentalement à celle de destin. Mais la distinction bergsonienne entre le temps et la durée s-applique à l’univers tout entier. Que l’univers fasse place à la Création, qu’il alt donc une histoire, qu’il y alt d’ailleurs plusieurs et même une infinité d’univers plus ou moins décalés et interconnectés, tout cela est aujourd’hui devenit concevable sinon vraisemblable, et toute tentative humaine de saisir l’Univers (avec un grand U) d’un seul coup sera au mieux un scénario, une approximation, un reflet. En conséquence, îl y place pour des êtres surhumains dans des univers enveloppants, el, en poussant le raisonnement jusqu’à sa limite, pour Dieu.

Dans le mode de penser bergsonien, l’incertitude ne provient pas seulement du hasard, irréductiblement présent dans les fondements de la mécanique quantique ou dans les phénomènes liés aux grands nombres et/ou à la complexité. En dernière analyse, elle résulte du mystère de la Création. Création, mais aussi Destruction. Et il y a peut être place pour une conception de la destruction créatrice, bien au de la de la célèbre théorie schumpétérienne de l’évolution économique. Ceci nous ramène aux géants. Géants, les hommes le sont par l’étirement de la durée, potenţiallement toujours à reconstruire et à revivre par la mémoire. Ils le sont par leur capacité à concevoir les univers et à en saisir, par intuition – ou plus precisément à ces moments de connaissance parfaite où se rencontrent, au point de fusionner, l’intelligence et la perception – les parts d’inconnu ou de création. Ils le sont par l’art et sa forme supreme, la littérature. C’est parce que, autant qu’il est possible dans une œuvre, il est parvenit à dompter le Temps, que Proust a rendu la sienne immortelle, c’est-à-dire au de la du Temps.

Thierry de Montbrial Membre et ancien président de l’Académie des Sciences Morales et Politiques (France) Membre honoraire de l’Académie roumaine

Annexe 5

Ignorance est mère de tous les maux1 2

Les grands maîtres de notre tradition humaniste, comme Rabelais ou Montaigne, nous ont appris que le savoir, „ça sert d’abord à former le jugement”, et cu’une tête bien faite vaut mieux cu’une tête bien pleine. À deux siècles de distance, le prince de Talleyrand distinguait clairement le savoir, le savoir-faire et le savoir-vivre, et n hésitait pas à conclure que des trois, le plus important est le savoir-vivre. On a envie d’ajouter: à condition d’avoir les deux autres. Dans le même genre, Diderot observait: «L’ignorance et *Y incuriosité* sont deux oreillers fort doux; mais pour les trouver tels, il faut avoir *la tête aussi bien faite* que Montaigne.» Quand on parte du savoir, on pense aussitôt à l’éducation, à «l’institution des enfants», comme disait l’auteur des *Essais*. L’éducation doit s-attacher à former l’esprit et le corps des jeunes, de façon équilibrée, afin d’établir un rapport sain et donc naturii entre savoir, savoir-faire et savoir-vivre, dont le degré d’harmonie joue un rôle décisif pour une vie réussie.

Je me limiterai ici à quelques commentaires sur le savoir *stricto sens*ul’éducation repose sur un tronc commun dont l’énoncé, 1

Rabelais.

2 Texte publié dans le recueil *A quoi sert le savoir*, Presses Universitaires de France, 2011.

pour être banal, n’en est pas moins fundamental. Cela commence par la maîtrise d’une langue de culture afin de pouvoir’s exprimer avec precision, par oral ou par écrit. Une langue de culture est porteuse d’une grande littérature. Pour acquérir une telle langue, les penseurs de la pédagogie-n’ont encore rien trouvé de plus convaincant que d’exposer les élèves à ses meilleurs auteurs, ceux qui sont consacrés par le tribunal du temps. Une grande littérature est universelle, c’est-à-dire qu’on y trouve traités, comme dans une sorte de puzzle où les pièces sont en relation les unes avec les autres, toutes les interrogations sur la condition humaine.

Après la langue, l’histoire. Je crois que pour acceder

à l'histoire des autres, il faut commencer par bien comprendre celle de son propre peuple, non pas pour exacerber un quelconque ethnocentrisme, mais au contraire parce que la encore l'histoire particulière d'un vieux peuple introduit à toutes les facettes du comportement des sociétés humaines. L'identité d'un peuple's exprime par să langue et par son histoire, et seul un peule au clair avec son identité peut s'ouvrir sereinement aux autres et jouer un rôle actif dans des constructions géopolitiques orientées vers la paix et non pas vers la guerre.

A côté des savoirs identitaires majeurs – qui conjointement constituent au sens propre un bouillon de culture, propice au développement de «l'esprit de finesse» tout au long de la vie –, il faut mettre l'accent sur les mathématiques et les sciences de la nature. Les premières sont la voie royale pour acceder à «l'esprit de géometrie» et à l'abstraction, même's il en existe d'autres comme la philosophie ou le droit, mais l'apprentissage de ces disciplines demande davantage de maturité au départ. Soulignons également cu'un minimum de connaissance d'arithmétique est fort utile, au sens le plus pratique du terme, dans la vie ordinaire. Quant aux sciences de la nature (physique, chimie, biologie…), elles visent d'abord à regarder autour de soi, puis à raisonner sur ce que l'on voit. «Nature est un doux guide», nous dit encore Montaigne, et il faut apprendre à le suivre.

A partir d'un tronc commun solide, on peut élărgir la perspective pour approfondir les connaissances iniţiales et pour aborder d'autres savoirs, en fonction de ses goûts ou de ses besoins. L'idée d'utilité se rapporte en effet aux uns comme aux autres. L'apprentissage d'une langue étrangère, par exemple, est affaire de plaisir ou de nécessité, souvent les deux. L'essentiel est de comprendre que toute personne prenant au sérieux l'honneur de vivre ne cessera jamais de se cultiver et d'acquérir de nouvelles connaissances, en fonction de ses recherches intérieures,

ou bien de la nécessité pratique de maîtriser des outils pour atteindre des objectifs clairement définis. La question de l'utilité de tel ou tel savoir particulier a autant de réponses que d'individus. En 1976, le géographe Yves Lacoste a fait sensation en publiant un livre intitulé la *géographie, ça sert d'abord à faire la guerre*. On peut aussi bien soutenir la thèse inverse, comme pour tout autre savoir. Qui oserait dire que la physique, „ça sert d'abord à faire des armes de destruction massive”?

Deux remarques pour conclure. La première pour souligner l'extrême importance des humanités, dont l'utilité est en définitive d'apprendre à penser par soi-même. L'idéologie et l'inculture engendrent l'intolérance et le fanatisme. Ce n'est pas le savoir, mais l'obscurantisme et l'ignorance qui forgent les identités meurtrières. La deuxième concerne les risques liés à l'extrême morcellement des savoirs, une tendance que l'on a vu s-affirmer au XXe siècle. Les savoirs, comme les cultures, doivent tendre vers l'ouverture. Le temps n'est plus aux Pic de la Mirandolle, mais à un encyclopédisme renouvelé, pour contrecarrer les deux maladies de l ere de la mondialisation: l'uniformisation qui écrase les cultures, la fragmentation qui génère l'incompréhension.

Postface

Thierry de Montbrial ou la finesse de l'esprit géometrique

Le professeur Thierry de Montbrial est, à l'origine, mathématicien. Aujourd'hui, il est connu dans le monde intellectuel comme un spécialiste de très haut niveau dans le domaine de l'économie et de la politologie. Mais je crois qu'il est avant tout un philosophe des systèmes de gouvernance dans un monde en plein processus de mondialisation. Un philosophe lucide, un philosophe de l'action et non seulement de la réflexion, enfin, on peut le dire, un penseur pour qui la vérité peut être déterminée et définie. Il est, indiscutablement, l'une des grandes personnalités du monde intellectuel européen. Grand, bien

bâti, ressemblant à un acteur de cinéma de l'époque des films de Roger Vadim, Thierry de Montbrial est, par excellence un esprit vif, il a une ironie fine (typiquement française), il a toujours une réplique intelligente el, quand îl tient un discours (ce qui, je suppose, lui arrive assez souvent), son discours est impeccable. On y voit les fruits de l'éloquence gauloise chez un intellectuel qui, après avoir fait les grandes écoles, se situe spirituellement, comme Roland Barthes, en arrière-garde de l'avant-garde. Lieu privilégié pour un esprit qui accepte le nouveau, mais qui n accepte pas le chaos dans le nouveau. Il a toujours des idées, îl connait la littérature sur le problème discuté, enfin cel esprit fin et diplomate est une personnalité profonde. Il a bien lu', on le voit clairement, Montaigne et les moralistes du XVIIe siècle et ses livres montrent que l'esprit de finesse don't ils partent ne peut être dispensé – quand il s'agit de la philosophie de l'histoire, de l'économie et de la politique – de l'esprit géometrique.

Îl voyage beaucoup et connaît plusieurs grands de ce monde (hommes de pouvoir). Il est lui-même bien connu dans les cercles intellectuels, partout. Il y a quelques années, il a lancé une grande conférence mondiale – la *World Policy Conference* – avec la participation de chefs d'État, d'économistes réputés, de lauréats du Prix Nobel, de sociologues, de philosophes de la culture, de politologues, de journalistes du monde entier, de dirigeants des organisations internationales. Comme je l ai deja mentionné, c'est un fin diplomate, îl site communiquer avec tout le monde. Lors des réunions qu'il organise on peut voir le ministre israélien de la défense côtoyant un cheikh du monde arabe dans son habit fastueux. Thierry de Montbrial les présente tous avec affection el, parfois, avec une nuance d'humour. Je l ai entendu une fois présentant un professeur venu de l'Asie du Sud: „je vous présente, disait-il, l'orateur le plus arrogant que ai jamais rencontré, intelligent, redoutablement intelligent et impitoyable dans ses opinions". Ses paroles se confirment: le professeur

asiatique, intelligent et arrogant, ne nous épargne pas, nous les Européens, qui, selon lui, ont dominé la planète pendant deux cents ans et maintenant, le temps est venu de payer par une énorme crise... L'orateur est vraiment cohérent, malicieux, sans relâche, presque convainquant, convaincu que le XXIe siècle et probablement tout le IIIe millénaire sera dominé par les cultures et les économies de la „marginalité”. Une thèse qui circule également dans le monde culturii. Quand vient son tour de parler, Thierry de Montbrial laisse de côté l'ironie affectueuse et répond conformément aux règles de la rhétorique française: logiquement, brillamment, se référant à tous les domaines, y compris à la „praxéologie” (une discipline don't il est, en effet, un spécialiste) ...

Thierry de Montbrial în a avoué il y a quelques années qu'il tient un journal intime el, comme il savait que je m'intéresse depuis longtemps à la poétique du diarisme, on discutait lors d'un voyage à Braşov du destin de ce genre bâtard, en attente depuis longtemps dans l'antichambre de la littérature. Le professeur français ne veut pas faire de la littérature avec et par ses notes intimes, mais essaie de le convaincre que le diariste peut faire, comme le personnage bien connu de Molière, de la prose sans le savoir. Souvent les grands écrivains comme Gide ou encore Ernst Jünger, restent en lumière non pas par leur œuvre, mais par leur journaux intimes. Il n'y a pas longtemps, Thierry de Montbrial în a donné à lire ses notes sur le monde roumain qu'il a visité plusieurs fois depuis 1990 et après 2002, l'année où nous avons lancé ensemble le séminaire „Penser l'Europe” – chaque année, parfois plus souvent. Avant tout, je voudrais mentionner le fait que le parisien Thierry de Montbrial, membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques en France et membre de presque toutes les académies importantes d'Europe (y compris de l'Académie Roumaine), voit bien les Roumains et les juge corectement. Surtout, il n'a pas ce complexe de supériorité (à lire: arrogance) que l'intellectuel occidental

a vis à vis des nations et des cultures en dehors de son domaine de chasse. Le diariste Thierry de Montbrial est, au contraire, lucide, généreux, solidaire et respectueux envers les traditions spirituelles du continent... Il est, sans aucun doute, un esprit européen el, comme on peut facilement le déduire de ses livres et du présent journal, îl croit en l'avenir de la construction politique européenne.

De ce point de vue îl regarde également le monde roumain qu'il a connu pour la première fois, je le déduis de la chronologie du journal, en juillet 1990. Il a, d'après ce qu'il écrit, „une heureuse surprinse" en visitant notre capitale. Elle lui paraît moins monstrueuse que ce qu'on lui avait dit. Les femmes sont élégantes et souvent belles. Quand îl parte aux Roumains, il est „immédiatement séduit". Il est incommodé, c'est vrai, par les ordures entassées, par l'hôtel vétuste, mais, malgré tout, les gens qu'il rencontre sont sympathiques, intelligents et cultivés, comme, par exemple, ce ministre d'État dans le gouvernement roumain, qui's y connait en économie et manifeste une ouverture européenne.

L'auteur, souhaitant se faire une idée corecte sur ces Latins orientaux, s'entretient avec les acteurs du moment (d'Iliescu jusqu'à Silviu Brucan, Petre Roman, Ion Diaconescu, Emil Constantinescu...) et il n hésite pas à les caractériser à l'aide de phrases courtes et precises. Silviu Brucan, le prophète de Dâmàroaia[212] – comme l'appelaient les journalistes de Bucarest – donne l'impression à ce Français habitué à la caractérologie d'un mégalomane ambiţieux „malgré son âge" Îl discute avec d'autres et remarque le fait que, en général, les Roumains ont besoin de beaucoup de temps pour digérer leur passé. Comme les Français, d'ailleurs. Îl leur a fallu 50 ans pour se détacher complètement du complexe Vichy. Corect, objectif, Thierry de Montbrial essaye de calmer les journalistes français pressés de blâmer leurs cousins des bords du Danube: „Au nom de quoi pourrions-nous leur faire la leçon?" Je ne sais

212 Quartier de Bucarest où habitait Silviu Brucan.

pas şi son appel a eu un effet dans le monde de la presse parisienne. Plutôt non... Le diariste connaît également Sergiu Nicolaescu, acteur des événements de décembre 1989: celui-ci parte beaucoup de lui-même et de son rôle déterminant dans cette histoire. Thierry de Montbrial l'écoute et subodore que le célèbre metteur en scène a un „ego" surdéveloppé et présente les choses „avec une verve marseillaise". Une ironie subtile, en mesure de ne pas scandaliser, espère, son interlocuteur. Îl visite la Bucovine et remarque la beauté des maisons paysannes, le sourire Des Moines et les bons signes de la civilisation traditionnelle. En revanche, îl croit que le tourisme roumain a du retard. La aussi, il a raison. La ville de Focşani est „franchement laide" Îl compare le président Ion Iliescu, avec lequel îl's entretient plusieurs fois, avec Mittenând et risque une phrase qui irritera certains politiciens moldo-valaques: „le seul homme politique de talent en Roumanie". Ce qui, entre nous soit dit, n'est pas loin de la vérité.

La radiographie de la vie politique roumaine est, en général, exacte. L'académicien Thierry de Montbrial n'est pas un partisan politique. A vrai dire, je ne me rends pas compte de quel côté de la rue politique îl circule. J'ai l'impression qu'il n'a pas de préjugés dans ce domaine. En tout caz, il ne les manifeste pas quand îl vient dans la Roumanie postcommuniste. C'est un homme cultivé el, je peux dire, un analyste politique et économique formé par les sciences exactes. Eduqué par ces sciences, mais sensibilement dominé par ce que les moralistes français appellent esprit de finesse. Quand îl's entretient avec un homme politique îl observe, par exemple, dans le discours de celui-ci „quelque chose d'insaisissable", îl suit le fil du mystère el, même's îl n'arrive pas à l'éclaircir, Ilie met, comme Ilie dit dans ses pages, „dans le problème"... Il fait la même chose quand il s'agit du milieu académique roumain qu'il connaît bien. Je dirais même que Thierry de Montbrial, grâce à sa réputation intellectuelle et grâce à

sa façon d’être, jouit ici, à Bucarest, d’une grande sympathie dans les milieux académiques et politiques ou, comme le note lui-même, d’une „grande familiarité” Autrement dit, li se sent bien parmi les Roumains el, après tant de signes de sympathie, îl note avec humour: „Décidément, je suis fêté ici! Voilà un pays où je pourrais avoir, le jour venu, un bel enterrement!”

Mais avant, Thierry de Montbrial – qui, je le redis, voyage beaucoup et rédige son journal en avion – a de nouvelles occasions d’observer le monde. A Chişinau, îl remarque les traces, encore très visibles, du totalitarisme communiste. A Bucarest îl rend visite à Mgr Robu, archevêque de l’Église Catholique, el, à cette occasion, îl donne un témoignage à mon avis surprenant: îl reconnait să dimension spirituelle et admet cu’au plus profond de lui-même il est croyant. Je ne l ai pas soupçonné. J’ai discuté plusieurs fois avec lui, à Bucarest et à Paris, ai lu’ tous ses ouvrages, mais jamais il n’a été question de ce côté de notre nature. Quand je pense maintenant, après avoir lu’ ce journal, à autant de preuves de tolérance et à sa forte vocation pour l’amitié, je commence à croire que l’esprit de l’homme qui souhaite déterminer les lois de l’action et du système dans le monde chaotique de la postmodernité a, vraiment, une dimension religieuse, bien formé à l’école de Montaigne et de Pascal. Ce dernier était aussi, comme on le site, un génie mathématique et a pu inventer, à un certam moment, une machine à calculer. La mystique peut donc coabiter avec la science la plus rigoureuse et la plus abstraite. Revenant à Thierry de Montbrial, homme, quand même, mondain (dans le sens de Pascal), bien adapté à la civilisation de la connaissance, je me demande’s il n’est pas un „incroyant croyant”, comme le disait Pascal de Montaigne! Ou, comme le dit l’Evangile selon Marc: „je crois, Seigneur, aide-moi dans mon incrédulité”. La condition de l’intellect croyant!

Je quitte ce thème et revient aux notices du diariste parisien qui vient chaque année, depuis 2002, en

Roumanie pour participer au séminaire „Penser l'Europe", que – je l ai deja precisé – nous avons conçu et coordonnons ensemble". Penser l'Europe", refléter – par le prisme de la littérature, de l'art et de la science – les vertus et les maladies de la civilisation européenne – voilà une idée qui vient à la rencontre de la philosophie politique de Thierry de Montbrial, un européen lucide. Un européen qui ne conçoit pas l'avenir de la „communauté européenne" sans l'idée d'identité naţionale et sans l'idée d'identité culturelle („thème fundamental de la dimension culturelle de la construction européenne"...). J'aime énormément cette idée el, je n'ai pas peur de le dire, admire la conviction de ce Français européen qui pense que l'Europe commune ne doit pas unifier les cultures nationales, mais seulement les harmoniser et leur donner une législation commune.

*

Pour nous faire une idée plus exacte sur cette personnalité occidentale complexe, il faut lire ses livres. Il a beaucoup écrit et certaines de ses études sont, aujourd'hui, des ouvrages de référence dans la matière. Je voudrais în arrêter, pour un instant, sur *L \Action et le système du monde* (2002, quatrième édition augmenté 2011), traduite également en langue roumaine. C'est une étude ample et systématique sur les lois visibles et sur les lois secrètes de la société, une tentative, comme le dit l'auteur lui-même, pour établir les fondements d'une „science de l'action", *lapraxéologie*. Elle vise surtout les actions collectives, celles qui veulent changer le monde, et parfois y réussissent. Ou au moins en partie. N'est-ce pas une utopie? Comment changer le monde qui est un rapport de rapports (comme le dit Sartre) imprévisibles et incontrôlables? Comment ordonner les actions de milliards d'individus qui, chacun à part et en groupes plus ou moins grands, manifestent des tendances centrifuges? Le professeur Thierry de Montbrial dit que cela est possible el, enfin, démontre que les sociétés humaines évoluent en

fonction de certaines lois et que la *praxéologie* est une science, et şi elle n'est pas rigoureusement exacte, elle est plauzible. Cela signifie que le *rapport des rapports* peut être prévu, déterminé et classé et que des phénomènes imprévisibles et incontrôlables peuvent, eux aussi, être analysés et approximés. Thierry de Montbrial me convainc presque que, dans cel ordre, peuvent être analysées même les chimères, les utopies, les fantasmes qui, sous formes spécifiques, circulent dans tous les groupes sociaux... La conclusion que ai tiré, après avoir lu' cette étude érudite sur *Y Action et le système du monde*, est que le monde actual ne fonctionne pas de façon chaotique et que les désastres peuvent être prévus el, donc, „contrôlés"... Condamné par mon activité (la critique littéraire) à être sceptique et relativiste, accepte cette opinion avec la réserve de rigueur... Sauf que, Thierry de Montbrial nous en avertit dans un des chapitres de ce livre: même le *relativisme est relatif* quand il s'agit de la sphère des idées et du système du monde.

Un autre chapitre du livre me paraît aussi incitant, celui sur la *Morale et la politique*. Un sujet plus que d'actualité, présent également dans le journal commenté plus haut. Thierry de Montbrial est brillant dans son commentaire. D'Erasme à Machiavel, puis à Kant el, plus loin, jusqu'aux moralistes et politologues de nos jours (Edgar Morin), tout est mis en discussion, accepté ou rejeté en fonction d'un modele intellectuel que Thierry de Montbrial formule en termes très clairs. Ce modele est basé, evidemment, sur les valeurs morales et intellectuelles occidentales. Ce sont aussi les notres, les orientaux de l'Europe. Mais l'Orient européen a ses moralistes, idéologues, philosophes, en bref, ses modeles culturels el, dans un débat de ce type, ils mériteraient d'être mis en discussion. Chose rare chez les auteurs occidentaux... Une contradiction que, peut-être, l'Europe de demain effacerea.

Parlant de politique et morale, Thierry de Montbrial

n-a pu ignorer le rôle et le lieu des intellectuels dans cette équation. Comment se comportent les intellectuels quand ils arrivent au pouvoir ou, disons, pas loin du pouvoir?... Les faits ne sont pas encourageants. L'auteur de l'étude câte une phrase bien connue de *Y Eloge à la folie*. Celle où Erasme contredit Platon, concernant les républiques dirigées par des philosophes. Citons-la encore une fois: «On vantera [...] la maxime fameuse de Platon: „Heureuses les républiques dont les philosophes seraient chefs, ou dont les chefs seraient philosophes”. Şi vous consultez l'Histoire, vous verrez, au contraire, que le pire gouvernement fut toujours celui d'un homme frotté de philosophie ou de littérature». Şi on pense à Sénèque, le précepteur de Néron, on n-a rien à dire. Le scepticisme d'Erasme de Rotterdam est pleinement justifié. Les philosophes se sont souvent ridiculisés en politique. L'auteur roumain Noica, citant lui aussi le même caz (Sénèque-Néron), conclut, şi je me souviens bien, un de ses livres confessionnels (*Priez pour frère Alexandre*) avec la phrase suivante: „Vous voulez toujours que les philosophes deviennent ministres?” (Je câte de mémoire) ... Thierry de Montbrial câte d'autres exemples d'échecs célèbres en politique (l'échec des savants, des artistes, des philosophes): Laplace, par exemple, grand géomètre, administrateur de Napoléon. Napoléon disait qu'il était un administrateur „plus que médiocre”... On pourrait citer d'autres exemples. De Gaulle a refusé de nommer François Mauriac directeur de la Radiotelévision, préférant un fonctionnaire digne au grand écrivain... Il n'a pas eu tort...

Comment pourrais-je conclure de la façon la plus convaincante le portrait intellectuel de ce diariste *pascalien* investi dans la science de l'action (lapraxéologié) et, en même temps, un lecteur très profond de Proust. Je nevois pas une meilleure manière de définir Thierry de Montbrial – un esprit, encore une fois, éminent, auteur, comme on la vu, d'un ouvrage de référence dans plusieurs domaines – qu'en reprenant ses paroles. Il est un

intellectuel qui essaie de changer le monde et de mettre de l'ordre dans le chaos provoqué incessamment par le processus de mondialisation. Thierry de Montbrial est un esprit attaché à la construction politique européenne, un européen profond et incorruptible, au sens que donnait à ce terme Paul Valéry, enfin, un européen qui ne veut pas que l'Europe renonce à ses traditions spirituelles… Je l ai entendu plusieurs fois parlant sur ce thème et al., admiré la cohérence avec laquelle îl défend l'idée que l'Europe sera une Europe des cultures nationales ou ne le sera pas… Îl l'afirme dans l'armexe de ce journal.

Il y a encore quelque chose qui me plait énormément chez un homme de science comme Thierry de Montbrial, c'est son appétence pour les disciplines humanistes, să conviction que les sciences exactes font partie de la culture et que, sans culture humaniste, l'esprit scientifique est infécond… Le prouve, entre autres, son étude sur le temps dans l'œuvre de *Proust* publié récemment comme préface au roman *À la recherche du temps perdu* traduit par Irina Mavrodin, publié par la Fondation Nationale pour la Science et l'Art. L'esprit géometrique site valoriser comme il faut les subtilités de l'esprit de finesse…

Eugen Simion

Cuprins

1 Iată ce scria despre ea ziarul francez *Libération* din 25 decembrie 1989:

Doina Cornea. Ea a devenit simbolul disidenţei româneşti. Fost profesor de franceză al Universităţii din

Cluj, în Transilvania, de credinţă greco-catolică, ea a fost concediată pe 15 septembrie 1983 pentru că a discutat cu studenţii textefilosofice şi religioase considerate prea occidentale. Doina Cornea a devenit cunoscută în Vest după interviul pe care l-a acordat televiziunii franceze în noiembrie 1987, urmat de represiuni continue din partea Securităţii.

Urmărită permanent, cu telefonul deconectat, cu paşaportul confiscat, Doina Cornea a continuat cu o îndârjire nemaipomenită lupta pentru drepturile omului devenind, în adevăratul sens al cuvântului, un duşman al puterii. În ianuarie 1984, ea adresează o scrisoare rectorului Universităţii din Cluj, în care se împotriveşte restricţiilor la libertatea învăţământului; ceva mai târziu, ea trimite un alt text, de

1 Thierry de Montbrial, „Evénements et temps quasi leibnitzien”, în B. d’Espagnat (din), *Implications philosophiques de la science contemporaine*, t. III, PUF.

1 Michel Ier, en roumain *Mihai* /, (1921 –): monte sur le trône en 1927, à la mort de son grand-père, Ferdinand Ier. Une régence fonctionne jusqu’en 1930, quand son père Carol (qui, en 1925, renonça à ses droits à la couronne) revient en Roumanie.

2 Slobodan Milosević (1941 – 2006): président de la Serbie, puis de la République fédérale de Yougoslavie (1989 – 2000). Un des principaux acteurs du renouveau du nationalisme serbe, îl fut accusé par le Tribunal pénal international pour l’ex

2 Voir Thierry de Montbrial. La Science économique ou la stratégie des rapports de l’homme vis-à-vis des ressources rares: méthodes et modeles, PUF, 1988. pp.